

HOLMI

Vl. évfolyam 11. szám

1994. november

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Mándy Iván,
Petri György, Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.

Borítóterv és tipográfia: Környei Anikó. Tördelőszerkesztő: Keller Klára.
A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Nemes Nagy Ágnes:* Én láttam ezt • 1563
[Most 64 éves vagyok. Nyár van] • 1563
[Oly furcsa ez a délután] • 1564
Félhold • 1564
Apollinaire-utánzat • 1564
A kertben • 1565
Kakukfű • 1566
[Megölelem az évszakot] • 1566
[Nahát! Hogy száll az itt-lét néhanap] • 1566
[Bizony, bizony, egy tó van odafenn] • 1567
Eső, hó • 1567
Az üres ég • 1568
Istenről • 1569
- Imre Flóra:* Louise Labé húsvéti éneke • 1570
A szerelem, az nem jön vissza már • 1570
A Duna-part, az se a régi • 1571
- Paul Auster:* Lapok a piros spirálfüzetből
(*Vághy László fordítása*) • 1572
- Frederick Turner:* Radnóti fordításának kfnjairól
(*Várady Szabolcs fordítása*) • 1585
- Soros György:* Nyitott társadalmak építése: remények
és csapdák • 1586
- Bálint Tibor:* Fáraók hétköznapjai • 1592
- Lázár René Sándor:* Pestü papírszelevecske • 1601
Czetli Dezsőnek • 1602
Egy demagógra • 1603
- Alexandru Zub:* Tocqueville: egy evolucionista történelemolvasat
(*Bozó Katalin fordítása*) • 1604
- Horkay Hörcher Ferenc:* Az Amerikai demokrácia Magyarországon
(A magyar Tocqueville, 1834–1843) • 1608
- Hahner Péter:* Gondolatok Tocqueville-ről, avagy egy világhírű
könyv magyarországi ki nem adásának okairól • 1615
- Ludassy Mária:* Emberi-jogi fundamentalizmus
versus utilitarizmus • 1621

- Utassy József*: Örömhír • 1626
Fölfelé a koponyák hegyére • 1626
Pogány ima • 1627
- Deák Márta*: A törvény • 1628
- Hévízi Ottó*: A dialógus agóniája • 1631
- Horváth Elemér*: lux perpetua • 1655
a szabadúszók • 1655
in illo tempore • 1656
búcsú newhampshire-től • 1657
- Határ Győző*: Teiresziasz hét élete,
avagy egy patrícius mazochista böjtnapja
az emberiség bűnlajstromának ünnepén (I) • 1658
- Marsall László*: Görcsbe kötött szonettek • 1669
- Rába György*: Tüzes ing • 1671
Hunok a kapuk előtt • 1672
Rekedtesen • 1672

FIGYELŐ

- Margócsy István–Lengyel László*: Két bírálóat egy könyvről (Esterházy Péter:
Egy kékharisnya följegyzései) • 1674
- Németh G. Béla*: Találtam egy könyvet. Egy jókedvű szatíra
(Heltai Jenő: Kis királyok) • 1684
- Kováts Zoltán*: Nagy pipa, kevés dohány (Nemeskürty István:
A magyar irodalom története 1000–1945) • 1687
- Bazsányi Sándor*: Bácska, Kálvária körút (Majoros Sándor:
Távolodás Bácskától) • 1692
- Báthori Csaba*: A bűnbeesés előtt (Vörös István: A közbülső ítélet.
Innenvilág) • 1694
- Gács Anna*: Vörös István: A közbülső ítélet • 1697
- Dalos György*: Az új német Radnóti-kiadás
(Miklós Radnóti: Monat der Zwillinge.
Offenen Haars fliegt der Frühling) • 1700
- Dalos Rimma*: Séták a drótsövény mögött
(Andrej Szinyavszkij: Séták Puskinnal) • 1703
- Vághy László*: Paul Auster: Holdpalota • 1705
- Bozó Katalin*: Françoise Mélonio:
Tocqueville et les Français • 1709
- Szabó Júlia*: Pöttyös batyu és szőlőkaró
(Halász Károly életmű-kiállítása) • 1711

A HOLMI postájából
(Márton László, Bán Zoltán András
és dr. Szegő György levelei) • 1713

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
Előfizetési díj fél évre 360, egy évre 720 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00
A fényszedést az ÍRISZ Kft. végezte
Nyomtatta a Zenemű Nyomda Kft. Vezető: Tóth Béláné
A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük
ISSN 0865-2864

Nemes Nagy Ágnes hagyatékából, 1979–1991

ÉN LÁTTAM EZT

Én láttam ezt. (Még sose láttam.)
Én jártam itt. (Még sose jártam.)
Egy másik életben talán
erre a földre rátaláltam.

Egy másik életben talán
(vagy valamely másik halálban),
amikor öntudatlanul
s ellátározva erre jártam.

Vagy el se mentem én soha,
itt voltam mindig, földbe-ástan.
S most itt állok, még szédelegve
e vértelen feltámadásban.

[MOST 64 ÉVES VAGYOK. NYÁR VAN]

Most 64 éves vagyok. Nyár van.
Nem mondhatnám: ez, amire vártam.
Mégis némi olvadás,
enyhülés, ocsudás
van ebben a 64-es nyárban.

[OLY FURCSA EZ A DÉLUTÁN]

Oly furcsa ez a délután,
tán sosem ültem ily sután,
gyötrődve, nem is tudom miért.
Gyerek voltam, kit nem kísért
a gond. A vidám kisgyerek
szemébe nézni nem merek.
Jobb lettem-é? Azt nem tudom.
De másutt járok, más nyomon,
már más vagyok. Tán nem is én.
Tanúja ez a költemény.

FÉLHOLD

Csillagszilánk a rézsút üvegen.
A szélbe könyöklünk anyám meg én.
Plé-párkány. Mennyei párkányokon
egy ezüstre smirglizett pléedény.

APOLLINAIRE-UTÁNZAT

Hogy vártalak hogy vártalak
a Gyere-vissza-híd alatt
de nem jöttél az este múlt
Feliciánnál lámpa gyúlt

Felicián se mondta meg
hogy most már hol keresselek
mert többé nem találtalak
a Gyere-vissza-híd alatt

A KERTBEN

*Áprily Lajosnak,
Jékely Zoltánnak*

A kertre kell, a kertre mindig,
emlékezni. Vagy inkább
a mintha-most-is, mintha-volna mellől
eltörölni a minthát.

Tulajdonképpen azt lehetné az ember,
hogy a mult lecseng. De nem,
eltűnik, aztán visszatér,
a földet megkerülve visszatér,
akár az évszakok, melyek
hol maggá tömörülnek, hol kinőnek,
pontatlan útjain a téridőnek
statisztikai átlagban újránőnek,
pontatlan törvények szerint.

Ott járnak ők, az épp megint kinőtt
kertben, szórt fényben, fasorokban,
szelíd faóriások alján
s a lentibb szintek sorfala között,
a cirmos-arcú árvácskák között,
tigris-pofácskák voltaképp, de még
kicsik, még serdületlenek.
Kábeltekercs egy sziklakőre téve;
egy villanszerelés emléke vagy jövője.

Ott járnak ők, ott járnak a visszatérők,
körvonalakban, sétájuk hossza által
többnyire háttal,
de néha visszafordulnak felénk,
arcukkal megvilágosúlva,
mint egy tisztás a rengetegben,
mint áram, ázott kábelekben
kigyúlva, elhomályosúlva,
az idő spiráltekercsei
mentén el-, visszakanyarúlva,
el, vissza, jönnek:
Újra, újra, újra.

KAKUKFŰ

A kakukfűvet ismered?
Oly csepp, szelíd, gyengelila,
hogy észre sem veszi a réten
szinte senki emberfia.

De amikor leszáll az est,
mikor a mező szendereg,
s arra járnak az esti lepkék,
a fémes-szürke szenderek,
nagy potrohukat, fejüket
befonja akkor, mint a fátyol
a kakukfű mézes szaga
s lebukfenceznek illatától.

[MEGÖLELEM AZ ÉVSZAKOT]

Megölelem az évszakot,
a fényes, mézes szép napot,
a szeptemberi nyarat,
mely visszatért egy pillanatra,
hogy búcsúzóul megmutassa,
milyen lehetne, hogyha volna,
s főképp: milyen lehetett volna.

[NAHÁT! HOGY SZÁLL AZ ITT-LÉT NÉHANAP]

Nahát! Hogy száll az itt-lét néhanap,
úgy száll, akár a csónak,
melynek sötét teste körül
még nyári vásznak boltozódnak.

Csak az a néhány szellőkés
zökkenü meg váratlanul,
ahogy oldalt dől, majd kel a vitorla
s a víz színét végigsurolva
minduntalan átnyirkosul.

1988

[BIZONY, BIZONY, EGY TÓ VAN ODAFENN]

Bizony, bizony, egy tó van odafenn
mely tükrözi az idlentet

egész életre szóló szerelem
mely irónia és kegyelem

a hold kanyargós ívei
a zökkenőtlen úzás simasága

mellette rét, mellette fák
egy óriás vidék, egy égi város
Egy ösvény, mely a fák közé behajlik
nem ösvény, melynek nincsen hajlata

zökkenőtlen

ESŐ, HÓ*

Eső, eső, van mit siratnod,
legelső hó, van mit takarnod,
nem mondhatnám,
hogy könnyü volt az év.

* A kéziratban két másik címváltozat is szerepel: DALMÁT KUTYÁK; GÓZOLOGNEK.

A hó felett már szinte semmi.
Itt-ott fekete foltok.
A hó alatt, persze kötörmelék.
Alig lejjebb
korhadva, pincedeszkák, vértanúság,
szétpukkadt villanykörték, szilánkos
valamikori fények.
Temetések.

A hó felett: már szinte semmi.
De nem. Azok a barna-fekete foltok.
Azokról meg ne feledkezz.
Ők hagyták itt,
az ember előttes vagy felettes
pompás, fehér, feketepettyes
dalmát kutyák.

Kicifrázzák a szemfedőt,
mint pelenkát a csecsemők.
Talán mégis pelenka, sőt
pettyes-koszos-pompás védőköpeny.

Talán. Addig-amíg.
Hisz gőzölögnek a vigasz-
koszocskák.
Egy darabig.

1989. télidő

AZ ÜRES ÉG

Az üres ég. Az üres ég.
Én nem tudom, mit is szeretnék.
Talán más nem is kellene,
mint ablakomra egy keresztléc.

ISTENRŐL

Hiánybetegségeink legnagyobbika

Lásd be, Uram, így nem lehet. Így nem lehet teremteni. Ilyen tojásbéj-Földet helyezni az űrbe, ilyen tojásbéjéletet a Földre, és abba – felfoghatatlan büntetésként – tudatot. Ez túl kevés, ez túl sok. Ez mértékévesztés, Uram.

Miért kívánod, hogy két tenyérrel átfogható gyerekjáték-koponyánkba egy univerzumot gyömöszöljünk? Vagy úgy teszel velünk, mint a tölgy makkjával, melybe egy teljes tölgyfát gyömöszöltél?

Nem bánnék soha úgy a kutyámmal, mint Te velem.

Léted nem tudományos, hanem erkölcsi képtelenség. Ilyen világ teremtőjeként létedet feltételtelni: blaszfémia.

Legalább ne tettel volna annyi csalogatót a csapdába. Ne csináltál volna felhőt, hálót, aranyfejet az ősi akácnak. Ne ismernénk a vékony, zöldes, édes-édes ízt: a létét. Irtózatos a Te édes lépvessződ, Uram!

Tudod te, milyen a vércukorszint süllyedése? Tudod te, milyen a leukoplákia halvány kicsi foltja nővőben? Tudod te, milyen a félelem? A testi kín? A becstelenség? Tudod-e, hány wattos fényerővel tündöklük a gyilkos?

Úsztál folyóban? Ettél citromalmát? Fogtál-e körzöt, téglát, cédulát? Van körmöd? Élő fára vésni vele, krikszkrakszokat hámló platánra, míg

megy odafönt, megy-megy a délután? Van oda-föntöd? Van neked fölötted?

Egy szót se szóltam.

Imre Flóra

LOUISE LABÉ HÚSVÉTI ÉNEKE

*föltámadott az Úr föltámadott
és megváltott az eredendő büntől
de jaj ki válthat meg a szenvedéstől
avagy ki adhat értelmet neki*

már csak a vállaidra gondolok
izmos hátadra erős lapockádra
néha a csigolyáidra ahogy
végigszámolta őket ujjam vágya

az arcodra nem gondolok sose
a lélek meghal hogyha nem szerethet
tested jellemző részleteire
emlékszem csak s imádom azt a testet

de hogy szerethetnék hogyha te
már elkötelezted magadat másnak
s gyöngédségem el nem fogadhatod

akinek nincs lelkében semmije
kincsként őrzi a puszta testi vázat
ha bűn ha nem válladra gondolok

A SZERELEM, AZ NEM JÖN VISSZA MÁR

a szerelem az nem jön vissza már
lakatlan házakban félig vakon
bolyongunk ez itt – úgy tűnik – a nyár
a test még kész a lélek elhajol

a napsütésben káprázik a szem
és a pillák mögötti félhomályba
húzódik vissza nincs itt senki sem
saját delíriumos látomása

az ifjúságra néz nem álmodik
a terek visszhangozzák egyenetlen
lépéseinek koppanásait
meggyűlik ez az éles fény a testben

s a lelket egyre kízóbban vakítja
a szerelem nem jön már soha vissza

A DUNA-PART, AZ SE A RÉGI

A Duna-part az se a régi
no meg hát mi se fiatalodunk
bár volna még itt mit remélni
de csak a túlsó partra vezet út

a part nem emlékszik nem érez
szerettem azt a gyöngéd kis kezéd
mélység nélküli gyöngédség ez
ahogy ujjaddal karom illeted

nézzük egymást nosztalgiával
te voltál én voltam vajon
– az ige kimondódni átall –
azon a szeles tavaszi napon

Ronsard dallama rég elhallgatott
érints meg mégis ennyi adatott

Paul Auster

LAPOK A PIROS SPIRÁLFÜZETBŐL

Vághy László fordítása

1

1973-ban komoly állásajánlatot kaptam: egy dél-franciaországi tanyára kellett felügyelnem afféle gondnoki minőségben. Periodikusan meg-megújuló, ellankadó szerelmünk L.-lel, egy ifjú hölgygel történetesen ismét megújulni látszott, így hát úgy határoztunk, egyesítjük erőinket, és elvállaljuk a munkát. Mindketten épp kifogytunk a pénzből, és ha nem ér ez a szerencse, kénytelenek lettünk volna hazatérni Amerikába, amihez egyelőre nem fült még a fogunk.

A környék gyönyörű szép volt. A ház hatalmas, tizennyolcadik századi kőépület, amelynek az egyik oldalán szőlőskertek, a másikon egy nemzeti parkerdő terült el. A legközelebbi falu két kilométernyire volt. Legfeljebb negyvenen ha lakták, és egyetlen lakosa sem volt hatvan-hetven évesnél ifjabb. Ideálisabb körülményeket két pályakezdő író számára képzelni sem lehet. Kerek egy évet töltöttünk ott L.-lel, szorgalmas munkával, ami gyümölcsözőségében legmerészebb várakozásainkat is felülmúlta.

Mindazonáltal alig volt pillanata ennek az évnek, amikor ne fenyegetett volna minket a totális anyagi csőd réme. Munkaadóink, egy Párizsban élő amerikai házaspár csekély havi ellátmányt küldtek nekünk, ami fizetésünket (ötven dollárt), a kocsni használatával járó benzinköltséget, valamint a háztartás szerves részét képező két Labrador eb kosztpénzét tartalmazta. Mindent összevetve meg lehettünk elégedve ezzel a megoldással. Szállásra nem volt gondunk, és még ha bérünk elégtelennek bizonyult is a betevőhöz, egyfajta egérutat jelentett a szüntelen sarkunkban loholó havi kiadásokkal szemben. Úgy terveztük, fordítással fogjuk megkeresni, amire még szükségünk lehet. Még mielőtt leutaztunk volna délre, begyűjtöttünk hát Párizsban egy halom munkát, amivel, úgy számoltuk, nagyjából kihúzzuk az évet. Nemtörődömségünkben elfelejtettük azonban belekalkulálni, hogy a kiadók hajlamosak nem elkapkodni a honorárium kifizetését. Azt sem vettük tekintetbe, hogy az egyik országból a másikba küldött csekkek beváltása heteket is igénybe vehet, továbbá hogy a kezelési költség, valamint egyéb díjak némiképp leapasztják az amúgy sem tetemes összeget. Mivel L.-lel a hibahatár mellőzésével dolgoztunk, nemegyszer találtuk magunkat a legkétségbeejtőbb állapotok közepette.

A nikotínéhség vad rohamaira emlékszem, ahogy ínségemben zsibbadt tagokkal díványpárnák réseiben, szekrények mögött guberálva elgurult aprópénzt keresek. Potom tizennyolc centime-ért, ami mintegy három és fél centnek felelt meg, kapni lehetett egy Parisiennes nevű cigarettamárkát, amit négyes csomagolásban árultak. Most is előttem van, ahogy a kutyákat etetem, és az jár a fejemben, hogy színvonalasabban étkeznek, mint én. Beszélgetésekre emlékszem, amikor L.-lel a legnagyobb komolysággal meghánytuk-vetettük, ne nyissunk-e ki s fogyasszunk-e el egy doboz kutyaeledelt.

Végső jövedelemforrásunk egy James Sugar nevezetű fickó volt. (Nem ragaszodom mindenáron a beszélő nevekhez, de ha egyszer „Cukornak” hívták, nincs mit tenni.) A *National Geographic* állományába tartozott mint fényképész, és ez idő tájt éppen a mi vidékünk földrajzi sajátosságairól szóló cikken dolgozott, közösen egyik munkaadónkkal. Kocsiján, amit az újságja kontójára bérelt, keresztül-kasul beutazta Provence-t, hónapokon át fényképezett, és valahányszor felénk vetődött, nálunk töltötte az éjszakát. Mivel a cége a szállásköltségeit is fedezte, az e célra kiutalt összeget nagylelkűen átpasszolta nekünk. Ha jól emlékszem, mintegy ötven frankra rúgott éjszakánként. Gyakorlatilag privát fogadósává és fogadósnejává léptünk elő L.-lel, és mivel Sugar alapvetően kellemes lény volt, mindig örültünk, ha láttuk. Csak az volt a bökkenő, hogy nem tudhattuk előre, mikor szerencsétlen bennünket legközelebb. Sohasem szólt oda telefonon, és gyakran hosszú hetek teltek el két látogatása között. Így hát megtanultuk, hogy ne számítsunk Mr. Sugar-re. Időnként felbukkant, a legváratlanabb pillanatban bekanyarodott csillogó kék kocsijával a házunk elé, egy-két napig nálunk időzött, majd ismét odébbállt. Mindahányszor kénytelenek voltunk úgy tekinteni, hogy soha többé nem látjuk az életben.

A legnehezebb pillanatok késő télen, kora tavasszal jöttek. Csekkjeink csak nem bírtak megérkezni, az egyik kutyát ellopták, mi pedig lassan-lassan a spájzban felhalmozott élelmiszerkészlet legvégére jutottunk. Végül semmi sem maradt, csak egy zacskó hagyma, egy üveg olaj és egy adag mirelit lepénytészta, amit még azelőtt vett valaki, hogy mi a házba költöttünk: az utolsó nyár kövülete. Hősiesen kitartottunk egész dél előtt és a délután első felében, mintegy fél háromra azonban korgó gyomrunk jobb belátásra térített minket, és mi beoldalogtunk a konyhába, hogy utolsó étünket elkészítsük. Az alapanyagok szűkösségét tekintve a hagymás lepény volt az egyetlen néven nevezhető eledel, ami szóba jöhetett.

Miután úgy ítéltük, hogy kreációnk elegendő ideig sült, kivettük a sütőből, az asztalra helyeztük, és megkóstoltuk. Minden várakozásunkat meghazudtolva rendkívül ízletesnek bizonyult. Ha jól emlékszem, egészen odáig merészkedtünk, hogy fenn minden ételnek legízletesebbikének tituláltuk, amit életünkben megkóstolni alkalmunk adatott, ez azonban már aligha tekinthető többnek a lelkierőnk fönntartását célzó gyöngye kísérletnél. Ám alighogy étünket mélyebben megbirizgáltuk, roppant csalódás ért. Vonakodva, kellenlenül, de kénytelenek voltunk beismerni, hogy nem sült át, hogy a közepe hideg és nyers maradt. Mit volt mit tenni, visszaraktuk a sütőbe még tíz-tizenöt percre. Éhségünket és ama tényt tekintve, hogy nyálmirigyjeink máris igen aktív működésbe léptek, lemondanunk a lepényről nem kismérvű önuralmat követelt.

Tűrelmetlenségünket csillapítandó, kimentünk egy kicsit a levegőre, abban a reményben, hátha az ínycsiklandó konyhai szagoktól kellő távolságra gyorsabban telik az idő. Úgy emlékszem, megkerültük a házat, egyszer, esetleg kétszer. Lehet, hogy a kelletnél mélyebben elmerültünk valamilyen beszélgetésben (nem emlékszem), de akárhogy történt is, s bármennyi időt töltöttünk is odakint, tény, hogy mire a házba visszatértünk, merő füst volt a konyha. A tűzhelyhez szaladtunk, és kivettük a lepényt, de elkéstünk. Vacsoránk odalett. Tönkrement, elhamvadt, szenes fekete palacsintává égett, egyetlen morzsányit sem tudtunk megmenteni belőle.

Bármily mulatságosnak tetszik is utólag, abban a pillanatban sok mindenhez lett volna kedvem, csak nevetni nem. Feneketlen, fekete verembe zuhantunk, és fogalmunk se volt, mi módon kászálódhatnánk ki a napvilágra. Kétlem, hogy egész életem

során lett volna még egy pillanat, mely ily mértékben próbára tette volna férfiúi méltóságomat. A leghaloványabb készletet sem éreztem, hogy hahotára fakadjak vagy valamilyen tréfával elüssöm a dolgot. Ez volt a vég, az igazi ezúttal, s bevallom, épp eléggé félelmetesnek és iszonyúnak tetszett.

Ez délután négy órakor történt. Egy óra sem telt belé, s váratlanul befutott a kóbor Mr. Sugar – megérkezett hatalmas porfelhőt kavarva, hogy csak úgy csikorgott homok és murva a kerekei alatt. Ha nagyon megerőltetem magam, most is látom naiv és kissé bárgyú mosolyát, ahogy ruganyosan kipattan a kocsiból, és harsány hellóval köszönt minket. Ez bizony csoda volt. Csoda a javából, és én ott voltam, amikor történt, és láttam a saját két szememmel. Addig a pillanatig szentül hittem, hogy az ilyesmi csak könyvekben létezik.

Sugar meghívott minket vacsorázni egy kétszillagos vendéglőbe. Fejedelmi lakomát csaptunk, a nyakára hágtunk jó pár palack bornak, s nagyokat neveltünk széles jókedvünkben. És mégis, hármily ízletes volt is az étel (mert az volt minden bizonynyal), egyáltalán nem emlékszem rá. A hagymás lepény ízét viszont azóta is itt érzem a számban.

2

Nem sokkal azután, hogy 1974 júliusában visszatértem New Yorkba, egyik barátomtól a következő történetet hallottam. A színhely Jugoszlávia; az idő: valamikor a második világháború utolsó hónapjaiban.

S. nagybátyja egy szerb partizánosztog tagjaként részt vett a náci megszállók elleni küzdelemben. Egy reggel elvtársaival együtt arra ébredt, hogy bekerítették őket a németek. Egy isten háta mögötti tanyán húzták meg magukat, a földet lábnyi magas hó fődte, nem volt hová menekülniük; elvesztek. Mit volt mit tenni – úgy döntöttek, sorsot húznak. Az volt a tervük, hogy egymás után kitörnek a tanyáról, és átrohannak a havon; ki tudja, hátha egyiküknek-másikuknak sikerül ép bőrrel megúsznia. A sors úgy hozta, hogy S. nagybátyja lett a harmadik a sorban.

Az ablakon át nézte, ahogy első emberük kiront a hóborította mezőre. Géppisztoly-sorozat kerepelt fel az erdő felől, és a férfi elterült. A következő pillanatban kiszaladt a második is, és ugyanígy végezte. Felrecesgett a fegyver, ő meg holtan esett össze a havon.

A barátom nagybátyja következett. Nem tudom, megtorpant-e az ajtóban habozva; nem tudom, miféle gondolatok kergették egymást a fejében ebben a pillanatban. Az elbeszélésből csak annyi derült ki, hogy a nyaka közé szedte a lábát, és futni kezdett, ahogy csak bírt. Úgy tűnt, egy örökkévalóságon át csak rohan. Majd hirtelen éles fájdalom hasított a lábába. Zsibbasztó melegség áradt szét a testében, és a következő pillanatban elvesztette az eszméletét.

Amikor felocsúdott, egy szekéren találta magát. A hátán feküdt, és fogalma sem volt, mennyi idő telt el közben, és hogy minck köszönheti a szabadulását. Semmi más nem tudott, csak hogy kinyitotta a szemét, és itt hevert ezen a ló vagy öszvér vontatta szekéren, ami egy hepehupás úton zötyögött vele, és hogy egy parasztember tarkóját bámulja merőn. Jobb híján ezt a tarkót vizsgálgatta, amikor hangos robbanások hallatszottak az erdőből. Moccanásnyi ereje sem lévén, egyre a parasztember tarkóját nézte, amikor az hirtelen eltűnt. Volt, nincs – egyszerűen leröppent a paraszt nyakáról, és ahol egy pillanattal azelőtt egy komplett ember ült, most nem volt más, csak egy fej nélküli test.

Kitört a lárma, a zűrzavar. Hogy vontatta-e tovább a ló a szekeret vagy sem, meg nem tudnám mondani; csak annyi biztos, hogy perceken, sőt tán másodperceken belül egész hadosztály orosz katona hömpölygött az úton. Dzsipek, tankok, katonák száza. A parancsnok egyetlen pillantást vetett S. nagybátyjának a lábára, és nyomban a kötőzhelyre irányította, amit a közelben rendeztek be egy rozoga fatákolmányban, ami tán tyúktól vagy valami más tanyasi melléképület lehetett. Az orosz katonaorvos megvizsgálta, és kijelentette, hogy a lábát már nem lehet megmenteni. Túlságosan szétroncsolódott, mondta; nincs mese, le kell vágni.

A barátom nagybátyja üvölni kezdett. – Ne vágjátok le a lábamat – kiabálta. – Kérlek, könyörgök, csak ne vágjátok le a lábamat! – De rá se hederítettek. Az ápolók a műtőasztalra szíjazták, és a doki felemelte a fűrészt. Épp azon volt, hogy barátom nagybátyjának a lába húsába nyisszant, amikor újabb robbanás rázkódtatta meg a levegőt. A kötőzhely teteje beomlott, falai kidőltek, az egész helyiség a föld színével lett egyenlővé. S. nagybátyja ismét elvesztette az eszméletét.

Amikor felébredt, hófehér ágyban találta magát. Az ágynemű patyolatliszta volt és puha, a szobában kellemes illat szálldogált, és a lába még mindig ott volt a helyén. A következő pillanatban gyönyörű, fiatal menyecske arca jelent meg a látóterében. Mosolygott, és pár kanál húsleveszt diktált beléje. S. nagybátyjának az elméjében feldehengett, hogy alighanem egyenesen a mennyországba röppent. Anélkül, hogy a leg-halványabb sejtelmé lett volna róla, hogyan történt, ismét megszabadították, és ide hozták, erre a tanyára.

Ott maradt a tanyán, és beleszeretett a szép, tűzrőlpattant menyecskebe, a románcból azonban nem lett semmi. Nem adnám egy vak lóért, ha elmesélhetném, miért nem. S. azonban elmulasztott beavatni a részletekbe. Csak annyit közölt, hogy a hácsikájának azóta is megvan a lába, és amint véget ért a háború, kivándorolt Amerikába, és új életet kezdett. Jó ég tudja, hogy mi okból (a körülmények kissé homályosak előttem), de végül biztosítási ügynök lett belőle Chicagóban.

3

1974-ben összeházasodtunk L.-l. 1977-ben megszületett fiunk, Daniel, ám ami a házasságot illeti, annak a következő évben vége szakadt. Ez most nem érdekes, csak annyiban, amennyiben az alábbi, 1980 tavaszán történt esemény hátterét képezi.

Mindketten Brooklynban laktunk akkoriban, mintegy három-négy saroknyi távolságra egymástól. A fiunk nagyjából megosztotta idejét a két lakás között. Egy reggel beugrottam L.-hez, hogy átvegyem és óvodába kísérem Danielt. Már kiléptünk a kapun, amikor L. kinyitotta második emeleti lakásának az ablakát, és ledobott nekem egy tízcentes pénzdarabot. Talán hogy utántöltsem a parkolóórját vagy hozzak neki valamit, már nem emlékszem. Semmi más nem maradt meg, csak a nyitott ablak és a tízcentes látványa, amint száll a levegőben. Olyan tisztán és élesen látom magam előtt, mintha lefényképeztem volna az agyamban a pillanatot, vagy mintha egy visszatérő álom része volna, ami azóta is kísért.

A tízcentes azonban szerencsétlen módon nekiütődött egy ágna, és tenyerembe szálló íve megtört. Lepattant a fáról, és amint hangtalanul földet ért valahol a közelben, nyoma veszett. Máig előttem van, ahogy lehajlok és átfésülöm a talajt a kezem-

mel, lehullott gallyak és levelek között turkálók a fa tövében, ám a tízcentest nem találtam sehoh.

Az eset csak kora tavasszal történhetett, mert emlékszem, hogy még ugyanaznap délután elmentem a Shea Stadionba, hogy megnézzek egy baseballmeccset, az évadnyitó mérkőzést méghozzá. Tiszteletjegyeket kapott az egyik barátom, és nagylelkűen felajánlotta, hogy tartsak vele. Soha azelőtt nem voltam évadnyitó mérkőzésen, így hát pontosan emlékszem a napra.

Korán érkeztünk, hogy még idejében átvegyük a jegyeket egy bizonyos ablaknál, és miközben a barátom eltűnt, hogy lebonyolítsa az ügyletet, én odakint várakoztam a stadion egyik bejárata előtt. Teremtett lélek nem volt se közel, se távol. Hogy cigarettára gyűjtsak, behúzódtam a fal egy kis mélyedésébe (cudarul fűjt aznap a szél), és csodák csodája – alig kéthüvelyknyire a cipőm orrától ott hevert egy tízcentes pénzdarab a földön. Lehajoltam, felemeltem, és zsebre vágтам. Bármily nevenségesnek hangzik is, bizonyos voltam benne, hogy ez ugyanaz a tízcentes, amit aznap reggel L. kidobott brooklyni lakása ablakán.

4

A fiam óvodájába járt egy kislány, akinek a szülei váltak. Különösen az apját, egy nehéz sorsú festőművészt kedveltem. Tervrajzok készítésével kereste a kenyerét. A képeit gyönyörűnek találtam, furcsa módon mégsem sikerült meggyőznie a kereskedőket, hogy pártolják művészetét. Egyetlenegyszer volt kiállítása, a galéria azonban ennek utána egykettőre bezárt.

B. nem volt közeli barátom, de azért jól éreztük magunkat egymás társaságában, és valahányszor találkoztunk, rendíthetetlen következetessége és belső nyugalma iránti megújnodott csodálattal váltam el tőle. Nem az a fajta ember volt, aki zsörtölődik vagy belefulladás szüntelen önsajnálataiba. Bármily nyomasztóan alakultak is a körülményei az utóbbi években (végeérhetetlen anyagi gondok, a szakmai elismerés hiánya, kilakoltatással való fenyegetőzés a háziúr részéről, volt feleségével kapcsolatos különféle nehézségek szorongatták), szemlátomást semmi sem ingatta meg. Ugyanazzal a szenvedéllyel festett, mint azelőtt, és szemben annyi más kollégájával, sosem adott hangot nála kevésbé tehetséges, ám ügyesebben boldoguló művészek iránti keserűségnek vagy irigységnek, mert nem is volt benne semmi ilyesmi.

Amikor nem a saját vásznain dolgozott, el-elment a Metropolitan Múzeumba, hogy a régi mestereket másolja. Emlékszem egy Caravaggiójára, ami valósággal lenyűgözött tökéletességével. Nem is annyira másolat volt, mint inkább replika, az eredetinek elképesztően pontos másodpéldánya. Egyik ilyen múzeumlátogatása során egy texasi milliomos kiszúrta munka közben. B. olyan nagy hatást tett rá, hogy megbízta, másoljon le a számára egy Renoirt, amit aztán a menyasszonyának adott nászajándékba.

B. szerfelett magas, mintegy 190-195 centiméteres, jóképű és rendkívül udvarias modorú férfi, mely tulajdonságok ellenállhatatlanul vonzóvá teszik a nők szemében. Amint maga mögött tudta válását, és újra szétnézett a világban, könnyen talált magának szerelmi partnert. Évente mindössze kétszer-háromszor láttam viszont, ám minden alkalommal más nő volt az életében. A vak is láthatta, hogy megvesznek érte, de valami rejtélyes oknál fogva egyik kapcsolata sem tartott nagyon sokáig.

Két-három év múltán a háziúr végre beváltotta fenyegetőzését, és kilakoltatta B.-t a padlásteréből. B. elköltözött a városból, és egy időre szem elől veszítettük egymást.

Több év is eltelt, mire egy este megint összetalálkoztam vele egy baráti vacsorán. Én a feleségemmel voltam ott, és mivel tudtuk, hogy B. is nősülni készül, megkértük, mesélje el, hogy s mint találkozott leendő hitvesével.

Úgy hat hónappal azelőtt, kezdte, egy barátjával hosszasan beszélt telefonon. Az illető az aggodalmát fejezte ki, és egy idő után korholni kezdte B.-t, amiért nem nősül újra. Már hét éve elváltál, szidta, és ez idő alatt vagy tucatnyi érdekes és vonzó nőnél megállapodhattál volna. De mert neked senki sem elég jó, valamennyiüket ellökted magadtól. Mi bajod, B.? Mire vársz még?

Semmi bajom nincsen, felelte B. Nem találtam még meg az igazit, ennyi az egész.

Ha így folytatod, nem is fogod soha, felelte a barátja. Találkoztál életedben egyetlen nővel is, aki legalább megközelítette, amit keresel? Nevezd meg, csak egyet. Kíváncsi vagyok, meg tudsz-e csak egyetlenegyét is nevezni.

B.-t meghökkentette barátja hevessége, és eltöprengett. Igen, mondta végül, miután alaposabban belegondolt, volt egy. Egy E. nevezetű nő, akit még abból az időből ismert, amikor a Harvardon diákoskodott, több mint húsz évvel azelőtt. E. azonban egy másik férfival, ő pedig egy másik lánnyal (leendő exnejével) járt együtt akkortájt, így hát semmi sem alakult ki köztük. Fogalma sincs, hol lehet most E., de ha találkozna valakivel, aki hasonlít hozzá, biztos, hogy nem habozna feleségül venni.

A beszélgetés ezen a ponton véget ért. Annak előtte, hogy a barátjának említette volna, B.-nek már legalább tíz éve az eszébe sem jutott E., ámde most, hogy ismét felmerült az emlékezetében, sehogy sem tudta többé kivenni a fejéből. A következő három-négy napon egyfolytában órá gondolt, és képtelen volt elhessenteni az érzést, hogy sok-sok évvel azelőtt a boldogság egyetlen lehetőségét szalasztotta el. Aztán, mintha csak gondolatainak intenzitása jelzéseket küldött volna szerte a világba, egy este megszólalt a telefon, és maga E. volt a vonal túlsó végén.

Több mint három órán át le se tették a kagylót. B. azt sem tudta, mit mond, de azért egyre beszélt és beszélt, bele az éjszakába. Csak azt értette, hogy valami roppant horderejű dolog történik, és hogy nem szabad hagynia, hogy E. még egyszer elszökjön az életéből.

Miután elvégezte az egyetemet, E. belépett egy tánccsoportba, és az elmúlt húsz évben egész életét alárendelte a karrierjének. Nem házasodott meg, és most, hogy előadóművészként visszavonulni készült, egyre-másra felhívta régi ismerőseit, igyekezett ismét kontaktust teremteni a világgal. Családjá nem volt. A szülei autóbalesetben veszítették el az életüket, még E. kislánykorában; két nagynénje nevelte fel, de már azok sem éltek.

B. randevút kért tőle a következő estére. Amint meglátta, nem telt sok időbe felismernie, hogy az érzései éppoly erősek, mint képzelte. Ismét fülig beleszeretett E.-be, és pár héten belül eljegyezték egymást.

Hogy a tündérmese még szebb véget érjen, kisült, hogy E. anyagilag független, sőt gazdag. Tehetős nagynénjei halála után ő örökölte minden vagyoniukat – vagyis B. nemcsak az igaz szerelmet találta meg, hanem nyomasztó anyagi problémái is, melyek annyi éven át szorongatták, egy csapásra semmivé lettek.

Egy-két évvel a házasság után gyermekük született. Legfrissebb értesüléseim szerint anya, apa és gyermek mind remekül megvannak.

Tizenkét évvel ezelőtt a feleségem húga egy időre Tajvanba költözött azzal a szándékkal, hogy az egyetemen kínai nyelvet hallgasson (amit mostanra lélegzetelállító könnyedséggel beszél); Tajpej kínai lakosainak adott angol nyelvleckékkel tartotta fenn magát. Ez körülbelül egy évvel ezelőtt történt, hogy én megismerkedtem a feleségemmel, aki a Columbia Egyetem hallgatója volt akkoriban.

Egy nap jövődő sógornóm beszédbe elegyedett egy amerikai ismerősével, egy fiatal hölgygel, aki szintén Tajpejben élt és kínai nyelvet hallgatott. A szó otthoni szeretkeire terelődött, aminek a során a következő párbeszéd hangzott el.

– A nővérem New Yorkban él – jelentette ki jövődő sógornóm.

– Az enyém is – felelte a barátnője.

– Az én nővérem az Upper West Side-on lakik.

– Az enyém is.

– Az én nővérem a Nyugati 109. utcában lakik.

– Bármily hihetetlen, az enyém is.

– Az én nővérem a Nyugati 109. utca 309-es számú házában lakik.

– Az enyém is!

– Az enyém a Nyugati 109. utca 309-es számú házának a második emeletén lakik.

Leendő sógornóm barátnője mély lélegzetet vett, és így szólt: – Tudom, hogy rém ostobán hangzik, de az enyém is.

Alig képzelhető, hogy volna a földön két város egymástól távolabb, mint New York és Tajpej. A földgömb átellenes pontjain fekszenek, több mint tízezer mérföld, egy egész kontinens és egy óceán választja el őket, és amikor az egyikben fényes nappal van, a másikban éjszaka. Ahogy a két fiatal lány Tajpejben az imént feltárt elképesztő véletlenül álmélkodott, rádöbbenek, hogy nővéreik alighanem épp az igazak álmát alusszák ebben a pillanatban. Egyazon háznak ugyanazon az emeletén Észak-Manhattanben, ott alszik mind a kettő a maga kis kuckójában, nem is sejtve, hogy a világ túlsó felén épp róluk beszélgetnek.

Noha szomszédok voltak, a két New York-i nővér nem ismerte egymást. Amikor két évvel később végre találkoztak, mindketten elköltöztek már abból a házból.

Addigra házasok voltunk Siriivel. Egy este, amint valami találkozóra mentünk éppen, beugrottunk a Broadway egyik könyvesboltjába, hogy pár percig böngésszünk a könyvek között. Elkalandoztunk, külön-külön sorokba tévedtünk, és mert Siri mutatni akart nekem valamit, vagy én akartam neki mutatni valamit (nem emlékszem), az egyikünk hangosan a nevéen szólította a másikat. A következő pillanatban odaszaladt hozzánk egy hölgy. – Maguk nem Paul Auster és Siri Hustvedt véletlenül? – kérdezte.

– De igen – feleltük. – Teljes életnagyságban. Honnan tudja? – Akkor elmagyarázta, hogy a húga és Siri húga együtt jártak Tajvanban egyetemre.

Végre bezárult a kör. E tíz évvel ezelőtti könyvesbolti találkozás óta pedig ez a hölgy egyik legjobb és legodaadóbb barátnőnk.

C.-t, a francia költőt több mint húsz éve ismerem, és noha nem találkozunk különösbbebben sűrűn (ő Párizsban lakik, én meg New Yorkban), változatlanul erős a kötelék

köztünk. Kapcsolatunknak van egyfajta fivéri jellege, mintha egy korábbi életünkben testvérek lettünk volna.

C. személyiségét screegnyi ellentmondás alkotja. Egyrészt nyitott a világra, másrészt hajlamos elmenekülni előle, begubózni. Karizmatikus egyéniség, legendásan szellemes és előzékeny társalgó, aki a legkülönfélébb körökben barátok tucatjaival dicsekedhet, és egyszermind olyan valaki, akit mélyen megsebzett az élet, akinek emberfeletti megpróbáltatást jelent, hogy megküzdjön a legegyszerűbb, másoknak egészen magától értetődő feladatokkal. Kivételes tehetségű költő és teoretikus, akit mégis gyakran megbénít az írásképtelenség, a beteges önbizalomhiány, és – meglepő módon, C. alapvetően nagylelkű alkatát tekintve – egyfajta különleges képesség régi és elkeseredett, általában valami apró-cseprő vagy elvont kérdésben gyökerező ellenszenvék és értelmetlen viták ápolására. Senki sem részesül egyöntetűbb csodálatban, mint C.; senki nincsen nála tehetségesebb; senki nincs, aki ügyesebben tudná magára vonni bármilyen társaság figyelmét – és mégis, mintha világéletében minden erejével azért küzdött volna, hogy a perifériára szorítsa magát. Amióta sok évvel ezelőtt elvált a feleségétől, egyedül, garzonlakásról garzonlakásra vándorolva él; minimális összegekből, szeszélyesen, mintegy kísérletképpen vállalt munkákból tartja fenn magát, alig-alig publikál valamit, és nem hajlandó egyetlen sornyi kritikát sem írni, noha mindent elolvas, és szerteágazóbb ismeretekkel rendelkezik a kortárs költészetéről, mint bárki más Franciaországban. Azok számára, akik szeretik (márpedig elég sokan vagyunk), C. gyakran ad okot aggodalomra. Amily mértékben csodáljuk őt és törődünk a jólétével, oly mértékben féltjük.

Nehéz gyermekkorra volt. Nem tudom, ez mennyiben magyaráz meg bármit is, a tények felett azonban felületesség volna átsiklanunk. Az apja a jelek szerint elhagyta a családját egy másik nő kedvéért, amikor C. még egészen kicsi volt, és attól kezdve a barátom mint egyetlen gyermek, valamirevaló családi élet híján nevelkedett az anyja védőszárnyai alatt. Sohasem találkoztam az anyjával, de ahogy hallom, eléggé bizarr személyiség lehet. Viszonyok egész sorát bonyolította le C. gyermek- és kamaszévei alatt, és sajtószerű módon valamennyi szeretője fiatalabb volt egy fokkal az előzőnél. Amikor C. huszonegy éves korában elment hazulról, hogy a hadsereg kötelékébe lépjen, az anyja soros barátja alig volt idősebb nála. Az utóbbi években a hölgy életének fő-fő célja és értelme egy bizonyos olasz pap szentté avatásának az érdekében folytatott egyszemélyes kampány. A jeles férfiú (a neve nem jut eszembe momentán) szentségét magasztaló megszámlálhatatlan levéllel ostromolja a különféle katolikus szerveket, sőt, mint hallom, egy művészt megbízott a pap életnagyságú szobrának a megalkotásával, mely remekmű most előkertjét díszíti a nemes ügy kikezdhetetlen mementójaként.

Noha nincs saját gyermeke, C. egyfajta gyakorló apává lépett elő hét-nyolc évvel ezelőtt. Miután összeveszett és átmenetileg szakított a szerelmével, a lánynak futó viszonya támadt egy másik férfival, akitől teherbe esett. A viszonyoknak szinte azonnal vége szakadt, ő azonban úgy döntött, megtartja a gyermeket a maga felelősségére. Kislánya született, és noha C. nem az igazi apja, odaadóan és rajongva imádja a megszületése óta, mintha csak a saját húsa-vére volna.

Egy nap, körülbelül négy évvel ezelőtt, C. éppen egyik barátjánál időzött. A lakásban volt egy *minitel* nevezetű kis komputerkészülék, amit a francia telefontársaság ingyen osztogat, és ami egyéb szolgáltatásai mellett az összes francia állampolgár címét és telefonszámát tartalmazza. Amint C. ott üldögélt barátja új masinájával szórakozva,

hirtelen ötlettől indítva kikereste belőle az apja adatait. Mint kisült, Lyonban lakott. Még aznap, amint hazaért, borítékba csomagolta és elküldte a lyoni címre az egyik könyvét, ily módon több mint negyven év múltán első ízben kapcsolatfelvételt kezdeményezvén tulajdon apjával. Mind az idáig meg sem fordult a fejében, hogy esetleg ilyen szándékot táplálna magában.

Még aznap este egy másik ismerősébe – egy analitikusnőbe – botlott egy kávéházban, és beszámolt neki furcsa, előre meg nem fontolt szándékkal elkövetett cselekedetéről. Valahogy olyan érzése támadt, mesélte, mintha az apja hívó kiáltását hallotta volna legbelül, mintha valami rejtélyes, nyugtalanító erő szabadult volna fel benne. A dolog annál furcsább, mert egyáltalán semmiféle emlékképet nem őriz róla, és fogalma sincs, mikor látták egymást utoljára.

A nő elgondolkodott egy pillanatra, majd megkérdezte C. barátnőjének a kislányára célozva: – Mennyi idős is L.?

– Három és fél – felelte C.; mire a nő így folytatta:

– Természetesen nem tudhatjuk biztosan, de fogadni mernék, hogy három és fél éves korodban láttad utoljára az édesapádat. Azért gondolom, mert annyira szereted L.-t. Olyan erősen azonosulsz vele, hogy rajta keresztül újra átéled az életedet.

Pár nappal ezután megérkezett Lyomból a válasz, egy meleg hangú, rendkívül szívélyes levél. Az apja megköszönte C.-nek a küldeményt, majd kifejezte, mennyire büszkévé teszi a tudat, hogy a fiából író lett. Merő véletlenségből, tette hozzá, C. épp a születésnapján adta fel a csomagot, aminek a jelképes értelme mélyen megindította.

Mindez sehogy sem vágott egybe azokkal a történetekkel, amiket C. egész gyermekkorában hallott. Az anyja szerint az apja igazi szörnyeteg volt, maga a megtestesült önzés, aki egy „lotyó” kedvéért elhagyta családját, és soha többé hallani sem akart a fiáról. C. hitelt adott ezeknek a történeteknek, és az apjától való mindennemű kontaktustól visszariadt. Most, e levél után már nemigen tudta, mit gondoljon.

Úgy döntött, válaszol. Óvatos hangú levélben, de azért viszonzotta a gesztust. Pár napon belül újabb válasz érkezett, ugyanolyan meleg és szívélyes hangú, mint az előbbi. C. levelezni kezdett az apjával. Ez így ment egy-két hónapon át, mígnem C. töprengeni kezdett, ne utazzon-e le Lyonba, hogy végre szemtől szembe láthassák egymást.

Am még mielőtt határozott terv formáját ölthette volna a dolog, levelet kapott az apja feleségétől, amelyből értesült róla, hogy az apja meghalt. Évek óta súlyos beteg volt, és ez a mostani levélváltás a fiával nagy boldogságára szolgált, derűvel és örömmel töltötte meg utolsó napjait.

Ez volt az a pillanat, amikor tudomást szereztem a C. életében bekövetkezett elképesztő fordulatokról. Útban „mostohaanyjához”, akit ekkor látott először életében, a lyoni vonaton ülve tollat ragadott, és felvázolta nekem az elmúlt hónapok történetét. Az írásképe híven rögzíti a sínek minden zökkenését, mintha csak a sebesen száguldó vonat a fejében zakatoló gondolatoknak lett volna metaforája. Ahogy C. kifejti levelében: „Úgy rémlik nekem, mintha egyszerre valamelyik regényed kellős közepébe csöppentem volna.”

Apja felesége roppant barátságos volt lyoni látogatása alatt. Többek között C. megtudta, hogy az apja szívrohamot kapott utolsó születésnapjának a reggelén (azon a napon, amikor a fia kikereste a címét a minitelből), és hogy igen, C. csakugyan pontosan három és fél éves volt, amikor a szülei elváltak. A mostohaanyja azután elmesélte életét az apja szemszögéből nézve, ami ilyenformán homlokegyenest ellentmondott

az anyja szájából hallott verziónak. Eszerint az anyja hagyta faképnél az apját; az anyja tiltotta meg neki, hogy a fiát lássa; az apja volt, aki gyötrődött és emésztette magát a házasság tönkremenetele miatt. Elmesélte C.-nek, hogy kiskorában az apja az iskolakerítés mögött állva leste őt. C. emlékezett is egy férfirra, akitől, mert nem tudta, ki az, félt.

C.-nek így egy csapásra két élettörténete is lett. Volt egy „A” verzió és egy „B” verzió, és mindkettő az ő élete volt. Egyenlő mértékben szerepelt mindkettőben, e két igazságban, melyek kölcsönösen kioltották egymást, miközben, anélkül hogy észrevette volna, ő maga megfeneklett közepen.

Az apja egy kis papíráru- és írószer-kereskedés tulajdonosa volt, amellet népszerű könyvek kölcsönzésével is foglalkozott. Ha nem is fényűzően, de azért tisztelen megélt az üzletéből, és egy kis szerény hagyaték is maradt utána. A pontos összeget nem ismerem, de nem is érdekes. Csak az számít, hogy „mostohaanyja” (egy idős hölgy tulajdonképpen) ragaszkodott hozzá, hogy C.-vel elfelezzék az összeget. A végrendelet nem tartalmazott semmiféle olyan pontot, mely ezt szükségessé tette volna, és erkölcsi értelemben sem volt kötelessége, hogy férje megtakarított pénzének akár egyetlen fillérjétől is megváljon. Azért tette, mert így akarta; nagyobb örömet szerzett neki mással megosztani a pénzt, mint hogy megtartsa magának.

7

Ha a barátságra gondolok, közelebből arra, mi lehet az oka, hogy némelyik barátság fennmarad, a másik meg nem, eszembe jut, hogy a volán mögött töltött éveim során (három különböző ország területén, mintegy nyolc-kilenc éves intervallumban elosztva) mindössze négyszer volt defektem, ám valamennyi alkalommal ugyanaz a személy ült mellettem a kocsiban. J.-t még az egyetemről ismertem, és noha mindig volt valami feszengés, egyfajta rejtett ellenségesség a kapcsolatunkban, egy időben közel álltunk egymáshoz. Egy tavasszal, még egyetemi éveink alatt kölcsönkértük az apám özönvíz előtti furgonját, és elindultunk északra, Québec vadonjába. Az évszakok lassabban változnak a világnak ezen a fertályán, a tél még nem ért itt egészen véget. Az első defekt nem ejtett különösebben kétségbe (a kocsiban volt pótkerék), ám amikor alig egy órával később a második abroncs is kidurrint, csaknem egész napra ott rekedtünk a fagyos, kietlen pusztaságban. Annak idején a balszerencse kategóriájába soroltam és egyetlen vállrándítással elintéztem az ügyet, de négy-öt évvel később, amikor franciaországi tartózkodása során J. útba ejtette a tanyát, ahol L.-lrel gondnokoskodtunk, furcsa módon megismétlődött az eset. Aix-en-Provence-ban töltöttük a napot, ami mintegy kétórányira volt tőlünk kocsival, és ahogy hazafelé hajtottunk éjszaka a sötét, harmadrendű országúton, megint defektet kaptunk. Véletlen, döntöttem el, és száműztem a gondolataimból. Négy évvel később, L.-lrel való házasságunk utolsó, hanyatló szakaszában azonban J. ismét meglátogatott minket, ezúttal New York államban, a vidéki házban, ahol L.-lrel és a csecsemő Daniellel laktunk. Valamikor a délután folyamán J.-vel kocsiba szálltunk, hogy lemenjünk a boltba és beszerezzük a vacsorához valót. Kiálltam a garázból, megfordultam a keréknyomoktól barázdált kocsifelhajtón, majd előregurultam az országút széléig, és ekkor, miközben arra vártam, hogy elmenjen egy kocsí, mit tesz isten, a kiszabaduló levegő sziszegő hangjára lettem figyelmes. Újabb defekt; és ezúttal el sem indultunk otthonról. Nevettünk, természetesen, de az

az igazság, hogy barátságunk nem élte túl a negyedik abroncs pusztulását. Nem állítom, hogy a defekteknek bármilyen értelemben közük lett volna ahhoz, hogy elszakadtunk egymástól, de a maguk fonák módján mégiscsak kifejezték, hogyan is állnak közöttünk igazából a dolgok. Nem szeretném túlzó megállapításokra ragadtatni magam; de még most sem vagyok képes teljes egészében elvetni a gondolatot, hogy azok a defektek jelentettek valamit. Mert cáfolhatatlan tény, hogy J.-vel véget ért az ismeretségünk, és már több mint tíz éve egyetlen szót sem váltottunk egymással.

8

Sok-sok évvel ezelőtt az apám kocsija bedöglött a piros lámpánál egy délután. Dühöngött a vihar, és pontosan abban a pillanatban, amikor a motor fölmondta a szolgálatot, egy hatalmas útszéli fába belecsapott a villám. A fa derékba tört, és miközben az apám azon mesterkedett, hogy újra beindítsa a motort, nem is sejtve, hogy a fa koronája mindjárt leszakad, a mögötte álló kocsifőorja, aki látta, mi készül, gázt adott és kocsistul-mindenestül áttolta az útkereszteződésen. A következő pillanatban a fa iszonyú robajjal földet ért, pontosan azon a helyen, ahol az apám kocsija állt az imént. A hajsza hűvös végzetes kimenetelű baleset így afféle figyelmeztető jelzéssé törpült, merő epizóddá apám életének szakadatlan történetében.

Egy-két évvel ezután egy háztetőn dolgozott az apám Jersey Cityben. Valamiképpen (én nem voltam szemtanúja az esetnek) lecsúszott a peremről, és zuhanni kezdett, ismét egyenesen a biztos pusztulás felé. De ezúttal is megmenekült. Egy kifeszített ruhaszárító kötél lefékezte, és végül pár zúzódással és karcolással megúsza a balesetet. Még agyrázkódást sem szenvedett; bármily hihetetlen, egyben maradt minden porcikája.

Ugyanabban az évben az utca túloldalán lakó szomszédaink kifestették két emberrel a házukat. Az egyik munkás leesett a tetőről és szörnyethalt.

A kislány, aki ebben a házban lakott, történetesen a legjobb barátnője volt a húgomnak. Egy téli estén jelmezbálba mentek ők ketten. Hat-hét évesek lehettek, én meg kilenc vagy tíz. A megbeszélés értelmében az apám értük ment a kocsival, amint véget ért a multság, és én vele tartottam, hogy ne legyen egyedül. Kutya hideg volt, az utakat alattomos jégpáncél fedte. Az apám óvatosan vezetett, így hát sikerült megtennünk az utat oda és vissza baleset nélkül. Ám amint felkanyarodtunk a szomszéd kislány szüleinek a háza elé, baljós csemények egész láncolata indult el egyszeriben.

A húgom barátnője tündérkirálynőnek öltözött. Jelmezének szerves tartozékát képezte édesanyja túsarkú cipője, amit kölcsönkért az estére, és amitől minden lépte veszélyes és kalandos vállalkozás színezetét öltötte. Az apám leállította a motort, és kiszállt, hogy a bejárati ajtóhoz kísérje. Én hátul ültem a lányokkal, és hogy bájos barátnőnk kiszállhasson, nekem is ki kellett ugranom. Máig előttem van, ahogy állok a járdaszegélyen, miközben a húgom barátnője bonyodalmas ruhájában a hátsó ülésről előkecmereg. Ám alighogy kilépett a szabad levegőre, észrevettem, hogy a kocsifőorja lassan gurul hátrafelé. Nem tudom, a jég miatt történt-e vagy mert az apám elfelejtette behúzni a kéziféket – mindenesetre, még mielőtt szólhattam volna, a húgom barátnője a járdaszegélyre lépett az anyja túsarkú cipellőjében, és megcsúszott. Bependerült a kocsifőorja alá, mely egyre csak gurult, gurult hátrafelé – elterült tehetetlenül, és ha nem történik valami csoda, a következő pillanatban szörnyethal az apám Chevroletjének

a kerekei alatt. Ha jól emlékszem, egyetlen hang sem jött ki a torkán. Habozás nélkül ott termettem, megragadtam a jobb karját, és egyetlen mozdulattal kirántottam a kocsit alól, fel a járdára. Ebben a pillanatban az apám is észrevette végre, hogy mozog a kocsi. Visszaugrott a volán mögé, rátaposott a fékre, és megzabolázta az elszabadult járművet. A szerencsétlenségek e láncolata, a kezdettől a befejezésig, nem hiszem, hogy nyolc-tíz másodpercnél tovább tartott volna.

Ezután évekig azzal a tudattal jártam-keltem a világban, hogy ez volt életem legnagyobb pillanata. A szó szoros értelmében megmentettem egy ember életét, és valahányszor visszatekinttem az eseményekre, őszinte ámulatba ejtett, milyen függően cselekedtem, milyen határozottak és biztosak voltak a mozdulataim a kritikus pillanatban. Újra és újra átéltem az érzést, milyen volt kirántani azt a kislányt a kocsit alól.

Két évvel ezután másik házba költöztünk. A húgom elszakadt a barátnőjétől, és tizenöt év is eltelt, mire legközelebb viszontláttam.

Június volt, és a húgommal hazatértünk szülővárosunkba egy rövidke látogatás erejéig. Merő véletlenségből bekukkantott ez a gyermekkori barátnője is, csak hogy üdvözljön minket. Felőtt, huszonnégy éves nővé serdült; épp abban a hónapban végzett az egyetemen, és meg kell mondjam, hízott a májam a büszkeségtől, látván, hogy ilyen szépen, egy darabban sikerült felcseperednie. Mintegy mellékesen, futólag céloztam amaz emlékezetes estére, midőn kirántottam a kocsink kerekei alól. Kíváncsi voltam, milyen pontosan emlékszik, milyen volt, amikor megsuhintotta a halál szele, de arc kifejezéséből látnom kellett, hogy tökéletesen elfelejtette. Értetlenül, enyhén rosszálló szigorúsággal nézett, és a vállát vonogatta. Nem emlékezett semmire!

Egyszeriben ráébredtem, hogy nem is tudta, hogy a kocsi gurul. Fogalma sincs róla, hogy egy hajszálon múlt az élete. Az egész incidens nem tartott tovább egyetlen vilanásnál: alig tíz másodpercet vett igénybe az életéből, jelentéktelen közjáték volt csupán, és ami számomra meghatározó élményt jelentett, az egész eseménysor a leghalványabb nyomot sem hagyta benne.

E percben a leginkább szédítő mégis abba belegondolnom, hogy mindez, amiről beszélek, 1956-ban vagy 1957-ben történt, és hogy a szomszéd kislány, akinek akkor este megmentettem az életét, elmúlt negyvenéves.

9

Első regényemet egy téves telefonhívás ihlette. Egyedül voltam épp brooklyni lakásomban egy délután: az íróasztalom előtt ültem, és koncentráltam, amikor megszólalt a telefon. Ha nem tévedek, 1980 tavaszán történt ez, pár nappal azután, hogy megtaláltam a tízcentest a Shea Stadion előtt.

Feleltem a kagylót. A férfi a vonal túlsó végén aziránt érdeklődött, a Pinkerton Detektívirodával beszél-e; azt feleltem, hogy nem, rossz számot tárcsázott, és letettem. Azután dolgoztam tovább, és egykettőre megfeledeztem az egészből.

Másnap délután ismét csörgött a telefon. Ugyanaz a férfigang szól bele, és ugyanazt a kérdést tette fel, amit az előző délután. – Pinkerton Detektíviroda? – Ismét azt feleltem, hogy nem, és letettem a kagylót. De azután eltöprengtem: mi lett volna, ha igennel felelek? Mi történik, ha megjátsszom, hogy a Pinkerton nyomozója vagyok? Ha fogom magam, és elvállalom az ügyet?

Az igazat megvallva, kezdett elhatalmasodni rajtam az érzés, hogy ritka jó alkalmat szalasztottam el. Ha még egyszer jelentkezik a férfi, mondtam magamban, legalább elbeszélgetek vele, és kifaggatom az ügy részleteiről. Vártam, de hiába, az illető nem hívott többé.

Közben azonban már mozgásba lendültek a kis fogaskerek a fejemben, és apránként a lehetőségek egész beláthatatlan világa nyílt meg előttem. Mire egy évvel később leültem és megírtam az *Üvegvárost*, a téves telefonhívás a könyv sarkalatos mozzanatává lényegült át, döntő eseményé, mely a voltaképpeni történetet működésbe hozza. A regényben egy Quinn nevezetű író felhív valaki, és azt mondja, Paul Austerrel, a magándetektívvel szeretne beszélni. Quinn úgy tesz, ahogy én: közli a telefonálóval, hogy rossz számot tárcsázott. Amikor a hívás megismétlődik a következő éjjelen, Quinn ismét nemet mond, és leteszi a kagylót. Ő azonban, ellentétben velem, kap még egy esélyt. Amikor a harmadik éjszaka is megcsörren a készülék, belemegy a játékba, és elvállalja a megbízást. Igen, feleli, én vagyok Paul Auster – és nincs többé megállás, kezdetét veszi az örület.

Ami engem illet, azt hittem, ezzel lezárult az ügy. A regényt mintegy tíz évvel ezelőtt befejeztem, és azóta továbbléptem: újabb tervek, újabb ötletek, újabb könyvek kötöttek le a figyelmemet. Úgy jó két hónappal ezelőtt azonban rá kellett ébrednem, hogy a könyveknek soha nincsen végük, a történetek továbbírják magukat azután is, hogy a szerző letette a tollat.

Egyedül voltam brooklyni lakásomban, az íróasztalomnál ültem és dolgoztam, amikor megszólalt a telefon. Most már máshol lakom, mint ahol 1980-ban, és a telefonszámom is más. Feleltem a kagylót. A férfihang a vonal túlsó végén aziránt érdeklődött, beszélhetne-e Mr. Quinn-nel. Spanyolos akcentusa volt, és a hangját sem ismertem fel. Egy pillanatra átvillant az agyamon, hogy talán valamelyik barátom akarja ily módon a bolondját járattatni velem. – Mr. Quinn-nel? – kérdeztem. – Ha jól sejttem, tréfál.

De nem, nem tréfált. Halálosan komolyan beszélt. Mr. Quinnt kereste, feltétlenül beszélnie kell vele, legyen szíves kapcsolni, élet és halál kérdése a dolog. A rend kedvéért azért megkértem, hogy betűzze a nevet. Nem volt egészen tisztán érthető a kiejtése, és még reménykedtem, hogy talán valami Qucennel óhajt beszélni. – Q, U, I, N, N – betűzte a férfi. Egyszerre megfagyott az ereimben a vér, és több másodperc is eltelt, mire ki tudtam préselni valami válaszfélét a számon. – Sajnálom – mondtam végül. – Itt nincsen semmiféle Mr. Quinn. Rossz számot hívott. – Az illető clnézést kért a zaklatásért, és letette.

Ezt nem én találtam ki. Mint minden más, amit e piros spirálfüzet lapjain megörökítettem, az első szótól az utolsóig igaz.

Frederick Turner

RADNÓTI FORDÍTÁSÁNAK KÍNJAIRÓL

Várady Szabolcs fordítása

S most birkózhatom én is egy fivérrel:
A méhben holt tagjai fojtanak.
Szánom – de itt síklik köldökzsinórja,
Vak homályban látatlan iszonyat.

Az én nyelvemen Mikhaél ez angyal,
Halni tudott s osztozni sírhelyén;
A barlangban nagy, tollas szárnya verdes:
Már-már nyomaszt, úgy súlyosul fölém – –

Bátyám meghalt, hogy először nyitottam
Ajkam szóra sivalkodás helyett;
Most jön s kölcsönzött hangom visszaperli,
Most visszajön, ki álmod hőse lett.

Hogy osztozhatnék az anyai véren?
Holt hangjának tudom hogy adhatom?
De hogy tagadnám meg merész fivérem?
Holtán vette meg szülőtti jogom.

Mert egyetlenként ama nemzedékből
A rangomat ő hiteti velem:
Az antik báj, a küzdelmes szabadság,
Az a lángnyelvű formaszerelem.

Meg kell nyitnom az ő szolgálatára
Az anyanyelv áramát, ütemét,
S magam lefojtva őt hallom dalolni
Árnyak honából, honnan senki még.

Érhet-e, középkorú irodalmárt,
Apát, professzort és demokratát,
Nagyobb kegy, mint részem a szenvedélyben,
Mely vazallus-hűségét hatja át?

Soros György

NYITOTT TÁRSADALMAK ÉPÍTÉSE: REMÉNYEK ÉS CSAPDÁK

**Beszéd az Egyesült Államok Szenátusa Külügyi Bizottságának
a nemzetközi biztonsággal, a nemzetközi szervezetekkel és az emberi
jogokkal foglalkozó albizottsága előtt (1994. augusztus 1.)**

Szívből örülök, hogy kifejthetem önöknek véleményemet a posztkommunista világot fenyegető veszélyekről. Úgy érzem, bizonyos fokig illetékes vagyok e kérdésben; sok mondanivalóm van, talán túl sok is erre a meghallgatásra.

Az elmúlt öt évben azért szenteltem időm, energiám és pénzem jó részét Közép- és Kelet-Európának, valamint a Szovjetuniónak, mert meg voltam győződve arról, hogy a szovjet rendszer összeomlása olyan történelmi jelentőségű, forradalmi esemény, amely a történelem egész későbbi alakulását meghatározza.

Alapítványhálózatot hoztam létre, amely a zárt társadalomból a nyitott társadalomba vezető átmenetet hivatott előmozdítani. Az alapítvány valójában már 1979 óta megvan, és az első helyi programot szülőhazámban, Magyarországon már 1984-ben elindítottam, de intenzívebben a szovjet rendszer összeomlásakor kezdtem vele foglalkozni. Jelenleg huszonegy országban működik alapítványom, s míg 1979-ben hárommillió, 1993-ban már háromszázmillió dollárt fordítottam működtetésükre. Jelentőségüket azonban nem elsősorban dollárokból lehet mérni, hiszen a legjobb tervek némelyike igényelte a legkevesebb pénzt.

Kezdetben zárt társadalmakkal álltam szemben, ahol a kommunista dogma jegyében az államot a párt uralta, az országot pedig az állam. Az egyén ki volt szolgáltatva a párt és az állam kényének-kedvének.

A kommunista dogma éppen azért volt hamis, mert a végső igazság szerepében tetszelgett. Csak a valóság megerősökölésével működhetett, és így sem sikerült az idők végezetéig életben tartani. A valóság és a dogma közötti szakadék egyre nyilvánvalóbb lett, az emberek gondolkodása feletti hatalma pedig megingott, míg végül a rendszer kártyavár módjára összeomlott, ami felért egy forradalommal.

1989-ben, amikor az emberek felszabadultak az elnyomás alól, volt egy euforikus pillanat, s azt meg lehetett volna ragadni a nyitott társadalom felé való átmenet elindítására. Ezt a lehetőséget láttam meg, s ez ösztönzött arra, hogy minden energiámat e folyamatra fordítsam. A pillanat azonban elmúlt, és az alkalmat elszalasztottuk.

A zárt társadalom felbomlása nem feltétlenül hozza magával a nyitott társadalom megszületését, mert az utóbbi a társadalomszerveződéseknek egy fejlettebb, kifinomultabb formája. A szabadság nem egyenlő az elnyomás hiányával. Ha egy társadalomban az emberek szabadok, szükség van olyan intézményekre is, amelyek védik ezt a szabadságot, és főként olyan emberekre, akik hisznek ezekben az intézményekben. Egy nyitott társadalomban ezeknek az intézményeknek sokkal kifinomultabbnak kell lenniük, hogy egymásnak ellentmondó vélemények, érdekek is érvényesülhessenek,

mint egy zárt társadalomban, ahol csak egyféle véleménynek, az uralkodó eszménynek van helye. Egyszóval a zártból a nyílt társadalomba vezető átmenet előre- és fölfelé vezet, s ezt az utat nem lehet külső segítség nélkül egy csapásra megtenni. Ezért fordítottam ennyi figyelmet és energiát alapítványomra. A szabad világ nyitott társadalmi azonban nem éreztek hasonló készletét. Jó szándékban nem volt hiány akkoriban Kelet-Európával kapcsolatosan, a tettek azonban elmaradtak. A kormányzati politikát Európában és az Egyesült Államokban egyaránt a megértés és az előrelátás hiánya jellemezte.

Hasonlítsuk össze a reakciókat a szovjet birodalom és a náci birodalom összeomlásakor. Annak idején az Egyesült Államok még kellően előrelátó és nagyvonalú volt ahhoz, hogy kidolgozza a Marshall-tervet, amely csodákat is művelt. Ez nem pusztán segítségnyújtás volt, hanem megteremtette a kereteket az európai országok egymás közötti együttműködéséhez is. Nemcsak szakértőket küldött Európába, hogy átadják tudásukat, hanem nagyon sok európaít hozott az Egyesült Államokba, ahol ők maguk dönthették el, hogy mit szeretnének megtanulni. Úgy tűnik, mára már elfelejtettük ezeket a pozitív tapasztalatainkat. A szovjet birodalom összeomlásakor politikailag már senki nem támogattott nagyszabású segélyterveket, a Marshall-terv pedig egyenesen csúnya szóvá lett.

Nyugati irányítás hiányában a szovjet rendszer összeomlása nem vezetett nyitott társadalmak kialakulásához. Arra sincs biztosíték, hogy ami nem született meg a forradalmi lendület hevében, majd egy lassúbb, veszélyesebb folyamat által válik valóra. Az eddigi tendenciák épp az ellenkező irányba mutatnak.

A zárt társadalom felbomlásakor a kommunizmus dogmájának lerombolása az egyetemes értékek általános tagadásához vezetett; ehelyett az egykor a szovjet birodalmat alkotó országok a saját történelmükben próbálnak valami szervezőelvet találni. Természetesen vannak kivételek, de a legjellemzőbb a nemzeti és etnikai identitás vezérelvé avatása olyan egyetemes értékek helyett, mint például a demokrácia, az emberi jogok, a jogállamiság vagy a nyitott társadalom.

Ez nagyon veszélyes, hiszen a nemzeti sérelmeket föl lehet használni arra, hogy többé-kevésbé zárt társadalom alakuljon ki, és ez konfliktusokhoz vezet: ha mozgósítani akarod a társadalmat az állam támogatására, ellenségre van szükséged, s ha épp nincs, akár teremthetsz is. Pontosan ezt tette Hitler, amikor a német nép ellenségének kiáltotta ki a zsidókat, s hasonlóan viselkednek most sokan a posztkommunista világban. Sérelmekben sajnos nincs hiány, hála a kommunista rendszereknek, amelyek keményen elfojtották a nemzeti és etnikai törekvéseket, ha azok nem a saját céljaikat szolgálták.

Noha a nacionalista vezetők között egykori ellenzékiek is vannak, általában a régi kommunisták ügyesebben tudják a saját céljaik szolgálatába állítani a nemzeti érzelmeket, hiszen másoknál több tapasztalatuk van a hatalomgyakorlásban, így nagyobb nemzeti összefogást tudnak létrehozni, mint a nyitott társadalomért küzdő demokratikus vezetők. Elég összehasonlítani, hogy népszerűségének csúcsán mekkora tömegbázisa volt Jugoszláviában Szlobodán Milosevicnek, Horvátországban Franjo Tudjmannak, Szlovákiában Vladimír Mečiarnek vagy Ukrajnában Leonyid Kravcsuknak, és milyen szűk politikai bázissal kellett beérniük a nyugatiasabb, demokratikus kormányoknak Oroszországban, Lengyelországban, Bulgáriában vagy Macedóniában.

E tekintetben azonban Magyarországon, Lengyelországban és Litvániában nem nyugtalanodom az egykori kommunista pártok új keletű sikerei miatt. Ezek a pártok

ugyanis reformkommunista pártok, s amennyire csak lehet, el akarnak távolodni a kommunizmustól. Újbóli feltűnésük a politikai spektrum kiszélesedésének üdvözlendő jele. Különösen örültem, hogy a nemrég megtartott magyarországi választásokon a választók elutasították a nacionalista vonalat. A Szocialista Párt koalíciója a Szabad Demokratákkal egy jól átgondolt és egyértelműen megfogalmazott reformprogram keretében biztató előjel a jövőre. Lengyelország esetében kevésbé volt szerencsés a váltás, mivel éppen akkor jött, amikor az 1990-ben elkezdett radikális és nem fájdalommentes reformprogram kezdte volna meghozni gyümölcsét, a kormány pedig kezdetben jó funkcionálni. A reform azonban Lengyelország esetében is visszafordíthatatlan, mert Európában talán éppen ez az ország a legdinamikusabb gazdasági téren és szellemiségében egyaránt. Legfeljebb a lendületéből veszíthet egy kicsit a reformfolyamat.

Mindent összevetve a kommunizmus feléledésére alig látok gyakorlati esélyt: a kommunizmus mint dogma halott. Az igazi veszélyt most a nacionalista diktátorok – én röviden csak NADI-knak hívom őket – jelentik. A körülmények mindenképpen nekik kedveznek: egy társadalom sokkal könnyebben mozgósítható valós vagy vélt nemzeti sérelmekkel, mint például a demokrácia vagy a nyitott társadalom elvont eszméivel. A nyitott társadalom megteremtése konstruktív folyamat, amelyet igen könnyű aláásni etnikai konfliktusok szításával.

Vegyük példaként Jugoszlávia esetét. Az elmúlt húsz évben viszonylag gazdag, a Nyugat felé nyitott ország volt, s elegendő szellemi erőforrással rendelkezett a nyitott társadalom felépítéséhez. Emlékszem, amikor 1990-ben egyszerre vezettek be pénzügyi reformokat Jugoszláviában és Lengyelországban, Jugoszlávia sokkal jobban fel volt készülve a megvalósításukra. A Nemzetközi Valutaalagnál és a Világbanknál kiképzett szakértői gárdája volt, és végül a reform sokkal jobban sikerült, mint Lengyelországban. Mindez 1990 májusában történt. Azután választási kampányával Milošević megostromolta az államkasszát, és pénzügyi instabilitásba taszította az országot. Ezzel egyszerre füstbe ment a nyitott társadalom felépítésének reménye Jugoszláviában.

Görögország példája még szembetűnőbb. Itt van egy ország, amely az Európai Unió és a NATO tagja, egyszóval a nemzetközi közösség teljes jogú polgára. Mégis sikerült az őrjöngésig fokozni az indulatokat azzal az egy szóval: „Macedónia”. Egy kicsi és gyenge szomszéd Görögországtól északra területi fenyegetéssé nőtte ki magát. Tény, hogy létezik egy kisebbség Macedóniában, amely régen elszenvedett etnikai sérelmek ürügyén irredenta álmokat dédelget. A macedón kormány azonban őszintén elkötelezte magát egy többnemzetiségű demokratikus állam megteremtésére. Saját identitása feladásán kívül minden engedményre kész. A görög közvélemény azonban a macedón szélsőségekre figyel, nem pedig a kormányra, és a görög belpolitikában ezt ki is használják.

Mindeközben a macedón gazdaság, amely már amúgy is megszenvedte a Szerbia elleni intézkedéseket, lassan összeomlik a görög embargó alatt. A nehézipar leállt, mert Macedónia az észak–déli irányú vasúthálózat mindkét végén el van vágva a világtól. A gazdasági válság veszélyezteti a politikai egyensúlyt: a többnemzetiségű demokratikus koalíciót szélsőséges erők fenyegetik szláv–macedón és albán oldalról egyaránt. A következő választások Macedónia keletkezéskorhoz vezethetnek, ami egy harmadik háborút jelent a Balkánon.

Mint láthatják, van miért aggódni Kelet-Európában. Azzal indítottam el progra-

momát, hogy az én rövid távúra tervezett akciómat példaként fogják majd követni nyitott társadalmaink lomhább, nehezkesebb intézményei. Sajnos csalódnom kellett. Most már bibliai fogalmakban kell gondolkodnom: arra a bizonyos negyven évre a pusztában. A nyitott társadalomért folytatott harc nincs elveszve, mint azt Lengyelország és Magyarország példája bizonyítja, de a küzdelem hosszú lesz, sok külső segítséget fog igényelni, s ez az, amiért aggodom.

Mindig tisztában voltam vele, hogy a nyitott társadalomnak van egy végzetesen gyenge pontja, éspedig az, hogy az emberekben még az sem tudatosodik, hogy nyitott társadalomban élnek, nemhogy az, hogy a nyitott társadalom olyan érték, amiért adott esetben áldozatok árán is érdemes küzdeni. Az emberek úgy vannak a szabadsággal, mint a levegővel: akkor harcolnak érte, amikor nincs. Amikor van, elfeledkeznek róla. A szabadság azonban megszűnhet, ha elhanyagolod és nem védelmezed.

Mint mondtam, az 1989-ben kezdődött kelet-európai forradalmi események fő tanulsága, hogy a szabadsághoz nem elegendő az elnyomás hiánya, és hogy amikor egy zárt társadalom összeomlik, nem válik automatikusan nyitott társadalommá.

A baj az, hogy ezt a leckét nem tanultuk meg. A szovjet birodalom összeomlását habozás nélkül a szabad világ győzelmeként könyveltük el, ugyanakkor nem voltunk készek áldozatokat hozni avégett, hogy szabad és nyílt társadalmak szülessenek a világnak abban a részében. A következmények most már fájdalmasan nyilvánvalók, de egyelőre még tudomást sem veszünk róluk.

Mi volt a baj? Azt hiszem, megváltozott a szabadságról alkotott képünk. A második világháborúban hajlandók voltunk harcolni és áldozatokat hozni a szabadság eszméjéért, amelyet akkor nemcsak a saját országunkra vonatkoztattunk, hanem a totalitárius rendszerek béklyójában sínylődő nemzetekre is. Ez a felfogás tovább élt a háború után is: ennek köszönhető a gyarmati rendszerek felszámolása és a kommunistaellenes szövetség kialakulása.

A szabadságnak ez az eszméje azonban lassanként elhalványodott, és egy másik került a helyébe, amely a szabadságért való küzdelmet mint külpolitikai célt nyíltan elveti. Ez az úgynevezett „geopolitika”, amely szerint az egyes államoknak geopolitikai adottságaik szerint elsősorban a saját érdekeiket követve kell politizálniuk, míg a morális és etikai szempontok csak másodlagos szerepet játszhatnak. Propagandacélokra még jól jöhetnek – az otthoni vagy külföldi közvélemény mozgósítására –, de nagy bajba keveredhet az, aki el is hiszi a saját propagandáját.

A geopolitika gazdasági megfelelője a laissez faire elve volt, ami csodálatos módon újraéledt a nyolcvanas években. Mint tudják, ennek lényege, hogy ha mindenki csak a saját érdekeit követi, az összességében az erőforrások optimális kihasználásához vezet. E két fő elv határozta meg viselkedésünket a szovjet rendszer összeomlása idején, és ma is ezek vezérlelnek bennünket, ami szerintem a jelen helyzetben szánalmasan alkalmatlan magatartás.

Amíg állandó élethalálharcban álltunk a Gonosz Birodalommal, stabil világrendben éltünk: jól láttuk saját helyünket a világban. A világ rendje azért lehetett stabil, mert bármelyik fél képes lett volna a másikat megsemmisíteni, és ezért egyik sem merete a nyílt összetűzést megkockáztatni. Ugyanakkor az ellenségünkhöz viszonyítva határozhattuk meg magunkat: mi álltunk a szabad világ élén. A szovjet birodalom szétesésével felborult a világrend, és ami még rosszabb, mi elvesztettük identitástudatunkat. Továbbra is nagyhatalom és a szabad világ vezetője akarunk lenni, de már nem tudjuk, hogy ez mit jelent. Nem tudjuk már, mi a „szabad világ”, és ami még rosszabb,

nem tudjuk, hogy kiálljunk-e érte, hiszen meggyőztük magunkat, hogy életmódunk lényege a saját érdekeink követése, ahogy azt a geopolitika és a laissez faire tanítja.

Sok szempontból példa nélküli a mostani helyzet. A múltban a békét és a biztonságot vagy egy birodalmi erő szavatolta, vagy több nagyhatalom erőegyensúlya, esetleg a kettő kombinációja, most azonban ezek közül az egyik változat sem létezik. Az Egyesült Államoknak nincs annyi ereje és nem is érdeke, hogy úgy uralja a világot, mint Nagy-Britannia a XIX. században. Nagy-Britanniának annyi hasznot hozott a gyarmatbirodalom, hogy megérte fenntartani a flottáját; az Egyesült Államok már nem mondhatja el magáról, hogy a szabad kereskedelem fő kedvezményezettje, és nem engedheti meg magának, hogy az egész világ csendőre legyen. Ehelyett a kollektív cselekvésre kell támaszkodnunk, anélkül hogy tudnánk, mi a kollektív érdek. Mindebből veszélyes hatalmi űr keletkezett. Azt lehetett remélni, hogy az ENSZ majd betölti ezt az űrt, de az ENSZ sem tehet többet, mint amire az őt felépítő nemzetek képesek. Sőt általában még annyit sem, mert a tagországok saját érdekeiket a közös érdek rovására valósítják meg. A szervezetet magát a bürokrácia vezérli, amelyet sokkal jobban érdekel a saját fennmaradása, mint az egész civilizáció túlélése. Még soha nem fordult elő a világ történetében, hogy a békét egy nemzetközi szervezet tartotta volna fenn, és nincs okunk azt hinni, hogy ez most lehetséges.

Mit lehet tenni? Nem tudok választ adni valamennyi felvetett problémára, egy javaslatom azonban volna: tegyük a nyitott társadalmak kialakítását és védelmét külpolitikánk egyik céljává, a volt szovjet érdekszféra esetében pedig ez legyen külpolitikánk fő célkitűzése. Azért húzok választóvonalat itt a volt szovjet érdekszféra és a világ többi része közé, mert a szovjet rendszer véglegesen összeomlott, ami pedig a helyén kialakul, az döntően befolyásolja majd a történelmet és így a mi jövőnket is. A világ többi részén a nyitott társadalmak támogatása egy a számos cél közül, a volt szovjet érdekszféra esetében azonban ez az elsődleges cél. Olyannyira, hogy szerintem még a nukleáris kérdést is megelőzi.

Nyitott társadalmakon olyan szerveződést értek, amit megközelítőleg demokráciának hívhatunk, ennél azonban több is rejlik benne. Nemcsak demokratikusan megválasztott kormányt jelent, hanem olyan társadalmat is, amely felett nem hatalmaskodik az állam: tehát a civil társadalom erős, és a jog uralkodik. Nem elég, hogy a többség támogassa az államot, az államnak is tiszteletben kell tartania a kisebbségeket és a kisebbségi véleményt. Egyszóval a kommunizmus és a szabad világ fogalomrendszerre helyett a nyitott és zárt társadalom fogalmaiban való gondolkodást javaslom. A régi meghatározás amúgy is sántított, mert a kommunizmusellenességgel igazolni lehetett olyan viselkedésmódokat, amelyek nem voltak összeegyeztethetők a nyitott társadalommal. Az új fogalmi keretekben az határoz meg bennünket, hogy miért harcolunk, nem az, hogy mi ellen. Olyan nézőpontot ad, ami igencsak hiányzik manapság. Egyértelművé teszi például, hogy ma a nacionalista diktátorok ugyanolyan veszélyt jelentenek, mint egykor a kommunizmus.

Hogyan lehet lefordítani ezt a nézőpontot a politikai döntések nyelvére? Először is olyan erős Európára van szükségünk, amely képes politikai döntéseket hozni. Hogy ez mennyire hiányzik ma, azt szomorúan bizonyította a boszniai tragédia is. Másodszor az Európai Uniónak nyitottabbá kell válnia, különösen Kelet-Európa felé, nem szabad pusztán önmagát védelmező erődítményt kiépítenie. A kelet-európai országoknak látniuk kell maguk előtt az Európai Unióhoz való csatlakozás egyértelmű lehetőségét, hogy megvalósíthassák a nyitott társadalomba való átmenetet. Nagyobb

szükségük van a külföldi magántőkére, mint állami segélyakciókra, az Európai Unióhoz való csatlakozás kilátása pedig a legjobb módja a magánberuházók becsalogatásának. Ha nem is az Európai Unió összes országa, de azt hiszem, Németország és az Egyesült Államok is egyetért ezzel.

Harmadszor a NATO-nak – amely lényegében Észak-Amerika és Európa szövetsége – az új világrend alapkövének kell lennie. Hogy szükség van-e közvetlen kapcsolatra a NATO és ázsiai szövetségeseink, például Japán és Dél-Korea között, az nyitott kérdés. Egy azonban biztos: a NATO nem képes betölteni a szovjet birodalom összeomlásával keletkezett hatalmi űrt; szükség van egy szövetségre a NATO és Oroszország, valamint volt szövetségesei között. A NATO-t ki lehet bővíteni az Európai Uniótagságra esélyes közép-európai országokkal, ha azonban Oroszországot is belevesztjük, annyira fel fog hígulni, hogy léte elveszíti értelmét. Így született a „Partnerség a békéért”, ami azonban jelenlegi formájában meg sem közelíti azt a funkciót, amire szánták. Alig több üres gesztusnál. Méltó utóda a Bush-adminisztráció üres és halogató politikájának, és ezt így értékeli Moszkvában is. Igencsak hasznos lenne tehát az új szemléletmód.

Azt mondtam, hogy Oroszországnak és a többi szovjet utódállamnak külső segítségre van szüksége, hogy előre tudjanak lépni a belső átalakulásukban. A külső biztonsági kérdéseket nem tekintik fenyegetésnek, sokkal inkább olyan lehetőségeknek, amelyekkel elterelhetik a figyelmet a gazdasági kudarcokról, és politikai támogatást szerezhetnek. Ebben a helyzetben a „Partnerség a békéért” önmagában szükségképpen üres gesztus marad. Ahhoz, hogy megteljen értelemmel, egy „Partnerség a jóléért”: egy újabb Marshall-terv is kell.

Ez az elképzelés nem olyan neveltséges, mint ahogy elhitettük magunkkal. Támogathatná a Világbank különleges lehívási jogok bevezetésével, és ha ez sikerrel jár, a lehívott összegek teljes egészükben megtérülnének. Ez megoldaná a térség legégetőbb politikai problémáját, vagyis azt, hogy miképpen lehet közös gazdasági területet kialakítani Oroszország totális dominanciájának elkerülésével. E tekintetben a nemrég Ukrajnában megválasztott elnök, aki komolyan foglalkozik a gazdasági reformokkal, olyan lehetőséget kínál, amit, remélem, nem fogunk elszalasztani. Egy valódi „Partnerség a békéért” egy „Partnerség a jóléért” programmal együtt biztos alapja lehetne az új világrendnek. Nélküle viszont világrendetlenség vár ránk.

Hadd fejezzem be beszédemet Macedóniával, amely világos példa arra, miképpen kerülhetünk el egy mázsa bajt egy gramm előrelátással. Elsőrendű fontosságot kellene tulajdonítanunk annak, hogy segítsünk e kicsiny országnak, amelynek demokratikus, többnemzetiségű kormánya van, de gazdasága rajta kívülálló okok miatt az összeomlás határára került.

Bálint Tibor

FÁRAÓK HÉTKÖZNAPJAI

Nicoleta megébredt, és sötét mélnázással gondolt az álmaira, amelyek utóbb megkísérítik, hideg indáikkal befonják, s úgy érnek a testéhez, mint a vizesiklók. Az ördögi incselkedések főként azóta ismétlődtek, hogy Moise, a Matematikai Intézet igazgatója, az a *ganédomb* méltatlannak ítélte őt az akadémiai tagságra, és ellene szavazott. Pedig ha továbbra is kapcáskodik, az *Elvtárs* tűzre veti a székét, s egy reggel az intézet homlokzatán a hivalkodó felirat helyén esetleg az áll majd, hogy LIBATOLI-NAGYKÉRESKEDÉS, s akkor hajlonghat, mint a siratófál előtt, és szórhatja maga körül a szakállába hulló könnyeket...

Egyik visszatérő álma az volt, hogy rég elhunyt nagynénjével, Paraschivával sétálnak a temetőben; mindketten fehér köntösben lépkednek a sírhantok között, és a nő, aki kártyavetésre, tenyérjósásra tanította, mikor ő még pergelt tökmagot árult a sporttelepen, csontkezének szorításával szinte kényszeríti, hogy táncoljanak, dúdoljanak és csak a múltra emlékezzenek. Ő azonban nem akart tudni e rokonságról, sem arról a napról, amikor Nyekuláj letette a tökmaggal teli tarisznya mellé a tömött disznóbőr útításkát, s tekintetével a csábító szerzemény felé integetve oly hamar leudvarolta őt pergő oltyán beszédével, hogy nemsokára már az öltözőfülkék mögött smároltak...

Már amiatt is vizolygott ettől az emléktől, mert a bőröndöt a kamasz az Északi pályaudvarról csaklizta el, s nem értékes holmi volt benne, hanem röpcédulákkal tömték tele az alkalmi tolvaj számára; így bukott le Hamudius s került közös cellába a kommunistákkal, akik magukhoz ölelték a politikai csodagyereket. Másrészt Nicoleta épp a nénikéjétől tudta, hogy az álombeli halott nő nemcsak nagy bánatot jelenthet, hanem házassági gondokat is, s ezen ismét eltűnődött. Hosszú évekkel azelőtt, amikor Nyekulájt bevásárolták a Központi Bizottságba, ő sokáig halk ujjongással ébredt reggelenként, hogy ímé minden úgy alakul, ahogy a kártyán kijött. És Paraschiva megjósolta, hogy a szerelmi szálak olyan férfihoz kötik majd, akit csodálni fog ország-világ, mert ravasz lesz és bölcs, mint a kígyó, és csekélyebb szellemi fogyatékosága ellenére vagy tán épp amiatt dühös elszántsággal tör a cél felé, és sorra a lába elé veti és letiporja ellenségeit... Gorgo D. Gorgo pártfővezér halála után megragadta a hatalmat, és ő, Nicoleta, lányos fürgeséggel szaladhatott fel a politikai rangfokozatok lépcsőjén, hogy végül az *Allandó Bizottság* egyik párnázott karosszékében mosolyogva fújja ki magát...

Igen, a jóslat beteljesedett: de mit ér, hogy olyan mosdókagyló fölé hajolhat, mint Mária Terézia egykor, hogy azon a jachton suhanhat a tavak és tengerek fölött, amelyet Husszein jordániai király ajándékozott neki, s hogy bármikor az égbe emelkedhet az elnöki repülőgépen vagy helikopteren; mit ér, hogy dolgozószobájának a falait elborítják a díszkolevelek, ha olykor mégis nyugtalan, mert valami pótolhatatlanul hiányzik a teljes boldogságához... Az igazi okot keresve sokáig önmagát is csalta, hiszen nem volt oly ostoba, hogy ne tudta volna, emésztő sóvárgása azon a napon kezdődött, amikor parancsára vetítoszobát szereltek fel a hálószobája közelében, és ő pornófilmeket kezdett nézni....

A kis filmszínház szándéka ellenére rácbresztette az érzékiség fokozásának és a föllobbantott vágy kielégítésének számos ravasz fogására; annál különösebb volt ez, mert három felnőtt gyermek után női mivolta már megtagadta, és a táncosnók magasra röppenő rövid szoknyáit és a tenyérnyi bugyikat látván a díszelőadásokon csak tátozott és sápadozott, mostanában pedig, a *szexi* filmjeleneteket bámulva, a teste halkan izzani kezdett; félig lehunyt sárga szeméből egy másik keskeny fénysáv sugárzott a vászonra a vetítógépé mellett, köntöse, pongyolája néha szemérmetlenül szétnyílt, miközben ő egy-egy pohár *Cordon Rouge* pezsgővel igyekezett bizsergetőbbé tenni az élményt...

Egy idő után elhatározta, hogy *Nyeki*t is bevezeti a testi szerelem bővösebb módjaiába, de sehogy sem értették meg egymást. Hamudius az ölelkezés ősi, paraszti formáját szokta meg, s ha Nicoleta kissé már kapatosan berángatta a vetítoszobába okulni, riadt idegenkedéssel pillantott a cédlán kitérő szajhákra, a fetregő, meztelen női testekre, a mímelte boldogság önkívületében vonagló arcokra meg a tágra nyílt szemekre, s mielőtt végighallgatta a szaggatott sóhajtásokat, már húzódott is hátra, megvetve a *bestiákat*, akik a fajtalanokodó férfiak legalantasabb vágyait is teljesítik. Ilyenkor a saját mozijába menekült, Kojakot figyelte, vagy Napóleon nagy csatajeleneteiben gyönyörködött, s hadonászva, kiáltozva osztogatta parancsait a gyalogosoknak, huszároknak, tüzereknek... Idegenkedése a bujálkodástól annyira ingerelte Nicoletát, hogy egy ízben a szemébe is vágta, ami már rég a begyében volt: a lábát szétvetni, ahhoz a tehén is meg a kanca is ért!

Egy alkalommal, miután a nénikéje ismét fölűnt álmában, Nicoleta könnyezve ébredt. Fölidézte, hogy ahányszor ott rekedt nála éjszakára, a *Fehér mocsár* negyed környékén, a levendulaszagú kunyhóban, ahol apró madarak pityegtek a vihar zúgását vagy az eső csapkodását hallgatva, Paraschiva odabújt mellé a takaró alatt, és a karját, lábszárát simogatva pajzán történeteket súgott a fülébe; máskor meg arról mesélt, hogy Nicoleta ereiben is a *Cujitarok*, vagyis a *Késelők* vére csordogál, akik csak később változtattak nevet, és az ősei bátor, önérzetes emberek voltak, akik hamar előkapták a *csurít*;* mindenikük szeme sárgán villogott, mint sok ragadozóé, ezt is tőlük örökölte a kislány, és Nicoleta anyai nagyapja, a csélcsep Zaharia, valahányszor felöntött a garatra, eljárta a késtáncot; fogai közé borotvaéles pengét szorított, s miközben lefojtott hangon apacsnotákat énekelt, a karját széttárva, hátravetett fejjel körbe-körbe forgott, mint a dürgő kakas. Negyvenhat esztendejéből huszonkettőt börtönben töltött, de erős, délceg ember volt, és ma is élne, ha le nem szúrták volna a baromvásárban...

Utolsó álma annyira meghatotta Nicoletát, hogy ki akart menni a temetőbe Paraschiva sírjához. A pártgazdaság kertésztől hatalmas virágcsokrot rendelt, idejében üzent, hogy látogatása napján függesszék fel a bejárást a temetőkertbe, mert senkit sem akar látni maga körül, amíg ott lesz, sőt titokban óhajtja tartani érkezése óráját. Indulása előtt arcát gyászfátyol mögé rejtette, s lefüggönyözött kocsival suhant át a városon; de bármennyire óvatos volt is, mikor a hátsó bejáratnál kiszállt a fekete Mercedesből, olyasmi történt, hogy napokig rosszul volt tőle: a temetőgondnok és a könyvelő díszes népi öltözetben fogadta, kenyeret és sőt kínált neki, miközben kétoldalról kimosakodott gyászhuszárok mosolyogtak rá, és a kapu fölött, a vörös zászló és a trikolór közé ékelve ez a tábla állt kiáltozó betűkkel:

* Kés (cigányul).

ISTEN HOZTA!

Oly meghökkentőnek, visszataszítóknak, ostobának érezte a látványt, sőt egy pillanatilag szándékos kihívásnak is, hogy a virágcsokrot a gondnok arcába csapta, és megfordulva és imbolygón visszaindulva sikoltozni kezdett, „lőjétek le a nyavalyásokat, lőjétek le!”, aztán bezuhant a kocsiba, és végignyúlt a hátsó ülésen; fölhúzott lábszáráról alásiklott a szoknya, és a két *gorilla*, miközben előrántott pisztolyát csúsztatta vissza a zsebébe, vigyorogva odapillantott a széttárulkozó elnöknek ölének kiterjedt öblére, amelyet a zengővörös kombiné fekete csipkéje szegélyezett a bugyi fölött.

Nicoleta azonban odahaza, a *Tavaszi palotában* sem nyugodott meg; szeme vörös volt és duzzadt, hol temetőszagúnak érezte magát, hol azt képzelte, hogy Paraschiva mádárketreceinek a fülleltsége veszi körül, bosszúból a megkésett látogatás miatt. Nem volt türelme bemerülni az aranyozott fürdőkádbalzsamos vízbe sem, mint máskor, inkább sietősen és indulatosan lecsutakolta magát, mint akire más feladat is vár; alighogy túl volt ezen, magára kapta sűrke bársonyból varrt köntösét, de papucs helyett most csőorrú cipőbe erőszakolta bele parasztosan terpedt lábát, és percek múlva már a *panoptikum* zárjában babrált, amely a magánrezidencia épületében volt, s amelyhez csak neki és Hamudiusnak volt kulcsa egy felvigyázó civil ruhás őrnagyon kívül.

Odabent, az irdatlan nagy, hűvös teremben, mint óriási sakktablán föl voltak állítva deréktől műanyagból megmintázva a politikai vezetés képviselői, a megyei első titkároktól a miniszterelnökig és az Elnöki Tanácsig, a vezérkari tisztektől a hadügyminiszterig és a belügyminiszterig, kivéve Pacsni Papát, a kémfőnököt, a család bizalmas emberét, akinek Nicoleta nemcsak a nyugati egyetemekről megszerzett díszdoktori okleveleit köszönhette, hanem ritka nercbundáit és eredeti gyémántgyűjteményét is. Ott sorakoztak vagy százötven kockán a megmintázott alakok, és polietilén mosolyukkal mereven néztek valahova, ahol talán a pályájuk véget ér, mert az elnök felesége mindeniküket ismerte, még a családi helyzetüket is, s napról napra jegyzeteket készített róluk a belügy tájékoztatói alapján. Most belépett közéjük, és a keskeny ösvényeken végigkocogva félrerúgta azokat, akiket valamiért már régebben meneszteni akart, s akiről e percekben megsejtette, hogy restségükkel, pipogyaságukkal, nevetséges fontoskodásukkal az ő temetői kalandjához hasonló helyzeteket teremthetnek. E tizedelés közben jól tudta, a civil ruhás őrnagy hatalmas mikuláskosárba gyűjti a kegyvesztettek műanyag szobrai, behordja a raktárkriptába, másnap pedig a *Központi Bizottság* sajtóirodájára rövid hírben közli azoknak a nevét, akik betegségükre vagy hajlott korukra hivatkozva kérték felmentésüket magas rangú bizalmi állásukból...

Ez a nap Hamudius számára is fekete péntek volt, bár ő az ilyesmivel sosem törődött. Negyven pópával temettette az édesapját *Kéregfalván*, de ő ateistának vallotta magát; mindennek ismerte a tudományos magyarázatát, hiszen épp eleget húzták-nyúzták a dialektikus materializmust a szovjet katonai akadémián és utána idehaza a pártfőiskolán, hogy például azt is megjegyyezze egy életre: a *véletlen* nem következik szükségszerűen a jelenségek összefüggéséből, tehát el is maradhat; ennek dacára, mikor reggel tíz óra körül kíséretével elindult megtekinteni néhány város környéki építkezést, és egy lerombolt templom törmelékhalmai közül fekete macska ugrott ki és szaladt át az elnöki kocsi előtt, megismétlődött az ismert jelenet, mint vadászatok előtt, amikor már útközben föllobbant benne a vérengzés szenvedélye: alighogy *Corbu elvtárs*, a doberman fölfordult mellette, vele együtt ő is előrefeszült ültében, ajka az öklére tapadt, melléből folyamatos nyüszítő hang szivárgott fel, aztán kiáltozni, hadonászni kezdett:

– Megállni, megállni, hogy kúrnám fenékbe az anyját!... Hozzátok ide azt a rusnya dögöt elevenen vagy feltrancsírozva!...

A két testőr pisztolyát előkapva kiugrott a kocsiból, és a téglák, betonhasábok, fölkunkorodó vasak között botladozva hajkurászni kezdte a macskát, még utána is lőtt; a kötelező buzgalomtól azonban mindketten sután illegtek-billegtek a nehéz terepen, s mire újra céloztak volna, a fekete cica már a szomszédos romtelken libbent át, mint a füstcsík. Hamudius nem volt szokva a sikertelen vadüldözéshez, kéthalkeszesnek, málébercinek nevezte a legényeket, s noha a kutya már nyugodtan pislogott fejét mellső lába közé fektetve, ő még sokáig káromkodott, s már az első santieren úgy találta, hogy ott minden tótágast áll: a cementet nem oda kellett volna lerakni, ahova rakták, és a téglát is máshova! – ordította önmagából kifordulva; aztán belerúgott egy üres benzineshordóba, és utasította az építésvezetőt, hogy azonnal vegye a kabátját, és többé ne kerüljön a szeme elé, mert lecsukatta.

E gyötrelmes kiszállás után fáradt ingerültséggel készült a délutáni kihallgatásra. Elsőként a költőt, Paunt fogadta, akit a kollégái Pávakakasnak csúfoltak, mert a mellét telecaggatta díszekkel, jelvényekkel, s nemcsak szép, istenes verseket írt az archaikus népi imádságok stílusában, de az ateisták bősztítésére éveken át másfél arasznyi fake-resztet hordott lánc helyett cukorspárgán himbálva; most viszont fatörzsből lefűrészelt lemezen Hamudius festett képe függött a nyakában, mint súlyos ikon; miután belépett a diktátor szobájába, nyugtalanul pillantott a kéziperzsán mocorgó dobermanra, majd hatalmasan odabukott az *Eltvárs* lába elé, és hajának tarka zuhataga mögül sunyin pillantott fel rá; tekintete, arca csupa figyelem és éber számítás volt, hisz pálfordulásába bele kellett játszania a büntudatot, az ÚJ ESZME iránti rajongást, sőt a félnék ártatlanságot is. Végül homlokát az elnök lábához szorítva, amelyet a pártfőtűtkár az imént szabadított ki a cipő fülldelt fogságából, hogy megsétáltassa a kutya szőrén, felnyögött, és lehunyta a szemét:

– Hadd idézzem a tékozló fiú szavait, Elnök elvtárs, midőn visszatért a szülői házhoz. „Pater peccavi – atyám, vétkeztem!... Disznókat legeltettem, és mivel senki sem adott ennem, azzal a moslékkal töltöttem meg a gyomrom, amit a sertések ettek!...”

Ekkor rádöbbsent, hogy Lukács evangéliuma helyett inkább a pártos önbírálat hangján kellene vallania, és így folytatta:

– Mélyen tisztelt Főtűtkár elvtárs!... Íme, itt térdel az ön lába előtt a megtért bűnös, bocsánatért esedezve, mert ahelyett, hogy a szocializmus eszméjét hirdette volna, hamis ügyet szolgált, és elfecsérelte ifjúsága legszebb éveit!...

Hamudius magasról mosolygott le rá; kultuszminisztere, Popescu Dominus Zeus már rég megjósolta, hogy ez a nagy tévelygő, aki a krisztusi szeretetet és a bárgyú jóságot éneklí meg, előbb-utóbb odahullik a lába elé, mert verseskötetecinek a kézírata fennakadva kóvályog a cenzúra zilipjénél, s mert a talentum tűzénél is hatalmasabban lobog benne a tetszelgés, a szereplés, a magamutogatás vágya; és ha egy napon betörik a párt igájába, úgy húz majd, mint egy ökör, mint az átváltozott vasgárdisták, akik lábában rejtegetik zöld ingeiket, hiszen a büntudat olykor a hősi szándéknál is nagyobb erő... Az *Eltvárs* most derűsen figyelte *Pávakakas* hajzuhatagát, amely a szőnyegre ömlött, s hirtelen kedve kélt csupasz lábujjaival beletúrni az eleven cserge szűr-kész-féhr fürtjeibe.

– Jó van, jól! – legyintett végül lankadtan. – Hízelegni tudsz, azt látom, de mit akarsz elérni ezzel?...

A költő a kérdésre gyorsan föltérdelt, s széttárta a karját:

– Egy folyóiratra vágyom, amelyet én szerkesztek, Paun Hadrian, és amely már címében is lángolon hirdesse a szándékomat: FLACÁRA!* – suttopta már-már a boldogság önkívületében. – Szeretném nagy tettekre serkenteni az ifjúságot, szeretném megmutatni a balgáknak és a kishitűeknek az új eget és az új földet, szeretném bejelenteni az aranykorszakot, amely már napjainkban el is kezdődött, egy olyan uralkodó alatt, mint Hamudius, aki csak a legnagyobb római császárokkal mérhető!...

A következő bejelentett személy magas pópa volt; szakálla ölnyi vattaként messzire fehérlett, de arca és homloka vörösen izzott e mikulásbozót fölött, és a tekintete, mint fekete bársony, puhán, gyöngéden tapogatott meg mindent. Miután méltóságosan belesüppedt a szattyánbőr fotelbe, *Őfőmagassága* üdvözlétét adta át, aztán oly hangon kezdett a mondandójába, mintha zsolozsmázna. Hamudius ujjait egybekulcsolva hallgatta ezt az éneklő előadást, de alig értett belőle valamit, s nem tudta, hova óhajt végül is kilyukadni az Úr tudós szolgálja, aki a naptárak keletkezéséről igyekezett felvilágosítani őt:

„Az egyiptomiak már a legrégebb időben 365 napra osztották az évet, attól számítva, hogy a nap visszatér az állatöv ugyanazon pontjára; a babiloniak a holdévet használták, mint a kaldeusok és nyomukban a zsidók is, a mai zsidó naptárt azonban a tudós Rabbi Hillel Hanasz állapította meg, Krisztus után 358-ban... Ez a naptár holdév, hónapjai 29-30 naposak, de 19 holdciklusban hétszer egy 13. hónapot is közbeiktatnak, hogy az évet a napévvvel összhangzásba hozhassák... Az arabok a tiszta holdévet használták, és ezt fogadta el Mohamed is... a rómaiak holdéve viszont 3555 naphól állt...”

Hamudius az órájára pillantott, megnyalta kékesen kitüremelő ajkát, és szemöldökének kicsiny, tömött pamacsai alól sürgetően figyelte a pópát. Az előadó megértette, hogy rövidebbre kell fognia előadását, zavarában még föl is állt, és tagolt, világos mondatokkal folytatta:

– Tisztelt Elnök úr!... Nem ok nélkül mélyedtem bele a kalendáriumok keletkezésének históriájába, *Őfőmagassága* ugyanis azért küldött, hogy kipuhatoljam, megváltoztassuk-e naptárunkat, hiszen Szolóntól Julius Caesarig és Gergely pápától VI. Sixtus pápáig szorgalmazták, sőt meg is tették ezt... A görögök egy ideig az első olimpiai játékoktól számították az éveket, a rómaiak Róma építésétől, s ha így van, mi miért ne tehetnők meg, hogy hódolatunk jeléül az ön születésnapját, 1918-at tekintsük a naptári idő kezdetének, amikor olyan hatalmas vezetővel ajándékozott meg a Teremtő, mint excellenciád?...

A pap arca lángolt, szemében kis fények gyúltak, ördögi küldetésében is megszépült és felmagasztosult. Így folytatta:

– Ön nagylelkű támogatója egyházunknak, és sosem felejtjük el, hogy a Vatikán óhaja ellenére sem egyezett bele a pápisták intézményeinek elismerésébe, akiktől mi joggal ragadtuk el a templomokat, hogy kifüstöljük és újjászenteljük az Antikrisztus régi fészkeit. Hiszen mi szolgáltuk és fogjuk szolgálni a hatalmat, amely Ion Cuza fededelem óta évjáradékot, házat és birtokot biztosít nekünk; éppen ezért tiltakozunk ama rágalom ellen, amelyet Nyugaton terjesztenek, hogy a városrendezés okán sok szent hajlékot is leromboltak: mi nem tudunk semmiféle ilyen rombolásról!...

A pap távozása után hatalmas, tohonya ember ügyetlenkedett be az elnök szobájába, Bajkovics Jank Constantin, a történészprofesszor; süllyedt bokáját nyáron is hosszú szárú cipőbe szorította, zihálva emelgette a lábát, mint lefulladó göz dugattyút;

* Tüzláng.

arcán riadt sértődöttség, kétely és meghajszoltság látszott, mint az öregségében megtagadott és kicsúfolt Rousseau-én, akinek végül már a kültelki tövisbokrok és a kutyák is megszagatták a húsát öntudatlan kószálásai közben. Diákjai néha talányos hieroglifákat karcoltak agyaglapocskákba, kiégették a fazekasoknál, és odamutatták leletként neki; máskor ezüstözött érméket dolgoztak meg kalapáccsal, elásták, majd savban és lóvízelletben *antikollták*, hogy aztán a *császárkori római pénzeket* a tanár asztalára tegyék: a legmulatságosabb történet azonban az volt, amikor a *megátalkodottak* közölték Bajkoviccsal, hogy az utasítására kiemelt és lepucolt *dák harcosnak* két foga is porcelánból van...

Végül a professzor megszólalt; a hangja mély volt és mégis olyan puhán omló, mint a beszakadozó homokbányáké:

– A védelemért kérem, hön szeretett Elnök elvtárs! – kezdte, segélykérő pillantást vetve Hamudiusra. – Ugyanis a magamfajta öreg, aki népünk történelmét nem pusztán a számok tükrében szemléli, de az érzelmet és a megsejtést is fontosnak tartja, kigúnyolják a mai fiatalok. Jajkoviccsnak csúfolnak, és e hajszában Pászka elvtárs, a rektorunk, ez a kovásztalan kenyér a fő uszító, hön szeretett Elnök elvtárs!... Mihelyt értékesebb leletre bukkanok, ott terem, és pár száz évvel mindig kevesebbre becsüli a föltárt maradványokat az én számításomnál. „Várg, ne kapkodd el a dolgot, Constantinus! – bontja ki vigyorogva a műszereit. – Ha óhajtod, a C12 szénfajta felezési idejéből pontosan megállapítom, mióta porlik itt ez a csontváz!” Ilyenkor aztán első-tétül előttem a világ, és ordítózni kezdek: „Eredj az ördögbe a tudományos módszereiddel! Füttyölök rájuk! Schliemann talán a C12 segítségével tárta fel Tróját, és Champolliont nem a sejtése vezette rá a hieroglifák, a szfinx titkának megfejtésére?!... Kutatásaitok elszenesedett ösvényein haladva sosem ismerhetitek meg népünk igazi történelmét, hitvány szobatudósok!...”

Fölállt, még hangosabban szuszogott, aztán úgy pillantott körül, mintha félne, hogy itt is lehallgatják:

– Még van egy ügy, hön szeretett Elnök elvtárs, amely a szívemen parázslík: a magyarok ugyanis kőolajkutatás ürügyén a határ egy pontján mélyen behatoltak a senki földje alá, és egy négy méternyi hosszú csontvázat ástak ki és szállítottak el onnan, hogy később ezzel is bizonyíthassák: nem a mi hazánk területén éltek az óriások, hanem az övéken, onnan kószáltak el, tehát joggal tarthatnak igényt a mai Erdélyre... Talán hivatalosan is tiltakoznunk kellene az ilyen határsértés és a történelemhamisítás ily ocsmány kísérlete ellen!...

A történész távozása után, akit utolsóként hallgatott ki, Hamudius fölnyújtózott, hallotta, ahogy halkán ropognak a csontjai, és jóleső borzongással lehunyta a szemét; egy pillanatra eléje tűnt Pávakakas, nyakában a tölgyfából lefűrészelt és festett ikonnal, amelyen Krisztus képe helyett az Elnök képe díszelgett, talpa alatt érezte a költő komondorhajzatának göndör puhaságát, aztán a pap izzó tekintetét látta az ezüstösen csillogó ölnyi szakáll fölött, s némán rábólintott saját jóváhagyására, hogy 1918-tól számítsák egyházilag a naptári időt; mert valóban vele, Hamudiuussal kezdődött az aranykorszak, amelyet a költő, Pávakakas már holnap bejelent...

Még merengett egy keveset, aztán fölcsondva megrázta a fejét annak az embernek a mozdulatával, aki úgy tesz, mintha a pillanatnyi ábrándozás miatt is büntudatot érezne a nagy feladatok kaptatója előtt; az asztal fölé hajolt, és beleborzolt munkanaplójába, hogy áttekinse a soron lévő teendőket:

1. Ezután minden áremelés előtt szólaljanak meg a szirénák, hadd érezze a nép, hogy jobb egy-egy lyukkal beljebb húzni a nadrágszíjat, mint az atombomba elől a föld alá húzódni!

2. El kell érnem, hogy 1984. január 1-jéig tízmillió mikrofon legyen lehallgatható. Még a Politikai Bizottság tagjaiban és azok családtagjaiban sem szabad megbíznunk, amíg nem ellenőrizzük a gondolataikat.

3. A DGTA* legsürgősebb feladata olyan parányi hangrögzítők kikísérletezése, amelyek hamutálcákba, virágvázákba, sőt levesestálákba is beszerelhetők.

4. Arafatot még inkább meg kell győződnöm, hogy egyedül csak én békíthetem össze a zsidókat a palesztinokkal, és senki más nem vállalhatja a PFSZ védőügyvédi szerepét Washingtonban helyettem. Nekem a Nobel-békedíjam függ ettől, ezt Arafat is tudja, s hajlandó elfogadni a szolgálataimat; azonban óvatosnak kell lennem, mert ez a cserzett tevébőr képű fataró egyet mond, s mást tesz!

5. Sürgősen leszabni Kadhafinak a megrendelt tízezer amerikai útlevelet, s ennek árán rávenni, hogy szálljon be félmilliárd dollárral a *Leopard* nyugatnémet tank gyártásába, amelynek technológiáját sikerült elcsakliznunk...

6. Mielőbb semlegesíteni kell a Szabad Európa Rádiót! Örökre el kell hallgattatni Emil Georgescut, azt a mocskolódo disznót, aki naponta szembeköp engem; össze kell törni az állkapcsát, a fogait és a kezét, úgy, hogy soha többé ne tudjon sem beszélni, sem írni!

7. Rájöttem, hogy a legrövidebb út a Közép-afrikai Köztársaság gyémánthányáihoz egy kígyóesű csinibaba két lábszára között vezet át! Ha tehát megjön Bokassa látogatóba, eléje kell térdepeltetni egy félvilági *szepegő* ringyót, hogy miután belékóstolt, csámcsogva a háremébe vigye. Ezt a cafkamárit természetesen ki kell képezni ügynöki munkára, hogy a császár megfőzésével részt vehessünk a gyémánt kitermelésében, és a nyereség tíz százalékát svájci bankokban helyezték el nekünk a négerek!

Végül a *Különfélék* címszóra pillantott, amely alól elsőként ez a kérdés bukkant eléje: *Mi legyen a sorsa ama húszezer bibliának, amelyet a Reformátusok Világszövetsége küldött az erdélyi hívőknek, s amelyet a vámhatóságok raktáron tartanak?* Egy pillanatig tétovázott, aztán dühösen odajegyzett két szót, s még alá is húzta:

Bezúzni toalettpapírnak!

A temetői botrány után Nicoleta egész nap lábadozott, gyakran elismételte magában, „Isten hozta, Isten hozta!”, de amikor már úgy érezte, elérzékenyül és könnyezni kezd az ostoba és annál sértőbb jelenet miatt, a *panoptikum*ba ment, és sárga szemének apró szikrái, mint a csillagszórók átvilágítottak a raktár vasrácsán, a kirtűgott *elvtársak* műanyag mellszobrai felé. Nézte, hogy némelyikük még ott a homályban is mosolyog, és ő az ajkát összeszorítva gúnyos jóváhagyón még biccentett is, mint aki ezt gondolja: „Vigyorogj csak, barátom, vigyorogj, akár a fakutya, de majd meglátod, az nevet igazán, aki utoljára nevet!”

Szerencséjére este megérkezett a kémfőnök, aki mindig fölülítette eredeti férfias illatpermetével, nyugtatóan mértéktartó humorával, s bár még szomorú volt, mihelyt meglátta a tábornokot, öntudatlanul is tréfás kérdést tett fel neki: igaz-e, hogy Bokassa, ez a szörnyeteg, aki baráti látogatásra érkezik az országba, emberi húsdarabokat tárol a hűtőszekrényében? Pacsni Papa elmosolyodott, és szándékosan tovább fokozta az asszony kíváncsiságát:

* Technikai Felszerelések Ügyosztálya a belügyminisztériumon belül.

– Az még semmi, Mélyen Tisztelt Nicoleta elvtársnő! – mondta. – De úgy hallom, a „zártkörű” lakomákon tálcán szolgálják fel neki a lerben sült csecsemőket, mint a ropogós szopós malacot...

– Igazán?! – kacagott nagyot az elnökné. – Ezt te találtad ki, Mihály, hogy megnevettes, fene a dolgodat!

Elhallgatott, ismét a szomorúság árnyéka hullott rá, és fölsóhajtva széles ölébe ejtette a kezét:

– Aggódok Főfiért, Pacsni Papa! Gondot okoz nekem ez a kölyök, egyre több gondot. Utóbb például azt vette a fejébe, hogy lekapja a lábáról Didinát, a világbajnok tornászlányt, akit az *Elvtárs* épp a napokban akar kitüntetni *A Szocialista Munka Hőse érdemrenddel*... Nézem, hogy napról napra fogy ez a fiú, egyre dühödtebben vedel, és önemésztő sóvárgását látván elszorul a szívem... Nincs mit tennem, meg kell szerveznem, hogy mielőbb ágyba bújjék azzal a lánnyal, hiszen ő a szemem fénye, és arra vágyom, ő vegye majd át a kormánybotot az Elvtárstól... Segíts nekem, Kémeckém!...

A „gyerek” meg a „kölyök” hallatán a Tábornok komoran eltűnődött, hiszen Főfi már a huszonkilencet is betöltötte, aztán egyszeriben földerült és elmosolyodott:

– Azért ez a fiú el tud jutni odáig is, Mélyen Tisztelt Nicoleta elvtársnő, amikor már semmire sem becsüli a lányokat!... Tegnap például a belügy klubjában kapatosan célba lövéssel szórakozott; egyik kezében üveg volt, a másikban géppisztoly, s miközben kortyintgatott és leadott egy-egy sorozatot, így szónokolt: „Egyszerre célba löni és whiskyt inni nagyobb élvezet egy kamatyolásnál is, barátaim!”

Zavar és meglepődés helyett az asszony ellágyult kíváncsisággal pillantott a kémfőnökre; szeme nedvesen fénylett, mint a friss tojássárgája:

– Azt mondta a csibész, hogy „kamatyolni”? Ezt a szót még nem is hallottam! Ki tudja, hol csípte fel a kis kandúr, melyik ivócimbora lakásán vagy hölgyike hálószobájában! Ó, te életem megrontója, te anyagiilkos, csak ne szeretnék annyira!

A könnyein át is rajongón mosolygott, aztán megtörölte a szemét, és egyszerre ismét elszomorodott:

– Beszélek az *Elvtárssal*, hogy nevezze ki valamelyik nyugati államba nagykövetnek, hátha akkor megkomolyodik, és véget vet a dorbézolásnak, szoknyapeccérkedésnek... Egyébként azért hívtalak, Kém bácsi, mert amerikai látogatásunk előtt szeretnék kiállítást rendezni egy washingtoni szalonban azokból a gyémánt ékszerekből, amelyeket a DfE szerzett nekem az évek során...

Hamudius hamar felfedezte neje *panoptikum*beli pusztítását, mielőtt még a rövid közlemény megjelenhetett volna a párt központi lapjában, a *Szkrában* a leváltásokról, az *önkéntes* visszavonulásokról és az új kinevezésekről, azonban így is szerfelett fölháborodott, s orra, lilán kitüremelő ajka remegett, miközben megkérdezte:

– Pandúrt, a belügyminiszteremet miért rúgtad félre, Nicoleta?... Elment az eszed?!...

– Ellenkezőleg, most jött meg! – csattant fel az elnökné, és most az ő nyestkutyaaorra kezdett remegni. – Nemegyszer láttam, amint ez az alak gyufaszállal vájkal a fülében, arról nem is szólva, hogy beosztása ellenére nincs semmiféle katonai kiképzése: három esztendő után is csak egy bakaszar maradt!...

Hamudius tenyéryni arca fölizzott, bal kezével erélyes kört írt le, mintha ezzel is a dühét akarná élesíteni:

– És azt is megmondanád, mit vétett neked Avram, a külügyminiszterem, ez a gyémántfejű ember, aki oly sok sikeres külföldi utamat készítette elő az utóbbi időben?...

– Gyémántfejű? – nevetett fel Nicoleta, és szemének szikraözöne ezúttal Hamudiuszt árasztotta el, mint korábban a *panoptikum* sakkábláján folsorakozott műanyag mellszobrokat. – Bizonyára seggfejt akartál mondani, nemde, édesem?... Emlékezz csak vissza, mit csahintott ez a bükkfa gatyás, mikor Kínába készültünk!... „Nem lenne jobb egy kicsit várni a látogatással, és előbb jóváhagyatni a Politikai Végrehajtó Bizottsággal?”... Hát cuki, nem?!... No de velem megjárta; letéptem a nyakkendőjét a disznójának! „Vedd tudomásul, hogy a Politikai Végrehajtó Bizottság az *Elvtárs* meg én vagyunk!... Még az anyádat is átkozni fogod, hogy világra hozott, ha nem tanulod meg a tiszteletet, te tetves pásztorkölyök!... Tegnap megtettünk miniszterelnöknek, de holnap megint rahátot* csinálunk belőled!... Mihez kezdesz, *Monsieur*, ha szépen kirúgunk?!... A ház, amelyben laksz a drágalátos feleségeddel, nem a tiéd, hanem a Párté, a kocsid és minden egyebed úgyszintén; mert ez a kommunizmus, barátom, ha még nem tanultad volna meg!...”

Az elnöki házaspár estére mégis lecsillapodott. Nicoleta hajlott rá, hogy a *kegyveszteteket* kiszabadítsák ideiglenes fogságukból, a raktár homályos mélyéről, és visszaállítsák eredeti helyükre az óriási politikai sakkáblán, s az *Elvtárs* ezt elégtételnek találta. Az asszony két nap után jóleső zsbongást kezdett érezni egész testében, a hangja melegebb, a tekintete puhább lett, amint férjére pillantgatott, s többé nem akart a felháborító temetői fogadtatásra gondolni. Már Hamudius is mosolygott magában az úton átszaladó macska üldözésén, amikor önmagából kifordulva ordította, hogy hozzák oda neki a gorillák elevenen vagy döglötten azt a rusnya állatot, amely fölhergelte a dobermanját; csupán az ARANYKORSZAK foglalkoztatta, amelynek a megteremtője, olyannyira, hogy ennek elismeréseként Őfőmagassága a naptári idő számítását 1918-tól, vagyis az ő születésétől óhajtja kezdeni...

– Meglepetést készítettem számodra, Nyeki, de a sok zaklatottság miatt nem beszéltem róla eddig, most azonban megmutatom! – szolt gyöngéden, s a fehér garbó alá becsúsztatott tenyere végigbukdácsolt a férfi mellén. – Mindenünk van, ezt elismerem, még repülőgépünk és helikopterünk is féltucatnyi; de utóbb úgy éreztem, valami mégis hiányzik az életünkből, míg aztán egy reggel ujjongva tapsolni kezdtem: Megvan, rácbredtem, hogy mi hiányzik valójában: a magok hiányoznak, az élet ízes magvai!... Hiszen mi ketten, a „királyi pár”, nem szotyolázhatunk a világ szeme előtt; pedig emlékszel, mily széppé, változatossá tették fiatal éveinket a szájunk szögletéből előröppenő maghéjak, ezek az apró, kedves, fehér meg tarka lepkék?... Nos, igyekeztem visszavarázsolni a letűnt idő egy darabkáját, s mindjárt meglátod, hogyan!...

A palota folyosóinak útvesztőjéből végül egy rejtett szobácskába vezette, melynek falát deszka burkolta, a Dinamo sporttelep egyik régi öltözőfülkéjének fenyőfa deszkái. Hamudius meghökkenten meredt a két alacsony padra s fölöttük a tintaceruzával, szeggel megörökített trágár versikékre, oly közelinek és ismerősnek tűnt számára a környezet, a kabin, ahova olykor elrejtöztek; Nicoleta suttogva szólalt meg:

– Emlékszel, talán épp ebben a fülkében tapogattuk-lapogattuk egymást, néha a fulladásig!... Én már érett lány voltam, de te még buta kis surmó, a bögyöröd csak *mutrelésre*** szolgált...

Az *Elvtárs* nézte a nyilaktól átlőtt szíveket, a női ágyék feketére égett napraforgókorongjait s a hozzájuk sután, nevetségesen illeszkedő hímtagok szömörcsőgalakzatait

* 1: édesség, *törökpuliszka*, 2: ürülék.

** Cigány: mutrelni = pisilni.

meg a tarisznyaként csüngő emlőket, amelyeket a fogyatékos képzelet idétlen keze rajzolt oda, de csak bámult, és nem tudott megszólalni. Végül Nicoleta leültette az egyik padocsára szemben magával, és a mellettük sorakozó kosárcákra mutatott, a pergelt és sózott tökmagra s a napraforgómagra, s megint csak suttogva mondta, érzékenyülten s izgatottan:

– Akkor kezdjük!... Lássuk, melyikünknek pörög gyorsabban a nyelve s ad le hamarabb egy sorozatot!...

Hamudius ravaszabb volt, s mindjárt a napraforgómagot választotta, mert ezzel szaporában tudott bánni, s egy pillanat alatt öt-hat pár nedves héjat röppentett az asszony arcába, amelyek oda is tapadtak. Nicoleta halkán nevetett, nem számított efféle játékra, s jókedvűen hamar visszalődözött a támadóra. Nemsokára egymást követő apró pattogások hallatszottak az öltözőfülkében, mint piciny puskák lövései, az *Elvtárs* bal szeme leragadt néhány tökmaghéjtól, de ő is egy hím papagáj buzgalomával ropogtatt és köpködött, míg a kacagástól már szédültek és egymásnak dőltek, úgy, hogy abba kellett hagyni a játékot.

– Ezt hamarosan megismétljük, de nem szabad tudni senkinek róla! – mondta, amikor kijöttek a kabinból, és boldog hevüléssel fogta meg Hamudius kezét. – Most azonban, mielőtt ágyba bújnánk, megtekintesz az én vetítoszobámban egy kis étvágygerjesztő filmet!...

Es anélkül, hogy érdekelné a férfi válasza, húzta maga után az *Elvtársat*. Az állam elnöke, a Központi Bizottság főtitkára, a fegyveres erők főparancsnoka és az agrárforradalom kétszeres hőse engedelmesen és kiszolgáltatottan kacsázott mögötte...

Lázary René Sándor*

PESTI PAPÍRSZELETECSKE

Józsefváros... Terézváros!
Vénül a lét: nehéz, káros.
Már nem volnék holmi huszon'...
Meghajolni sincsen derék...
Zötyögök az omnibuszon –
Zötyög bennem minden kerék!
Ám nem halad, de csak forog...
Régen mást, egyebet perlék...

* Lázary René Sándor 1859-ben született Kolozsvárott. Latin és francia szakos tanár volt, kiváló romanista hírében állott, de hosszabb ideig hivatalnokként is működött. 1890-től Marosvásárhelyen élt, ott hunyt el 1927-ben. Töredékes önéletrajza harminchat verse még 1992 augusztusában került elő. A felfedezést követő filológiai kutatómunka, illetve életrajzi nyomozás eredményeképpen további hatvanhárom költeményre, jó néhány levélre és elegyes följegyzésre bukkantunk a költő élettársának, Vajdaréthy Júliának mind- eddig lappangó hagyatékában. (Dr. Vajdaréthy Rabán szíves hozzájárulásával közléteszi: Kovács András Ferenc.)

Ó, mormogó redaktorok –
Tojnak rám verebek, gerlék!
Ferenczváros... Terézváros!
Verset írni nehéz, káros...

Budapest, 1904 júniusában

CZETLI DEZSŐNEK

*Mes poèmes sont seulement des jeux
Pour les vieux Dieux... Dezső!
Pegazusom nem repdeső –
Csak konflisló, kedves Dezső!
Hellén ájert nem verdes ő...
Szegény Lázár, majdnem Rezső
Volnék: költő, bajt kereső...
Hát te se légy gyerek, Dezső!
A poézis kerek megsző –
Vagyunk versbe temetkezső...*

*

Ne tamáskodj, ne dezsőzzél
Ez irányban, Désiré! –
Lerönczhetsz, ha e sanzon
Fura módon *déguisé* –
De a dalhoz csupa szó kell,
Csupasz érzés meg... Izé...

Budapest, 1904 júniusában

EGY DEMAGÓGRA

*„Most helyzetünk valóban istenáldás:
Ének se kell, csupán hangos kiáltás.
Ki a hazáról mond nagyot, sokat:
Csak rajta! nem hiába kúrjogat.
De bár a hont szeretjük egyaránt:
Van a modorban néha, ami bánt:
Mert jóllehet az érzés egyre megy:
A költő s a... cipész-inas, nem egy.”*

(Arany János:

VOJTINA ARS POÉTIKÁJA)

Nála „szűkebb pátriárka”
Lón a „szűkebb pátria” –
Így idézget kútfejből
Hón a népi párt fia...

Bérmagyarként vérmagyarkod:
Gyérbeszédű, bárha bölcs...
Ám dicsőségből ha kortyant –
Rázza gyászos árva görcs...

Cirkalmas bú, bajviharzás,
Szélszeszély meg szóbeszély
Lesz a Nemzet – büszke száján
Messzehabzó sorsveszély!

Gőgöl... Gógot és Magógot
Egybehabrál, összevét...
Köz-személy ő több közügyben,
Hol tenyész a köz-szemét!

Isten óvd a bős középszert!
Mennyi bamba hírlharang!...
Boldogítsd a hars butákat,
Mert övék a birka-rang!...

Nyelvök által megmaradni –
Korparancs ez... Égető!
Forgass köpenyt, főkolompos!
Búgass, élen bégető!

Fennhéjáz a balgatagság –
Múlhatatlan, mert örök!
Hordóbüvölők, művészek
Honfimérge felpörög...

Szikla porlik... Díszmagyarság!
Kis könyöklők... Sürgönyök!
Lám, a Szócső légbe' bődül:
Hitre lelkesül, nyökög...

Önmagából szobrot állít,
S bár a gusztust megszegi...
Incitálja már Horácztot:
Monumentum exegi!

Maros-Vásárhelyt, 1924 májusában

Alexandru Zub

TOCQUEVILLE: EGY EVOLUCIONISTA TÖRTÉNELEMOLVASAT

Bozó Katalin fordítása

Ami ezen a nyugtalansággal és meglepetésekkel teli századvégen Tocqueville életművében szembeszökő, nem más, mint nyilvánvaló időszerűsége, az, hogy korunk minden áramlatához, minden vitájához nehézség nélkül köthető.¹ Az érdeklődés, melyet kelt, túlnő a szakemberek szűk körén, és a lehető legkülönbözőbb reflexiókra ösztönöz. Mivel magyarázhatjuk hát alábbi kísérletünket a tocqueville-i mű evolucionista dimenziójának felvázolására?

Le kell szögeznünk, hogy nem ez az első próbálkozás az életmű fő vonalainak behatárolására. Könyvtárnyi anyag bizonyítja a történész Tocqueville gondolatai, témaköre, módszertana, vagyis egész történelmi látóköre iránti érdeklődést. Mégsem tartjuk haszon nélkül valónak az *evolúció* gondolatának vizsgálatát, mert az e csodálatosan gazdag mű egyik kulcsa lehet.

És még egy megjegyzés előjáróban: ami a fejlődés gondolatát illeti, Tocqueville kora nem kevés hasonlóságot mutat a miénkkel. Fél évszázaddal a francia forradalom után Tocqueville megpróbált átfogó magyarázatot nyújtani a jelenségre. Közel fél évszázadnyi, véget nem érő *forradalomként* felfogott kommunista diktatúra után magunknak is újra kell gondolnunk a forradalom kérdéseit. Tocqueville-hoz hasonlóan fel kell tennünk a kérdést: sikerülhet-e bárhol a világon egy rosszkor jött forradalom?

Ismerjük Tocqueville nemleges válaszát. Egy sor, számára nyilvánvalóan összekapcsolódó forradalom vizsgálata nyomán jutott e következtetésre.² Éspedig azért, mert, ahogy azt Max Weber is kimutatja, az új rendszer óhatatlanul szembe találja magát a bürokratikus struktúrák mozdulatlanságával, a változásokkal szembeni rendszerint igen jelentős ellenállással. Ezért van, hogy a francia forradalmat újra- és újrameg-

ték, Braudel szavaival élve „*egy évszázadra volt szükség*”,³ míg nem az új osztály végre győzedelmeskedett. Az igazi forradalomnak az idő titkos segítségére, hosszas együttműködésére van szüksége, egyedül a lassú, fokozatos változásoknak van esélyük arra, hogy célt érjenek. Előnyben kell-e tehát részesítenünk az *evolúciót* a *revolúcióval* szemben?

Tocqueville művének figyelmes tanulmányozása a *forradalom* vagy *fokozatos fejlődés* dilemmája elé állítja az olvasót. A forradalmak láncolata, melyet a történelem tár elé, ismeretlen végű utazást sugall szerzőnknek. „*Igen, egy máig véget nem ért hosszú utazás, amely ma is, akárcsak tegnap, a rendből a rend hiánya felé, a szabadságból a költöttség, a valóságból az eszméi, az egyensúlyból a forradalom és a forradalomból az egyensúly felé tart.*”⁴ A forradalmakon át tett múltbeli utazás megszokott metafora a korban. Lehetőséget ad az analógiára, ugyanakkor olyan átfogó perspektívát nyújt, amely nélkül a jelen érthetlenné, a francia forradalom pedig úttalan őserdővé válna.⁵ A történész nézőpontja holisztikus, felülről szemléli a történelem színielőadását. „*Azon vagyok, hogy Isten szemzőgébe helyezkedjek és onnan útéjlem meg az emberi dolgokat*”,⁶ mondja Tocqueville a legátfogóbb megértést biztosító szemszöveget arrogálva a maga számára. Sőt „*a lehetséges dolgok mezejét*”⁷ sem vonja ki vizsgálódásai köréből, közelebb kerülvén ily módon Bossuet-hez, mint mesteréhez, Guizot-hoz. Nézete szerint a dolgok általunk ismeretlen értelmű isteni tervet követnek, általános irányvonalai azonban előre láthatók, mert az egyenlőség felé vezető történeti fejlődés részei.⁸

Tocqueville dinamikus történelemfelfogást javasol, mely szerint a történelem folyamatának mindannyian részei vagyunk. „*Az ember alá van vetve az általa nem ismert elsődleges okoknak, a másodlagos okoknak, melyeket nem képes előre látni, embertársai szeszélyeinek, végül pedig saját tettei egymáshá láncolódo következményeinek.*”⁹ Az elsődleges és másodlagos okoknak, Isten tervének és embertársaink cselekedeteinek, valamint saját tetteinknek kibonthatatlan összefonódása hosszú időtartamot és a determináció végtelen láncolatát feltételezi. A megismerésnek ezt az útját olyan filozófusok készítették elő, mint a történelem kontinuitásának gondolatát kora gondolkodásába beépíteni kívánó Auguste Comte.¹⁰

A megközelítésnek ez a módja, mint már Sainte-Beuve is jellezte, nem veszélytelen. A veszély abban rejlik, hogy a legcsetlegetesebb véletlenül is elkerülhetetlen, *szükség-szerű* kapcsolatokat vélünk felfedezni, mint például Guizot, akinek történetfilozófiája túlságosan is logikus ahhoz, hogy igaz legyen. Ennek ellenére nem egy történész vallott a Guizot-éhoz hasonló elveket.¹¹ Ha csak a francia forradalmat nézzük, már Burke,¹² Barnave és mások olyan észrevételeket tettek a haladásról, melyeket Tocqueville művében még hangsúlyosabban látunk viszont. A fogalom olyan kitűnő elemzőknek köszönhette imponáló pályafutását, mint Montesquieu, Voltaire, Turgot, Condorcet és a saint-simonisták. Korunkhoz közeledve többek között E. Meyerson és Bergson gazdagítja új árnyalatokkal.¹³

Mestere, Guizot nézeteit osztva Tocqueville azt állítja, hogy ami a társadalmi egyenlőséget illeti, a történelem folyamatosan halad előre.¹⁴ A forradalmak nem tesznek mást, mint gyorsítják a haladás folyamatát. A szenvedélyes egyenlőségkeresés, valamint a szabadság új vonatkozásainak megjelenése óvatos optimizmusra készíti szerzőnket.¹⁵

A történésznek Tocqueville szerint végig kell követnie a gondolkodásmódok, a társadalmi állapotok, a törvények, az intézmények változásait, ahogyan tette azt Montesquieu, Voltaire, Rousseau vagy a nagy mester, Blaise Pascal.¹⁶ Evolucionista szemlé-

letének gyökereit keresve természetesen egyéb forrásokat is megjelölhetünk. Bátran állíthatjuk, hogy műve a francia és az angol szellem szerencsés találkozása. Angolszász körökben a folyamatos fejlődés gondolatát alátámasztó, a konzervatív és a haladó szellemet összebékítő fokozatos történelmi fejlődésre talál példát. Franciaországot illetően pedig éppen ő jegyezte meg, hogy „*a forradalmat a régi rend politikai és társadalmi fejlődése készítette elő, amely fejlődés a monarchia műve, valamint azé a módé, ahogyan a monarchia az embereket alakította*”.¹⁷ Isten tervébe vetett hite magyarázza, hogy visszautasítja mind a korábban divatos szenzualizmust, mind a pozitívizmust.¹⁸ Tökéletes tudás, az abszolút igazság megismerése lehetetlen, ennek ellenére szüntelenül keresnünk kell, létünk végső alapjának kell tekintenünk.

EMLÉKEZÉSEI-ben világosan kimondja minden túlzást elítélő véleményét: „*Ami engem illet, gyűlölöm ezeket az abszolút rendszereket, melyek az elsődleges és másodlagos okok végzettszerű láncolatától teszik függővé a történelmi eseményeket, és megszüntetik a történelem emberét... Az előzetes tények, az intézmények természete, a gondolkodás változása, az erkölcsök állapota adja megdöbbenő és rémítő rögtönzéseik nyersanyagát*”.¹⁹ Korának számos, a dolgok magyarázatára nem törekvő írástudójával ellentétben Tocqueville-t szinte már rögeszmésen foglalkoztatja az „*emberi dolgok*” bonyolult kauzalitása.²⁰

Az „*emberi dolgok*” („*choses humaines*”) kifejezés filozófiai megközelítést sugall: ezek ugyanis bonyolult, kényes, állandóan változó, néha szavakkal alig kifejezhető jelenségek, melyek az újdonság jegyét éppúgy magukon viselik, mint a hosszú távon érvényesülő állandóságét. Megkívánják tehát az evolucionista megközelítést, ahogyan azt Tocqueville A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM című munkájában alkalmazza. A forradalomhoz vezető lassú változásokat leírva századokon át végigköveti az intézmények fejlődését. Ha az evolúció szemszögéből vizsgáljuk, a francia forradalom káosztengere átváltozásai, viszontagságai, szinkópái mellett a magyarázatot lehetségessé tevő állandó jegyeket is magán visel. A Barnave, Comte és mások által forradalmi folyamatként leírt jelenség megértése a történetírás egyik legsúlyosabb próbaköve.²¹ Az evolucionista olvasaton kívül nincs koherens magyarázat a francia forradalomra. Míg a történészek többsége mindenekelőtt a törést hangsúlyozza, addig Tocqueville, jogosan, a kontinuitást.

Guizot iskoláját kijárva Tocqueville a demokrácia gyökereit kezdi kutatni. A XI. században, egészen pontosan a MAGNA CHARTA LIBERTATUM korában fedezi fel őket: a nyugati világot a viszonylagos egyenlőség felé vezető Nagy Forradalomnak hosszú története van tehát.²²

Franciaország 1789 előtti társadalmi és politikai állapotáról szóló tanulmányának megírása után a forradalom utáni Franciaországról tervezett egy újabb művet.²³ Tisztában volt azzal, hogy minden komoly magyarázatnak össze kell kötnie a múltat és a jövőt, a kontinuitást és a törést, a hagyományt és az újítást. A megjelenés, a fejlődés és a leépülés az „*emberi dolgok*” dinamikus egészének elválaszthatatlan elemei.

A magyarázatmodellt Montesquieu A RÓMAIAK NAGYSÁGÁRÓL ÉS HANYATLÁSÁRÓL című, az ókor egyik fontos szeletéről szóló művében találta meg Tocqueville.²⁴ Ő maga az új világ demokráciáját tanulmányozza, s az *in vivo* elemzés lehetővé teszi a szabadság történetéről alkotott feltevései ellenőrzését.²⁵ S hogy minél pontosabb legyen a kép, távolra éppúgy szükségünk van, mint a sajátos fejlődésvonalak, az ezektől való eltérések, az árnyalatok, a számos véletlen figyelembevételére – ahogyan azt Sainte-Beuve,²⁶ akár csak Taine²⁷ vagy Nicolae Iorga²⁸ hangsúlyozta. Tocqueville nagy műveiben éppúgy követi e modellt, mint az EMLÉKEZÉSEK-ben. Braudel mutat rá arra,

hogy e művében a szerző állandóan ingadozik „*a véletlen és a lényegi, az esemény és a szerkezet között*”.²⁹ Nem lehetetlen, hogy magának a történelemnek az ingadozásáról van szó, melyet az eltérő idősíkok bonyolult, le nem írható összeszövődése hoz létre. *A történelem láncolata (la chaîne de l'histoire)*, akárcsak *a történelem mélyrétegei (l'histoire profonde)* meghatározó kifejezések Tocqueville írásaiban. Mindkettő az állandó mozgást, az ismétlődést, a nomotetikus jelleget hivatott jelölni. „*A tények, melyeket mi újaknak nevezünk, legtöbbször nem mások, mint elfeledett tények.*”³⁰ Az újrakezdődő forradalom sok tekintetben ugyanaz, meghatározó tényezői hosszú távon jöttek létre és fejtik ki hatásukat. A történelmi folyamat a *nagy esemény szintjére* emelkedik vele.³¹ Hogy miért a hosszú lélegzetű fejlődésvonalak iránti preferencia?³² AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA megírására saját elmondása szerint „*a feltartóztathatatlannal menetelő, századokon át minden akadályon átjutó forradalom keltette vallásos rettegés*” ösztönözte.³³

A forradalom menete! Gyakori kifejezés ez a korban. Elég, ha Nicolae Bălcescu azonos című esszéjére gondolunk: a szerző „*az évszázadok sodrában*” keresi az 1848-as forradalom okait.³⁴ Forradalmak egész sora hozza létre e menetet, melynek legvégső láncszeme, az egyenlőség állapota egyben a történelem véső szakasza.³⁵ Tocqueville szerint a fejlődés logikája alapján az egyenlőség diadala elkerülhetetlen.³⁶

Jegyzetek

1. Vö. Eduardo Nolla (szerk.): LIBERTY, EQUALITY, DEMOCRACY. New York/London, 1992.
2. Vö. Roger Boesche: WHY DID TOCQUEVILLE THINK A SUCCESSFUL REVOLUTION WAS IMPOSSIBLE? In: Eduardo Nolla (szerk.): i. m. 165–185. o.
3. Fernand Braudel: UNE LEÇON D'HISTOIRE. Paris, 1986.
4. Apud F. Braudel: ELŐSZÓ. In: Tocqueville: SOUVENIRS. Paris, 1978. 18. o.
5. Vö. André Jardin: ALEXIS DE TOCQUEVILLE. Paris, 1984. 463. o.
6. Tocqueville: DE LA DÉMOCRATIE EN AMÉRIQUE I. (Oeuvres complètes I. Paris, 1961. 338. o.)
7. Uő: SOUVENIRS. 131. o.
8. Ed. Nolla: INTRODUCTION DE L'ÉDITEUR (lejjebb 1E). In: Tocqueville: DE LA DÉMOCRATIE EN AMÉRIQUE I. Paris, 1990. LX. o.
9. Uő. XIII. o.
10. Georges Lefebvre: RÉFLÉXIONS SUR L'HISTOIRE. Paris, 1978. 229. o.
11. Vö. Alban G. Widgery: LES GRANDES DOCTRINES DE L'HISTOIRE DE CONFUCIUS À TOYNBEE. Paris, 1961. 343. o.
12. Vö. Philippe Raynaud: PRÉFACE. In: Edmund Burke: RÉFLÉXIONS SUR LA RÉVOLUTION DE FRANCE. Paris, 1989. L., LII. o.
13. Vö. H. Sée: SCIENCE ET PHILOSOPHIE DE L'HISTOIRE. Paris, 1928. 182–183. o. és uő: ÉVOLUTION ET RÉVOLUTION. Paris, 1929.
14. Vö. Alban G. Widgery: i. m. 342. o.
15. Ed. Nolla: i. m. LX–LXI. o.
16. Vö. Pascal Ory: NOUVELLE HISTOIRE DES IDÉES POLITIQUES. Paris, 1987. 218. o.
17. G. Lefebvre: i. m. 229. o.
18. Uő.
19. Tocqueville: i. m. 112–113. o.
20. Vö. G. Lefebvre: i. m. 228. o.
21. Vö. A. Jardin: i. m. 466. o.
22. Jean-Claude Lamberti: TOCQUEVILLE. In: Pascal Ory: i. m. 215. o.
23. André Jardin: i. m. 458. o.
24. Uő. 460. o.
25. François Furet: L'ATELIER DE L'HISTOIRE. Paris, 1982. 226. o.
26. Alban G. Widgery: i. m. 342–343. o.
27. Françoise Mélonio: DE TOCQUEVILLE À TAINE. In: *Magazin littéraire*, 258. 1988. okt. 59–61. o.
28. Al. Zub: UNE CRITIQUE À OUBLIANCE DE LA RÉVOLUTION FRANÇAISE. N. IORGA. In: LA STORIA DELLA STORIOGRAFIA EUROPEA SULLA

RIVOLUZIONE FRANCESE. Szerk.: Armando Saitta, III, Roma, 1991. 141–179. o.
 29. F. Braudel: i. m. 18. o.
 30. Uo. 16–17. o.
 31. Uo. 17. o.
 32. Vö. Karl-Georg Faber: THEORIE DER GESCHICHTSWISSENSCHAFT. München, 1978. 83. o.

33. Tocqueville: OEUVRES COMPLÈTES I. Paris, 1964. 4. o.
 34. N. Bălcescu: OPERE II. 1982. 107–113. o.: MERSUL REVOLUȚIEI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR.
 35. Ed. Nolla: i. m. LX. o.
 36. Vö. F. Furet: i. m. 223. o.

Horkay Hörcher Ferenc

AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA MAGYARORSZÁGON

A magyar Tocqueville, 1834–1843*

1834-ben jelentette meg Toldy Ferenc A' SZELLEMI ÉS ERKÖLCSI POLGÁROSODÁS ÁLLAPOTJA AZ ÉJSZAKAMERIKAI ÉGYESÜLT ORSZÁGOKBAN című írását.¹ Ez a cikk rögtön felütésével érzékeltetni kívánta a felvetett téma fontosságát: „Azon nagy történetek között, melyek félszázad óta a' művelt világ' figyelmét magokra vonták, talán egy sincsen érdekesebb és nevezetesebb, mint az éjszakai Egyesült-országok' sebes kifejlődése.” (135. o.) Mint írja, e „társasági változást... mindenek előtt erkölcsi szempontból kell tekintenünk”. (136. o.) Toldy arra kíváncsi az amerikai paradigmában, ami F. Furet szerint Tocqueville egyik legeredetibb megfigyelése volt: hogy demokrácia és forradalom között lehetséges-e distinkció.² Ezért Toldynak az amerikai alapítóatyákat jellemző ecsetvonásai éles ellentétben állnak a francia forradalmárok szokásos jellemzésével, nem véletlenül kerülnek bemutatásának középpontjába a frissen lefordított Montesquieu szellemében „azon magas erkölcsi és vallási érzemények – melyek [az amerikai alkotmány] első szerzőit hevíték”. (136. o.) Pedig az általa használt olyanfajta kifejezésekből, mint „a new-yorki respublica” terminus, világosan látszik: Toldy nem tagadja le az amerikai modellben a centrális demokratikus elvet: „A' magányok' e' lakói igen jól tudják, mikép a' törvény az erdővágót, az első földművelőt, ki a' respublica' határait terjeszti, a' senatorral, ki ezen törvényeket magyarázza, ugyan egy lépésőre helyheti.” (143. o.)

Az alábbiakban ezért azt szeretném megvizsgálni, mennyiben és milyen körülmények hatására jelenik meg ez a distinkció – vagyis az erőszakos forradalom és a demokrácia elve közti megkülönböztetés – Magyarországon abban a vitában, ami Tocqueville kisajátításáért folyt az 1848–49-es szabadságharc előtti évtized politikafi-

* E cikk rövidített változata elhangzott az ÁLLAM, SZABADSÁG ÉS TOLERANCIA című nemzetközi Alexis de Tocqueville-konferencián 1994. március 5-én a Magyarországi Francia Intézetben. Elkészítése idején az MTA–Sasakawa-alapítvány ösztöndíjában részesültem. Köszönettel tartozom Deák Ágnesnek és Takács Józsefnek egyes filológiai kérdésekhez adott tanácsaikért.

lozófiai vitáiban. Célom nem valamifajta credetiség felfedezése a magyar vitapartnerek pozícióját illetően, inkább az érdekel, milyen gyakorlati indítékok hatására, miféle politikai stratégia részeként hivatkoznak az egyes vitapartnerek oly gyakran és visszatérőleg Tocqueville-nak az amerikai demokráciára vonatkozó eszmefuttatásaira.³ Tocqueville neve Magyarországon a büntetőrendszerről Beaumont-nal írt könyve kapcsán vált ismertté.⁴ Ez a tény, éppúgy, mint az első hazai interpretátor gondolkodásmódja, alapvetően meghatározta azt az image-t, amely nevéhez kapcsolódott a reformkori Magyarországon. A büntetőjogi kodifikáció ugyanis a hazai reformerek egyik legfontosabb maguk választotta küzdőtere volt, így a korai Tocqueville mindenképp a reformereké; az is igaz azonban, hogy a francia szerzők könyve alapvetően szakmunka, ami a magyar kontextusban az ellenzékiesség leplezését szolgálhatta.

Az *Athenaeum* című folyóirat szerkesztő kiadója, a Magyar Tudományos Akadémia titoknokja, Toldy Ferenc jelentette meg a *Tudománytár* 1834-es évfolyamában azt a cikket is, aminek A BÜNHESZTŐ RENDSZER AZ ÉGYESÜLT-ORSZÁGOKBAN magyar címet adta, amelyben Tocqueville és utazótársa könyvét – „*melly jelennen a' művelt világ' figyelmét olly nagy mértékben foglalatoskodtatja*” – egy német és egy francia forrás alapján ismerteti.⁵ Toldy igazából nem annyira a büntetőrendszer kérdései iránt érdeklődik – ez majd a centralisták és Kemény Zsigmond kérdése lesz –, őt Bajzával együtt sokkal inkább a helyszín, „*Éjszakamerika*” izgatja. Nem véletlen, hogy valószínűleg az ő közvetlen, de még inkább közvetett hatására vág bele Fábíán A' DEMOCRATIA AMERIKÁBAN fordításába.⁶ Igaz, hogy mint előszavában olvasható, Fábíán végül is annak a felszólításnak enged, amely a szintén Toldyék által kiadott *Figyelmező* hasábjain 1837-ben megjelent recenzió végén áll, s fordításra buzdít.⁷ Valójában azonban a magyar változat létrejöttében és abban, hogy olvashatóvá is vált, Toldynak volt elévülhetetlen érdeme. Erre utal a Toldy és Fábíán közti levélváltás, amely fontos részleteket árul el a magyar Tocqueville-ről.

A történet pontos kezdete a homályba vész. Valószínűsíthető azonban, hogy a *Figyelmező*-béli cikk után Fábíán szinte azonnal nekilát a fordításnak, hisz 1838 augusztusától folyamatosan jelennek meg a fordítás részletei az *Athenaeum* hasábjain. (Hogy mennyire a recenzió hatására keletkeznek ezek a szövegek, mutatja, hogy eleinte a recenzió által említett másik mű, Chevalier ÉSZAKAMERIKAI LEVELEI-vel felváltva közöl belőle részleteket.) 1839. április 29-én Fábíán már arról számol be Toldynak, hogy „*Tocqueville democratiájának megígért fordításával készen vagyok*”.⁸ Egyben barátja segítségét kéri a cenzúra ügyében. „*De már most az a' kérdés, hogy eszközöljük annak kinyomtatását, úgy, hogy a' munka, mellynek minden betűje megfizethetetlen, a' Censor' herelő kése által nyomorékká ne tévessék, 's maga sérfias épségében még a' következő országgyűlés alatt a' közönség kezébe juthasson?*” Felveti a külföldi, lipcsei megjelentetés gondolatát is, hogy az esetleges konfliktus elkerülhető legyen. Mindenesetre befolyásos barátja támogatását kéri itt éppúgy, mint következő, egyre türelmetlenebb leveleiben is, hogy „*becses ígéretedhez képest, mindent mit a' Censurán átmehetésére nézve, tágkörű befolyásod 's bölcs útlátásodnál fogva, eszközölni képes lehetsz, mellette elkövetni... méltóztassál*”.⁹ Hogy miért lép fel ilyen követelőleg Toldyval szemben? „*Tudva lévén előttem..., hogy Tocqueville-t illető vállalatom nálad sem csekély érdekekkel bír...*”¹⁰ Toldyt visszatérőleg a munka „*keresztapjának*” nevezi,¹¹ s még a Tocqueville-nak írt levél ügyében is tanácsát, mi több, közbenjárását kéri.

A magyar reformkor Amerika-képéről szóló nemrégiben megjelent szakmunka alapos betekintést ad arra nézve, hogy milyen nagy fontossággal bír Észak-Amerika e

szerzők számára.¹² Bajza már 1832-től, a *Társalkodó* szerkesztőjeként több írást közöl Amerikáról. Ezek legtöbbszörben C. Sidonsra támaszkodik, aki Karl Postl-lal azonos, más néven Charles Scalsfielddel, aki Stuttgartban adta ki DIE VEREINIGTE STAATEN VON NORDAMERIKA című művét. Hogy Sidons pozíciójára mi a jellemző, az kikövetkeztethető abból, hogy AUSTRIA AS IT IS című művét a cenzúra szigorúan letiltotta. Bajza Amerika utáni érdeklődése, úgy tűnik, tartós és alapos: 1836-ban Velencei Gábor néven megjelenteti Lardner 133 kötetes CABINET CYCLOPAEDIA-jának vonatkozó részei alapján az AZ ÉJSAKAMERIKAI EGYESÜLT ORSZÁGOK TÖRTÉNETEI I–II. DREZDAI TANÍTÓ HERMANN ÁGOSTON FORDÍTÁSA SZERINT című kötetet.¹³

Láttuk, hogy a Bajzával ekkor jó barátságban álló Toldy maga is osztotta ezt az erős kíváncsiságot. Nem véletlen, hanem Toldy következetes közreműködésének köszönhető, hogy az Amerika-motívum legfontosabb hivatkozási alapjává a korban Bölöni Farkas 1834-ben megjelent útinaplója mellett, azzal bizonyos értelemben vitázva, épp Tocqueville válik. De vajon miért tűnt olyan alkalmasnak Tocqueville az elsősorban nyilvánvalóan radikálisan progresszív társadalmi-politikai üzenet kódolására alkalmas Amerika-paradigma reformkori hívószavává válni?

Alapvetően, azt gondolom, épp a tocqueville-i pártatlanság, szándékolt kívülállás, tettetett habozás tette A' DEMOCRATIA AMERIKÁBAN-t e szerepre alkalmassá. Nem véletlen, hogy mindkét tábor a saját álláspontjának alátámasztására használta föl. Ehhez a következő dolgokat kell tudni: Tocqueville a magyar diskurzusban elsősorban a központosítás kérdésében vált referenciává, abban a kérdésben, amely a reformgeneráció két irányzatának egyik legfontosabb küzdőtere volt. Míg a radikális Kossuth és elvtársai, elsősorban Pulszky, az amerikai helyi öngazgatást dicsőítő Tocqueville-t emlegették saját, különös módon a nemesi vármegyék pozícióját erősíteni szándékozó érvelésükben, addig a „nyugatos” centralisták (akiket doctrinaire-eknek is neveztek), elnevezésüknek megfelelően, épp ellenkezőleg, az állami központosítás biztosította hatékonyságra utaló passzusokat ragadták ki a könyvből.

Számunkra most még érdekesebb azonban a központosítás-vita egyik mellékága: az egyenlősítés kérdése. A kor egyfajta magyar olvasatában Tocqueville példája egy olyan haladáspárti pozíció körvonalait rajzolta ki, amely bár elfogadja az egyenlőség fejlődési irányt, ám tudatosan vállalja a forradalom és demokrácia közti, fentebb említett distinkciót, amivel nemcsak a hatalmat, de saját magát is meg kívánja nyugtatni a változások lehetséges társadalmi konzekvenciáit illetően.

A továbbiakban négy korabeli Tocqueville-értelmezésre kívánok röviden kitérni. Először a Kossuth–Pulszky kontra centralisták vitát s az abban elfoglalt pozíciókat szeretném megvilágítani egy-egy bemutatott, Tocqueville nézeteivel érvelő cikk kapcsán, majd azt a mérsékelt és leplezett progresszív alapállást, amely a Tocqueville-t népszerűsítő csoport „valódi” álláspontját jellemzi, Fábián saját, illetve Horváth Mihály vélekedése alapján.

1.1. A „centralisatio” kérdését Pulszky Kossuth kérésére négy egymást követő vezércikkben fejtette ki 1842 februárjában a *Pesti Hírlap*ban. A kérdést történeti szempontból exponálta. Szerinte a „legközelebb elfolyt századot”: „a' végrehajtó hatalom erősítése, a' rendes tartományok, megyék, helytartóságok, 's egyesületek autonómiájának korlátozása, a' kormányzásnak kevés kezekbe középítése, vagyis a' központosítás”¹⁴ jellemezte. Ezzel szoros összefüggésben „az egyformaság elvének uralkodása terjed”.¹⁵ Értelmezése szerint a francia forradalom arról szólt, hogy „a népszabadság képviselői nem akarták a' népnek hagyni a' kormányzást legegyszerűbb formáiban, 's megengedni, hogy közügyeit önmaga intézhesse”.¹⁶ Az ennek következményeként a ma politikájában előállt helyzet, hogy „még a' liberális

francia ...a' központosításnak legnagyobb barátja, addig az angol totyk a' szegény törvényt azért támadják leginkább, mivel a helyhatósági jogokat csorbítja", Pulszky szerint is legalábbis elmentmondásos. Úgy véli, hogy az egyenlőség ahogy előrehalad, jogokat, vagyis szabadságokat sért. Így ellentétje, a konzervatív politika válik szabadelvűvé. S mégis, úgy tűnik, a centralisatio megállíthatatlanul halad előre. Ékes bizonyítékot szolgáltat erre „Tocqueville, ki montesquieu-i szellemmel vizsgálta a' democratiát 's annak következményeit", s „hasznólól szól Franciaországrol a központosításnak különben nagy barátja, Chevalier Mihály".¹⁷ A „centralisatio" okaiként sorra a rend eszméjét, az ügyintézés gépiességére való törekvést, az erőtlenek gyámolítását, az „industrialis irányt" s a nemzetek hiúságát nevezi meg. Véleménye szerint a közjó abszolutizálása és minden más érdek fölé rendelese „természetesen magas eszmét ad a' demokratiai idők emberének a' társaság jogairól, 's igen alacsony az egyedéiről".¹⁸ Ez még elfogadhatónak tűnhetne egy klasszikus republikánizmus álláspontjáról. Valójában azonban a centralizáció következményei közé tartozik a közösség szabadságának elvesztése is. Belpolitikailag azért, mert, s itt Pulszky épp a republikánus szabadságfogalomra hivatkozik, a szabadság azt jelenti, hogy a kormányzat felelősséggel tartozik a közösségnek, külpolitikailag azért, mert az „enthusiasmus", vagyis „közfellengés" nélkül maradt polgárai vészhelyzetben nem képesek megvédeni a nemzetet.

Pulszky tehát nyilvánvalóan elutasítja a „centralisatio" elvét, meggyőződése szerint a politikai szabadságot a szabad helyhatóságok. Magyarországon jelesül a megyerendszer biztosíthatják. Bár egy ilyen állásfoglalás alapvetően egybecseng a XIX. századi liberalizmus autonómiaigényével, hatását tekintve mégiscsak konzervatív, ahogy mondani szokás, maradi, mert a nyilvánvalónak felismert fejlődési iránnyal kíván szembeszegülni a jobbnak hitt meglévő védelme érdekében.

1.2. Kossuth maga majdnem mindenben osztotta Pulszky e kérdésben elfoglalt álláspontját. Legfeljebb az volt a különbség kettejük nézete között, hogy bár – mint láthattuk – érvelésében Pulszky maga is felhasználta republikánus érveket (elsősorban a nemzet szabadságának megőrzése vagy az „enthusiasmus" kérdésében), Kossuth nemzeti retorikája még erőteljesebben kívánt ezekre támaszkodni. Jól mutatja e retorika alapelemeit az az ugyancsak Tocqueville-ra hivatkozó Kossuth-írás, mely POLGÁR ERÉNY címmel jelent meg 1841. szeptember 15-én a *Pesti Hírlap* vezércikkéeként.¹⁹ Már a címbe emelt kategória is alapvetően a republikánizmus több száz, ha nem több ezer éves szótárából való, még ha ez esetben egy olyan elvet is volt hivatott jelölni, mely a modern államban vált fontossá: a törvényességet. Kossuth ebben a cikkében arra tesz kísérletet, hogy a jogállam szükséges feltételeként elismert törvénykövetést elválassza a centralizált központi hatalom igényétől. Ezért fordul a közszellem ugyancsak republikánus fogalmához, hogy ezt alkalmazza a törvénykövetés motivációjaként az elvetett állami erőszak helyett. Szerinte „a törvények iránti tiszteletlenség" abból fakad, „hogy közöttünk a' közszellem elegendőleg kifejlődve nincs. Azon közszellem, melly az örömteli készségben áll, mellyel magános vagy particularis érdekeinket a közérdeknek alárendeljük". Pedig ez a közszellem van kifejlődve Amerikában, „mellyről Fábian »Tocqueville« híres művéhez írott előszavában mondja, hogy politcai alkotmánya oly elemek által tartatik fen, mellyek nálunk nem fentartó, hanem selforgató elemeknek tekintetnek".

A közszellem fogalmára Kossuthnak igazából azért van szüksége, hogy összeegyeztesse a modern individuális szabadságjogok követelését az államérdekkel s az államhatalom követelményeivel. Nem véletlen, hogy Tocqueville mellett Machiavellire hivatkozik, aki „nyíltan megvallja, hogy szabad statusokban a' törvényhozás nem egyeseknek különös hasznát, hanem a' közjót vevén czélzatul, az illy törvények iránti tisztelet igen sokaknak

érdekében áll”.²⁰ A centralisatiót ellenzők érvei tehát egyértelműen az európai republikanizmus nyelvi kliséivel operálnak, amikor a köz szabadságát az egyénétől megkülönbözteti. A közszellem republikánus eredetű fogalma szolgáltatta az alapot a hazafiság, nemzeti érzület fogalmi számára, így e gondolatmenetben a (nemzeti) függetlenség eszméje összekapcsolódott a demokrácia szükségyszerűségének belátásával.

2. Az érdekes az, hogy ugyancsak ellenzéki vitapartnereik is hasonló eredményre jutnak, csak épp eltérő érvelésmóddal. Eötvös például nemcsak a központosítás kérdésében hivatkozik – persze Kossuthékétől épp eltérő értelmezésben – Tocqueville-ra, amikor kijelenti, hogy amikor „*megyei reudszerünk municipális szerkezetnek nevezetlik*”, az „*csak a fogalmak óriási összezavarása mellett történhet*”,²¹ s nemcsak azt a Tocqueville-t idézi, aki szerint „*az Egyesült-Statusokban a gouvemementalis központosítás a legnagyobb mértékben létezik*”,²² hanem – immár Pulszkyval egyetértőleg – azt is megkérdezi: „*vajon a jövő képe, mit Tocqueville rajzolt, korunkban nem sokkal valószínűbb-e? nem kell-e bevallanunk, miszerint csupán az eddigi pályán kell továbbhaladnunk, hogy ama kép megvalósuljon, s teljesen elérjük azon boldogságot, melyben a kínai birodalomban élő 300 000 000 embertársunk már régóta részesül?*” Eötvös nem a múltat állítja szembe a jellel, s nem is az egyén szabadságát a közével, hanem a társadalom és az állam fejlődési irányát. Pulszkyék diagnózisával szemben nála a szabadság a társadalom fejlődési iránya, míg az egyenlítés felé az állam halad, s a jövő attól függ, melyik elv jut uralomra a másik birodalmában.

A központosítás kérdése tehát egyenesen vezet a demokrácia kérdéséhez. Lássuk, mi volt erről magának a magyar Tocqueville-fordítónak a véleménye. Fábíán Gábor saját pozícióját az általa fordított könyv rövidke előszavából rekonstruálhatjuk.²³ E bemutatás meglehetősen jellegzetes pozíciót körvonalaz. A minket érintő kérdéshez szól hozzá az amerikai alkotmányról szóló s – mint láttuk – kortársai által sokat idézett kijelentésében: „*politikai alkotmányuk olly elemek által tartatik fenn, mellyek nálunk nem fenntartó, hanem felforgató elemeknek tekintetnek, u. m. a’ legkorlátlanabb democratia elemei által*”.²⁴ E mondat jelentősége nem ügyes megfogalmazásában áll, hogy tudniillik olvasható úgy is, mintha Fábíán egyetértene a nálunk uralkodó állásponttal, s úgy is, mintha attól magát meg kívánná különböztetni, hanem annak meglátásában és leszögezésében, hogy igenis lehetséges a democratia elemei által fenntartott alkotmány. Ez az Amerika-motívum igazi funkciója a kor bármely színezetű reformereinek gondolkodásában: a francia forradalomból levont konzervatív és szkeptikus következtetéseket tényszerűleg cáfolja. Fábíán ugyanakkor nem megy tovább Tocqueville-nál az amerikai demokráciával való azonosulásban. Egybecsengeni látszik ez azzal, hogy ÖNÉLETRAJZ-a „*politikai hitvallásra a mérsékelt reformok emberé*”-nek nevezi.²⁵ Fábíán értelmezése szerint Tocqueville arra is rámutat, hogy „*a polgári szabadság a’ democratia’ szárnyai alatt is minden vész ellen biztosítva nincs; sőt e’ mellett a’ közvélemény egyesekre nézve könnyen olly zsarnoki hatalommá fajúlhat, melly a’ nemzet’ egy részénél minden lelki önállást ’s szabad gondolkodást elfojt, és melly a’ túlnyomóságot mindig a’ többségnek adván, ez által a’ durva anyagi erőt teszi uralkodóvá a’ szellemi fölött*”.²⁶ Fábíán Tocqueville-ja jellegzetes, a XVIII. századtól örökölt megoldással az alkotmányos monarchiát tartja a legelfogadhatóbbnak, mivel „*a polgári egyenlőség, mellyel a’ democratia dicsekedni szeret, ennek nem kizáró sajátja, hanem monarchiában szintűgy elérhető, sőt a’ haladó műveltségnek, melly a’ polgárok közt fennálló állapotbeli különbségeket, lassanként kiegyengeti, természeti és szükséges eredménye*”.²⁷

3. Az érdekes azonban az, hogy nem ez az utolsó szó, ami Fábíán és elvbarátainak álláspontjáról elmondható. A fentebb említett levelezésben olvasható ugyanis egy helyen, hogy az előszó valójában a cenzor megnyugtatóására szolgált. Ha ez így nem a

teljes igazság is, amyi bizonyos, hogy a Kossuthtal később szoros munkakapcsolatba kerülő és a legtöbb felmerülő megyei kérdésben haladó nézeteket valló Fábián könnyen azonosulni tudott volna Horváth Mihálynak azzal a cikkével, mely szintén az *Athenaeumban* jelent meg 1841-ben, s melyet a szerző Bajza kérésére írt éppen ebben a témában. A DEMOCRATIA KIFEJLÉSE HONUNKBAN című dolgozat mintha egyenest Fábiánnak válaszolna:²⁸ „a' nagyhirű politikai írónak idézett állítása, bár nem annyira, mint Franciaországra, de bizonyos mértékben honunkra is illik, hogy az egyenlőségi elv a' nemesi hatalomtól korlátolt, alkotmányos monarchiánk kebelében is fejlődésnek indult. Szerinte a »civilisatio« és felvilágosulás révén igenis »a néperdekek elfoglalásai... gyarapodnak«²⁹ „A' felvilágosulás és civilisatio, tudomány és ipar... leghatalmasb bajnokai a' népi érdekek.“³⁰ Horváth azonban még ennél is tovább megy, amikor kimondja, hogy saját reformmozgalmuk is ugyanebbe az irányba hat: „Egyesüljünk!!« e szó korunk jelszava, mióta azt a' nemes lelkű gróf Széchenyi István kimondotta...“³¹ Egyházi ember létére azt sem tagadja el, hogy e tendenciának vannak a vallásra nézve hátrányos következményei is, mivel nálunk a vallás „szoros egyesületben áll a' világi hatalommal“. Ráadásul az is nyilvánvaló előtte, „hogy nincs mód az egyenlőség' ezen kifejlését meggátolni“.³²

De hogyan válhatott publikussá egyáltalán egy ilyen okfejtés, kérdezhetjük. Úgy, hogy Horváth természetesen beépített egy gátat a saját gondolatmenetébe. S ez épp demokrácia és forradalom szétválasztása: szerinte az egyenlőség tökéletes győzelme „sem a' kormányra, sem a' népre, olly veszélyteljes rázkódásokat nem fog szülni, mint Franciaországban“. Ugyanakkor persze nem tagadja, hogy „illy átalakulás némi rázkódást mindig okoz“,³³ de csak azért, hogy visszatérhessen a központosítás kérdésére. Így ismét egybekapcsolódik központosítás és demokrácia kérdése, s megkapjuk rá azt a receptet, amit a magyar reformkor talán elméletileg legfelkészültebb gondolkodói készítettek e kérdésben: „az egészséges kifejlés' biztosítására mégis szükséges, hogy a' hatalomviselők a' mozgalmakat rendezzék, irányozzák, a' közügyek' kellő ismeretét a' nyilvánosság által terjesszék, mindezek fölött pedig egy, az eddiginél jobb nevelési rendszer által a' népben a' vallási hitet erősítsék, az erkölcsöket tisztogassák...“³⁴ Ez az álláspont az állam és alkotmánya megújítása mellett kötelezi el magát, ám már jó előre megpróbál felkészülni azokra a lehetséges veszélyekre, melyek – a haladottabb országok példája szerint – e fejlődés velejárói. Kísérletük kudarcának talán legfőbb oka, hogy a XIX. századi Magyarország legfontosabb modernizációs-demokratizáló törvénykezése, az 1848–49-es is, összekapcsolódott a forradalommal és a szabadságharccal, s azokkal együtt maga is bizonyos fokig elbukott.

Jegyzetek

1. Malten BIBLIOTHEK DER NEUESTEN WELTKUNDE című műve alapján. Megjelent a *Tudománytár* 1834/3. kötetében, 135–145. o.

2. „Tocqueville elvlasztja a demokrácia eszméjét a forradalom eszméjétől: ez jelöli ki helyét a korabeli liberális politikafilozófiában, és ebben van az ő eredetisége... sikerült elszakítania a demokrácia fogalmát annak tapasztalati referenciájától, vagyis a francia forradalomtól.“ François Furet: AMERI-

KA FELFEDEZÉSE. In: A. de Tocqueville: AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA. Európa, 1993. 5–20., 13. o.

3. Ez az elemzés nem pótolhatja azt az alapos filológiai feltárómunkát, amelynek mind a mai napig égető hiányára Gángó Gábor hívta föl a figyelmemet, s amelynek többek között Vikol Katalin kezdett neki: TOCQUEVILLE ÉS HATÁSA MAGYARORSZÁGON. CENTRALISTÁK ÉS

LIBERÁLISOK VITÁI A REFORMKORBAN (*Világosság*, 1981. 73–79. o.) című írásával, s amelynek örvendetes új fejezete Madácsy Piroska bibliográfiája: FRANCIA SZELLEMEK A MAGYAR REFORMKORBAN (Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged, 1992) és Závodsky Géza műve, amely azonban Tocqueville könyvének megjelenését tévesen adja meg: Závodsky Géza: AZ AMERIKA-MOTÍVUM ÉS A POLGÁROSODÓ MAGYARORSZÁG, Atlanti Kutató és Kiadó Társulat–Tankönyvkiadó, Budapest, 1992. A hibás adat például a 133. oldalon szerepel. Fábíán fordítása valójában 1841–43-ban jelent meg.

4. Tocqueville, Alexis de, et Beaumont, G. de: DU SYSTÈME PÉNITENTIAIRE AUX ÉTATS-UNIS ET DE SON APPLICATION EN FRANCE. Paris, 1833.

5. Tudománytár, 1834. IV. kötet. 105–119. o.

6. A' DEMOCRATIA AMERIKÁBAN, Tocqueville Elek, Párizsi Királyi Törvényszéki ügyvéd, A' francia eredetiből fordította Fábíán Gábor, a' magyar academia' rendes tagja, Budán, 1841–43. Fábíán Gábor 1795. december 28-án született Vörösberényben. 1808–17 között a pápai református kollégiumban tanult, ahol a philosophia professora a nevezetes kantianus Márton István volt. „Magát törvénytannal szánva” – mint 1840-ben kelt ÉLETÍRÁSAI ADATAI-ban említi – „1817 novemberében a pesti királyi egyetemre lépett”. 1821 decemberében az „ügyvédi hitet is leletle”. Először uradalmi ügyész lett, később 1828-tól táblabíró. Az egyetemi éveire visszamenő kapcsolatait a pesti fiatalokhoz hűen ápolja, „Rousseau nagy bámulója, Napóleon védője”, 1832-től a tudós társaság levelező, majd saját bevallása szerint 1835-től rendes tagja. Napóleon önéletírását 1829-ben, az Ossziánt „eredeti gael mértékben” 1833-ban fordítja le. 1837-ben kelt második, sikerültebb házassága révén anyagi függetlenségre téve szert, beköltözik Aradra, s beleveti magát a társadalmi életbe. Casinoalapítás (Széchenyi mintájára), templomépítés (kevesebb mint egy év alatt), vasútépítés (Kossuthal karöltve) fűződik többek között a nevéhez.

1838-ban kezdi fordítani Tocqueville-t, s 1843-ban már a negyedik kötet is megjelenik. „Politikai hitvallásra nézve a mérsékelt reformerekhez tartozott; az aradi ellenzék benne egyik vezérért ismerte, körülötte összpontosult s általa tartatott össze” – írja magáról egyes szám harmadik személyben önéletrajzában (lásd 25. sz. jegyzet).

A megye kezdődő nemzetiségi konfliktusainál mindig igyekezett az ellentéteket kölcsönös megegyezésre elsimítani: „Az óhitű egyházakban előkerült unióbeli viszályoknál, a sérelmet szenvedt félnek, tekintélyes demonstrációk ellenében is bátran pártjára kelt és e kényes tárgyban senkinek sem kellett kiküldetéseket elvállalt, 's szerencsés sikerrel hajtott végre; mi nevét a megyebeli oláh népségnél is közhírbe s kedvességbe hozta.”

.....A vegyesházasságok famosus kérdésében általános tetszéstől s viharos tapsoktól kísért gyűlési beszéde eldöntő és irányadó leve a megyében.” „A zsidó-emancipációt is minden alkalommal melegen pártolta, és a tárgyban az 1844^{ki} országgyűlés folyama alatt, a Pesti Hírlap hasábjain vezércikképp egy saját eredeti indítványt is föllépett, melyben a tervezett emancipáció üdvös sikerét a zsidók és keresztények közti házasság felszabadításához, mint múlhatatlan föltételhez kötötte.” (A zsidó emancipációról szóló reformkori vita s benne Fábíán saját vitája külön is feldolgozásra vár.) A forradalom mellett végsőkig kitart. Kossuth magas állásba nevezi ki, a szabadságharc bukása után sokáig bujkkal, majd rendőri őrizet alatt áll. A passzív rezisztencia éveit alatt római úrök fordít, 1861-ben sikertelenül, 1865-ben sikeresen jelölteti magát képviselőnek. A Deák-párt hű, bár a hétköznapi politikától egyre inkább elidegenedő szürke eminenciása. 1877-ben halt meg.

7. DE LA DÉMOCRATIE EN AMÉRIQUE, par Alexis de Tocqueville, 2 volumes, 4ème édition, Paris, 1836. 8., LETTRES SUR L'AMÉRIQUE DU NORD, par Michel Chevalier. Avec un carte des États-Unis d'Amérique, 2 volumes, Paris, Gosselin, 1836. 8., Figyelmező, Junius 27d. 1837. 25. szám. Az N. K. betűjelű szerző Nagy Károly külföldön képzett csillagász, aki tanulmányúton Amerikában is járt.

8. Magyar irodalmi levelezés, 4rét 64. sz. MTA kézirattári jelzet alatt, a 24. sz. levél.

9. Uo. 25. sz. levél, kelt 1840. február 19-én.

10. 27. sz. levél. 1840. április 22-én.

11. Például 28. sz. levél, 1840. október 10-én, a 28. sz. levélben.

12. Závodsky, i. m.

13. Bajza érdeklődése nem elszigetelt. Ugyanekkor, ugyanezen fordítás alapján jelenteti meg Sasku Károly is az ugyane műből készült saját fordítását.

14. Pulszky Ferenc cikkét a kötetbe gyűjtött változatból idézem: PULSZKY FERENC KISEBB

DOLGOZATAI. Sajtó alá rendezte dr. Lábán Antal, bevezetéssel ellátta Marczali Henrik. MTA, 1914. 109–139. o.
 15. I. m. 111. o.
 16. Uo.
 17. I. m. 115., 117. o.
 18. I. m. 122. o.
 19. 1841. szeptember 15. 74. sz. 621–622. o.
 20. Nyilvánvaló, de fontos leszögezni, hogy Kossuth itt nem A FEJEDLEM-re, hanem a DIS-CORSI-ra utal. Ez persze már a Machiavelli-olvasatok történetéhez tartozik.
 21. Fötvös József: REFORM. In: KELET NÉPE ÉS PESTI HÍRLAP – REFORM. Báró Fötvös József ÖSSZES MUNKÁI XI. Révai Testvérek, 87–326., 240. o.
 22. Uo.
 23. Egy részletesebb bemutatásnak ki lehetne térni a Fábíán által az *Athenaeumban* előre közölt „közérdekű és korszerű” (22. sz. levél) DE-

MOCRATIA-részletek elemzésére a kiválasztás szempontjainak fölfejtése céljából.
 24. Fábíán Gábor: ELŐSZÓ. In: A' DEMOCRATIA AMERIKÁBAN. 1841. I–V. I. o.
 25. Fábíán Gábor: ÖNÉLETRAJZ. Arad, Dec. 28. 1856. RAL 90/1856 jelzet alatt, MTA Kézirattár, 4. o., egyéb idézeteket lásd fentebb, a 6. sz. jegyzetben.
 26. ELŐSZÓ. V. oldal, 3. pont.
 27. I. m. V. o., 5. p.
 28. A cenzúra megfélemlítésére a cikk először ANÉPÉRDEKEK KIFEJLÉSE HONUNKBAN címmel jelent meg.
 29. *Athenaeum*, 1841. március 7. 28. sz. 434–435. o.
 30. I. m. 437. o.
 31. Uo.
 32. I. m. 449., 452. o.
 33. I. m. 452–453. o.
 34. I. m. 453. o.

Hahner Péter

GONDOLATOK TOCQUEVILLE-RŐL, AVAGY EGY VILÁGHÍRŰ KÖNYV MAGYARORSZÁGI KI NEM ADÁSÁNAK OKAIRÓL

Habent sua fāta libelli? Olykor bizony még a meg nem jelent könyveknek is megvan a maguk sorsa. Mert vajon miért is nem jelenhetett meg Tocqueville A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM című könyve egészen 1994-ig magyar nyelven?

Magá a szerző nem volt ismeretlen hazánkban, másik könyve, AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA három kiadásban is napvilágot látott Magyarországon, először mindjárt 1841–43-ban, szinte közvetlenül a francia kiadás (1835, 1840) után, majd 1983-ban és 1993-ban. Azt sem állíthatjuk, hogy a könyv témája, a francia forradalom iránt csekély volt az érdeklődés hazánkban, hiszen az elmúlt másfél évszázad alatt sorra lefordították a francia forradalom csaknem valamennyi „klasszikus” történetírójának, Mignet-nek, Lamartine-nak, Quinet-nek, Carlyle-nak, Taine-nek, Michelet-nek, Kropotkinnak és Mathieznek a műveit, nem is beszélve Albert Soboulról. Számtalan magyar író és történész dolgozta fel a forradalom történetét, jelentéktelen német és szovjet történetírók műveit is lefordították, és magyar nyelven is napvilágot láttak a forradalom résztve-

vőinek, Robespierre-nek, Condorcet-nak, Saint-Justnek, Marat-nak, Babeufnek, Buonarrotinak, Mercier-nek és Madame Campannak az írásai. A francia forradalom hazánkban rendkívül nagy figyelemben részesült mind a történészek, mind az írók, a könyvkiadók és az olvasóközönség körében. Vajon miért éppen ez a vékonyka kötet vált a forradalom magyarországi könyvkiadásának mostohagyermekévé?

Több tényező is szerepet játszhatott ebben. A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM nem narratív, hanem elemző munka, ugyanúgy nem a francia forradalom története, ahogyan AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA sem az Egyesült Államok története. Tocqueville úgy közelíti meg a XVIII. századot, ahogyan egyik példaképe, Montesquieu a rómaiak hanyatlásának korát, a múlt nem önmagáért, hanem a jelennel való kapcsolatáért érdekli, nem elmesélni akar, hanem magyarázni. Nem az események, hanem a hosszú távú változások érdeklik, s e szempontból jobban hasonlít egyes huszadik századi történelmi tanulmányokhoz, mint kortársai, Lamartine, Michelet vagy Louis Blanc romantikus meseszövései, elbeszélő műveihez. Az olvasóközönség pedig Magyarországon és külföldön egyaránt elsősorban tanulsággal rendelkező történetet és nem elvont elemzést vár a történészektől. Ez az elvárás azonban önmagában mégsem indokolhatja azt a tényt, hogy Tocqueville műve ennyire nem érdekelte a magyarországi kiadókat, hiszen Quinet vagy Taine forradalomtörténetei is elemző írások, mégis lefordították és kiadták valamennyit. Talán nem is annyira a tocqueville-i elemzés tényében, mint inkább ennek tartalmában kell keresnünk a kötet iránt megnyilvánuló viszonylagos magyarországi érdektelenség okait.

Tocqueville könyvének mondanivalója persze a legtöbb klasszikus értékű íráshoz hasonlóan több oldalról is megközelíthető. Tekinthetjük a bonapartizmus elleni politikai röpiratnak (1856-ban jelent meg), s nagyon valószínű, hogy a szerző ellenzéki kortársai körében elsősorban ezért aratott oly nagy sikert. A bonapartizmus politikai gyakorlata ellen irányuló megállapításai azonban érvényesek minden olyan elnyomó jellegű rendszerre, amelyek a képviselői intézmények látszólagos tiszteletben tartásával próbálják leplezni a diktatúrát. „A szabadságot megsemmisítő uralkodók közül csaknem valamennyi megpróbálta megőrizni ennek látszatát – írja Tocqueville a könyv második részének harmadik fejezetében. – ...Azzal áztatják magukat, hogy az abszolút hatalom nyújtotta előnyöket össze tudják egyeztetni a társadalmi egyetértés által biztosított erkölcsi erővel.”¹ A harmadik könyv első fejezetében pedig hozzáteszi: „A történelemből azt is megtanultuk, hogy ehhez elegendő összegyűjteni az ország minden részéből néhány ismeretlen és alárendelt embert, akik fizetség fejében eljátszzák a politikai gyűlés színjátékát. Erre már több példa is volt.”² Az ilyen megállapítások Magyarországon egészen az 1989-es rendszerváltásig megőrizték aktualitásukat, s talán ezért sem jelenhetett meg a kötet az elmúlt négy évtized során. Igaz, hogy korábban sem jelent meg, s ezért a magyar nyelvű fordítás hiányát nem magyarázhatjuk meg teljes egészében antitotalitárius tendenciáival sem.

A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM a XVIII. századi Franciaország monográfiájaként is olvasható. Talán e szempontból avult el leginkább: a mai történészek szerint Tocqueville alaposan eltúlozta a XVIII. századi központosítás sikereit és a korabeli városi, falusi és tartományi területek bénultságát. Ő a központi kormányzat dokumentumait használta fel, és ezekben nemegyszer azokat az intézkedéseket is sikereseknek nyilvánították, amelyeket helyi szinten egyáltalán nem hajtottak végre. A mindenre kiterjedő központi hatalom, A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM „főszereplője” inkább a királyi kormányzat ideálja volt, mint a közigazgatás megvalósult gyakorlata. Tocqueville leegyszerűsítő módon értelmezte a felvilágosodás jelenségét is. Egységes

ideológiai mozgalomnak tekintette, holott manapság célszerűbbnek tűnik olyan kulturális nyelvezetként kezelni, amely egyidejűleg volt alkalmas a legkülönbözőbb politikai törekvések ideológiai igazolására.

A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM azonban mindezen megszorításokkal együtt még a XX. század végén is az egyik legjobb bevezető olvasmány a forradalom előtti Franciaország tanulmányozásához. Tocqueville éles szemmel ismerte fel a XVIII. századi társadalmi-politikai rendszer olyan sajátosságait is, amelyeket igen sokan figyelmen kívül hagytak, mivel nem illettek bele történelmi-ideológiai koncepcióikba. Tocqueville az elsők között hívta fel a figyelmet arra a tényre, hogy – ellentétben a közhiedelemmel – a nemesség egyáltalán nem volt adómentes Franciaországban, felismerte, hogy egy nemesi-polgári elit alakult ki a társadalom csúcsán, és kiválóan tárta fel az abszolút monarchia ellentmondásos politikai gyakorlatát, amellyel egyrészt a kiváltságok felszámolására törekedett, másrészt pénzügyi szükségletei miatt új és új kiváltságokat bocsátott áruba. A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM számtalan meglepetést tartogat mind a kutatók, mind az érdeklődő olvasók számára, mert Tocqueville egyrészt intuitív módon olyan jelenségekre és folyamatokra is felhívta a figyelmet, amelyeket az empirikus gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások csak a XX. században ismertek fel, másrészt pedig egészen új és meglepő szempontokat is felvet elemzése során. A szocialista mozgalmak eredetét például általában a fejedelmi abszolútizmussal szembeszegülő társadalmi megmozdulásokban szokták megjelölni – Tocqueville azonban bebizonyítja, hogy a mindent ellenőrizni s mindent egyetlen hatalmi központból irányítani kívánó szocialista mozgalmak gyökerei az abszolút monarchiában – vagy inkább: ebben is – rejlenek.

A magyar történészeket és olvasókat azonban a forradalom sokkal jobban érdekelte előzményeinél, s a Tocqueville-kötet iránti viszonylagos érdektelenség azzal is magyarázható, hogy a szerző nem is annyira a forradalommal, mint inkább előzményével, a régi renddel foglalkozott.

Tekinthetjük A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM című kötetet Tocqueville filozófiai, politikai és szociológiai nézetei legteljesebb és legkiérleltebb összefoglalásának is, AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA kiegészítésének. Ez utóbbi könyvben a szerző azt írta meg, miért válhatott liberálissá az egyenlőség társadalma az Amerikai Egyesült Államokban, A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM-ban pedig azt, hogy miért nem történhetett ez meg Franciaországban. Tocqueville itt fejt ki leghatározottabban a szabadság és az egyenlőség viszonylagos összeférhetetlenségének a gondolatát, pontosabban azt a fenyegetést, amelyet az egyenlőségre való törekvés és az osztálygyűlölet képvisel a szabadsággal szemben. Itt találhatjuk meg legkézzelfoghatóbb hitvallását is a szabadságról:

„Nem hiszem, hogy igaz szabadságszeretet jöhet létre a szabadság által megszerezhető anyagi javak láttán... Igaz, hogy a szabadság hosszú távon mindig jómódhoz, kényelemhez és gyakran gazdagsághoz is juttatja azokat, akik meg tudták őrizni, egyes korszakokban azonban meg is zárhatja élvezetüket, máskor pedig csak a zsarnokságtól lehet mindezt megkapni. Azok az emberek, akik kizárólag ezeket az előnyöket várják a szabadságtól, sohasem maradhatnak sokáig szabadok.

Ami viszont minden korban oly erősen át tudta hatni egyesek szívét, az maga a szabadság vonzereje volt, saját varázsa, függetlenül előnyeitől, a kényszer nélküli beszéd, cselekedet, lélegzés öröme Isten és törvényeinek kizárólagos irányítása alatt. Aki magán a szabadságon kívül is vár valamit a szabadságtól, az szolgaságra született.”³

A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM-nak a liberalizmus hívein és a történészeken kívül

a szociológusok számára is megvan a maga mondanivalója. Raymond Aron szerint Tocqueville írásainak szociológiai jelentősége abban áll, hogy „a klasszikusnak tekintett szociológusokkal, mint például Comte-tal vagy Marxszal ellentétben elutasítja a történelem előre látására alapozott nagy szintéziseket. Nem hisz abban, hogy a múltat kérelhetetlen törvények határozták volna meg, s abban sem, hogy az eljövendő események előre meghatározottak. Tocqueville, akárcsak Montesquieu, nem felfüggeszteni akarja a történelmet, hanem érthetővé tenni. A Comte és Marx típusait képviselő szociológusok viszont mindig határozott hajlamot árulnak el a történelem felfüggesztésére, hiszen ha azt állítjuk róla, hogy már megvalósulása előtt megismerhető, ezzel megfosztjuk a tett és az előre megjósolhatatlanság sajátosan emberi dimenzióitól”.⁴

Mint köztudott, hazánkban igen sokáig a – Raymond Aron szavaival élve – „Comte és Marx típusait képviselő” szociológusok vagy inkább politikusok határozták meg, hogyan is kell gondolkodni a történelemről. Felesleges lenne hangsúlyozni, hogy az efféle gondolkodók egyeduralma egyáltalán nem teremtett kedvező feltételeket a könyv kiadásához.

Kelet-Európában ráadásul a XIX–XX. században jórészt a nemzeti, nemzetiségi és szociális problémák foglalkoztatták a politikusokat és az ideológusokat. Tocqueville számára nem ezek a kérdések voltak az elsődlegesek, hanem az egyéni szabadság problémái. Minden bizonnyal igazságtalan lenne azt állítani, hogy Tocqueville nem ismerte fel a nemzeti és a nemzetiségi kérdés jelentőségét, de nem ezeket tartotta a világtörténelem legfontosabb problémáinak, így aztán azok a kelet-európai gondolkodók és politikusok, akiket e kérdések foglalkoztattak, egyáltalán nem Tocqueville műveiben keresték a megoldást. Maga Tocqueville is megérezte azt a veszedelmet, amelyet ezek az általában antiindividualista nacionalista mozgalmak jelentettek az egyéni szabadság értékeivel szemben. Ami pedig a szociális problémákat illeti, Tocqueville egyáltalán nem volt érzéketlen irántuk, csak éppen az egyéni szabadság utolsó védőbástyájának tekintette a tulajdont, s ezért el kellett ítélnie az ellene irányuló támadásokat. A szemé előtt kibontakozó ipari társadalom problémáit egészen más módon közelítette meg, mint a szocialisták, akik szerint az egyenlőség a cél, és ez vezethet el a szabadsághoz. Tocqueville tudatában volt a szabadság és az egyenlőség vagy, ha úgy tetszik, a szabadság és az igazságosság közötti feszültségnek, és azt vallotta, hogy a növekvő egyenlőség szolgáshoz is vezethet. Mindez természetesen azzal a következménnyel járt, hogy a nacionalizmus és a szocializmus tanításainak terjedése idején Tocqueville életműve ideiglenesen a háttérbe szorult, és hazánkban sem volt nagy érdeklődés iránta.

A XIX. században egyetlen magyar gondolkodó ismerte fel A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM jelentőségét: Eötvös József, aki egy igen alapos, akár tanulmányoknak is tekinthető ismertetést jelentetett meg róla 1857-ben, egy évvel a könyv megjelenése után a *Budapesti Szemle* című lapban. Eötvös azonban ugyanolyan magányos jelenség volt a XIX. századi magyar politika világában, mint Tocqueville a francia politikában. A magyar történetírás még mindig nem hangsúlyozta eléggé Eötvös és Tocqueville pályafutásának párhuzamosságait: mindketten arisztokrata származásúak voltak, mindketten szembefordultak családjuk konzervatív politikai hagyományaival, és a liberalizmus követői lettek, mindketten a megszokottnál nagyobb mértékben támaszkodtak politikai pályafutásuk során teoretikus megfontolásokra, s ennek következtében el is szigetelődtek politikustársaik többségétől, akik elvek helyett inkább bizonyos érdekek védelmét tartották fontosnak. Mindkét politikus egy-egy forradalom után lett miniszter, és mindkettő szembehelyezkedett állama politikai intézményrendszerével

– csak éppen Tocqueville a központosítást támadta, Eötvös pedig a magyar vármegyrendszer. A politikai folyamatokra gyakorolt közvetlen befolyásuk is egyaránt csekély volt. Ezenfelül mindketten angломánok voltak, mindketten polgári származású nőt vettek feleségül, és mindketten tanulmányokat írtak az írországi problémákról és a börtönökről – mindezek alapján nem lenne túlzás Eötvös Józsefet a magyar Tocqueville néven emlegetni. Eötvös politikai pályafutása azonban arra is felhívja a figyelmünket, hogy a Tocqueville-hoz hasonlóan következetes liberális politikusok számára ugyanolyan kevés babér termett Magyarországon, mint Franciaországban – ha ugyan nem kevesebb. A liberalizmus sikertelensége és népszerűtlensége minden bizonnyal egyik legfontosabb oka volt a könyv iránti érdektelenségnek.

Ha pedig a kötetet egy új forradalomértelmezés kiindulópontjának tekintjük, el kell ismernünk, hogy rendkívül nagy jelentőségre tett szert a francia forradalom historiográfiájának történetében, és nagymértékben módosította a forradalmakról kialakított elképzeléseket. A legkülönbözőbb történetírók Taine-től a marxista Soboul-ig és ellenfeléig, a revizionistának is nevezett Furet-ig egyaránt Tocqueville tanítványainak tekintik magukat. A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM historiográfiai jelentősége nem merül ki abban – bár ez sem csekélység! –, hogy feltárta a kontinuitást a régi rend és a forradalom között, és ezzel (Françoise Mélonio szavaival élve) megszüntette azt a konceptuális blokádot, amelyet a szakítás eszméje képezett a forradalom történetírásának fejlődése előtt.⁵ Tocqueville hívta fel a figyelmet a forradalom kettős örökségére: a szabadság iránti vágyra és az egyenlősítő centralizáció iránti törekvésre, és kimondta, hogy ez az ambiguitás már a régi rendben is benne foglaltatott, amely a centralizált állammal voltaképpen a rombolás fegyverét adta a forradalmi radikalizmus kezébe. A tradíciók elutasításának az a lendülete, amely később radikalizálta a forradalmat és a centralizált állammal az az eszméje, amelyet az 1793-as forradalmi kormányzat, majd Napóleon tovább tökéletesített, már magában a monarchiában is benne rejtett. François Furet joggal hívta fel a figyelmet több írásában is arra a tényre, hogy a tocqueville-i interpretáció segítségével az osztályharcra való hivatkozás nélkül is fel lehet tárni a forradalom radikalizmusának eredetét.⁶

Minden jel arra mutat, hogy éppen a forradalmak sajátos interpretációja volt a mű magyarországi megjelenésének legfőbb akadálya. E könyvét ugyanis Tocqueville az 1850-es évek elején írta, amikor a francia kortársainak nagy része előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a forradalom nagy programját, a szabadságot és az egyenlőséget (a testvériségről nem is beszélve!) nem sikerült megvalósítani. Mintha az ország újra végigjártszotta volna a forradalom drámáját: Lajos Fülöp alkotmányos monarchiáját köztársaság követte, a népi megmozdulásokat pedig egy újabb császárság. A gazdasági fejlődés terén egyre több ország előzte meg Franciaországot, amely minden jel szerint képtelen volt kiszabadulni a forradalmi erőszak és az elnyomó rendszerek körforgásából. A különböző politikai rendszerek sorozatos kudarca egyre több franciát kényszerített a forradalommal kapcsolatos optimista elképzeléseik felülvizsgálatára – és Tocqueville könyve éppen ehhez a felülvizsgálathoz nyújtott segítséget.

Véleményem szerint Tocqueville forradalomszemlélete, a forradalmak tocqueville-i értékelése volt az, amely oly sokáig lehetetlenné tette A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM magyarországi befogadását. Lássuk, mit is mond Tocqueville a francia forradalomról. Mondanivalóját azzal a kijelentéssel foglalhatjuk össze a leghatásosabban, amellyel Ludassy Mária jellemezte Benjamin Constant-nak (egy másik liberálisnak!) a francia forradalommal kapcsolatos nézeteit: „Szép volt, fiúk, csak éppen hiába volt.”⁷

Ez az az attitűd, álláspont és érzelmi beállítódás, amelynek az elfogadására a magyar társadalom nagy része nem hajlandó.

Hazánkban ugyanis évszázadok óta szabadságharcok és forradalmak képviselték a nemzeti történelem legemlékezetesebb és legdicsőségeesebb fejezeteit. Mégpedig leverett és elbukott forradalmak, amelyeket mindig egy-egy külső hatalom számolt fel. A magyar politikai gondolkodók számára tehát a történelem sohasem adta meg azt a lehetőséget, hogy Tocqueville-hoz hasonlóan elgondolkozhassanak egy *győztes* forradalom következményeiről. A társadalmi és politikai problémákat nálunk nem a forradalmak győzelmének, hanem éppen ellenkezőleg, elbukásuknak és leverésüknek szokták tulajdonítani.

E sajátos történelmi út következtében a magyar társadalomban már a múlt században gyökeret verhetett a mindent megoldó, felszabadító, a történelemben „tisza lapot” nyitó forradalom mítosza – éppen azért, mert a társadalom nem szerezhette tapasztalatokat arról a franciák számára nyilvánvaló tényről, hogy a győztes forradalmak nemegyszer sokkal több problémát hoznak létre annál, amennyit megoldanak. A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM éppen arról szól, hogy a történelemben nem lehet „tisza lapot” nyitni. Aki viszont Magyarországon Tocqueville módjára, kritikával és nem nosztalgiával vagy áhítattal közelítette meg a forradalmak emlékét, az könnyedén megkaphatta, hogy hazafiatlan, népellenes és a forradalmakat felszámoló külső hatalmak híve, ha nem éppen ügynöke.

Ráadásul hazánk történelmében az elmúlt másfél évszázad során a legkülönbözőbb jellegű politikai fordulatokat emlegetjük forradalom néven: nemzetieket és internacionalistákat, liberálisokat és radikálisokat, kommunistákat és kommunistaelleneseket. Így aztán minden politikai rendszer képes volt arra, hogy a forradalmi eredet hangsúlyozásával próbálja megerősíteni saját legitimitását, és természetesen valamilyen számára szentségtörésnek számított a forradalmakkal szemben támasztott tocqueville-i kétely. Egyetlen politikai rendszer nevezte magát kifejezetten ellenforradalmi-nak, az 1919 és 1944 közötti, de még ebben az időszakban is egy forradalom évfordulója számított a legnagyobb magyar nemzeti ünnepnek. Ez a rendkívül széles rétegek köreiből elterjedt forradalomkultusz 1945 után igen kedvező feltételeket teremtett a marxista-leninista forradalomkultusz meghonosítására – és igen kedvezőtlen Tocqueville forradalomelméletének az elterjesztésére. Nem azt állítom, hogy a magyar társadalom mindent készpénznek vett, amit a hivatalos ideológia képviselői az orosz forradalomról hangoztattak, de a forradalmak évfordulóinak a megünneplését természetes dolognak tekintette. A kérdés csak az volt, hogy mely forradalmakat kell megünnepelni. A hetvenes-nyolcvanas évekre az a furcsa helyzet állt elő, hogy mind az államhatalom, mind ellenzéke rendszeresen megünnepelt egy-egy forradalmat (az előbbi az 1917-es orosz és az 1919-es magyart, az utóbbi az 1848-as és az 1956-os magyart), egymás forradalmait viszont kölcsönösen puccsnak és összeesküvésnek nyilvánították, megtagadva tőlük még a „forradalom” elnevezést is. A két álláspont természetesen más és más politikai és ideológiai erőket képviselt, a forradalmakat azonban mindkettő magasztos és szent jelenségnek tekintette, amelyek elé csak levett kalappal járulhat a földi halandó. A tocqueville-i kétely mindkettőtől idegen volt.

Az 1945 után kiépített kommunista rendszer azonban ugyanolyan ellentmondásos viszonyba került Tocqueville életművével, mint a XVIII. századi francia állam a kiváltságokkal, amelyeket egyik kezével elnyomni próbált, a másikkal pedig (pénzügyi okokból) egyre sokasított. A hivatalos politika képviselői 1948 és 1989 között egyrészt mindent megtettek a liberális eszmék visszaszorítására és elfojtására – másrészt vil-

szont újra meg újra bebizonyították Tocqueville tanításainak érvényességét, és a rendszer egyre nyilvánvalóbb kudarcai a magyar értelmiség széles köreiből keltették fel az érdeklődést a liberalizmus eszméi iránt.

E megnövekedett érdeklődésnek köszönhető, hogy 1993-ban új fordításban jelent meg AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA – korábbi, 1983-as kiadásával ellentétben – teljes szövege, és még 1994-ben a könyvesboltokba fog kerülni A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM első magyar nyelvű kiadása. És ezzel lezárulhat e világhírű könyv magyarországi ki nem adásának a története is.

Jegyzetek

1. Alexis de Tocqueville: L'ANCIEN RÉGIME ET LA RÉVOLUTION. Gallimard, Paris, 1952. 117–118. o.
2. Uo. 198. o.
3. Uo. 217. o.
4. Raymond Aron: LES ÉTAPES DE LA PENSÉE SOCIOLOGIQUE. Gallimard, Paris, 1967. 262. o.
5. Françoise Mélonio: DE TOCQUEVILLE À TAINE. *Magazine littéraire*, 258. 1988. okt. 59. o.
6. THE FRENCH REVOLUTION AND THE BIRTH OF MODERNITY. Ed. Fehér Ferenc. University of California Press, Berkeley, 1990. 264–278. o.
7. Ludassy Mária: A TRÓN, AZ OLTÁR ÉS AZ EMBERI JOGOK. Magvető, 1984. 162. o.

Ludassy Mária

EMBERI-JOGI FUNDAMENTALIZMUS VERSUS UTILITARIZMUS

Benjamin Constant Bentham-bírálat, avagy kísérlet a liberalizmus nem haszonelvű megalapozására

Míg az angol liberalizmus egészen J. S. Millig az utilitarista etika szellemi társutasa volt, francia földön lényegében már Helvétius AZ EMBERRŐL című művének vitájától (azaz az 1770-es évek elejétől) többé-kevésbé kialakult a szabadságjogok nem haszonelvű igazolásának elmélete. Diderot, a HELVÉTIUS CÁFOLATA monumentális egoizmuskritikájának szerzője az 1767-es SZALON-ban még kritikátlanul átveszi a törvény és a közérdek ekvivalenciájának tételét („A filozófusok egyetértésének az erény meghatározásában, ha a törvény mindig a közhaszon kifejezője volna”), ám POLITIKAI TÖREDÉKEI-ben már véres bunkónak látja az általános érdek fogalmát, mellyel a társadalom tagjai rotációs alapon verik szét egymás fejét: „Tekintsétek át a népek történetét minden időkben, és a közhaszon szép és nemes ideája Herkulesz szimbolikus képében fog megjelenni képzeletekben, aki a nép egy részét a többiek örömujjongása közepette bunkózza le...” Kiváltképp a magántulajdonosi jogok szentsége és sérthetetlensége ellenében a közérdek nevében intézett

támadásokat tartja veszedelmeseknek: „*Ha a hatalom megkövetelheti, hogy tulajdonomat az ő fantáziája szerint hasznosítsam, ha bünteti a kihágást, a nemtörődömséget, az örültséget, s mindezt az általános érdek és a közhasznosság ürügyével teszi, akkor többé nem vagyok tulajdonom abszolút ura...*” A tulajdonosi *ius utendi et abutendi* vs. a tulajdonjog közérdekből történő korlátozása húsz évvel később, az 1793-as alkotmány vitájában válik központi kérdéssé. Ebben a vitában Condorcet képviselte az emberi-jogi fundamentalizmus álláspontját – immár a majoritárius demokrácia ellenében: „*Minden polgár akár egyhangú állásfoglalása – egyellenegy kivételével – sem jelenthet legitim kötelezettséget az egyetlen nem csatlakozó vonatkozásában, hogy azzal ellentétes módon viselkedjek, mint amit ésszerűnek ítél. Nem lehet rá ilyen köteletséget kiszabni, még a többség vonatkozásában sem, anélkül, hogy meg ne sértenők individuális jogait, miután ezeket egyszer már elismertük.*” (AZ EMBERI SZELLEMEK FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNELMI VÁZLATA.) Condorcet az emberi jogok „preexisztens”, a pozitív jogok és a társadalmi intézmények előtt létező voltát, valamint a világ minden népe számára elvben egyöntetű mivoltát az emberi természet uniformitásából vezeti le; minden történelmi formáció vagy deformáció, minden konkrét társadalmi tapasztalat kontingens az ember természetes szabadságjogai meghatározásakor: „*Olyan alkotmányt akarunk, melynek elveit kizárólag az ember természetes jogaira alapozták, melyek megelőznek minden társadalmi intézményt. Természetesnek nevezzük e jogokat, mivel ama pillanattól, hogy létezik egy érző lény, mely képes a gondolkodásra, és amelynek erkölcsi eszméi vannak, ebből evidens következményként adódik, hogy élvezzi ezen jogokat, és hogy ettől való megfosztása igazságtalanság.*” (EGY NEW HAVEN-I POLGÁR LEVELE.)

Benjamin Constant számára e különben kívánatos konzekvencia azért nem lehetett ilyen evidens, mivel a normatív természetfogalom a XVIII. században még közkeletű használata jócskán hitelét veszítette részben a naturalista nihilizmus (La Mettrie-től marquis de Sade-ig) színre lépésével, részben a természeti normáknak a forradalom alatt a legellentétebb tartalommal történő csatasorba állítása következtében (erről a forradalomellenes oldalon elfogult Rivaroltól olvashatunk szellemes beszámolókat). A jusnaturalista fundamentalizmusnak az erkölcsi emotivizmushoz hasonlóan önkényes jellegére hivatkozva Bentham bírálata az emberi jogok nyilatkozatáról mint az anarchista téveszmék (*anarchical fallacies*) prototípusáról egy csöppet sem rokonszenvezőbb, mint Burke híres minősítése a természetes szabadságjogok „*meglehet metafizikailag és matematikailag igaz, de morálisan és politikailag hamis*” doktrínájáról. Constant – bár még Berlin és Hayek szerint sem tartozik a „*konstruktivista racionalisták*”, a csak a priori elveket elfogadó karteziánus deduktivisták táborába – az előítéleteket az előítéletek kedvéért szerető, a történelmi tradíciókat pusztán történelmiségük miatt tisztelő Burke ellenében védelmébe veszi a mindennapi tapasztalat szemében életidegennek tetsző, a lokális elfogultságok szempontjából ellenséges elvűnek, a partikuláris érdekkalkuláció alapján üres absztrakciónak ítélt általános emberi-jogi elveket.

„*Elsőként az általános elveket kell figyelembe venni, érdekeinkkel való közvetlen kapcsolatuktól függetlenül, és szembeszegülve azon előítéletekkel, melyek partikuláris érdekeinket védelmezik. Az általános elvek így az idegenség és az ellenségesség külső jegyeit vehetik fel. Általános és destruktív dolognak látják ezen elveket, míg az előítéletek individuális és megőrző jellegűnek tűnnek fel.*” (A POLITIKAI REAKCIÓRÓL.)

A POLITIKAI ELVEIRŐL 1806-os kézírata és a REFLEXIÓ AZ ALKOTMÁNYOKRÓL 1818-as újrakiadása közt több verzióban is megfogalmazott – mindig az individuális jogok témájához kapcsolódó – utilitarizmusbíráló Bentham azon tételére reflektál, mely az emberi jogok nyelvezetét üresnek és félrevezetőnek, míg a hasznossági kalkulációk bevezetését konkrétan és pontosnak tartja: „*Egy gondolatai mélysége, igazsága és újdonsága*

miatt méltán híres közíró, Jeremy Bentham kel ki újabban a jogok és kiváltképp az elidegeníthetetlen és eltörölhetetlen természetes jogok eszméje ellen; úgy véli, hogy a természetes jogok fogalma csak arra jó, hogy félrevezessen minket, és helyére a hasznosság fogalmát kell helyezni, ami egyszerűbb és könnyebben felfogható.”

Constant feltételezi, hogy Bentham a jogbiztonság, az individuális szabadság ugyanolyan berendezkedéséhez akar eljutni, mint az emberi jogok terminusa mellett elkötelezett jogfilozófusok, csupán a természetes jogok katalógusa körüli bizonytalanság és az e jogok definícióját övező önkény kiküszöbölésével. „Nem lehet – mondja Bentham – értelmesen érvelni olyan fanatikusokkal szemben, akik egy természetes joggal vannak felfegyverkezve, melyet mindegyikük úgy értelmez, ahogy neki tetszik, és úgy alkalmaz, ahogy számára megfelelő.” Constant nem az emberjogi elméletek direkt apológiájával válaszol, hanem úgy érvel, hogy eme definitórikus bizonytalanság a közérdek kategóriáját sem kíméli, ám plusz veszedelmekkel járhat a jogbiztonságra nézve a szabadságjogok tiszteletben tartásának az érdekkalkulációk kontingenciájának való kiszolgáltatása: „A cselekedetek nem lehetnek inkább vagy kevésbé igazságosak, ám lehetnek inkább vagy kevésbé hasznosak. Ha ártok embertársamnak, ezzel jogát sértem meg, ez vitathatatlan igazság, ám ha e jogsérelmet csupán a hasznossága alapján ítélem meg, akkor tévedhetek számításomban, és arra a következtetésre juthatok, hogy hasznos a jogsérelmem.”

S még csak az sem biztos, hogy téves kalkulációról van szó: „a legnagyobb boldogság a legnagyobb szám számára” elv egyáltalán nem zárja ki, hogy egy adott társadalom tagjainak többségét az tegye boldoggá, ha valamely kisebbségét kifosztja vagy akár kiirtja; ezt „a priori” csak az elvileg kvantifikálhatatlan emberi jogok alapján lehet kizárni. Hasznossággal legitimálni a jogot annyit tesz, mint legitimálni a jogsértést, ha az hasznosnak tűnik: „A jog alapelve, a hasznosság csupán eredmény... Ha a jogot alá akarod vetni a hasznosságnak, ez olyan, mintha az aritmetika örök törvényeit vetnéd alá mindennapi érdekkalkulációinknak.”

Ám „az aritmetika örök törvényeinek” elismertsége és elfogadottsága kétségkívül más, mint az emberi jogoké: egy síta közösség autonómiája megsértéseként és a fehér ember kultúr imperializmusának jeleként éli meg, ha megpróbálják megakadályozni a házasságtörő asszonyok megkövezésében, a lopáson ért gyermekek megcsonkításában, az alkoholfogyasztók megkorbácsolásában.

A vallási fundamentalizmus példájával ellentétben a haszonelvű kalkuláció és a szabadelvű érvelés egyazon logikai térben helyezkedik el (vagy egyazon kulturális közösség nyelvén beszél): épp ezért lehetséges érvek konfrontálása, a jelentéskülönbségeknek a nyelvhasználat elemzésével történő megvilágítása: „Ha azt mondd egy embernek: »jogod, hogy ne ítéljenek halálra vagy ne fosszanak meg javaidtól önkényesen«, igencsak más jellegű biztonságérzetet nyújtasz neki és más típusú garanciát, mintha azt mondd neki: »nem hasznos, hogy halálra ítéljünk vagy hogy önkényesen megfosszunk jogaidtól«... Ha jogról beszélünk, akkor mindenféle kalkulustól független fogalomról szólnunk; ha hasznosságról beszélünk, akkor a kérdéses dolgot mindig alávetjük új és új igazolási eljárásnak.”

Persze a constant-i paralel feltételezi, hogy a jog fogalma nem szorul igazolásra, azért nem kell alávetni új verifikációs eljárásnak, mivel elvileg verifikálhatatlan alapposztulátum. Hiszen csak ez lehet válasz arra a Dumont-tól idézett évrre, hogy az elidegeníthetetlen emberi jogokat a történelem során mindig elidegenítették, a megsérthetetlen természetes szabadságjogokat minden létező társadalomban megsértik: nem a *Sein*, hanem a *Sollen* világáról van szó, midőn jogokról beszélünk, Constant szavaival: „Én arról beszélek, aminek lennie kell, nem arról, ami van.”

Beszélni kell azonban arról is, ami van: a pozitív törvények forrásáról, tartalmáról

és a nekik való engedelmesség határaitól. E kérdéskör kapcsán – a jogi pozitívizmus közös nevezőjén – érintkezik az utilitarizmus benthami és a korlátlan népszuverenitás rousseau-i elmélete. A forrás persze még messzebből ered: a hobbesi Leviatán konvencionista logikájának környékéről: a pozitív jog konstituálja az igazságosságot, az állam törvényével való szembeszegülés nem csupán törvénysértés, hanem *per definitionem* igazságtalanság is. Bár Benthamnál ragyogó okfejtéseket találhatunk a haszontalan törvényekről (ártalmatlan dolgok törvényi tiltása), ám a pozitív-jogi parancsolatokkal való morális szembeszegülésnek nincs helye a haszonelvű logikában, mivel az egyes ember erkölcsi intuíciójára hagyatkozó lelkiismereti lázadás épp annak a szubjektívista önkénynek nyitna kaput Bentham szerint, melynek elkerülésére szolgál „*a legnagyobb boldogság a legnagyobb szám számára*” kalkulációja. Constant – igen hasonló morális pátozzsal és logikai érveléssel, mint Diderot a HELVÉTIUS CÁFOLATÁ-ban – a törvényeknek való engedelmesség metapolitikai-morális határait keresi, a „*transzcendentális főkérdés*” nála ekképp hangzik: „*A törvény neve önmagában elégséges-e, hogy az embert mindig engedelmességre kötelezze?*” A negatív válasz nem csupán az illegitimnek ítélt törvényhozók esetében (Constant példái Robespierre és a Comité de Salut public) igazolja a civil *disobedience*-t, hanem a legitim forrásból származó törvények esetében is mintegy erkölcsi kötelességünkbe teszi a törvény tartalmi-morális megítélését, s az engedelmesség csupán ezen előzetes vizsgálat után válik kötelességünkbe. Bizonyos esetekben pedig a nem engedelmesség, az erkölcsi ellenszegülés lehet morális kötelezettségünk. Bentham szerint a buta törvény megtilthat ártalmatlan élvezeteket: ám a törvényes tilalomtól kezdve a dolog megtétele akkor is kihágás, ha erkölcsileg indifferens a tilalmas dolog: a disznóhús persze nem lesz méreg attól, hogy fogyasztását tiltják a törvények, az e világi szankciók azonban nem minősíthetők jogtalanoknak, ha nyilvánosan kihirdetett törvények szankcionálják fogyasztását. Constant számára sem annyira az étrendünkbe beleszóló törvényes előírások jelentik a fő problémát, hanem az embertársainkkal való viszonylatunkat mérgező törvényes parancsolatok, az erkölcsi érzékkel ellentétes törvényi rendelkezések, mint például a feljelentési kötelezettség. Mégsem az erkölcsi érzék csalhatatlan diktátumára utal az állampolgári engedetlenség igazolásakor – mert így nehezen tudná kivédeni a szubjektívizmus a morális pillanatszolipszizmus benthami vádját, ti. hogy annyi morális intuíció annyi-féleképpen ítél, ahány ember... A normatív természetfogalomhoz, a tradicionális természetjogi normákhoz fordul, mint kétszáz évvel korábban a cambridge-i platonisták Hobbes ellenében: „*Teljesen el akart vonatkoztatni a természettől törvényhozási rendszerében, azt akarja, hogy a törvények fosztassanak meg minden szankciótól, bázistól és korláttól. Odáig megy, hogy azt állítja: bármely cselekedet, legyen bár a legközömbösebb, megtiltható a törvény által...*”

Nem a közömbös tettek tiltása, hanem az erkölcsileg igencsak releváns cselekedetek üldözése, például az üldözötteknek nyújtott segítség – az igazi vízvonalzó: Constant szerint személyes szabadságjogaink megnyirbálása esetén elfogadható lehet a törvény önkényének való önkéntes alávetetésünk, ám midőn mások életét, szabadságát veszélyezteti az önkényes törvénynek való engedelmesség, akkor nemcsak a törvényszegés igazolható, hanem a törvény embertelen parancsának való engedelmesség az igazolhatatlan: „*Semmiféle kötelesség nem fűz minket az olyan törvényhez, mely nemcsak legitim szabadságjogainkat korlátozza, és nemcsak olyan tetteket ítél el, melyek megtiltása nem áll jogában, hanem amely olyan tetteket parancsol nekünk, melyek ellentétesek az igazság örök elveivel vagy az emberiséggel; ember nem tarthatja be ezen törvényeket anélkül, hogy megtagadná az emberi természetet.*”

A normatív felfogott emberi természetnek való morális megfelelés helyett Bentham csupán annak vizsgálatát legitimálja, hogy vajon a törvénynek való engedelmesség vagy az engedetlenség eredményez-e nagyobb valószínűséggel kárt a társadalomnak; ám hosszú távon a törvény betartása vagy be nem tartása egyéni mérlegelésnek a megengedését tekinti a nagyobb rossznak.

Constant-nak sincs túl könnyű dolga, midőn konkrét, eljárásjogilag is körülírható formális jegyeket keres „*az igazságosság és az emberiség örök princípiumaival*” ellentétes – tehát elvileg betarthatatlan – törvény jellemzésére. Az első és a legfontosabb a visszamenőleges hatály tilalma – itt érvelése különben kompatibilis a haszonelvű argumentációval: „*A visszamenőleges hatály a legelső ezen jellemzők között. Az emberek csupán azért vetik alá magukat a törvényeknek, hogy biztos, kiszámítható következményekkel számolhassanak cselekedeteik kapcsán. A visszamenőleges hatály megfosztja őket ezen előnyöktől.*”

Nem triviális azonban a visszamenőleges hatály tilalmának összcegyeztetetősége a következő okfejtéssel, mely egyrészt arról szól, hogy az elmúlt viharos időkben hol a haza, hol a forradalom nevében, hol a köztársaság, hol a királyság védelmében parancsoltak az embereknek emberellenes tetteket a törvény nevében, ám ezen erkölcsellenes törvényeket csak utólag, azaz visszamenőleges hatállyal lehet illegitímnek minősíteni; másrészt arról, hogy nem bocsánatos bűn az elemi erkölcsi normákkal ellentétes törvénynek való engedelmesség, azaz utólag bűnösnek minősülhet az a polgár, aki embertelen tettet a törvény parancsára tette. Mivel az ilyen törvény Constant szerint egyszerűen nem törvény, sőt illegális – a természeti törvény szempontjából: „*A törvények illegalitásának második jege az, hogy az erkölccsel ellentétes cselekedeteket ír elő. Az olyan törvény, mely besúgást, feljelentést parancsol meg, nem tekinthető törvénynek; minden törvény, mely merényletet kísérel meg az ember azon alapvető erkölcsi hajlama ellen, ami azt parancsolja nekünk, hogy menedéket adjunk az üldözötteknek, nem törvény.*”

Az ilyen illegálisnak minősülő törvény erkölcsi exkommunikációjával nincs is semmi baj: „*Legyen átkozott e törvény, és fogadjunk engedetlenséget az igazságtalanságoknak és a bűnöknek a törvény nevével díszített gyűjteményével szemben!*” Ahogy az emberiségellenes bűnököt parancsoló törvénynek engedelmeskedő polgárok erkölcsi elítélése sem problematikus: az aljasság, a gyávaság mint morális ítélet könnyedén kimondható. Más a helyzet a jogi minősítéssel, hisz formailag mégiscsak törvény volt az, aminek nevében emberellenes tettet végrehajtotta – és a jogbiztonság elsőként említett elve kizárja a jogi szabályozás visszamenőleges hatállyal történő megváltoztatását. Constant mintha szándékosan homályban hagytná, hogy a „parancsra tettem” formula csak morális értelemben nem ad felmentést az elkövetőnek, vagy jogilag is számon kérhető az illegitim törvények – egész társadalmi osztályokat sújtó deportálás etc. – végrehajtásában való közreműködés: „*Semmi sem mentheti azt az embert, aki segítséget nyújt egy olyan törvény alkalmazásában, melyet igazságtalannak ítélt; nem menthető az a bíró, aki egy illegálisnak hitt törvényszéki eljárásban vesz részt; az a miniszter, aki végrehajt egy rendeletet, mely ellentétes a lelkiismeretével; a rendőr, aki részt vesz egy olyan ember letartóztatásában, akinek ártatlanságáról meg van győződve... A félelem nem érvényes mentség az aljasságokban való részvételre. Sújtsa örök megvétel az örökös túlteljesítőket, minden létező zsarnokságok fáradhatatlan ügynökeit, akik a megbukott zsarnokságok lehangosabb posztumusz feljelentői.*”

Haszonelvű kalkuláció alapján minden bizonynyal a létező zsarnokságok ügynökeinek és a megbukott zsarnokságok utólagos feljelentőinek van igazuk. A szabadelvű számítás legfőbb az emberi nem sehol sem székkelő legfőbb ítélőszékének igazságos ítéletében bízhat, vagy ahogy Tocqueville fogalmazott: „*Fellebbezzünk az emberi nem szuverenitásához.*”

Utassy József

ÖRÖMHÍR

Ha minden van, csak Isten nincs:
nyugalmad barna boldogság.
Kinyújtóznál a fényben, mint
esőáztatta kormos fák.

Gyiloktól mentes álmod látsz,
a lelked leng, a tested láng,
ha minden van, csak Isten nincs:
a mindenség vigyáz majd rád.

FÖLFELÉ A KOPONYÁK HEGYÉRE

Vállamon az ormótlan keresztfával
haldokolok fölfelé a Koponyák Hegyére,
villámlik nagy szemem, és a pillanatfényben
átjedsz Veronika kendőjén arcom.

Hát elárultál, hatalmas Isten!

Szögeket kovácsoltatsz hóhéraiddal,
nagy, hideg, szigorú szögeket,
és a szemed meg se rebben talán,
ha telebuggyan markom meleg vérrel.

A sokaságban itt sompolyognak,
sunyítanak a spiclik seregestül,
kivezényelted ellenem őket is,
miként ezt az átláz római csürhét,
akiktől megszomorodik a Föld arca.

Ellenük kellett volna élnem, ellenük!

Ám te sugallatos szép szavakkal
fiadnak fogadtál föl engem,
majdani messiásnak.

És most megölsz.

Tudd meg hát:
jobban szeretem ezt a két latort itt,
mint botor agyad tudathasadását!
Mert zsarnok vagy, zsarnok,
zsarnokok zsarnoka,
tízezer évig is éltet a félelem,
bűjtat a csoda.

De engemet már nem ámítasz többé,
felőlem fújhatja tüdőrepedésig
ama harsonákat az angyalok kara!

Mosolygok, mint a tenger,
és nem hiszek soha.

Szívemiránt csörömpöl egy lándzsás
római katona.

POGÁNY IMA

Hiszek én! – csak nem Istenben.
Lepke pillám meg se rebben.

Minden porcikám pogány már,
az öröm is, ahogy átjár.

Pogány öklömön a sólyom,
szájam szegletén mosolyom.

Sebnek elég, amit ütött
rajtam a nap, amíg süttött.

Órák lassan eloldalog.
Minden percbe: belehalok.

Deák Márta

A TÖRVÉNY

*– Recrudescunt vulnera mundi – per
omnia saecula saeculorum –*

Már napok, hetek óta – vagy tán hónapok, évek óta – sóváran figyel, figyel a BANDÁT – néha nyomukba ered a parkon át; szemérmes távolságot tart ugyan, de reméli, hogy egyszer észreveszik s beveszik! előbb talán próbára teszik hűségét: ő minden próbát kiáll, s akkor beavatják – és ő is megismeri A TÖRVÉNYT, s vége szakad a sok miértnek; és közjük tartozik, és velük jár majd mindenhová, teljes jogú és egyenrangú társként, mint egy közülük, aki egy velük jóban-rosszban, életre-halálra, ha kell – mert őt ne nézze senki gyercknek! – Meddig várjon még? s megreccsen lába alatt a gally –

– s a Banda fölneszel: észrevették őt! és lassú léptekkel közelednek, és körülfogják a fiút – de a Főnök a háttérben marad, a homályban, a hársfa alatt. – „A kis töketlen” – mondja Nokaut, a második ember. – „Leskelődtél?” – „A kibaszott kurva anyukádat lesd ki!” – „Te kis töketlen, kit keresel? az anyádat? Máma még nem volt meg, bazmeg.” – „Még ma nem volt meg nekünk, de várjál egy kicsit, ami késik, nem múlik.” – Nokaut közelebb lép, és lehajol, a fiú arcába néz, vigyorog. A Főnök a sűrű, zöld homályban hallgat, arca sötét, de nyugodt, figyelő, talányos. „Hogyha a Főnök úgy akarja, sorra kerülsz te is” – folytatja Nokaut –, „de csak akkor, hogyha megvan hozzá az, ami kell – ami mindig kell a te kibaszott kurva anyukádnak, bazmeg, kis töketlen” –

– és a fiú vadul Nokaut gyomrába fejel, teljes erejéből – megragadják, és két karját hátracsavarják – és ő felnyög a fájdalomtól. „Ó, a kis töketlen” – folytatja Nokaut. – „Nem tudtad? kis töketlen.” – És Nokaut előveszi kését. – „De én kivájom a szemedet, mert leskelődtél, kis töketlen. Mind a kettőt. Jól megforgatom majd benne a pengét. Lassan és kényelmesen. Jó lassan, hogy tovább tartson. Na?” – Csönd. A várakozás súlyos csöndje. S ekkor megszólal a Főnök: „Elég.” A vasmarkok elengedlik a fiú karját, de ő nem mozdul, vár, és nézi Nokaut vigyorát, a többi arcon az unott várakozást, a Főnök mozdulatlan árnyát.

„Na? Mire vársz? nem volt elég?” – A fiú még mindig nem mozdul, de most Nokaut hanyagul gyomron rúgja, hogy a földre zuhan, és kap még egy kemény rúgást a gyomorszájába. „Azt mondtam, elég” – szól újra a Főnök – és ők ott hagyják a fiút a földön, s nesztelen elvonulnak. Ő öklendezik, keserű-savanyú, nyálkás folyadékot kínlódik ki magából – aztán lassan feltápászkodik, remegő lábára áll, és tétova léptekkel elvándorog.

Most itt ül a dombon mozdulatlanul, és nézi a szennyes tükrű kis tavat – nem mozdul, ám ez a mozdulatlanság most ellentétes, titkos erők eredője, vagy talán álca, valami burok, amely mögött minden mozgásban van, mert véres harc folyik életre-halálra, harc, melynek nincs győztese, még nincs – küzdelem, egymásnak feszülő, egymást kioltó és folyton megújuló erők küzdelme – egy üvöltés készülődik benne, s a mocskos, trágár szitkok teljes arzenálja már bevetésre kész –

– pedig tán inkább sírnia kellene – hisz tudta már, nem volt esélye, mert ha nem üt, leköpi, ha üt, hülyére verik! és otthagyják egyedül, ez mindig így van, mindig,

mindennek ez a vége – hányszor megtörtént már! megcsalatottan a legszentebb varakozásában – otthagyják! – ott marad egyedül, magyarázat nélkül, mint egy tárgy, ami nem kell, nem kell! –

NEM KELL! úgy, mint egy kavics, ami útba esik, amivel eljátszadoznak, majd elrúgják s elfelejtik – és lehet, hogy ezt a kísérletet most még olcsón megúszta, bár az a két rúgás még fáj – és jobban fáj, mint anyja ügyetlen, indulatos, szapora pofonjai, jobban fáj, mint anyja fiújának hanyag, közönyös, de kemény rúgásai, amelyek rendszeresen és módszeresen, olyan bizonyossággal követték egymást évek óta, mint szerdát a csütörtök.

Most hova menjen? Nem várják sehol. Sehová kell mennie. Bárcsak inkább éjszaka volna, éjjel a csillagok állása megadja-sugallja az útírányt. Haza nem vágyik: egyetlen ép trikója is kiszakadt – a hideg káposztafőzelék a lábashban, a hideg, ragadós gáztűzhelyen: ez vár rá – kizáratottság mindhalálig – égő fájdalom.

Ami történt, ocsmány volt, de az ocsmányság fontos dolgokkal összekeverve munkál benne még mindig: szétválogatni nincs ereje, itt és most, így, egyedül – megint kizáratott! ez az egyetlen bizonyosság: a megaláztatás – időtlen időktől fogva időtlen időkig. Órák teltek-múltak azóta, vagy csak a percek, a másodpercek, a pillanatok? nem múlik a düh, a szégyen, az égő fájdalom – üvölteni kellene mégis! és most megmoccan valami a közelben, a fűben, a közvetlen közelében: osszerezzen –

– majd körülmélel, szégyelli magát. Egy béka lapul a fűben, egy béka, egy békától ijedt meg! már egy békától is... ez nevenséges – dühítő! Az avarszínű, rücskös test meglapul, de a szem – amely kileste égő szégyenét – a szem nyugodt, figyelmes. Pillantásának nyugalma-figyelme-főlényc – könnyed érintés, mely nyílt sebet ér – a fiút most megvadítja: lecsap, de az állat gyorsabbnak bizonyul, s ezzel kihívja a sorsot: mert a fiú most már nem éri be azzal, hogy csak eltapossa: élve akarja elfogni, s e szenvedélye hatalmas erőforrás –

– rövid, vad hajsza után tenyerében tartja az állat hűvös, nyálkás, lüktető testét – és most közről látja kidülldő szemét, melynek higgadt figyelme megcsúfolja dühét. Körmét a béka hasába mélyeszi. „Na?” – mondja, és Nokaut vigyorába gyűri az arcát – mely a tükörből mindeddig üresen, simán kínálta magát, mint egy fehér papírlap. – „Na? Rohadék. Töketlen. Leskelődöttél, mi? Te rohadt. Rohadék” – folytatja, és a szabad kezével előkotorja zsebéből csorba pengéjű kését. – „A kurva anyádat. A kibaszott, rossz kurva anyádat. Azt nézzed.” Győzelme oly biztos már, hogy megéri késeltetni. „Te mocsok, te rohadt, te töketlen.” És ahogy lassan és módszeresen megforgatja a kése hegyét a foglyul esett állat szemében, vad gyönyört érez, az elégtétel, a győzelem és hatalom eddig nem ismert, vad örömet, amely igazolja létezését, és bizonyítja, hogy már ő is tényező a világban: minden sejjével, idegvégződésével ezt érzi s éli, mohón figyel a kinnak-kéjnek lüktetését, nedveit, neszzeit, nyers illatát és együtt-rángását a végsőkéig, a végső pillanatig, amelyben megrendül alatta a föld –

– de az állat még mozog.

„Elég” – mondja a fiú. Feláll, s torkát köszörülve próbálgatja a hangját. – „Azt mondtam, elég.” – És eltapossa a még mindig mozgó valamit, a megnevezhetetlent – arcán egy kis undorral – a tornacipője talpával péppé zúzza, és szétkeni módszeresen. Aztán lelép róla, és megnézi.

Egy pillanatnyi tünődés után leguggol, és a csorba késsel gödröt ás, majd körbedöfködi a maradványok körül a földet, aggodalmas pontossággal, majd a késsel alája nyúl. A göröngy egyben marad, s ez megkönnyebbüléssel tölti el. A pépet hordozó göröngyöt most belefördítja a kis sírba, aztán rászórja a földet.

És a fiú érzi, hogy véget ért valami, valami, ami nem a saját végét érte, mert vége szakadt, és most, tán épp most összecsomózódik-toldódik-foldódik valami idegen, oda nem való dologgal –

– és most itt hever; kimerült, szomorú, pedig úgy érzi, ami történt, új tudást adott: hisz tudja már, mi tartja mozgásban a világot, ismeri már a mindenség motorját – és maga is beleépült! – Tud mindent, amit csak tudni lehet, ami biztos. Eddig eltakarta előle ezt a tudást a gyerekkor sok formátlan, céltalan, kósza benyomása és öröme és bánata. Pedig milyen egyszerű. És tudta azt is, hogy csupán a tudása az új, nem a Rend maga – mint a konyha kövének mintája, amint előbújik a piszok alól: titokzatos, míg meg nem látja benne a rendszert; s úgy érzi: tudása biztos, jó tudás, valami, ami új, s az övé, és – működik: zavaros és nyugtalanító emlékképei – melyek eddig megzavarták látását – a helyükre találtak – nincs már bennük semmi veszély – más emlékek pedig kihullnak, hogy világosan kirajzolódjanak a Rendnek tengelyei, melyek eddig is ott lappangtak a képben – ámde eddig eltakarták értelmetlen részletek – és a homály:

– a homály az ő párás és fátyolos gyerektekintetében, a nagy megrendülés, amikor először nyílt meg előtte egy motorház műanyag teteje – lélegzete elakadt, s az áhítat csöndjében apja rámosolygott, és azt mondta, halkán, hogy csak ő hallja, a titkot, AZT, hogy... – Nem. Hát nem. Ez fáj, ez... – Ettől mindig elgyengül. Ez az emlék nem vezet sehová. Nem illik a képbe. Mit tudott akkor? Semmit. És most már mindent tud, ami lényeges, hiszen – történt, ami történt – ő mégis megismerte a Törvényt – és a rendcsinálás áldozatokkal jár. Érzelmes emlékekkel nincs mit kezdenie.

Akkor gyerek volt még, de most már férfi. Férfivá avatta magát – vagy férfivá avatta a balsors. Célba ért, s most meglepi, hogy a megtett út valójában milyen rövid, ha leszámítja a céltalan kitérőket, az értelmetlen bóklászást és bámész töprengést a zsákutcák mélyén – pedig milyen egyszerű az egész! A sok képzelgés és mellébeszélés – és a sok sallang, sasszé, ciráda – mind hünyös pazarlás és fölösleges dekoráció – olyan befektetés, amely nem térül meg: neki nem térült meg! – mert mindez szemfényvesztő csalás és öncsalás, mely eltakarja a lényegét:

Az Igazság egyszerű, mint egy pontos, kemény ütés.

Igen. A motor a lényeg, és a felépítmény kicifrázott hazugság, mint a lányok tarka szoknyája – s a világnak minden hívogató szépsége: hazugság, s újra meg újra hazugság! – ő már tudja ezt, s nem hagyja becsapni magát soha többé.

És most itt hever a fűben, és kimerült, kiürült, szomorú. De tudja: a holtponton majd átsegíti az irgalmas tehetetlenség. Ki kell várni. Befelé figyel, s ritmust hall, érez, és lehunyt szemmel élvezi-éli a vérerek lüktetését-ritmusát, amely az övé: ingyen az övé, csak hagyni kell – a gazda szemével méri föl testét, amelyet félreismert eddig, s még mindig csak sejti, hogy mire képes – a lehetőségek korlátlanok! Beavattatott a titokba.

Jóleső fölényrel szemléli a hamvaszöld fűszálon fölfelé igyekvő hangyát – még az ő parányi súlya is súly, meghajlítja a keskeny, zöld ösvényt, s a felfelé most már lefelé mutat, de végigjárja, és csak a csúcson torpan meg, mert nincs tovább. A fiú két ujjá közé fogja az apró lényt, mely csiklandozza ujjá begyét, amint az életéért küzd – s a fiú szétnyomja s elmorzsolja a kis testet. Aztán csak fekszik már, és nem tudja, mire vár. Kimerült, éhes, szomorú.

Szomorú, mivel CSAK ENNYI. Ennyi az egész.

Hévizi Ottó

A DIALÓGUS AGÓNIAJA*

„...áldozat, mely nem elvesztés; tudat, mely mit sem tud; vakság, mely látja az utat.”

(Lukács György)

Van az idős Lukácsnak egy elgondolkodtató megjegyzése („az én fejlődésemben, azt hiszem, anorganikus elemek nincsenek”),¹ amit, ha csak ifjúkori munkásságának diszkontinuitásaira gondolunk, egészen bolsevista „fordulatáig” és az ún. heidelbergi bőrönd örök nyugalomba helyezéscéig aligha találhatunk igaznak. De talán tévedünk. Attól függ, hogy az intranzigenciát és az önépülés szakadatlanságát állító, némileg irritáló hivalkodás üti-e meg a fülünket e megjegyzésből, vagy ellenkezőleg, egy jóval nehezebben azonosítható tónus, ti. hogy az „anorganikus elemek” hiányának bejelentése feltételezi egy latens gondolati „organizmus” jelenlétét és működését. Lukács már 1910-ben azt írta naplójában, hogy „én nem küzdelmekben fejlődöm, hanem egészen növényyszerűen”; ugyanezt mondták róla közeli ismerői is, Bloch éppúgy, mint Heller Ágnes: „Ebben a műveiben élő tiszta észlelyben valóban volt valami az organikus természetből.”² Csakhogy mi volna az a gondolati *szervesség*, ami e feltételezés szerint nézetekben, konstrukciókban „clevenedik meg” ugyan, de *nem azonos* velük? Másfajta nehézségekről nem is beszélve (hogy csak a fiatal Lukácsnál maradjunk): miféle értelmezési apparátussal lehetne ugyanis egy művészetelméletet, történelemfilozófiát vagy politikai elemzést nem a gondolkodás közvetlen manifesztációjának tekinteni, hanem olykor merőben közvetettnek: a maga életét élő gondolkodás egy-egy *életjelének*? Egyáltalán: mi volna az önnön teoretikus produktumaitól distanciált gondolkodásnak ez a saját „élete”? Nem kötünk-e ki így Lukács esszéikorszakának, úgymond, „szubjektivizmusánál” és „lírójánál”; ámbár – kiköthetnénk-e másutt, ha ama fejlődésben anorganikus elemek nincsenek...?

Lukács említett észrevételével és a belőle fakadó kérdésekkel valójában egy módszertani megjegyzést kívántam előkészíteni. Nevezetesen azt, hogy az alábbi dolgozat nem biografikus leírást kíván adni az esszéikorszak lezárulásának történetéről, hanem *genealogikus* elemzést. Ez itt egyrészt azt jelenti, hogy az írás nyitott kérdésként fogja kezelni az esszéikorszak 1910–11-es lezárulását, annak ellenére, hogy maga Lukács többször kinyilvánítja ennek megtörténtét, és a nagylélegzetű teoretikus írások megjelenése is emellett tanúskodik. A genealogikus vizsgálat ugyanis kizárólag arra vár választ, hogy fennmarad-e vagy elenyészik az a „kísérleti” *identifikációs tér*, amelyet Lukács addigi esszéi kijelöltek, s amelyet ama „kísérletek” – egymásra rímelve, egymással dialogizálva és önmagukon belül is – folyamatosan újrastrukturáltak. Az elemzés módjának jelzése másrészt azt fejezi ki, hogy az életműszakasz vizsgálata nem az egyes „tárgyi” (művészetfilozófiai, műfajelméleti, etikai vagy politikai) problémák rekonstruk-

* Az írás – mely a Soros-alapítvány támogatásával készült – zárófejezete egy hosszabb tanulmánynak, mely a fiatal Lukács György dialógusaival foglalkozik.

ciójára, illetve értékelésére irányul, hanem arra, hogy vannak-e jelci – az identifikáció addigi menetéhez hasonlóan – bizonyos egzisztenciális súlyú teoretikus dilemmák *folyamatos* jelenlétének.

Bevallom, ezzel a megközelítéssel azt az utat szeretném jobban megérteni, amely végső soron még ma is csak „ide-oda kapkodásnak” tűnik,³ hogy ezúttal Lukácsnak egy másik közeli ismerőjét idézzem. Egy biografikus rekonstrukcióhoz mérten azonban a probléma számomra sokkal elemibb: annak az elméleti „szintnek” az azonosíthatatlansága, tisztázatlansága, amelyen a fiatal Lukács „problématörténete” ekkortájt lezajlik; más szóval: hogy a számos *félbemaradt* mű és (műterv) *lezárt* gondolatköreiben hol konstituálódnak számára a valóban *nyitott* kérdések. Nem világos, hogy e problémátörténetnek mi a hordozója: mi az, amivel történik vagy amiben megtörténik valami. Hiányzik e történet *eseményhorizontjának* az azonosítása, amely eldönthetné, hogy – végletes leegyszerűsítéssel élve – Lukács mindvégig „ugyanarról” beszél-e (a kultúráról vagy a megváltásról stb.) vagy különféle impulzusoktól befolyásolva mindig „másról” és „másként” (irodalmi műfajokról, ismeretelméletről, erkölcsről, esztétikáról, politikai teóriákról, pszichológiai megváltástechnikákról, aktuálpolitikáról stb.). A kérdés tehát az, hogy e „problématörténet” ebben az időszakban milyen értelemben tekinthető gondolkodástörténetnek.

Minthogy a kontinuitás kérdéséről van szó, emlékeztetnék Lukács egyik kifejezésére, amelyet egy 1916-os Balázs Béla-kritikájában használ (TRISTÁN HAJÓJÁN). Lukács itt azokat kritizálja, akik műveikben nem a „*lelket*” akarják „*kozmoszá tágítani*” (mint Balázs), hanem az élmények anyagát, a külső világot; az ő dimenziójuk – szól a folytatás – „*csak dekoratív, mélységtelen, tárgyát át nem fogó sík felület, mint az esztéták szószönyegei*” (kiemelés tőlem – H. O.). Bár több okból is szimbolikus ez a kifejezés, itt most csupán magát a kép nyújtotta lehetőséget szeretném kiaknázni. Azért folyamodom ehhez a megoldáshoz, hogy elkerüljek bármiféle esszencialista megközelítést; ugyanis mit sem kívánnék kevésbé, mint valamilyen „lényegi”, döntő „mozgatórugó” föllelését a lukácsi gondolkodásmód mélyén, abból a minden igazolást nélkülöző előfeltevésekből kiindulva, hogy e teoretikus-„tudományos” művek voltaképpen nem is tárgyuokról szólnak. Az ugyanis nem lehet kétséges, hogy annak a „*lírai sorozatnak*” (hogy Lukács kifejezését idézzem) csakugyan vége szakad 1911-ben, melynek írásai a személyes érintettségét és az identitás kérdésségét saját formájukon is látni engedték, és ezen nem csak az impresszionista nyelvet értem. Ettől azonban merőben különbözik magának a folytonosságnak a kérdése, hogy vajon árulkodik-e valamilyen mozzanat a hagyományos értelemben vett elméleti írásoknak, az esztéta „*szó-szönyegeinek*” *síkján* egy olyan dimenzióról, amely a dialógus *terének* kontinuitására vallana.

Ezen a „*szó-szönyegeen*” háromfajta különös elváltozás mutatkozik: vannak rajta *elvarrások*, vannak *visszahajlások*, és vannak *redők*. Mire vonatkoznak ezek a metaforák? Az első arra a többek által említett sajátosságra, hogy Lukács ekkori művei közül meglehetősen sok marad torzóban. Vagy meg nem valósított tervek maradnak (mint korábban a Browning-, az Arthus-, az Alfieri-esszé, illetve a Schlegel-könyv), vagy könnyű szívvel félretételnek (mint a heidelbergi MŰVÉSZETFILOZÓFIA A REGÉNY ELMÉLETE kedvéért), vagy pedig félbehagyatnak (mint az utóbb említett mű – hatalmas jegyzetmeggel és kidolgozott vázlattal –, illetve a heidelbergi ESZTÉTIKA). Ugyanez látszik – általánosabb szinten – a filozófiai irányokhoz, hagyományokhoz való *akkori* viszonyán, amely mindennel vádolható, csak tanítványi alázattal nem; mondhatnánk: Lukács premarxizmusára nem annyira Marx „nem jellemző”, mint inkább bármifajta

„izmus”. Az *elvárások* szót annak a vonásnak a kiemelésére használom, hogy a fentebb említett teoretikus művek – ha torzóban maradnak is, de – nem fragmentumok;¹ bennük voltaképpen nincs szó éles félbeszakítottságról, amely a külső körülmények meghatározó hatására vagy a gondolatmenet tévességének, tarthatatlanságának belátására utalna. Inkább a figyelem lassú elfordulásáról, a teoretikus érdeklődés prioritásainak fokozatos átrendeződéséről beszélhetünk az ekkori Lukácsnál – tehát valami *más* hajtja előre ezt a gondolkodástörténetet, mint maguk a szóban forgó tárgyi kérdések, illetve a velük kapcsolatos megoldatlanságok. A kérdés éppen az, hogy mi az indukálója és az ágense ennek az átrendeződésnek: mi az, ami meghagyja ugyan az időt a lezárásra, de már nem ad impulzust a folytatáshoz.

A „szó-szönyeg” *visszahajlásának* metaforája a lukácsi gondolkodásban bekövetkezett radikális nézetváltozásokra vagy egyenesen szemléleti pálfordulásokra utal. Nem az értelmezés, illetve értékelés olyasfajta módosulására gondolok, mint például a Hebel–Ibsen-interpretációban bekövetkezett hangsúlyeltolódás 1907 és 1909 között, hanem olyan gyökeres átváltozásokra, mikor is egy vélemény a visszájára fordul, és szinte önmön ellentétével *érintkezik*.⁵ Néhány jól ismert példa: ilyen az esztétika megítélésében végbement változás; a művészet „*immanens és beteljesült utópiájától*” a művészet „*luciferizmusáig*”; ilyen a jóság értékelésének változása: a „*biztosan Istenhez vezető úttól*”, a „*lélekkel szembeni kötelességek*” abszolút elsőbbségétől odáig, hogy azok szingularitások és voltaképp „*erőtlenek*”, illetve hogy a közvetlenül az „*emberek lelkének megváltoztatására irányuló*” etikai action directe már korántsem az „*egyetlen lehetséges következménye az etikai idealizmusnak*”.⁶ Hasonló példának tekinthető, mint ismeretes, a kantí–fichtei etika abszolút politikai érvényének deklarálása, majd e pozíció gyökeres felülvizsgálata; valamint (ezzel összefüggésben) a leglátványosabb fordulat, a szociáldemokrácia és bolsevizmus etikai magasabbrendűségének kérdésében, illetve a legnagyobb „áldozat” vélelmezésében.

Nem kell különösebb éleslátás annak megállapításához, hogy ezek a „visszahajlások” hűen tükrözik Lukácsnál az illető minőség (szféra) – nevezzük így – theodicacai produktivitásáról vallott meggyőződésének megváltozását. Ez azonban nem egyszerűen annak a banalitásnak az illusztrációja, hogy Lukács az immanens megváltást kereste. Hiszen – sarkítottan fogalmazva – éppen arról van szó, hogy (túl a történelem és a személyes élettörténet adta új tapasztalatokon) milyen megfontolások indítják egy másfajta „megoldás” keresésére Lukácsot, ha egyszer már valamiben tételezte azt; milyen struktúráiban vagy motívumaiban *szilárd* ez a gondolkodás, hogy éppen kulcsfontosságúnak tűnő tételezéseiben válhat flexibilissé; és egyáltalán mely területekre terjed ki ez a gondolkodásbeli önrevízió, és mely konstitúciók maradnak érintetlenek ettől.

S végül ezen a lukácsi „szó-szönyegen” furcsa „*redők*” találhatók: tervezett, de félbemaradt kísérletek, egyre csak halasztódó, újrakomponált ötletek, egy időre felfüggesztett, majd megint nekilendülő próbálkozások ugyanarról a témáról – miközben egyébként zavartalanul folyik az életmű egyik legreprezentatívabb teoretikus művének megalkotása. Az 1911 és 1914 közötti évekre gondolok, az esszékorszakot követő (vagyis „lezárulása” szempontjából döntő fontosságú) időszakra: a heidelbergi MŰVÉSZETFILOZÓFIA tanulmányainak megalkotásával párhuzamosan lezajlik egy másik „történet” is, amely egy *dialógus* megírásával, pontosabban az arra tett kísérletekkel kapcsolatos. A dialogicitás kontinuitására vonatkozó kérdés megválaszolásához elengedhetetlen, hogy ezt a próbálkozást rekonstruáljuk.

I

E kísérletek legismertebb (bár aligha közismert) darabja egy mindössze néhány lapos dialógustörredék 1913-ból, mely az ÍTÉLKEZÉS (DAS GERICHT) címet viseli.⁷ A vele kapcsolatos további vázlatok viszont, melyek ezt a „történetet” valójában történetté teszik, részben publikálatlanok. E dialóguspróbálkozások első darabja 1911 őszén születik, az utolsó pedig feltehetően A REGÉNY ELMÉLETÉ-t közvetlenül megelőzően (1914 nyarán), abban az időszakban, amikor Lukács még dialógusok láncolatának formájában akarta megírni művét. Az említett vázlatok szövege a következő (a továbbiakban G1–G4 jelzettel utalok rájuk):⁸

G1 (1911)

Dialógus-nyersanyag

A hierarchiáról, avagy mértékről és határról.

H. és én. A titok megtudása. Embertelenségem.

*A dialektikus lebegés. Leo kártyája mint theodicaea.*⁹

*Etika. A következmények és a formális etika. Theodicaea Isten nélkül. Wilhelm Meister és a categoricus imperativus problémája.*¹⁰

*Patologikus:*¹¹ *ha kényszerűségekből adatik pátoasz valami egyszerűhöz (vagy éppen nagyszabásúhoz). Minden ember patologikus, akinek pátoasza nem lehet normatív. (Az etikus oldal: a tettnek csak módszertani általánossága lehet, kanonikus, normatív általánossága nem; azt csak akarhatom, hogy az emberek hozzám hasonló elszántsággal stb. fékezzék meg a bennük levő patologikust és produktívóvá tegyék – azt viszont akarnom kell, hogy ilyen alkalmak, szituációk, karakterek ne forduljanak elő. Hogy tettemet etikusként megmentsem, egzisztenciámat mint lélet kell tagadnom. Ez az, ami a kötelesség-fogalomban patologikus: Kant megmenti – azáltal, hogy az egész világot teszi patologikussá.)*

*A tiszta lélek irrealitása (mint a szerelem a Ch.-L. Philippe-esszében).*¹² *– Ezen irrealitás létfoka és életértéke. (A „kellés” [„Sollen”] ócska kifogás: pszichológiailag minden lét kellés; elismertetés-szükséglet, mikor az ember nem akar kihullani a normák határolta közösségből, vagy akarata ellenére hullik ki; színvakság és moral insanity.) Ellenben minden imperativus, minden norma, minden eszmény jelen van. (Windelband létfogalma. Kategorien 47–49.; a gondolkodás-szükséglet – lét.) Mindkét oldalon a frivolitás veszélye. Minden egyoldalúság frivol, minden középút triviális; minden coincidentia oppositorum könnyelmű. Ellentétek egységéről van szó, hogy azok miként őrződnek meg: áldozat, mely nem elvesztés; tudat, mely mit sem tud; vakság, mely látja az utat. A produktív szakadék [Abgrund] és a „veszély” problémája.*

Mi az általános?

Az egyes eset.

Mi a különös?

Esetek milliói.

G2 (1913)

A közepe: a ravennai kirándulás.

Ervin: gyáva.

Pál: lelkiismeretlen. Az ellenfelek egymás ressentimenttől eltöltött pszichológiáját valósítják meg. (Padua és Budapest: nem beszélni. Velence: hagyni, hogy elutazzon

– – mások: Párizs

E[dit]. és L[ena]. és Bellaria.

Ebből a fokozás: a gyávaságból lelkiismeretlenség lesz (Velenca).

A lelkiismeretlenség is gyáva. – – Mindenkinek a maga számára kell – a másik előtt érthetetlen motívumot találnia.

A végén: megvetés, amely a hallgatásban volt. „Hogyan ítélkeztem fölötted?” – mindenkinek meg kell kérdeznie. Tisztehnünk kell az embert – mert nem ismerjük.

Előtte mindenki gúnyosan visszautasítja a másik motívumát.

Magadról beszélsz, nem rólam. Pál hallgat Ervin előtt, mert hiúságot gyanít benne; Ervin Pál előtt, mert aljasnak és hazugnak hiszi.

Pál: ő [sie] mindent tudott. A végén a halott asszonyhoz kell visszatérni. A valódi magányosság: hogy a halott nem vehet részt a beszélgetésben.

G3 (1914)

Dialógus

H.: Krák.¹³ Én: szőnyeg¹⁴ (1913. augusztus). H.: szerelem; én: bizalom.¹⁵

Vége: szubjektum-objektum meghatározottság. A lélek megtalálása – és megkísértése. Korábban: sem egoizmus, sem megértés.

H. Szeretete büntetlet kell hogy elkövessen. Enyhe megvetés az én büntettem iránt. Mély gyűlöletet azonban csak a leszámolás pillanatában él át. Mindaddig ugyanis, míg tudatlannak tekint, fájdalmamat termékenynek és szentnek tartja, engem pedig úgy vesz, mint testvért. (Az [asszony] halálának nagy szükségszerűsége.) Vádam felfedi a termékeltenséget – a latens gyűlölet kitör.

Én: én szeretlek téged – hiszen számomra senki sem felfoghatatlan – csak te! (a külvilág semmijében való egymásra találás etikai docta ignorantiaja). Megbocsátás – túl kevés; megértés – isteni. A kezdetnél: a múlt megmérgeződése: durée¹⁶ (én H.-val szemben: a jövő megmérgezése; kinek hihetek, ha te...; ki hihet nekem, ha képes voltam erre a komédiára). Engem öltél meg (H. velem szemben: a múlttól való elszakadás; minden szó: hazugság). Vége: az etikai docta ignorantiaiban nincs durée: lényegátélés.

Vége: csillagokkal teli ég (rúdjátság Kantra): nem ragyogják be az utat. Korábban: a nem-látás szent sötétsége: lélek és Isten: bennük ég – fölöttünk is ragyog – de utunk homályba vész.

Kompozíció: a sötétség három fogalma: 1) a döntésre nem jutó élet szenvedése: ítélkezés mint fény; 2) a bosszú sötétsége: az akart sötétség; 3) a ragyogó sötétség

1) történes (menekülés)

2) sors (akarat)

3) kegyelem (felismerés, odaadás)

G4 (1914)

A II. dialógushoz,¹⁷ a sorsról. Fel s alá. Először is: kritika (kölcsonösen); két összeomlás: 1) G. (H.-hoz): te ölted meg őt [sie] – S. [rövidítés az eredetiben] 2) H. (G.-hez): te ölted meg őt [sie] – E.¹⁸ [rövidítés az eredetiben]. (A hasztalan áldozat) Ebből: sors és predesztináció. A homály – és a sors igazságossága. (Összeomlás – de itt talál célt G. termékeltensége: igen, a lelketem áldoztam fel!) Akinek van, annak adatik. Mt. 13,12. G. számára: az üresség, a sivatag

etikája. A sors etikája: megvilágosodás nélkül minden „megtérés” hazugság: áthazudhatja-e magát az ember az igazságba? (H.: igen; G.: nem.) Végigjárni az utat – Krisztus megbocsát, mert ő tud; mi megbocsátunk, mert nem tudunk – és mégis: ez vall bölcsességre.

Hit és hitelenség egyaránt konstitutív kategória. A „hegyeket mozgatni” – etikailag véve: H. igazolása.

Fontos a) Az apró körülmények, a „véletlenek” fontossága – mint annak jelei, hogy az élet sorstól át nem hatott lét: ezt megragadni (mindenki magában – a másik kritikája révén) mint szimbolikust, szükségszerűt, sorsot – mint lelke szimbolikus kifejeződését (amely lélek a maga „én-jével” véletlenszerű viszonyban áll).

b) A meg nem értés a végén: Miskin – Nasztaszja Filippovna mint paradigma.

c) Sors: az átélés konstitutív formává váló sémája. Jóság: csak a látás; ezért „tud” Miskin vagy Aljosa olyan dolgokat, amelyeket maga az érintett nem tud... Az alattuk állóknál: sejtés, negatív tudás, szükségszerűség-érzés.

„Csak a jellem jellegzetes”. (Nem tautológia, nem is paradoxia; tettek mint jelek; a hebbeli „sorsfordító tettek”.)

A docta ignorantia – mint tisztánlátás. Miskin és Nasztaszja Filippovna.

A végén: a „szigorúbb” szükségszerűség belátása. (Korábban – egyiknél is, másíknál is – játszadozás a „lehetséges” jellemképekkel; az ember még nem „maga”, amíg gondolatban nem helyezi bele „magát” egy „másik szituációba”.) Megnevezés: a korábbi szituáció azonosítása felé tett hódító lépés. Megismerés: hogy az ember ezt választotta (mindenestül).

Ha a lukácsi biográfia szempontjából értékeljük a vázlatokat, illetve magát a töredéket, akkor azok egyrészt természetesen fontos adalékok a regényelmélet előtörténetéhez, másrészt dokumentálják, hogy Lukács 1911-től fogva valóban nem egyedül a „tudomány”-nak, a MŰVÉSZETFILOZÓFIA-nak kívánta szentelni magát, hanem „egy vallási-etikai sorozatnak” is, amelynek első része A IELKI SZEGÉNYSÉGRŐL lett volna.¹⁹ Témánkra nézve ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy a szóban forgó időszak nem a dialogicitástól való „programszerű” elfordulás ideje, hanem a dialógus agóniájának időszaka. Ily módon a legteljesebb mértékben megerősíthető Márkus György sejtése a heidelbergi kéziratokkal kapcsolatban: „Úgy tűnik, hogy a műalkotás mint formakomplexus kérdését egyértelműleg a középpontba állító, nagyon tudatos alkotói terv valahogy erőteljesen szemben áll a szerző legmélyebb gondolkodói és emberi érdeklődésével, amelyet elsődlegesen a művészet »életértelmének« felkutatása foglalkoztat.”²⁰ Az ÍTÉLKEZÉS egyúttal lehetőséget nyújt arra, hogy közvetlenül, kialakulásának folyamatában vehessük szemügyre Lukácsnál egy dilemma természetét (amely, akárcsak a korábbi dialógusok esetében, itt is mélyen érinti az identifikáció kérdését) – mégpedig tudomásom szerint utolsó alkalommal, hiszen az egyes önálló, „kész” művekben az már nem mutatkozik meg többé a maga kérdésségében, nyitottságában: mint dilemma. Legfeljebb csak művek között, olyasfajta „visszahajlások” esetében, mint A BOLSEVIZMUS MINT ERKÖLCSI PROBLÉMA és a TAKTIKA ÉS ETIKA című írások reprezentálta fordulatonál.

Az ÍTÉLKEZÉS részben egy olyan történetről szól, amely több ponton kötődik Lukács és a másik „főszereplő”, Balázs Béla életéhez – a dialógus terveiben, szokatlan módon, egyenesen keresztnevek kezdőbetűivel (G.: Georg; H.: Herbert) szerepelnek –, így röviden ki kell térnem néhány életrajzi vonatkozásra, illetve keletkezéstörténeti adaléokra. Mint az a fiatal Lukács életét tanulmányozók előtt jól ismert, Scidler Irma halálát követően Lukács és Balázs kapcsolata pusztán „fegyverbarátsággá” hűvösödött. Ám korántsem azonnal. Balázs hallgatott arról, hogy volt némi köze Irma halálához

(aki azon a napon lett öngyilkos, mikor Balázs szakított vele),²¹ Lukács pedig ön maga fölött ítélkezett A LELKI SZEGÉNYSÉGRŐL című dialógusban 1911 kora nyarán. Úgy tűnik, e „bűnvalló” dialógus időszaka – talán a halálos beteg Popper távolléte miatt is – még inkább fölértékelte Balázs személyét Lukács előtt (amely kapcsolat egyébként már 1910 elején egyértelműen az eszmények közössége volt); hogy csak két mozzanatot említsék: egyrészt vele fordítatja le a dialógust *A Szellem* részére, másrészt A LELKI SZEGÉNYSÉGRŐL című íráshoz készült egyik jegyzet szerint Balázs (minden „frivolitása” ellenére) ekkor még az „*eleven élet*” egyik lehetséges reprezentánsa Lukács szemében – „*rátermettebb, emberibb*”, sőt jó értelemben vett „*megszállott*”.²² Mindez azért lényeges, mert alig néhány hónap múlva, éppen az ÍTÉLKEZÉS első vázlata (G1) idején Balázs már egyértelműen *démonikus* figura a számára.²³ Ez az „átértékelődés”, amely némileg emlékeztet az Irmával történt szakítás lukácsi interpretációjára (az „abszolút közelség” átfordulása a teljes idegenségbe), feltehetőleg kulcsszerepet játszik a dialógusterv keletkezésében.²⁴

Maga a fennmaradt dialógustöredék és a hozzá tartozó vázlat (G2) valószínűleg 1913 szeptemberének első felében születik Bellariában, azon az olaszországi fürdőhelyen, ahol Lukács egy hónappal azelőtt megismerkedett Ijena Grabenkóval, későbbi feleségével. Ez a kapcsolat Lukács és Balázs viszonyában is határpont: reaktiválja a két éve megbúvó feszültségeket, tisztázatlanságokat. Ijena korábban Balázs barátnője volt (Balázs NAPLÓ-ja szerint „ugyanaz történt”, mint egykor Irmával); Bellariába is Balázs (és élettársa, Hajós Edit) hívja őt. Mindez különös jelentőséget ad annak, hogy a dialógus, A REGÉNY ELMÉLETÉ-hez hasonlóan, Ijenának van ajánlva, aki az ÍTÉLKEZÉS írása idején már nemcsak hogy ismeri Lukács két évvel azelőtti „bűnvallomását”, hanem az orosz fordítást tervezi vagy készíti. Lukács kézírata még a főhősök (Ervin és Pál) érdemi „vitája” előtt megszakad.

Am itt az ÍTÉLKEZÉS története különös fordulatot vesz két szempontból. Először is: a dialógus – *megtörténik*. Ennek előzményei közé tartozik, hogy Lukács már szeptember közepén arról ír: „*bele van bonyolódva*” a dialógusba, amely „*nem akar sikerülni*”. A fennmaradt dokumentumok szerint Lukács végül is nem tudta folytatni, illetve befejezni a dialógust, amivel nyilván kapcsolatban áll az a tény (bár az ok-okozat viszonyát nehéz lenne tisztázni), hogy október elején bekövetkezik egy – Lukács kezdeményezte – tisztázó beszélgetés közte és Balázs között, amelyről Balázs NAPLÓ-jából tudunk.²⁵ Még ennél is különösebb azonban, hogy a félbemaradt, illetőleg „megvalósított” dialógus története ezzel nem zárul le, hanem újabb tervekkel – *folytatódik*. Ezek a dialógustervek (lásd G3, G4) már nagy valószínűséggel 1914-ben készülnek, és mint említettem, egyes kategóriáik és megoldásaik (etikai docta ignorantia, durée, „*vajászás Kantra*” stb.) már egyértelműen A REGÉNY ELMÉLETÉ-re utalnak, szerkezetileg viszont természetesen a műnek egy korábbi, dialóguslancolatban gondolkodó koncepciójába illeszkednek. Mindez azt tanúsítja, hogy az ÍTÉLKEZÉS megújuló tervei nem tekinthetők sem egy konkrét életrajzi szituáció, sem valamilyen pszichológiai probléma azonosítási, illetve megoldási kísérleteinek. Ezt a dialógustervekből álló „redőzetet” tehát csakis olyan erő hozhatja létre, amely egy huzamosabb időn át megoldatlanul maradó *eleven* dilemmából ered – függetlenül Balázs személyétől.

Mielőtt ennek a teoretikus dilemmának az azonosításába fognánk, a dialógus címevel és kompozíciójával kapcsolatban szót érdemel még két figyelemre méltó körülmény. Az egyik: kapcsolat az esszének ama meghatározásával, amellyel (1910 októberében) Lukács úgyszólván elbúcsúztatta saját esszéinek időszakát: „*Az esszé* ítélkezés

[Gericht], *de a fontos és értékét meghatározó benne nem az ítélet – mint a rendszerben, hanem a megítélés pere/folyamata* [Process des Richtens].” (Kiemelések tőlem – H. O.)²⁶ A másik körülmény, amely mélyen összefügg az ítékezés fogalmának eme differenciáltságával: egy allúzió. Jóllehet még magára a dialógusra is alig van utalás Lukács hagyatékában, nemhogy keletkezésének tematikai vagy egyéb előzményeire, mégis valószínűsíthető, hogy a dialógusötlet sokat köszönhet egy hászid történetnek, amelyet Martin Buber ugyanezen a címen (DAS GERICHT) jelentetett meg híres legendagyűjteményében. A hászid legendában az ítékezés merőben spirituális értelemben kerül szóba, mint példázat arra, hogy a jog és az igazság az élők és az életé.²⁷

Ennyit az ítékezés körüli (közvetett és közvetlen) bizonyítékokról. Kérdés, miféle „tényállást” rögzítenek. Az eddigi Lukács-dialógusok (BESZÉLGETÉS LAURENCE STERNE-ről és A LELKI SZEGÉNYSÉGRŐL) két legjellegzetesebb vonása, hogy egyrészt bennük a szemben álló nézetek, teoretikus pozíciók *relatív*e egyenrangúak,²⁸ tehát kifejezetten egy dilemma megjelenítésének szolgálatában állnak, másrészt a nézetopozíció nem statikus, hanem dinamikus: amennyiben a vita egy narratív struktúrában jelenik meg, s ez az időbeliség lehetőséget ad a nézetekben vagy a nézetek megítélésében bekövetkezett változás, módosulás kifejezésére. Ennek megfelelően a dialógus koncepcióját illető rekonstrukció két szempontot követ: a dramaturgiáét és a teoretikus „vitáét”.

Ami az elsőt illeti, az 1914-es szövegekből világosan kitűnnek a tervezett *kompozíció* alapvonalai. Eszerint a dialógusban három „stádium” jelent volna meg, egy olyan út szakaszait mutatva, amely a ressentiment vezérelte „földi” ítélekezéstől vezet az arról való lemondásig, a docta ignorantiaig, vagyis magának az ítékezésnek a megítéltségig. A G3-as vázlat különíti el ezeket a szakaszokat a legélesebben: „*Kompozíció: a sötétség három fogalma: 1) a döntésre nem jutó élet szenvedése: ítékezés mint fény; 2) a bosszú sötétsége: az akart sötétség; 3) a ragyogó sötétség.*” Az első „stádiumról” egyértelműen képet alkothatunk a dialógustöredék szövegéből. Ervin figurája és élettörténetének eseményei, amelyek természetesen számos vonatkozásban idézik a „*dialektikus lebegés*” időszakát, valóban egy „*döntésre nem jutó élet szenvedését*” ábrázolják. Látható ugyanakkor, hogy Ervin nem tekinthető minden további nélkül Lukács önportréjának, hiszen motívumai némileg szimplifikáltak, „szentimentálisak”; a kiinduló „stádium” *korlátozott perspektíváját* mutatják, egy olyan egzisztálását, amelyet egyetlen „fény” vezérel, a bosszút beteljesítő ítélekezésé. A töredék az első és második „stádium” közötti határvonal átlépése, a vád kimondása, „a terméketlenség”, az áldozat „hasztalanságának” nyilvánvalóvá válása után szakad meg, mikor is az ítélező hős várt fölénye helyére a megítélő és a megítélt pozíciójának kölcsönössége, sőt fölcserélhetősége lép. Ez a dramaturgiai átrendeződés a „*latens gyűlölet kilörését*” követő egyre elkeseredettebb *viaskodás* és *vádaskodás* köré szervezte volna a második részt – egészen a másik motívumainak „*gúnyos visszautasításáig*”. (Lásd a töredék vázlatát [G2]: „*A közepé: a ravennai kirándulás. Ervin: gyáva. Pál: lelkiismeretlen. Az ellenfelek egymás ressentimenttől eltöltött pszichológiáját valósítják meg. [...] Ebből a fokozás: [...] Mindenkinek a maga számára kell – a másik előtt érthetetlen motívumot találnia.*”) Nyilvánvalóan ez az *agon* tematizálta volna az elméleti kérdések, viták legnagyobb részét, ezeket később, a teoretikus dilemma rekonstrukciójának kísérletekor fogom érinteni. A harmadik „stádiumról” mindenekelőtt az feltehető, hogy egyrészt tartalmazta volna az ítékezés addigi predikcióira való reflektálást (lásd ismét a töredékvázlatot: „*Hogyan ítékeztem fölöttem? – mindenkinek meg kell kérdeznie*”), másrészt összekapcsolta volna a docta ignorantia „*tisztánlátását*” a „*ragyogó sötétséggel*”. Ebben következhetett volna be a másik kritikája által világgossá vált

saját sors belátása és igenlése (lásd „kegyelem [felismerés, odaadás]” [G3]; „az élet: sorstól át nem hatott lét: ezt megragadni [mindenki magában – a másik kritikája révén] mint szimbolikus, szükségyszerű, sorsol” [G4]). A dialógus tehát A REGÉNY ELMÉLETÉ-éhez hasonló álláspontra futott volna ki:²⁹ a docta ignorantiában megvilágítatik a saját sors *sajátlaga* (vagyis hogy milyen is az a séma, amely az élet átélésének „konstitutív formájává” vált – lásd G4), de nem világítatik meg semmiféle „közös” út, amely bizonyosan a „sötétségen” túlra vezetne. A dialógus különféle vázlataiban és terveiben koncipiált „kegyelem” a regényelmélet *iróniakon* koncepciója szerint értendő, a docta ignorantiában rejlő „lényegátélés” és ama „intuitív kettős látás” értelmében, amely „látja az eszménnyé vált eszme elvesztett, utópikus hazáját, és ezt az eszményt ugyanakkor mégis a maga szubjektív-pszichológiai meghatározottságában, egyedül lehetséges létezési formájában fogja fel”³⁰ (lásd G3: „Vége: szubjektum-objektum meghatározottság. A lélek megtalálása – és megkísértése”). Egyértelmű tehát, hogy a dialógus kompozíciója az „etikaiból a vallásiba való átmenet” vagy „áttörés”³¹ kísérletét tükrözi.

2

Am ezzel legfeljebb csak egy hozzávetőleges tematikai „betájolást” végeztünk el, és még semmit sem mondtunk arról, hogy mi az a *problematika*, amely itt dialógusformát igényelt. Az első vázlatban voltaképpen még nincsenek kikristályosodva a leendő dialógus ellentétes pozíciói, az azonban már kiderül, hogy mi körül forogna a vita Lukácsnál: részben az etikai és az etikán túli viszonyáról, részben pedig a patolgikusság és az irracionális kérdéséről. Etikailag a tett normativitása oldaláról áll elő a saját egzisztálását is mélyen érintő kérdés (amely az 1911 végi naplójegyzetekben szinte folyamatosan jelen van), vagyis: mi a *realitás*,³² a reális döntés az „élet”-ből ugyan kiemelkedő, de a „kaszatok” homogenitását, szubsztancialitását elérni nem tudó ember számára – hiszen az erkölcsös tett normativitása (a patolgikus kiiktatása) szigorú értelemben véve saját létezésének eltörlését követelné; nem beszélve arról, hogy a patolgikus-„különös” létezés nem is formálhat jogot semmiféle normatív általánosságra, márpedig létezésből csak „különös” van: az „*egyese* milliói”.³³ Általánosabban: tartahatatlan a pántragizmus etikai alapját is képező (életfilozófiát és kantianizmust ötvöző) mérték- és kötelességfogalom, amely az etikait az egzisztálóval (a „léttel”) oppozícióba állította, és így tette annak korrelátumává.³⁴ Ugyanakkor az etikainak ez a kritikája, amely egy új mértékfogalom lehetőségét sem zárja ki,³⁵ a vázlat tanúsága szerint semmivel sem teszi „*realisabbá*” az etikán túlit, jottányit sem változtat a „*tiszt* lélek” *irrealitásán*” – még ha ennek „*létfokát és életértékét*” akceptálja is. Az a nézetpolarizáció, amelyről egyáltalán feltehető, hogy valamilyen dialógus alapjául szolgálhatott volna, itt az etika patolgikussága és az etikán túlinak az irrealitása között mutatkozik meg (természetesen „megoldás” nélkül), hasonló dichotomikus szerkezetben, mint A LEFKI SZEGÉNYSÉGRŐL esetében.

A dialógustöredék, pontosabban a hozzá tartozó vázlat (G2) a kompozíciót tekintve tartalmaz ugyan „megoldást”, olyan elméleti kérdést viszont nem, amely valamilyen dilemma azonosítására alkalmas volna. Ellenben a további vázlatok annál inkább. Előtte azonban szeretném egyértelművé tenni, hogy az alább szóba kerülő álláspontok „dialógus-immanensek”, ennyiben imagináriusak: nem egy valóságos vitát próbálnak körvonalazni Balázs és Lukács között, még ha annak egyes motívumai támaszkodtak is ténylegesen megnyilvánuló véleménykülönbségekre.

A dialógusbeli nézetek polarizációja három alapvető vonatkozásban: a kontingens létezés transzcendálhatóságának, a hazugság, illetve büntett szükségességének és a hit konstitutív jellegének kérdésében ragadható meg. A vitatér a következőképpen rekonstruálható (az álláspontok „hordozóit” a dialógustöredék névadását követve jelölöm): „Pál” szerint a képződmények világában zajló „élet” kontingens, így a legtöbb, ami elérhető: a „kaland”, amely a *szerellemmel* vagy az arra való csábítással lehetővé teszi a lélek „felébresztését”, egyáltalán az utat lélektől lélekig – „Ervin” szerint viszont e kontingenciával szemben, illetőleg abba „beszövedve” mégiscsak van érvényessége bizonyos normatív szféráknak (erkölcs, esztétika), s minthogy a „lényeg szavának” van homogenitást teremtő ereje, érvényes az az etika is, ami az emberek kötelességévé teszi önnön legbensőbb mivoltuk, „sorsuk” keresését – ama metafizikai *bizalomtól* vezetettve, amely a történelmi létezés „hieroglifáit” olvashatóknak tételezi, és amely bizalom annak szól, hogy minden beteljesített sors, minden meglelt önnönvalóság egyként (egyneműen) az „élet” kontingenciája fölé emelkedik. „Pál” szerint a lélek „felébresztője” (az „élet” tökéletes szubsztanciátlansága, semmissége, kontingenciája folytán) szükségképpen normát sért, a jóság tetteinek megkísértői a „kalandokban” óhatatlanul a *lelküismeretlenség* büntettét követik el – „Ervin” szerint az „élettől” való radikális elszakadás azt jelenti, hogy mindenkinek magának van joga és kötelezettsége önnön sorsával szemben, más ezt a kötelezettséget nem vállalhatja át, de a hozzá való jogot sem csorbíthatja, tehát a szuverenitás sérthetetlen, még ha a saját sors vállalásának (amely így egy más sorssal legfeljebb csak „korrekt” viszonyban állhat) a *gyávaság* büntette is az ára. „Pál” szerint a „kaland” a képződmények ignorálását hajtja végre, s így az ott elérhetetlen „lélekválóság” vonatkozásában konstitutív aktus, függetlenül attól, hogy ama „válóság” realizálásában, elkövetkezésében megrendíthetetlen bizonyossággal *hisz-e* vagy sem – „Ervin” szerint viszont a „sors etikája” nem engedi meg, hogy az ember ily módon „áthazudja magát az igazságba”, és jóllehet a hit valóban „hegyeket képes mozdítani”, az ember önmagával szembeni kötelességének kijátszása volna a megvilágosodás nélküli, *hitetlen* megtérés.

Voltaképpen mi állennek a vitatérnek a fókuszában, vagyis mi az a prizma, amelyen ezek a kérdések megtörnek, de egyben – nézetek polarizációja formájában – láthatóvá is válnak. Ha összevetjük az ÍTÉLKEZÉS vázlataiból kibontakozó koncepciót A LELKI SZEGÉNYSÉGRŐL című dialógussal, akkor azt látjuk, hogy ez utóbbi valóban megrendítette a pántragizmus etikájának privilegizált helyzetét (amennyiben a „lelki szegénység” fölé helyezte a jóságot), ám teoretikusan nagyon is megvédte a tragédia posztulátumain nyugvó út egyenrangúságát, a kompozíciót tekintve pedig egyenesen a tragikus hősök egyik „realitásformáját”, az öngyilkosságot tette főhőse sorsának „megoldásává”. Ezzel szemben az ÍTÉLKEZÉS megoldása, a „jó befejezés” nem a „racionális” tragédiát idézte volna, hanem az „irracionális” *kegyelemdrámát*. Emlékezhetünk, a tragédia 1911 elején az „egyedül lehetséges út az én önnön mivoltához”, a románc útja viszont, ahol csakis az isteni kegyelem hoz megoldást – veszélyes „menekvés” csupán (A NEM-TRAGIKUS DRÁMA PROBLÉMÁJA). Az ÍTÉLKEZÉS első vázlata idejére viszont (amely nagyjából egybeesik A „ROMÁNC” ESZTÉTIKÁJÁ-nak születésével) teljesen megváltozik a helyzet; itt a románc lényegi vonásának tekintett „patologikus szenvedély” voltaképpen felöleli mindazokat az alapkérdéseket, amelyek Lukácsnál akkor válaszra vártak: a világ tökéletes abszurditását, értelmetlenségét, a kontingencia élményének elhatalmasodását, amely az addigi hazug életidegenségben immár gyilkos életellenességet lát, a pántragikus sorsetika megrendülését, a „*dialektikus lebegést*”, amely széttöri az én egy-

ségét, az „áldozat hasztalanságát”, amely részben az intellektus ön maga előtti tökéletes értéktelenségét, semmisségét fejezi ki, részben annak a hitnek az összeomlását, hogy valamilyen antropológiai szubsztancializmus (épüljön bár „*homo nuomenon*”-ra, a „*Funke*”-ra vagy a „*Selbsteit*”-re) minden további nélkül lehetővé teszi a létezés értelmének immanens megalapozását. Lukács addigi esszéi és dialógusai az etika és az „élet” összegegyeztetésének kísérletei voltak, 1911 végén az identifikáció új szituációja állt elő azzal, hogy Lukács a szó szoros értelmében *túlélte saját etikáját*.

Hangsúlyozom, nem arról van szó, hogy ez az etika (teoretikusan) érvényét veszítette volna, éppen ellenkezőleg. *Ha* lehetséges etika, mondaná az ekkori Lukács, csak az az etika lehetséges, amit Máté képviselt a Sterne-dialógusban, ugyanaz, amit Ernst BRUNHILD-ja testesített meg, vagy ami mellett A LELKI SZEGÉNYSÉGRŐL főhőse érvelt, mikor a *Werk-Ethik* lehetőségességét bizonygatta. A kérdés most az, hogy egyáltalán lehetséges-e. S ami ezt a kérdést kérdéssé teszi, az a *patologikusság* problémája. A pántragizmus ugyanis három „típust” ismert: azt, aki felismerte önnönvalóságát, és harcba bocsátkozott sorsával, azt, aki felismerte önnönvalóságát, de elmenekült sorsa elől, és aki egyáltalán nem ismert fel semmit. Vagyis a pántragizmust csak az „előzetes egy-neműsítés” tételezhette normatívként, csak az a prekoncepció tehetett egy etika hordozójává, amely bizonyos volt benne, hogy *létezik az egzisztencia tekintetében autenticitás, autentikus „forma” (Selbsteit, „lélek”), következésképpen abban is biztos volt, hogy nem létezik „önmagában véve értelmetlen és terméketlen” (tehát patologikus) autenticitás. A pántragizmusnak mint etikai formának „abban a minden bizonyítékon túl eleven, semmivel sem bizonyítható hitben” rejlett a fundamentuma, „hogy a lélek szétvivő útjai legvégükön mégis találkozniuk kell, mert egy középpontból indult el valamennyi” (ESZTÉTIKAI KULTÚRA)*. Lukács 1911 kora nyarán, A LELKI SZEGÉNYSÉGRŐL idején még „megmenti” a pántragizmus etikai alapjait, fél évvel később, az ÍTÉLKEZÉS első vázlatában viszont éppen ez az alap mutatkozik teljességgel ingatagnak.

Mindez azt mutatja, hogy talán elhamarkodott volna A LELKI SZEGÉNYSÉGRŐL koncepcióját – a Dosztojevszkij-könyv felől olvasva – egy olyan meta-etika megalkotására irányuló próbálkozásként azonosítani, amely önmagát a kanti etikára szeretné „*ráépíteni*”, majd ennek alapján a koncepciót a „*módszertani öncsalás*”³⁶ vétkében elmarasztalni. Úgy vélem, hogy itt egyáltalán nem a kanti etikára való „emeletráépítés” kísérletéről van szó, hanem magának az etikának a kérdésességéről, mégpedig sajátosságos módon csak *kisebb részben* az elégtelen következmények, a „hegyek mozgatására” való képtelenség (valóban Kierkegaard-t idéző) meggondolása miatt. Az, hogy Lukács patologikusságról beszél az etikával összefüggésben – amelyben nem nehéz észrevenni a kasztok *alatti* pozíció keserves öndiagnózisát –, nemcsak azt fejezi ki, hogy saját szituációja egyszerűen értelmezhetetlenné vált az addigi etikai keretben, hanem azt is, hogy az etika előbb említett mindkét posztulátuma megrendült. Hiszen: a pántragizmus etikájában nincs „rendszer-tani helye” annak az esetnek, ha valaki önnön patologikusságát ismerné föl saját önnönvalóságaként – ez *contradictio in adjecto* volna; másfelől: valójában éppígy nincs helye a „*formán*” túlinak, a „*jóságnak*”, amely mit sem törődik az önnönvalósággal, mi több, segíteni akaró „*megszállottságát*” éppenséggel kioltaná az ilyesfajta reflexió. Egy autentikus formákban gondolkodó teória felől nézve, amilyen Lukácsé, mindkettő illetéktelen: az előbbi autenticitás nélküli forma, az utóbbi forma nélküli autenticitás. A LELKI SZEGÉNYSÉGRŐL (teoretikus) főhősének áldozata, amelyet azért hozott, hogy az etika érvényének behatárolása, a rajta *kívül* levő kaszt létének elismerése árán „megmentsc” saját rendszerét, „hasztalan” volt, a pántragizmus ugyanis ilyen tekintetben alterálhatatlan.

Ha tehát azt kérdezzük, hogy A LÉLEK ÉS A FORMÁK esszéi után, melyek etikai és egzisztenciális dilemmák körül forogtak, vajon az ÍTÉLKEZÉS tervei, vázlatai mutatják-e az identifikáció hasonló kérdésségét, akkor azt mondhatjuk, hogy ez a problematikusság bizonyos értelemben sokkal súlyosabb, sokkal élesebb formát ölt. A dilemma „tétje” már kezdetben (1911 végén) sem *valamilyen* egzisztenciális és etikai döntés, hanem (a normativitással egyáltalán *bármiféle* kapcsolatot tartó létezés elgondolásának „értelmessége” – tehát:) az egzisztálás lehetősége és maga az etika. Később, az utolsó két ÍTÉLKEZÉS-vázlat idején a probléma még általánosabb összefüggésbe ágyazódik, ami annyit jelent, hogy a dilemma az „életelvek” (gondolkodásmódok) addigi esszéisztikus vitáin messze túllépve a gondolkodás jóval általánosabb konstrukciónak, *sémáinak* vitáját érinti.

3

A gondolkodási sémára való első önreflexió,³⁷ amellyel Lukács először vonultatja be önnön ítéleteinek fellebbviteli bíróságát a „*megítélés perében*”, s amely talán az esszéista és a filozófus közötti képzeletbeli határpontnak is felfogható, az 1910-es Hegel-jegyzetekben jelenik meg (megjegyzem rögtön, hogy Hegel neve bizonyos értelemben mellékes, mert amit itt az ő számlájára ír Lukács, az alól néhány év múlva tökéletesen fölmenti).³⁸ A lukácsi filozófia „első fogalmazványa” a következő sémát mutatja: *heterogeneitás – disszonancia – forma*.³⁹ Ha Lukács akkori intencióinak megfelelően már egy filozófiai rendszer előlegzésében gondolkodunk, és a „*reine Vernunft*”-hoz tartozó kísérletekként számolunk A LÉLEK ÉS A FORMÁK esszéivel,⁴⁰ akkor, úgy vélem, ez az esszenciális fogalmi hármasság foglalja össze legpregnánsabban az esszéikorszak filozófiai hozadékát. A séma „alkotóelemeinek” viszonya (e viszony alapvetően fenomenológiai karakteréből következően) aszimmetrikus: lényegében két „létszférát” jelenít meg – a heterogeneitás „világával” *szemben* a disszonancia és a forma „világát”. A séma legfontosabb szereplője tehát még nem lépett színre: a transzgresszió aktusa, az a mozzanat, amely nélkül tökéletesen értelmezhetetlen a „létszférák” különmeműsége és egymásra vonatkoztatása. A lukácsi fenomenológiának ez a „titkos főszereplője” természetesen nem más, mint az „*egyneműsítés*” radikálisan szakító gesztusa, a kegyelemteli „*készenléthez*” szükséges „*ugrás*”, a *homogenizálás*.⁴¹ E faktor pozíciójának jelzésével a sémát a következőképpen lehetne kiegészíteni: heterogeneitás – <HOMOGENIZÁLÁS> – disszonancia – forma.

A homogenizálásnak ez a (Kierkegaard-esszéire visszanyúló) koncepciója uralja az esszéikorszakot lezáró legjelentősebb műveket; a lélek és sors tiszta disszonanciáját megteremtő „*ugrástól*”, amely Paul Ernst tragédiáit a tragédia metafizikájának reprezentatív példáivá tette (s amelynek elmaradása Ch.-L. Philippe prózájától viszont megvonta a tragikusságot) – a „*lelki szegénység*” tökéletes kegyelmi készenléthez szükséges benső egyneműségig. Ugyanakkor még 1910-ben feltűnnek – Lukács kifejezésével, az „*Ady-vonalat*” folytatva – egy másfajta „észjárásra” valló gondolkodás nyomai is (mégpedig legegységesebben az ESZTÉTIKAI KULTÚRÁ-ban), amelynek eltérő jellegét, a „*gyakorlati észre*” utaló karakterét Lukács is sejtette, bár maga az út, amelyre akkor lépett, még semmi esetre sem jött számításba gondolkodásbeli lehetőségként. Lukács, mint ismeretes, az igazi kultúra megteremtésének lehetőségéről beszél, a „*lélek megformálásának*” folyamatáról. Már a megfogalmazások is árulkodók: „*a forma... az egy pontból jövő és egy célhoz menés növényként nőtt egysége*”, „*a lélek szétvivő útjai legvégükön*

mégis találkozni; találkozniok kell, mert egy központból indult el valamennyi”. Ez az aktivista hevületű, eksztatikus próza látszólag nem mond mást, mint amit A TRAGÉDIA METAFIZIKÁJA: a tragédiában „az immanens Isten életre kelti a transzcendentális Istent”. Mégis, két döntő mozzanat alapvetően különbözik. Az egyik az időfaktor eltérése. A tragédia tér-idő pontualitásával szemben itt, az ESZTÉTIKAI KULTÚRÁ-ban tartamról, útról, folyamatról esik szó, a lélek egyre inkább kiteljesedő megformálásáról, amely „nem eredmény, hanem út, végtelen út”. Ha a regényelmélet időszemléletét anticipáljuk (amely az ÍTÉLKEZÉS egyik vázlatának is vitapontja; lásd G3), akkor azt mondhatnánk, hogy itt az idővel mint tartammal „az eszme és a valóság legnagyobb diszkrépanciája” vált „könyörtelenül létezővé”.⁴² Ezzel a temporalitással ugyanis egy olyan faktor tűnt fel Lukácsnál a „praktische Vernunft” hordozójaként, amely igen kérdéses összhangban áll a „reine Vernunft” által megdicsőítendő homogenizálás szigorú aktusjellegével, és ennek egész fenomenológiai státusát elbizonytalanítja. A temporalitás problémája az, amely kicléstí a teória másik időzített bombáját: a restitúciós modellt. Azt a modellt, amelyben egy „öntudatlanul” eredendőnek elgondolt egységtől vezet az út egy beteljesítendő egységig, eleve tárgytalanná téve az út „értelmére” és a megérkezés garanciáira vonatkozó aggályokat – egy olyan modellt tehát, amellyel Lukács filozófiai pozíciója rövidesen a legcsekélyebb közösséget sem óhajtja vállalni.⁴³

A sémák közötti különbség megragadása szempontjából most mellékes, hogy a nézeteknek ezt a latens divergenciáját milyen „ősregi” Lukács-probléma energiái mozgatják (a paradigmátikus diptychonok itt: Hebbel – Ibsen; Szophoklész – Shakespeare; míg a történelem és tragédia, a „realitás” és a „forma” egyesítésének lehetőségére vonatkozó paradigmátikus ikerkérdés: Hogyan válhat a lényeg elevenné? – Hogyan válhat az élet lényegivé?); mint ahogy az is mellékes, hogyan kísérli meg Lukács 1910–11 folyamán mégis inkább a pántragizmus elveinek jegyében meghozni a saját életére vonatkozó gyakorlati-etikai döntéseket, és mindez hogyan omlik össze A LELEKI SZEGÉNYSÉGRŐL után. A kérdés most az, hogy a fentebb bemutatott sémától való eltérések miképpen állnak össze egy másik sémává, és az hogyan írható le.

Abból a fogalomból indulnék ki, amelyet Vajda Mihály állított nemrég egyik Lukács-esszéjének⁴⁴ középpontjába: a kontingenciából. Vajda interpretációja szembesíti egymással Lukácsnál az esszékorszak „egzisztencialista-tragikus” kontingenciafelfogását és azt – A REGÉNY ELMÉLETÉ-től kezdve uralkodó – szemléletet, amely a létezés kontingenciáját történelmi (azaz: meghaladható) válságjelenségként fogja fel. Megítélésem szerint is a kontingencia kérdésének megértésén keresztül lehetne közelebb jutni Lukács ekkori gondolkodásához, s minthogy az esszékorszak és a regényelmélet közötti idő éppen az ÍTÉLKEZÉS vázlatosorának ideje, ezek révén talán a kontingenciát illető kardinális szemléletváltás motívumaiból is megragadható valami.

Úgy vélem, érdemes itt alapul venni a kontingenciának Arisztotelésznél még határozottan elkülönülő kettős jelentését („természeteszerű esetleges” – „határozatlanul esetleges”),⁴⁵ amely adjektívumformában az „esetleges” és a „nem szükségszerű” szavakkal adható vissza. Az első a szükségszerűnek tételezettel nem áll logikai kapcsolatban („többnyire van, de nem szükségszerű”, mondja Arisztotelész), a másik igen. Mármost Lukács saját filozófiájának sémáját, mint láthattuk, döntő módon meghatározta az a gondolat, hogy a heterogeneitás, illetve a disszonancia/forma „létszférának” radikális különbözősége inadekváttá teszi a racionalisztikus filozófia „öntudatlanul egyneműsítő” eljárását. A „létszférának” ez az inkongruenciája követeli meg a pántragizmus sémájában, hogy a „chiaroscuro anarchiája”, az esetleges „élet” átessen a homogenizálás aktusán, mert

egyáltalán csak így kerülhet vonatkozásba a formák világával, igaz, ezzel viszont lényegében már célhoz is ért. Az ESZTÉTIKAI KULTÚRÁ-ban konceptualizált „élet” ezzel szemben – „*a külső helyzet*” minden meggingathatatlan „*vas-kényszerűsége*” ellenére – *nem szükségszerű*, mert benne adva van a „*példaadó élet, szimbolikus élet*” lehetősége: „*A lélek megformálása. A lélek ott szunnyad abban a zűrzavarban, amelyet egy ember lelki életének szoktunk nevezni, vagy könnyelmű szavakkal sokszor léleknek is. Ott szunnyad mindig elevenen, de csak a látók számára valóságosan és elevenen.*” Az új séma kezdőállapota, amely a „*heterogeneitással*” megfeleltethető, ennél fogva az *inhomogeneitás* (vagy: „*relatív heterogeneitás*”),⁴⁶ amely kifejezi – a restitúció modelljének megfelelően –, hogy az immár egy elgondolt teljességre vonatkoztatva és annak depravált-negatív formájaként értendő. A REGÉNY ELMÉLETÉ-nek megfogalmazását előlegezve: a valóság, „*elszigetelt emberek, érzékektől idegen képződmények és értelem nélküli események diszkrét-különmű tömege*”, mely annak következménye, hogy „*az eszmék nem tudnak behatolni a valóság belsejébe*”.⁴⁷

A létezés kontingenciáját tehát merőben különböző módon próbálja megragadni a lukácsi „*tiszta ész*” és a „*gyakorlati ész*”; az előbbi (Kantnál is radikálisabban elhatárolva egymástól létezést és normativitást) a formák vonatkozásában inkongruensnek, összemérhetetlennek tekinti azt, „*ami van*”,⁴⁸ az utóbbi viszont nagyon is összemérhetőnek: negatívnak. Könnyen belátható, hogy ez a különbség döntően meg fogja változtatni a *disszonancia* szerepét, értelmét a szóban forgó sémán belül. A TRAGÉDIA METAFIZIKÁJÁ-ban a léleknek és a „*félelmesen lélek nélkül valónak*”, a sorsnak a *disszonanciája* már egyet jelent a „*lényeg elevenné válásával*”, egyet jelent az önnönvalóságra való ráébredéssel: vagyis már a „*tökéletesen-levés*” állapotához tartozik. A REGÉNY ELMÉLETÉ-ben viszont éppen ellenkezőleg. „*Kontingens világ és problematikus individuum: egymást kölcsönösen feltételező valóságok*” – ami azt jelenti, hogy a léleknek és a „*lélek nélkül való*” képződményeknek a *disszonanciája* nem más, mint az *inhomogeneitás*ban benne rejlő tisztátalanság, negativitás napvilágra kerülése, a tökéletes elfajulás manifesztálódása. A regény konstitutív *disszonanciája*, amely a „*bensőség és a kaland elszakadásában*” nyilvánul meg, nem a megváltottság jele, hanem a „*tökéletes bűnösség korának*” megváltatlanságáé. A keresett séma második tényezője tehát marad ugyan a *disszonancia*, csak éppen előjelét változtatja meg: a regényelméletben már „*meghasonlott valóság*”-ként jelenik meg, vagyis a történelmi szimulakrumlétezés jele lesz – *irrealitás*.

Ezzel eljutottunk az ÍTÉLKEZÉS vázlataiból kihüvelyezhető dilemma értelmezéséig. A dialógus az egzisztenciális-történelmi létezéshez való kétfajta viszony szembeesítése lett volna. „*H.: Krák. Én: szőnyeg (1913. augusztus). H.: szerelem; én: bízalom*” (G3). A dialógus egyik szereplője, „*Pál*” (Balázs „*maszkjában*”) a lukácsi „*gyakorlati ész*” szószólója – ne feledjük, az ESZTÉTIKAI KULTÚRÁ-nak egy Balázs-idézet a mottója! –, számára a világ a „*nem szükségszerűség*” módjában kontingens, tehát a léleksingularitásokon túl nincs semmiféle immanens értelme (mint a Krák, úgy merül vissza a nemlétbé), s ennek korolláriuma, hogy kizárólag a lélek „*felébresztésének*”, egymásra találásának „*kalandját*” tekinti *valóságalkotónak*. A másik szereplő, „*Ervin*” (Lukács „*maszkjában*”) ezzel szemben még bizalommal tekint az „*eselleges*” történelmi létezés „*definiálhatatlan kompozíciójára*”, arra a megragadhatónak remélt hieroglifaértelemre, mely arabeszkformáiban rejtőzve *megvan*, így őt tekinthetjük a pántragizmus kései követének, rá hárult volna az a feladat, hogy erre a létezésre nézve kísérletet tegyen az esszéikben kimunkált „*tiszta ész*” elveinek dedukciójával.

A dialógusvázlatokból kirajzolódik ennek a vitának (bizonyos értelemben közös gyökerű) fenomenológiai és etikai alapkérdése. „*Pál*” a „*nem szükségszerű*” módon

adott kontingencia gyakorlati transzcendálásának álláspontját képviseli, az amorális-gyakorlati transzgresszusét (a kontingenciavilág részeként „letudva” az etikai skrupulusokat) – az ő oldaláról nézve „Ervin” gyáva. Miért is? Mert arra hivatkozva, hogy megvilágosodás nélkül nincs megtérés, nem hajlandó belmenni az „igazságért való hazugság” játszmájába, vagyis: mert nem hajlandó *himni* a transzgresszus „lehetőségfeltételét”, egy másfajta valóság, egy másfajta realitás *lehetőségét*.⁴⁹ Pedig „Pál” álláspontjának „Ervin” szemében akadna etikai igazolása: ha csak egyedül a hit volna képes „hegyeket mozgatni”, ha csak a hit konstituálása volna az egyedüli mód, hogy a kontingencia transzcendálása mint ténylegesen *realizálható* esemény egyáltalán szóba jöhessen, akkor merhetné-e bárki is ez alól kivonni magát... Csak hogy hitet nem lehet „konstituálni” (erről „Ervin”-t aligha lehetne lebeszélni), a konstitúció csak arra szolgálhat, hogy általa megvilágíttassék valami már *meglevő*.

Ezen a ponton válik el véglegesen „Pál” és „Ervin” álláspontja: ez utóbbi szerint legfeljebb az „élményséma” sajátlagossága, mindenki *külön sorsa* válhat megvilágítottá; az előbbi szerint viszont anélkül, hogy a „lélekvalóságot” valóban beteljesíthető *realitásként* ne tételeznénk, nem lehet részünk semmiféle „közelgő fényben”, mi több, így magunk hosszabbítjuk meg a „tökéletes bűnösség” éjszakáját. Ha másban nem is, ebben a dilemmában mindenképpen döntenie kellett volna a dialógus írójának – minden „maszkjáték” ellenére⁵⁰ – ahhoz, hogy a vita dialógusformát öltessen. Lukács itt nem döntött, hanem a kompozíció kiegyensúlyozó ereje segítségével (akárcsak a A LELKI SZEGÉNYSÉGRŐL esetében) megpróbálta *megbékíteni* a két „felet”, saját kettős meggyőződését a docta ignorantia „platformján”. Az „áttörés” a vallásiba ekkor még nem teljesedett be – és ezen, a „ragyogó sötétség” koncepcióján, a „kommendes Licht” ellenfényében felmérhetővé vált sötétség szemléleti pozícióján Lukács A REGÉNY ELMÉLETÉ-ben sem lép túl. „Megvilágosodás” nélkül nincs megtérés: *ennek* verdiktjében Lukács számára változatlanul A FÉLELEM ÉS RESZKETÉS Kierkegaard-ja a „paradigmatikus”, aki a rezignáció lovagjának rettenetes útját teljesíthetőnek gondolta (végpontjáig: az *iróniáig*),⁵¹ de a hit lovagjáéhoz szükséges „ugrást a sötétbe” nem.

A docta ignorantia a lukácsi dialogicitás záróköve. Ugyanakkor ez a „tan”, illetőleg a benne megtestesülő realitás- és konstitúcióprobléma egyúttal határkönek is tekinthető – amennyiben azt a *közös* pontot jelöli, ahol az esszék utáni három nagy elméleti mű (a művészetfilozófia, a regényelmélet és az esztétika) nagyon is különböző teoretikus anyagot szövő szálai rendre „elvarratnak”. Az említett művek legjelentősebb interpretálói természetesen valamennyien érintik az adott mű „félbehagyásának” kérdését – Márkus György Lukács belső „ellenállásáról” ír, Fehér „ingadozásról”, Heller „kétértelműségről”⁵² –, amelyekkel megítélésem szerint, ha más és más kontextusban is, de lényegében ugyanarra a dilemmára utalnak: áttörhet-e valaha is a realitásba az, amit a teória megváltott létszféra-ként konstituált, vagy csakis egy megváltott realitásba vetett hit „konstitúciója” teheti egyáltalán lehetővé az áttörést. – Az ÍTÉLKEZÉS ennyiben a fiatal Lukács „kapkodásainak”, a nagy teoretikus vállalkozások „félbehagyásának” vagy „elvarrásának” paradigmátikus műve: az ÍTÉLKEZÉS vázlatkísérletei éppen azt a dilemmát *manifestálják*, amely miatt maga a mű – nem tudott megvalósulni. Mégpedig azért nem, mert itt, a pántragikus „tisztá ész” és az aktivista „gyakorlati ész” közötti elméleti vita színterén a docta ignorantia megbékítési kísérlete nem vált be; a forma jelen esetben megbukott a teoretikus „anyag” ellenállásán (a másik ok – feltételezésem szerint – Balázs háborús „kalandja”).⁵³ Lukács persze hihetetlen energiával próbálja tisztázni ezt követően is a transzgresszus ezen elméleti előfeltételeit.

mind a történetfilozófia („etikai demokrácia”), mind az etika („a lélekkel szembeni kötelességek”) vonatkozásában – Fehér Ferenc világosan kimutatja (A ROMANTIKUS ANTIKAPITALIZMUS VÁLASZÚTJÁN), hogy az „orosz eszmével” kísérletet tevő meta-etika jegyében készültek a Dosztojevskij-könyv jegyzetei –, de úgy vélem, a dialógusban rejlő legmélyrehatóbb és legmaradandóbb dilemmát a cselekvésfilozófiai *ajánlat* kérdésesége jelentette Lukács számára, vagyis a homogenizálás problémája.

4

A lukácsi „tisztá ész” és „gyakorlati ész” számára meghatározó sémák vitájában az addigi cselekvésfilozófia legfontosabb egysége kérdőjeleződik meg: a homogenizálás közvetlen és egyértelműen *szakító* gesztusa. Újra felidézném ezt a két sémát, amelyben, mint láttuk, alapvetően a kontingencia két eltérő felfogása (inkongruencia és negativitás) ölt testet:

heterogeneitás – <HOMOGENIZÁLÁS> – *disszonancia* – *forma*
tisztá különmeműség → „elszakadás” → (beteljesült) egyneműség
inhomogeneitás – *irrealitás* – *kultúra*⁵⁴
relatív különmeműség → a depraváció elmélyülése → restitúció.

Ebből a sémaszembeállításból voltaképpen már leolvasható az egyesítési kísérletükkel előálló cselekvésfilozófiai út. Ha az egyesítés eredményeként a „gyakorlati ész” meghatározó elvek felé billenne el a mérleg nyelve, akkor a homogenizálás egyet jelentene az irrealitással szembeni negatív viszonytal, amelyből az irrealitás egész fennálló-jelenvaló képződményrendszerének ignorálása következne. Ha viszont a pántragikus „tisztá ész” inkongruenciaelvé jutna túlsúlyba, akkor a homogenizálás a jelenvaló „létszféráján” belül maradna, és ott hajtaná végre az e világi megváltás lehetőségfeltételének megteremtését, az „elszakadás” radikális gesztusát. Lukács egyik legfőbb „vagy-vagy”-áról van szó. *Vagy*: átlépni az irrealitást, a lélek épségének és aktivitásának megtartása érdekében teljességgel ignorálni a „meghasonlott valóságot” és úgy cselekedni másokkal, mintha már egy közvetítés nélküli, megváltott, „lélektől lélekig” valóság, a valóban „*eleven élet*” részesei lennénk. *Vagy* ellenkezőleg: nem lépni át az irrealitást, hiszen mégiscsak ez a „valóság” adott számunkra, hanem abba belebocsátkozva, abba belemerülve – a lélek épségének kockáztatása árán is – fölvenni a harcot „*meghasonlottságával*” és így megtartani a lehetőséget, hogy a megváltás a realitás „*eseménye*” lehessen.

Mint látható, a lukácsi cselekvésfilozófia vezérlő szempontjai egyáltalán nem különlegesen; ugyanazok, mint amiket Fichte az eszme „*hatékonyságának*” és „*tisztaságának*” nevezett: a *produktivitás* és a *konzisztencia*. A fiatal Lukács jelentősebb munkái között talán egy sincs, amely ne e két pólus által gerjesztett erőterben mozogna, és amely ne arra várna választ, hogy a *valóságosan* produktívnak és a *megváltással* konzisztensnek az útjai miképpen találkozhatnak, találkozhatnak-e egyáltalán. E cselekvésfilozófiai tér úgyszólván már a probléma tudatosodása idején (tehát 1910–11 folyamán) polarizálódik, amennyiben innen kezdve lényegében két cselekvési paradigma, a „*hirtelen hőstett*” és a „*kerülő út*” kollíziójaként jelenik meg.

Lukács írásainak ismerői jól tudják, hogy itt nem egy választási lehetőség jelzéséről van szó. Az a cselekvés, amelyet Zoszima sztarec „*hirtelen hőstettnek*” nevez (olyan „*álmódó szeretnek*”, amely hiúságból kész akár az önfeláldozásra is, s amely – idézve

Fehér Ferenc szigorúbb ítéletét – „nem a lélek feláldozása, hanem a színpadi reflektorfény követelése a magányos és kielégítetlen egoista számára”),⁵⁵ tehát ez a cselekvés Lukács szótárában mindig elutasítandóként szerepelt, a „kerülő út” viszont éppen ellenkezőleg. Kollíziójukon azt a diametrálisan ellentétes viszonyt értem, amely a homogenizáláshoz, illetve annak lényegi mozzanatához, az *áldozathoz* fűzi őket.

Ennek az éles ellentétnek végleges kialakulása 1911 nyarához köthető. Ekkor válik el, hogy a Kierkegaard-esszéiben homályosan „lebegő” kérdések (az ambivalencia az „élettel” való szakítás gesztusának megítélésében), amelyek A TRAGÉDIA METAFIZIKÁJÁBAN és az ESZTÉTIKAI KULTÚRÁBAN reflektálatlan különművészen jelentek meg,⁵⁶ egyértelműen ellentétes pozíciókat fognak kirajzolni.⁵⁷ E polarizáció szerint az elutasított „hirtelen hőstelt” a *szimbolikus áldozat* veszélyének jelképe. Tekinthejtük úgy is, mint a lukácsi „tisza észnek” szóló állandó figyelmeztetést, hogy a változtatás radikális tette, a homogenizálás ne önmentő, hanem valóságkonstituáló cselekvés legyen, más szóval: az „élettel” való szakításnak „az” életben kell a maga értelmét elnyernie. A „kerülő út” ezzel szemben egy másfajta veszély szimbóluma: az *áldozat elmaradásáé*. Ez viszont a „gyakorlati ész” megfontolásainak szóló figyelmeztetésnek fogható fel: hogy a változtatás valóban a „meghasonlott valósággal” való radikális szakítás tette legyen, hogy ne fulladjon olcsó (Luciferikus-paraklétoszi) „vigaszdalba”, hanem (új) realitást teremtsen az irrealitásból. Itt a figyelmeztetés annak szól, hogy az „élettel” való szakításnak be kell következnie „az” élet érdekében. A két intés egyetlen követelményt fog közre: *valóságos áldozatot hozni a valóságért*. Ez a kollízió talán az egyetlen, amely Lukács egész ifjúkori életművén át *változatlan* elevenséggel van jelen, és különböző „megoldásokat” szembeesít egymással – ebben a kollíziós térben (a „kötelességen túl”,⁵⁸ de a „meta-etikán” innen) fordulnak egymással szembe és mérődnek le egymáson az egyes útlehetőségek: mű és jóság, esztétika és lélekvalóság, etikai idealizmus és etikai action directe, szociáldemokrácia és bolsevizmus útjai.

Ha az ÍTÉLKEZÉS kérdéseit ezeknek az utaknak a távlatába helyezzük, akkor Lukács nézeteinek 1918-as „visszahajlása” nem fordulatnak tűnik, hanem sokkal inkább a dialógusban feltáruló teoretikus és a cselekvésfilozófiai dilemma *megoldásának*. Ez a neutrális minősítés 1918-at nem tulajdonítja „igazi kezdetnek” (az „igazi életmű” nyitányának), mint ahogy „igazi végnek” (az életművet „feláldozó” gesztusnak)⁵⁹ sem. A továbbiakban ezt a megoldást szeretném (csupán jelzésszerűen) körvonalazni.

Lukács a TAKTIKA ÉS ETIKÁBAN olyan elméleti pozíciót foglal el, amely révén a „gyakorlati ész” sémáján belül képes kardinális szerepet kapni a „tisza ész” sémájának fő eleme, a homogenizálás. A sémáknak ezt az összekapcsolódását vagy egymásra vetülését Lukács írásának címe is jelzi. A negativitás (a „gyakorlati ész”) sémája él tovább a *taktika* fogalmában, amennyiben a forradalmi célkitűzés számára „a végcél nem mint utópia, hanem mint elérendő valóság van tételezve” – mintha „Pál” hangját hallanánk az ÍTÉLKEZÉS-ből –; e tételezés „tagadja a fennálló és fennállt jogrendeknek erkölcsi létjogosultságát és történetfilozófiai aktualitását, számára tehát kizárólag taktikai kérdéssé válik, számol-e velük egyáltalán”.⁶⁰ Az inkongruencia (a „tisza ész”) sémájából jól ismert diszkontinuus mozzanatot viszont az *etika* fogalmában látjuk viszont – és vele az ÍTÉLKEZÉS „Ervinjének” megfontolásait –, amennyiben a proletariátusnál a „pusztán valóságbeli adottságon” felülemelkedő „etikai öneszmélet” dolga, hogy megválaszolja a „világtörténelmi hivatás” realizálhatóságának kérdését, azt, hogy „itt van-e már a pillanat, amely a szakadatlan közeledés stádiumából – ugrásszerűen – az igazi megvalósulásába vezet”. Lukács ezzel külső és belső vonatkozásban egyaránt érvényre juttathatta a homogenizálás szigorú időlegességét, valamint radikálisan szakító jellegét: az objektumra vonatkozó homogenizálás a pro-

letárdiktátúra, mely a szociális egyneműsítés révén megteremti az immanens megváltás lehetőségének legfőbb külső feltételét; a szubjektumra vonatkozó homogenizálást pedig az a kollektív „*etikai öneszmélet*” jelenti, melynek felébresztője, indukálója éppen e világtörténeti fordulatért meghozott bolsevik „*áldozat*”.

Jól ismert, hogy röviddel korábban A BOLSEVIZMUS MINT ERKÖLCSI PROBLÉMA mi-ként foglal állást a szociáldemokrácia (végcélkonzisztens) „*kerülő útjának*” és a bolsevizmus (produktivitáselv vezérelte) „*hirtelen hőstettének*” szembesítésében. Úgy vélem, hogy ami itt a hit „*hinni tudását*” mint metafizikai előfeltételt, illetve az „*igazságig való keresztülhazudás*” kérdését illeti, e cikk és az ÍTÉLKEZÉS álláspontja között nincs lényeges elvi differencia. Annál élesebb a kontraszt a TAKTIKA ÉS ETIKÁ-val, különösen, hogy mindkét cikk a „*legnagyobb áldozatról*” beszél – homlokegyenest ellenkező következtetésre jutva. A BOLSEVIZMUS MINT ERKÖLCSI PROBLÉMA-ban a szociáldemokrácia útjának vállalója azért hoz nagyobb áldozatot, mert „*tudatosan feláldozza*” „*közvetlen meggyőződésének szemmel látható tisztaságát*”, szemben a bolsevikkal, aki ettől megóvja magát – „*bármibe kerüljön*” is. Vagyis azért a szociáldemokrata hozza meg a nagyobb áldozatot, mert ő képes rá, hogy saját „*önmönvalóságát*” feláldozza. A TAKTIKA ÉS ETIKÁ-ban ellenben a terrorista döntése egy tudottan megbocsáthatatlan bűn tudatos magára vállalását jelenti, amellyel feláldozza egyszersmind „*tisztaságát, erkölcsét, lelkét*” – ő saját „*lélekvalóságát*” áldozza fel. Ez esetben már vonatkoztatási pontként *sem* jön számításba a pántragizmus sémájában releváns „*önmönvalóság*”.

Ha úgy tetszik, az „*áttörés*” az etikaiból a vallásiba csak most, beharangozása után csaknem egy évtizeddel következik be. Hiszen ha visszagondolunk az 1911-es Eckhart-jegyzetek egyik mondatára („*Az áldozathozatal etikája... éppen abban rejlik, hogy azt áldozzuk föl, amit megnyerni szeretnénk*”),⁶¹ akkor azt kell mondanunk, hogy *ennek* a követelménynek a TAKTIKA ÉS ETIKA (nem szimbolikus, valóban meghozott) áldozata felel meg. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy ebben az áldozatban voltaképp a homogenizálás imént említett koncepciója, illetve az annak megfelelő „*vallási tett*” teremt kapcsolatot a „*hirtelen hőstett*” és a „*kerülő út*” között: a mártír önmagát (saját lelki üdvét) áldozza fel a diktátúra kerülő útján azért, hogy másoknak ne kelljen a lélek nélkül való „*képződmények*” áldozataivá válniuk, mi több, hogy *egyáltalán* fel tudják ismerni: e diktatórikusan homogenizáló kerülő út nélkül feltétlenül áldozatokká válnának – ennek felismerése egyet jelent az „*etikai öneszméléssel*”, a megváltás szubjektív előfeltételének megteremtésével. Úgy vélem, ebben a koncepcióban összegezzhető a docta ignorantia meghaladása. Az ÍTÉLKEZÉS dilemmáját tehát valóban megoldja ekkor Lukács, csakhogy – mint az Vajda Mihály tanulmányából (A DIALEKTIKA NYOMÁBAN) egyértelműen kiviláglik – ennek a megoldásnak az az ára, hogy egy hegelianus történetfilozófia és a fichtei énfelfogás *koincidenciájának* kellene az áldozat „*valódiságáért*”, *realitására* szavatolnia.

Magam úgy vélem (anélkül, hogy venném a bátorságot az ítélezéshez, különösen az akkori körülményeket tekintetbe véve), hogy ez a megoldás – éppen filozófiailag kötötte gúzsba Lukácsot. Mert hiába tűnhet úgy, hogy sikerült a „*gyakorlati ész*” involválta történetfilozófiába beléoltani a „*tiszta ész*” homogenizáló aktusát *mint áldozatot*, ez az áldozatetika, amely az irracionalitás és kultúrateremtés közti szakadék áthidalójaként remélte identifikálni magát, immár „*mindenestül*” egy hitelvű (a világot „*öntudatlanul homogenizáló*”) filozófia foglya. Nincs mélyebb paradoxon Lukáccsal kapcsolatban, mint az, hogy éppen az 1911-es Lukácsnak volna joga leginkább kérdőre vonni az 1918-as Lukácsot: *hogyan is áll meg a homogenizáló „megoldás” tétele saját módszertana előtt?* Egyáltalán: ama hit, hogy a „*világtörténeti hivatás*” előtt utat nyitó dikta-

túra és a kollektív „*etikai öneszmélés*” egyazon (cselekvésfilozófiai) aktus két oldala, miként harmonizál addigi gondolkodásának *filozófiai* meritumával, az „*öntudatlan homogenizálást*” élesen elutasító kritikai pozícióval? Mi szavatol azért, hogy mellőzhető az inkongruencia tekintetében fennálló nehézségek, mitől lehet elintéztettnek venni, hogy igenis egybeeshet valami, ami a (történeti-„valóságos”) léthez tartozik, egy olyasvalamival, ami a gondolkodás „ügye”? Most miért kevésbé relevánsak filozófiai értelemben a Kant- és Hegel-kritikában kifejezésre jutó megfontolások, mint voltak néhány évvel korábban: most már nem homogenizál „*öntudatlanul*”, aki „*világtörténelmi hívatalásban*” gondolkodik, és már nem érvényes a kollektív „*etikai öneszmélés*” lehetőségére, hogy: persze, „*akinek van, annak adatik*”...? Az 1911-es Lukács alighanem még szigorúbb ítéletet hozna későbbi önmagáról, mint tanítványa, és nem azt mondaná, hogy Lukács 1918-ban „feláldozta” saját filozófiáját, hanem – hogy *hütlenn* lett hozzá.

Ha megoldódott is az ÍTÉLKEZÉS dilemmája, meglehetősen kétséges, hogy ez a megoldás mint elméleti fundamentum mennyire teherbíró; mindamellett nem tudom, hogy ha valaki Lukács dilemmájában az őáltala lényegesnek tartott keretfeltételek mellett *okvetlenül* dönteni akart volna, dönthetett volna-e másképp. Mindenesetre: ettől kezdve a „*forma*” (etika) Lukácsnál nem az „*élet*” (történelem) bírója többé, amely újra és újra belebocsátkozik egy processzusba, kiszolgáltatja magát, megnyilatkozik, ítéletet hoz, hanem a védelem legfélétebb *koromatanúja* egy olyan örök halasztást szenvedő perben, mely e realitás megválthatóságáért, „értelmességéért” folyik. A lukácsi fordulat „*gyászos következményei*” (Vajda) közül is talán a leggyászosabb, hogy ennek az etikának a tiszte végül is nem a lehető legelfogulatlanabb ítékezés lett önnön „esetleges” szuverenitása jogán (jóllehet valami effélet Lukács a szociális-politikai homogenizálás szigorú időlegességében és a „lélekébrateszó” etikai cél pátozában – ki tudja, miért – mégis megőrizhetőnek vélt), hanem az „igazak”, a világtörténelem beteljesítésére hivatottak melletti tanúságtétel. S így – ha mégoly kényszerűen is – az abszolúció vállalása minden léhaságukért.

Jegyzetek

1. Lukács György: MEGÉLT GONDOLKODÁS. ÉLETRAJZ MAGNÓSZALAGON. (Szerk.: Försi István.) Bp., 1989. 195. o.

2. Lukács György: NAPLÓ (május 29.); Heller Ágnes: AZ ISKOLAALAPÍTÓ. *Új Symposium*, 1986. 5–6. sz. 9. o.

3. Vajda Mihály kifejezése: lásd A TUDÓS, AZ ESSZÉISTA ÉS A FILOZÓFUS című tanulmányt. *Holmi*, 1993/5. 695. o.

4. Azt, hogy például a MŰVÉSZETFILOZÓFIA miért *nem* tekinthető fragmentumnak, Heller Ágnes részletesen elemzi AZ ISMERETLEN REMEKMŰ című tanulmányban (*Gond*, 1992. 1. sz.).

5. Ezzel a szóhasználatlalt Márkus György megállapítására utalok: „*Nem*” és *»igen«* dia-

metrális ellentétek – de ahol álláspontokat a tagadás ily világosan kifejezett viszonya állít szembe egymással, ott ezeknek – épp e viszonyok természetéből kifolyólag – intímen kell érintkezniük is. Márkus György: A LÉLEK ÉS AZ ÉLET: A FIATAL LUKÁCS ÉS A „KULTÚRA” PROBLÉMÁJA. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1973. 5–6. sz. 743. o.

6. Vö. Lukács György: HOZZÁSZÓLÁS FOGARASI BÉLA „KONZERVATÍV ÉS PROGRESSZÍV IDEALIZMUS” CÍMŰ ELŐADÁSÁHOZ. IFJÚKORI MŰVEK 1902–1918 (a továbbiakban: IM). Bp., 1977. 841. o.

7. Lásd Lukács György: NAPLÓ – TAGEBUCH (1910–11). DAS GERICHT (1913) 59–64. o.; a magyar nyelvű változat (Sziij Ferenc fordításában) megjelent: *Harmadkor* 7. sz. 41–45. o.

A dialógustörődékben leírt „történet” két elhidegült barátról (Ervin és Pál) szól. Ervin elutazik Pálhoz, hogy annak haldokló feleségével még egyszer találkozhasson, de későn érkezik. Mint kiderül, az asszony halálával Ervin számára megszűnt az ok, amiért hosszú ideig hallgatnia kellett Pál vétkességéről egy másik asszony, Ervin egykori szerelme halálában; találkozásuk így váratlanul az egymás fölötti ítélkezés pillanatává válik. A töredék a „gyilkosság” vádjának kimondásakor szakad félbe.

8. A G1-es vázlat megjelent (németül): NAPLÓ – TAGEBUCH, i. k. 97. o.; a G2-es az előző jegyzetben említett Harmadkor-számban; a másik kettő eddig publikálatlan – német nyelvű eredetjük megtalálható az MTA Könyvtár Lukács Archívumában.

9. A „*dialektikus lebegésről*” és az említett levelezőlapról lásd az 1911-es Lukács-naplóbejegyzéseket: „*A dialektika pedig kifulladás [...] intellektuálisan holtpontra vagyok: viszonyom a léthez nem más, mint önmagam alázatos megtagadásának és mindennemű csupán létező gögös lenézésének váltokozása*” (okt. 27.); „*Mennyire dialektikussá válik nálam minden: mert nem kerülhet az életembe realitás (vagyis döntés)*”, „*a lényzerűség hiánya egyébként mindig és mindenütt a döntés hiányát, a dialektikus lebegést idézte elő*” stb. (nov. 23.). „*Jellemzőemre a legnagyobb költő sem található szimbolikusabb szituációt, mint azt, hogy Irma az utolsó délután tudni akarta címetem [...] meg a megcímzett üres levelezőlap Leó utolsó napjaiból*” (nov. 23.).

10. Vö. A REGÉNY ELMÉLETÉ-BŐL a WILHELM MEISTER TANULÓÉVEL MINT A SZINTÉZIS KÍSÉRELETE című fejezettel, különösen a modern problematikusság „objektivistikus felszámolásáról” írottakkal: „*A költő utópikus érzülete az, amely nem képes elviselni, hogy megálljon a kor által adott problematika leképezésénél, és beérje egy meg nem valósítható értelem megpillantásával és szubjektív átélésével, amely arra kényszeríti, hogy egy tisztán egyéni élményt, amely legfeljebb posztulatív módon lehet általánosan érvényű, a valóság létező és konstitutív értelmeként tételezzün.*” A HEIDELBERGI MŰVÉSZETFILOZÓFIA ÉS ESZÉTIKA. A REGÉNY ELMÉLETE (a továbbiakban: HTR). Bp., 1975. 582., 584. o.

11. A patológikussággal kapcsolatos fejtegetések nagy szerepet játszanak A „ROMÁNC” ESZÉTIKÁJÁ-ban (vö. IM. 793. skk. o.), mégpedig szoros összefüggésben a terméketlenséggel és a normáktól való eltávolodással: „*Minden költészet költőivé tömöríti alakjait [...] minden olyan*

pszichológiai folyamat tehát, amelynek az a célja, hogy alakjait lényegivé és fogalmuknak megfelelővé tegye. normális, a normáknak megfelelő folyamat; patológikusnak kell ellenben nevezniünk mindazt, ami önmagában véve értelmellen és terméketlen. [...] A szenvedélyeknek ez a patológikus megnyilvánulása von határt a tragédia és a »románc« között.”

12. Vö. „*Az életben a vágy csak szerelem kell hogy maradjon: ez boldogsága, és ez tragédiája. [...] Az égi és földi szerelem küzdelme ez. A vágy az életben szerelemmé változott, és most a szerelem önállóságért küzd ura és teremtője ellen. A férfi és asszony szerelmi harca csak tükrözése ennek a küzdelemnek. Zavaros és kusza tükrözés, mégis ebben a kuszaságban van az igazság. Mert ha világosan és tisztán lenne mindez nyilvánvalóvá az emberben, akkor meghalna maga a szerelem. A nagy szerelem akkor tárgyaltalan volna, tiszta vággyá válván, és semmi objektumra nem volna szüksége.*” IM. 456–457. o. Lényeges ez az esszé az irrealitás és a próza kapcsolatának legelső komoly tematizálása miatt is, amennyiben Lukács szerint Ch.-L. Philippe novellái „*a puszta vágy, a lélek legbelsejének*” vándorútjairól szólnak, de bennük (a lírával szemben) nincs feloldva egymásban „*a valóság realitása*” és a transzcendencia – hanem (akárcsak később, a regényelmélet disszonanciafogalmában) éppen diszkrépanciájuk van láthatóvá téve (lásd IM. 468. sk. o.).

13. Lásd Balázs naplóbejegyzése a bellariai nyaralás idejéről: „*Erről különben még sokat kell írni, erről az elháríthatatlan érzésemről, hogy még nem vagyok otthon, hogy ez egész mostani életformám csak »kaland«, átmenet. Beszélgetés Gyurival Ravennában. A Krák!*” – „*Egy este beszélgetés Gyurival a Krákról. Úgy élünk mind a ketten, hogy egy napon a Krák visszamerül a tengerbe, és minden fel fordul. A nyugtalanítása annak, hogy Gyuri az én életemet is ilyennek látja. Hogy természetesnek találja ezt az érzésemet.*” NAPLÓ I. Bp., 1982. 608., 612. o. Ez a beszélgetés feltehetően helyet kapott volna valamilyen formában az ÍTÉLKEZÉS korábbi változatában is, erre vall a vázlat egyik pontja: „*középe: a ravennai kirándulás*”. Ezenkívül a Krák-motívum feltűnik a Dosztojevskij-könyv jegyzeteiben is: „*Krák: önmaga etikai inkognitója a »lélek közvetlen egészsége nem létezik« gondolatával [KRANKENHEIT ZUM TODE 22] szemben*”; „*Razumihin: keresztülhazudni magát az igazságon: hazugság és Krák-probléma.*” Lukács: DOSTOJEVSKI. NOTIZEN UND ENTWÜRFE. Bp., 1985. 173. o.

14. A fogalommal kapcsolatban – tekintettel a

„bizalom”-nak a következő jegyzetben tisztázott jelentésére – lásd A TRAGÉDIA METAFIZIKÁJÁT: „*mégis nagyon rejtve rend e világban [a történelmi létezésben – H. O.], valami kompozíció zavaros egymásba-fonódásában vonalainak. De olyan definiálhatatlan e kompozíció, mint valamely szónyegé vagy táncé: lehetetlennek látszik értelmét megfejteni, de még lehetlenebb lemondani magyarázásáról. Úgy tetszik, mintha e vonalak borzas szövvénye egyellen szóra várakozna csak, hogy világos és egyértelműen érthető legyen.*” IM. 510. o.

15. L. Lukács naplóbcejegyzése 1911. okt. 22.: „*Tegnap meghallt Leó. [...] Most újra visszavettem önmagamba. Fészaka és üresség van körülöttem. [...] Úgy tűnik: gógómért, a mübe és a rajta való munkálkodásba vetett bizalmamért bünhődöm.*” (CURRICULUM VITAE [a továbbiakban CV]. Bp., 1982. 441. o.) L. még A REGÉNY ELMÉLETÉNEK 2. fejezetét, az újabb drámában megjelenő magányosságról: „*Ez a magány új tragikus problémákat szül, az új tragédia tulajdonképpeni problémáját: a bizalmét. Az új hős életbe burkolt, de lényeggel telített lelke sohasem tudja felfogni, hogy az élet ugyanilyen burkában nem lakik feltétlenül ugyanilyen lényegszertőség is; mindenkit egyenlőnek tud, aki önmagára talált, és nem képes megérteni, hogy ez a tudása nem e világról való, hogy e tudás belső bizonyossága nem nyújthat biztosítékot arra, hogy az élet vonatkozásában is konstitutív; a lélek önnön lénye eszméjének van tudatában, mely mozgatja őt, eleven benne, ezért hinnie kell abban, hogy az élet emberforgataga, mely körülveszi, csupán kerge farsangi tréfa, ahol is a lényeg első szavára lehullanak az álarcok, és ismeretlen testvérek ölelik át egymást.*” HTR. 506. o.

16. Vö. A REGÉNY ELMÉLETE A DEZILLÚZIÓS ROMANTIKÁC. fejezetével: „*Az eszme és a valóság legnagyobb diszkrépanciája az idő: az idő múlása mint tartam.*” HTR. 567. skk. o.

17. Fennmaradt egy további vázlat is, melynek felzete: DIALOG III. WERK UND WIRKLICHKEIT; elképzelhető, hogy ez lett volna a tervezett dialógusláncolat harmadik darabja, mint ahogy az sem zárható ki, hogy A LELEKI SZÉGÉNYSÉGRŐL lett volna az első.

18. A két rövidítés értelme nem világos; a magam részéről a legvalószínűbbnek a *S[eele]*., illetve az *F[thik]*. feloldást tartom.

19. L. Lukács György levele Franz Bleihez 1911. december 10. körül. LUKÁCS GYÖRGY LEVELEZÉSE (1902–1917) (a továbbiakban LÉV). Bp., 1981. 439. o.

20. Márkus György: LUKÁCS ELSŐ ESZÉTIKÁ-

JA. (A FIATAL LUKÁCS FILOZÓFIÁJÁNAK FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ). *Új Symposium*, 1986. 5–6. sz. 41. o.

21. A BARÁTSÁG című tárcanovellája (*Világ*, 1911. november 30.), amelyben „*az Irma-eset egyik motívuma van feldolgozva*”, aligha tekinthető e hallgatás megtörésének; l. még Balázs Béla: NAPLÓ I. Idézett kiadás 538. o.

22. Lukács ugyanazt a fogalmat alkalmazza rá (*Bessensener*), mint amit a „*kasztokhoz*” tartozó emberek egyik legfőbb attribútumaként említi a dialógusban (l. NAPLÓ – TAGEBUCH 95. o.). Említést érdemel még, hogy Lukács egyik jegyzetfüzetében a következő fordulatot találjuk: „*Bessenseim (Voraussetzung des Tragischen)*” – „*Megszállottság (a tragikus előfeltétele)*”; HEIDELBERGI JEGYZETFÜZET V. (Bacsó Béla szövegrekonstrukciója.) LAK.

23. Közvetlenül Popper halála után, egy olyan Balázs-levél kapcsán – amelyben többek közt az áll, hogy „*soha még így testvérednek nem éreztem magam*” – Lukács ezt írja naplójában: „*Levél Herberttől. Honnan van, hogy az ember bizonyos dolgokat soha nem képes elhinni, vagy hogy (hacsak nem a tisztán negatív, az ördög formájában) soha nem válhatnak elevenné beinünk? Ha életem nem úgy volna beállítva, hogy minden élet-probléma egy feloldhatatlan hallgatáson, a mérleg igen és nem szára közötti egyensúlyán alapulna, gyűlölhetheték [kihúzza: gyűlölhethetném őt] – és újra ember volnék, mint akkor, amikor Irma és Leó még élt, és létük éltetett engem. Vagy nem hihetheték semmit abból, ami nyilvánvalónak látszik: megint itt volna a régi élet, ezáltal ezzel a középponttal [kihúzza: vele mint középponttal] mint az egyellennel, ami megmaradt nekem. Vagy hihetheték és megérteném a tettet a tettesből [kihúzza: őt önmagából] kiindulva, mindenben felismerném a magam, az ő és a lány sorsát, csak magamban lát-nám a hibát, és felmentést adnék [kihúzza: felmenteném őt]: akkor megvolna az áttörés a valóságosságához.” L. LÉV. 427. o.; CV. 442–443. o.*

24. Az első vázlat szövege és a töredék „*a titok megtudásáról*”, ill. „*egy nevelésés véletlen*” nyomán előkerült „*bizonyítékról*” beszél, amely a főhős (Ervin) előtt leleplezi barátja bűnösségét. Erről nem tudunk közelebbit. Elképzelhető, hogy valamiképpen kapcsolatban állt Balázsnak a már említett (névtelenül megjelent) novellájával, a BARÁTSÁG-gal – egy olyan elcsábítás történetével, ahol a csábító „*motívumaiban*” komoly szerepet játszik az elutasított és megalázott barátja láttán feltámadó bossz-

szívágy (a novella filozófusalakja egyébként az Ervin nevet viseli).

25. „Gyuri akkoriban kétszer is itt volt. Egyik ittlétekor – mindig hosszú estéket ültünk együtt – egy este lefeküdtem, ő kint maradt Edittel. Később bejött. Csodálatos, hogy én abban a pillanatban, amikor benyitott, tudtam, hogy miről akar beszélni, holott semmi apropója nem volt, és miután 3 évig nem beszélt róla, semmi külső okom nem volt feltételezni, hogy éppen most teszi szavá. Irmáról akart beszélni. Izgatottan és zavartan, szívóját rágua járt fel-alá, köhécselt – én szívodobogva vártam. Végül azt mondta: meg kell ezt végre beszélni, mert nem szabad, hogy köztünk fontos dolgokban hazugságok és titkok legyenek. Én mindent tudok, ami Irmával volt. Én már akkor tudtam, és nagyon rosszul esett, hogy nem bíztál bennem annyira, hogy mindennek dacára velem erről beszélj. Ha volt, és volt, ebben a 2 esztendőben idegenkedés köztük, ezért az elhallgatott és tudott valamiért volt. Ez nem való hozzánk...” I. m. I. 617–618. o.

26. A mondat a LEVÉL A „KÍSÉRLET”-RŐL 1910 őszén átírt német nyelvű változatából való (ÜBER WESEN UND FORM DES ESSAYS: EIN BRIEF AN LEO POPPER): DIE SEELE UND DIE FORMEN. Luchterhand. 31. o.

27. Benne Baal-Sém rabbi „ítélő” tekintete föltámaszt a sírból egy menyasszonyt, akit váratlanul éppen esküvője napján ért a halál. Mint kiderül, a vőlegény második házasságára készült régebben meghalt felesége unokahúgával, megszegve egy ígéretet és esküvést, amit még a haldokló asszony csikart ki tőlük. Az új esküvő napján a halott feleség tér vissza, jogát követeli, az esküszegő menyasszony halálát. Ez az a „per”, amelyet Baal-Sém néma ítélete eldönt. A történetet a DIE LEGENDE DES BAALSCHEN című könyvben olvasta Lukács, melynek több más írására hivatkozik ekkori jegyzetfüzetében; vö. Lukács György: JEGYZETEK A MISZTIKÁRÓL. I. k. 155. skk. o.

28. Mind a BESZÉLGETÉS LAURENCE STERNERŐL, mind A LELKI SZEGÉNYSÉGRŐL végül is egyértelmű hierarchiát teremt az álláspontok között – az már más kérdés, hogy a „győztes” nézet „életértékét” milyenek ábrázolja a dialógus.

29. Aligha véletlen, hogy a második etika „szférájai” meghatározó kategóriák (ezeket Fehér Ferenc állapítja meg a Dosztojevszkij-jegyzeteket elemelve) tökéletesen egybeesnek az ÍTÉLKEZÉS-vázlatok legfőbb dramaturgiai-kompozicionális mozzanataival: 1) önmagunk

megtalálása a másik ember révén; 2) az ítélező fölény megtörése, sőt tilalma; 3) önfeláldozás. Vö. Fehér Ferenc: A ROMANTIKUS ANTIKAPITALIZMUS VÁLASZÚTJÁN. Új Symposion, 1986. 5–6. sz. 33. skk. o.

30. HTR. 543–544. o.

31. L. Lukács 1911. okt. 27-i naplőbejegyzése: „Soha nem láttam eljövendőt oly abszolút biztossággal előre, mint most az intellektualitásom áttörését, az áttörést a vallásiba” (CV. 443. o.); ill. Lukács levele Paul Ernsthez 1912 októberében: „Szívesen írok Önökről a Neue Blätterbe. A legszívesebben: az ARIADNE-ről, az átmenetről az etikából a vallásba.” LFV. 504. o.

32. Ennek alapvető kérdésessége ismét csak előlegezi a későbbi Dosztojevszkij-könyv jegyzeteinek problematikáját, hiszen – mint Fehér Ferenc megjegyzi – „a Wirklichkeit, a Realität szó kérdőjel nélkül szinte nem fordul elő vázlatcédláim” (Fehér: A ROMANTIKUS ANTIKAPITALIZMUS VÁLASZÚTJÁN. I. k. 32. o.). Az általa adott indoklásban viszont már kevésbé tudok osztotni, ti. hogy ezek a kérdőjelek ama kérdés mögött állnának: „hogyan lehet a történelmi szintézis, a Gemeinde (közösség) fokának valóságjellegét megalapozni”.

33. Az ekkori Rickert-jegyzetek (HEIDELBERGI JEGYZETFÜZET VI. – LAK. Bacsó Béla szöveg-rekonstrukciójában) érintik először „különösség” és „realitás” (nem dialektikus) összekapcsolásának lehetőségét – annak a Rickert-gondolatnak a kapcsán, hogy „egyedül a különös az, amely valóságosan megtörténik”.

34. E probléma előtérbe kerülése nemcsak Kierkegaard-nak köszönhet sokat, hanem például az 1910–11-es Kant- és Hegel-stúdiók nyomán kivívott kritikai pozíciónak is, amely lényegében ugyanazt a módszertani vétséget, az előzetes és „öntudatlan homogenizációt” tulajdonítja mindkét filozófusnak. Eszerint Hegel egyneműsítése (amelyről alább még lesz szó) történelmi vonatkozását, Kanté antropológiai, amennyiben feltételezi, hogy mindenki képes felismerni a jót. (Úgy vélem, erre utal az ÍTÉLKEZÉS egyik vázlatában felbukkanó Máté-idézet – „Akinek van, annak adatik”; amely egyébként tökéletesen egybees az, ahogyan Bloch AZ UTÓPIA SZELLEME-nek Kant-fejezetét indítja: „Aki semmi, kívül sem talál többel”; idézi: Mesterházi Miklós: ERNST BLOCH, AVAGY AZ ÖRÖKSÉG MŰVÉSZETE. Bp., 1991. 88. o.)

35. Az első dialógusvázlat témájával („a hierar-

chiáról, a mértékről és a határról”) kapcsolatban vö. NAPLÓ-jának december 16-i bejegyzését: „...akkor az etikát a mértéktelenség mértékeként határozhatnók meg: nagyon is közelállóan Kanthoz – és az új fogalom, amelyik belép a vallásba, éppen-séggel a mérték volna...” CV. 453. o.

36. I. Fehér Ferenc: A ROMANTIKUS ANTIKAPITALIZMUS VÁLASZÚTJÁN. I. k. 33. o.

37. Csak az egyértelműség kedvéért jegyzem meg, hogy nem valamely filozófiai hagyományra, nézetrendszerre vonatkozó reflexiót értek ezen, és nem is a hozzájuk való affirmatív vagy kritikai viszony tudatosulását. Másfelől, a sémák alább elemzendő eltérése és vitája nem jelenti a Lukács ekkori gondolkodását jellemző – jól ismert – „vonulatkettőségek” pusztá újraírását (itt természetesen Márkus György és Fehér Ferenc elemzéseire gondolok: az egzisztenciálfilozófia és neokantianizmus, ill. az életfilozófia és történetfilozófia által kijelölt kettős irányultságra Lukács műveiben).

38. Vö. a heidelbergi ESZTÉTIKA első tanulmányának (AZ ESZTÉTIKAI TÉTELEZÉS LÉNYEGE) Hegelről szóló fejtegetéseivel. HTR. 259. skk. o.

39. „Heterogeneitás (szubjektív oldalként: a szenvedés és a kreatúra mivolt) – disszonancia (szubjektíve: a megváltás utáni vágy és harc a kreatúra mivolt ellen: az elnyomóból ellenfelet csinálni, tétélezni őt, fogalmilag tisztázni [tehát a kreatúra mivoltot rajtuk kívül mint ellentétet tétélezni és a legvégső határig elvinni], homogenizálni) – forma (szubjektíve: megváltás).” I. HEIDELBERGI JEGYZETFÜZET VII. – LAK.

40. A „praktische Vernunft” – „reine Vernunft” applikációjával kapcsolatban lásd Lukács levelét Popperhez (1910. június 15.), ill. 1910. október 1-jei naplóbejegyzését.

41. Azt, hogy a homogenizálásnak ez a kulcsfontosságú rendszertani helye milyen szorosan összefügg Lukács ekkori vehemens racionalizmuskritikájával (amely a jegyzetfüzet lapjain a hegeli rendszer előzetes és „öntudatlan homogenizációjának” vádjában összpontosult), jól mutatja a következő levélrészlet: az egységet kereső, racionalisztikus filozófia „elfelejti (amit a modern tudomány és minden igazi művészet nem felejtenek el soha), hogy ő egy már egységesített, már heterogeneitásától megfosztott, már consonantiákra és dissonantiákra redukált világot egységesít. A racionalistikus filozófia tehát öntudatlan (s ezért zavarosan stilizáló) művészet”.

Lukács levele Popperhez, 1910. dec. 20. In: Popper Leó: DIALÓGUS A MŰVÉSZETRŐL. T-Twins-LAK, Bp., 1993. 384. o. A „készenléti” fogalmának beható elemzésére lásd Heller Ágnes idézett tanulmányát (AZ ISMERETLEN RÉMEKMŰ).

42. HTR. 567., 569. o.

43. A REGÉNY ELMÉLETE – immár egy más szemlélet „világánál” – kifejezetten középpontban állónak mutatja ezt a garanciális elemet: „A dráma hőse nem ismeri a bensőséget...; nem azért ke-rekedik fel, hogy próbára tegye magát: azért hős, mert belső biztonsága minden megpróbáltatáson túl a priori szavatolva van.” HTR. 540–541. o.

44. Vajda Mihály: A TÖKÉLETES BŰNÖSSÉG KORSZAKA? A FIATAL LUKÁCS „KULTURKRITIKÁJA” POSZTMODERN-HEIDEGGERIÁNUS NÉZŐPONTBÓL. *Világosság*, 1993. 8–9. sz.

45. A szükségszerűvel – ill. logikai ellentétével, a határozatlanul esetlegessel – szemben a természetszerű esetleges az, „ami többnyire van, de mégsem szükségszerű; például hogy az ember öszül, vagy hogy nő, vagy sorvad, vagy egyáltalában a természettől fogva történik (ez ugyanis nem állandóan szükségszerű, mivel nem mindig van ember – de ha van ember, akkor vagy szükségszerűen, vagy többnyire van”. Arisztotelész: ORGANON I. (Szerk.: Szalai Sándor, ford.: Rónafalvy Ödön, Szabó Miklós.) Akadémiai, Bp., 1961. 260. o.

46. Megítélésem szerint Lukács számára itt is a Rickerttel való „találkozás” jelentette az egyik legfőbb impulzust (HEIDELBERGI JEGYZETFÜZET VI.). Az ő tanulmánya nyomán – DAS EINE, DIE EINHEIT UND DIE EINS – látja be, hogy tarthatatlan a „tisztá heterogeneitás” alogikus, minden normativitástól mentes tétélezése, az ugyanis egyet jelentene a „a tisztá lét” elgondolásával. Ellenkezőleg, a „tisztá heterogeneitás” a logikai szférához tartozik, szerepe pedig az, hogy lehetőséget ad a különbségtetésre. Ebből Lukács két következtetést von le: 1) egy realizált homogeneitás mindig egy leközölt heterogeneitást jelent; 2) az, ami létezik: „relatív heterogeneitás”; ez ugyanis teljességgel hiányzik a logikai szférából (amely „konstans homogeneitás”). Lukács tehát konzekvensen próbálta revízió alá vonni a saját (pántragikus) koncepcióját tükröző „tisztá heterogeneitást”, nem akarván, hogy maga is belecessen az „öntudatlan homogenizálás” hibájába – ám lét és gondolkodás (történetileg-, valóságosan” adott) különműködésének elgondolásában

mégiscsak egy restituálandó egység képzetét, sémáját érvényesítette.

47. HTR. 534–35. o.

48. A TRAGÉDIA METAFIZIKÁJA a lehető leg-egyértelműbben fogalmaz: „A történelmi létezés egészen tiszta létezés, a magánvaló létezés, mondhatnók. Valami van, mivelhogy éppen van, és olyan, amilyen. Hatalma, nagysága, szépsége éppen az, hogy össze nem hasonlítható, hogy inkongruens valamely rendező értelem a priorijához.” (Kiemelés tőlem – H. O.) IM. 510. o.

49. Lukács egyik Balázs-kritikájában (BALÁZS BÉLA: HÉT MESE) a *mese*, „kétirányú felszabadulásának” gondolata pontosan ennek a lehetőségnek a kifejezése.

50. Hogy még egy „*maszkjátékkal*” bonyolítsuk a dolgot: az ÍTÉLKEZÉS-beli két főhős szolamát voltaképpen a Lukács-színpad egy másik szereplőjétől hallhatjuk a legtisztábban: a tragédiát és kegyelemdrámát *egyaránt* író Paul Ernstől – a BRUNHILD és az ARIADNÉ NAXOSZ SZIGETÉN írójának *keltős* hangján. (Vö. A TRAGÉDIA METAFIZIKÁJA és az ARIADNÉ NAXOSZ SZIGETÉN című írásokat.)

51. L. A REGÉNY ELMÉLETÉ-1: „Az *irónia mint a végigvitt szubjektívitás önmegszüntetése a legnagyobb rendű szabadság, amely egy isten nélküli világban elérhető.*” HTR. 544. o. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Lukács – saját „transzcendentális topográfiáját” tekintve – A TRAGÉDIA METAFIZIKÁJA és A REGÉNY ELMÉLETE közötti időben Kierkegaard Hegel-kritikája előtt „vesztegel” (Lukács emlékezete szerint ugyanis a regényelméletet megelőző időben éppen e kritikával kapcsolatos tanulmány foglalkoztatta).

52. Vö. Márkus György: LUKÁCS ELSŐ ESZTÉTIKÁJA. I. k. 41. o.; Fehér Ferenc: A ROMANTIKUS ANTIKAPITALIZMUS VÁLASZÚTJÁN. I. k. 35. o. Heller Ágnes: AZ ISMERETLEN REMEKMŰ. I. k. 78. o.

53. Ezt a tágabb kompozíció összefüggései alapján vélem így – hiszen Baláznak erre a lépésére rendkívül ingerülten reagált Lukács; elképzelhetetlennek tartom, hogy mindez ne érintette volna fölöttébb érzékenyen a dilemmát hordozó eszméknek azt a *kiegyensúlyozott* ábrázolását, amelyre Lukács mindkét korábbi dialógusában törekedett, ne feledjük ugyanis, hogy a dialógusláncolat olyan kerettörténetbe illeszkedett volna, ahol a szereplők „*környezetük háborús pszichózisa elől*” vonulnak vissza...

54. Minthogy ennek a sémának a genezise – a

„*gyakorlati ész*” követelményeiről lévén szó – a történelmi létezés megformálhatóságának kérdéséhez kötődik, indokoltnak vélem – Márkus György alapvető tanulmánya nyomán (A LÉLEK ÉS AZ ÉLET: A FIATAL LUKÁCS ÉS A „KULTÚRA” PROBLÉMÁJA) –, hogy a „*kultúra*” fogalmát a „*formáival*” egyenrangú helyzetben lévőnek tüntessem föl. Ennek létmódja a sémában betöltött helyét tekintve (vagyis *nem* a „*realitásfokot*” illető ítéletet mérve rá ily módon) a lukácsi *mese* fogalom attribútumaival jellemezhető a legegyszerűbben: „*a mese a par excellence probléma nélküli forma, az abszolút, a disszonancia nélküli homogeneitás formája*”. (Kiemelés tőlem – H. O.) (BALÁZS BÉLA: HÉT MESE. IM. 711. o.)

55. Fehér Ferenc: A ROMANTIKUS ANTIKAPITALIZMUS VÁLASZÚTJÁN. I. k. 35. o.

56. Az 1910-es év e két reprezentatív műve különböző sémákat követve hol „*léhaságnak*” tekinti az „*életből*” való tragikus kiválást, hol megdicsőíti a szakítást, a felemelkedést „*a nagy lemondásig*”. A TRAGÉDIA METAFIZIKÁJA ez utóbbi szemléletet tükrözve írja, hogy „*az egész ember egész élete... csak kerülő út magasabb célok felé. Legmélyebb személyes vágya és megvalósításáért vívott harca csak vak eszköze egy idegen néma rendezőnek*”. Így kimondatik az ítélet: „*a történelemben megnyilatkozó tragikum nem tiszta*” – ennek lesz perújrafelvétele A „ROMÁNC” ESZTÉTIKÁJA.

57. Vö. Lukács György: JEGYZETEK A MISZTIKÁRÓL. I. k.: czen belül az Eckhart-jegyzetekből különösen A KERÜLŐ ÚT ETIKÁJA és A KERÜLŐ UTAK ETIKÁJA és az ÁLDOZAT című részeket.

58. Vö. Heller Ágnes: A KÖTELESSÉGEN TÚL. A NÉMET KLASSZIKA ETIKÁJÁNAK PARADIGMATIKUSSÁGA LUKÁCS GYÖRGY ÉLETMŰVÉBEN.

59. Tartozom az igazságnak azzal, hogy e két vélekedés-„típus” – az idézőjel annak szól, hogy közülük az utóbbit Vajda Mihály SYRAKUSA című tanulmánya képviseli egyedül (in: A POSZTMODERN HEIDEGGER. Bp., 1993) – egy lényeges vonatkozásban nem azonos síkon fekszik, hiszen az ortodox „lukácsológusok” és maga Lukács is (eszme)történetileg értelmezik 1918-at, szemben Vajdával, aki „*az életmű feláldozásának*” gesztusát *filozófiai* konzekvenciák levonásának tekinti Lukács részéről.

60. TAKTIKA ÉS ETIKA. In: FORRADALOMBAN. Bp., 1987. 125. o.

61. JEGYZETEK A MISZTIKÁRÓL. I. k. 153. o.

Horváth Elemér

LUX PERPETUA

mindent elolvasott a genezisben
tovább időzött mint Senecánál a kor
hierarchikus volt az isten
jelentősebb mint római tutor

hasonlóképp Montesquieu-t
Madison elé helyezte s a skót
aufklärungból „csak kinőtt”
de megőrizte Diderot-t

de Maistre előtt (jóllehet Blaise
haláláig a kedvence maradt)
pannón sírkertben nyugszik az egész
teljesítmény egy gesztenye alatt

A SZABADÚSZÓK

a kelta legendák szerint többé soha
nehéz a szó mint a munkatábor cementzsákjai
hübrisszel terhelt ifjuság

nem épült föl
nézem az elfuscrált éden körvonalait
versek obsitok diaszpóraéletek
s nem vigasztal hogy tudtuk nem lehet

kényszerből lettünk szabadok
az angyal makulátlan pallosa nyomán
mi vagyunk a por átmenete
önmagából önmagába
aligha több mint szemiramisz függőkertjei
a summa theologiae a quantumok
civitas terrena zsúfolt sivataga
ahol az isten szüntelen távolodott

most itt ülünk hideg bálványaink előtt
öregen némán egyedül
elszánt lényegünkig a kor gyermekei
lóbálva füstölönk és fujva himnuszunk

s ezt a pusztát megénekelték már
jobban mint mi hölderlin eliot
csupán rájár a szánk mint korsóra a kút
míg eltörik szelid hugunk a víz
mint születésünkkor

és többé nem vagyunk

IN ILLO TEMPORE

persze tisztában vagy vele hogy nincs garancia
hogy a szonett amit úgy tűnik egy örökkévalóságon át írtál
az agyonidézett és antologizált darab
a spírítus mundi buboréka vidéki szavalóversenyen
nem oly maradandó mint a proton
egy év? egy évezred?
lényegtelen
talán mire egy újabb nemzedék
fel nő s ízlése eluralkodik
talán mire a kultúrad nem több mint archeológiai lelet
nyelved kriptikus kódex-töredék
megdőlt a quantumfizika
s a galaktikák közti utazás normálisabb
mint gyorsvonat budapest s debrecen között
in illo tempore amikor leírtad
egy kopott zsúfolt mahopaci íróasztalon
félretolva plátót és heideggert hogy helyet csinálj
papírnak ceruzának hogy leírd
fűtyülve mulandóságra öröklétre és szerelemre is
egy isten önbizalmával fiatalon
a hó olyan kék mint a narancs

BÚCSÚ NEWHAMPSHIRE-TŐL

minden nyáron ebben a faluban
levetem a civilizáció porát
nem tudom mi történik bágyogszováton
vagy az M33-as galaktikán
és nem mondhatnám hogy hiányoznak
isidore ducasse halhatatlan versei
amiket meg sem írt talán
a lepkék rövid életén viszont
napokig elgondolkozom
milyen lehet az örökkévalóság
rózsák dimenzióiban?...
és máris elmúlt az a néhány hét
ami az időn kívül adatott
az árokparton kéklík a katáng
s borzonganak a nyír levelei
indulás előtt megnyiratkozom
mint józan halálraítélt
és nincs az arcomon semmi nyoma
hogy nemsokára már nem leszek itt
jobb szélén kissé párás a tükör
a borbély balkezes

Határ Győző

TEIRESZIASZ HÉT ÉLETE, AVAGY EGY PATRÍCIUS MAZOCHISTA BÖJT NAPJA AZ EMBERISÉG BŰNLAJSTROMÁNAK ÜNNEPÉN (I)

Párjelenet

A két szereplő:

Trebellius Pollio, negyven körüli	} szenátorok
Trebonius Glabro, ötven felé járóban	

Előbeszéd

Teiresziaszról mesélik, hogy egyszer, még fiatalon, a Kithairón lankáin jártában látott két kígyót, egy hímet meg a nőtényét; a két kígyó épp üzekedett.

– Vajon melyikük élvezi jobban a jót: a hímnak jut-e a kék kövérje? avagy a nőtényének, a gyönyör nagyobb fele, osztályrészü? – tűnődött el rajta, míg nézte az üzekedőket. A nőtény vad gyűrűvonaglásából arra következtetett, hogy a boldogságból övé a nagyobb rész; ezen – irigységében – annyira feldühödött, hogy épp elégtelüléskor: agyonütötte a kígyó nőtényét.

Tette nem maradt észrevétlen Odafönt, s érette a halhatatlan istenek azzal büntették, hogy ott menten maga is nőténnyé változott.

Igy élte világát fehérszép formájában; de történt, hogy egy alkalommal, újfent a Kithairón meredek hátságán mórálva, megint találkozott két kígyóval, melyek közül az egyik, a nőténye más volt, ám a híme ugyanaz. A két kígyó épp üzekedett. Teiresziasz – immáron asszonyi kíváncsisággal – feszülten figyelte őket, s igen eltöprengett a látottakon:

– Vajon melyikük élvezi jobban a jót: a hímnak jut-e a kék kövérje? avagy a nőtényének, a gyönyör nagyobb fele, osztályrészü? – Végezetül, lesve az összefonódók ki-remegését, a hím hevesebb csapkodásából arra következtetett, hogy övé a jó kövérebb, java része; s ezen – irigységében – annyira feluszult, hogy mérgeiben, épp beteljesüléskor, agyonverte a hímet.

Tette nem maradt észrevétlen Odafönt, s érette a halhatatlan istenek azzal büntették, hogy ott menten visszaváltozott azzá a legénnyé, aki volt. S akkor továbbment, mintha mi sem történt volna az idő múlásában, pedig oly tapasztalattal gazdagodott, amely (a hímnő hetairákon kívül) halandónak ritkán adatik.

Történt, hogy egy ízben, ölelésükből bontakozva, Júnó és Jupiter az Olümposzon összeszólalkozott azon, hogy melyikük lelte nagyobb örömét a párzásban, s kié volt ama jötton-jó, ami a kék teljesden-teljes kövérje. Megpillantva Teiresziaszt alant, le-szálltanak hozzá, és szelíd szerrel útját elállva, megkérdezték:

– Te, kinek a halandóságban egyedül jutott osztályrészü, hogy hím és nő gyanánt

egyaránt kikóstold a hatalmas szerelem édességes ízét, mindkét végén önkívületes végletei felől, mondd elé! Mimondó vagy: ki az osztályosa a kéjben a nagyobb résznek, a hím az ő nagyon felálló Tagjában avagy a nő az ő felparázsló vágásában...?!

– Halhatatlan és Megváltó Istenek, AtyaÚrJupiter és Mianyánk Júnó, az Örökszép, íme, amit a halandóságban egymagam én megtapasztalhattam, halljátok, mimondó vagyok. A hatalmas szerelem édességes ízét mindkét végéről megízlelve és szétszeltelet részeinek tűzét szeletről szeletre kitapasztalva, immár az asszonyvilág titkát is felfedhetem. Szentséges asszonytitok ez, melynek elárulásáért, mire isteni színetek előtt kényszerülök, Mianyánk Júnó megengedj. Bizony hogy a tízfele szeletelt kéj hatalmas kilentizedét az asszonyi mohóság nyeli le maga felparázsló vágásában, s amennyit annak hagy: a jötton-jóból a férfiember nagyon felálló Tagjának csak-csupán a csepp egytizede marad.

Minek hallatára Júnó iszonytató haragra gerjedt.

– Nincs megbocsátás annak, aki Asszonyvilág Hétszerszent eme Titkát ország-világnak elkotyogja-kipicsogja!... – Mondott még ennél cifrábbat is az istennő; s azzal a fekete hályog átkát ráhányta Teiresziasz szemére.

– Amit kérdeztél s arra, az igazért, amit felleleltem: Mianyánk Júnó, miért veszed el a szemem világát?! – jajdult fel Vak Teiresziasz (mert onnantova, míg élt, vak volt), és a szeméhez kapott.

– Mi okból tetted ezt vele, ki magad kérdezted-szorongattad, s ha mi igazat rá mondt, magad is tudhattad, hogy úgy igaz...?! – fordult isteni Párjához a Világuralkodó.

– A szemem világa: oda!... Atya és ÚrJupiter Isten! Add vissza! Add vissza! – veszélt a szegény.

– A szemed világát vissza nem adhatom. Erős kötés ez; s a Megváltó Istenek szép gyülekezetének akármelyike akármit kimond, az Égi Rendelésben és Heimarmené rendtartásában ugyan marad és változhatatlan – mond komoran Jupiter. – Jóvátenni nem, de enyhíteni vakságodon annyit tehetek, s íme, fogadd, ha enyhület az, hogy inentova istenek látásával láthadd a jövőt. Jóstehetségedhez ráadásul, hogy megérhesd, amit jóstál, adok neked hét életet. Hogy nagy idődért és sorslátó tudományodért halandó társaid kegyeid keressék és tisztelve rettegjenek.

Így adatott meg Vak Teiresziasznak, hogy hét életet élt, és az idők révébe beérkezve sorra megláthatott mindeket, a jót és a rosszat, amint megjövendölte volt.

*

Legendája még annak is a tudója, hogy hét életet élt ugyan, de nem egyvégtéből; hanem minden élete vége közeledtét megérezvén, a Kithairón öregbarlangjába vonult, és ott, barlangi bőlnyibőr nyoszolyáján, három napra elszunnyadt.

Különös szerrel, Heimarmené kifürkészhetetlen akaratából s a Megváltó Olümposziak engedelmével és parancsolatjára – valahányszor felocsúdott, az országulás mind újabb meg újabb formájára ébredt, s próbálomformán mind újabb meg újabb uralomban élt.

Hetedszerre, mikoron már utoljára fogyatkozott életnapja, s tudták, hogy álmából többé megébredni nem fog, köré sereglettek a bölcsék Hellász minden tájáról, és faggatni kezdték:

– Agg Teiresziasz! Te, ki minden kormányformát megjövendöltél, majd életálmódból megébredve, végigélted s kikóstoltad sorra mind. Ki éltél timokráciában/meritokráciában, mobokráciában/ochlokráciában, gerontokráciában/demokráciában, oligar-

chiában/poligarchiában, jó és rossz fejedelmek, felséges és aljas türannoszok alatt: melyiket válasszuk? Az országlás mi formájáért esedezzünk a Magasságos Istenekhez, a kormányzás melyminő fortélyos válfaját kívánjuk szenvedelmes kívánczóságainkban...?!

Teiresziasz pedig, kinek az ő hét életén túl mulandó idők isteni látása és vakon fűrésző jóstehetsége is megadatott, barlangi bölénybőr nyoszolyáján, hová halódni aláhanyatlott, nem mozgó ajka közt alig rebegetve mondta:

– Ti, Hellász bölcsei! Halandó tökélt kormányforma nincs, amelynek igáját nyakatokba vevén meg ne bántátok; ésde kormányzás és állam hárminő formáját válasszátok is, végezetre a Tartarosz fenekére kívánjátok valamennyit.

Egy patrícius mazochista böjtnapja az emberiség búnlajstromának ünnepén

TREBONIUS *(betoppan a tricliniumba, ahol barátját és szenátortársát kedvenc fekvőszékén, nyomott hangulatban találja. Körülvizslat – elbámul)* Mi van veled, amice, miért ez ünnepi csend, hol a fuvoláslány: elkergetted? Merre a ház Graeculusa meg a megszokott nyüzsgés, hol van mindenki?

TREBELLIIUS Amint látod. Barátod álmatagon a semmin jártatja a szemét, és tógája redőit rendezi. A rabnépnek napnyugtáig kimenőt adtam, élükön a tricliniarchával, mivel ma nem főzünk; a kapurabszolga kivételével, őt a láncán találod, s nyilván ő eresztett be. Ma böjtnapot tartok. Nem ő eresztett be?!

TREBONIUS Már hogyan; persze hogy ő. Tőle tudom, hogy gyászolsz és böjtnapot tartasz; de okát nem mondta. Mi az ott az öledben, mivel babrálsz és bibelölödsz?

TREBELLIIUS Egy nabateánus rableány fűzte fel nekem borostyángömböckökből: rózsafüzérnek mondják a Vörhenyes Kő Városában, Petrában. A mi vérbűnkatalógusunkat morzsolom, litániaformán, a miénket. Nem babrálok és bibelődöm, hanem – telepedj mellém, és tarts velem – ájtatoskodom.

TREBONIUS Akkor igaza volt a vén gallusnak a kapuban; „a Gazda bűnnek eresztette a fejét”.

TREBELLIIUS Vagy inkább engedett hajlamainak; a Görögünk szerint mániákus-depresszív vagyok.

TREBONIUS Zagyvaság. Ezek a tudálékos görögök mindenfélét kitalálnak, s meg is játszószák; nekünk, latinoknak s birodalomépítőknak nincs időnk ilyesmire, mi nem lelki-cézünk, nem engedhetjük meg ezt a fényűzést.

TREBELLIIUS Vajon. Én nem néztem bele, de jövőolvasó capsariusom dörmicsélte, s én meg fél füllel elkaptam. Egy kései gallus auctor, bizonyos Proust nevezetű, léssen volt olyanokat mondandó. Hogy ezen a földön minden nagyot a neurotikusok visznek véghez: vallásokat alapítanak, mesterműveket alkotnak, birodalmakat hódítanak. Valahogy így. A végén kiderül, hogy mindent eskóros dühöngőknek: holmi pszichopátnak köszönhetünk, Dzsingisznak, Mohamednek, Napóleonnak. Jómagam meg, mint jófajta mániákus-depresszív, azzal mulatom magam, hogy számba veszem rombolásainkat/kártevésainkat, és elgyászolom Népi Hekatombáinkat (senkit nem bálványoz a nép annyira, mint a Nagy Mészárlót); mert mint magad is jól tudod, amice, népirtás nélkül nincs diadal, eltussolás nélkül nincs országos ünnep. Most okát adtam, s tudod a miértjét: ez az, minek okáért böjtnapot tartok.

TREBONIUS Ugyan, kedvesem, Pollio! Mazochista vagy. A történelmi sebhegedés ide-

je: három nemzedék. Te meg olyan évezredes hegeken tépelődsz, amelyeket a hősveteránok a Fórumon hiába is mutogatnának: nyoma sincs.

TREBELLIVS Hanem ha a krónikákban. Kérdezd meg Julius Capitolinust: van úgy, hogy a krónikák is kivéreznek, és vérbűnkatalogust eresztenek magukból a sorok között. Kik rendeztek népirtást valamely Péter-Kulcsosa-Őszentsége, III. Innocentius parancsára, az eretnek bogumilok között? Ne szólj szám, nem fáj fejem. Nem tagadom, mazochista vagyok, született, profi, szeretek kétségbeesni valamin, akármin – valósággal sportszerűen űzöm; mármost, hogy mi volt előbb, a tyúk vagy a tojás – a kétségbeesés belső kényszere- s mintegy komplexuma-é, amelyhez ürügyet keresek, hogy legyen min kétségbeesnem, vagy megfordítva, minden okom megvan a kétségbeesésre – nos, ennek eldöntését barátaimra bízom, ha vigasztaló szándékkal betoppannak esőgyűjtő impluviumomba, épp jókor, mert közel járok ahhoz, hogy a kardomba dőljek, bár rosszkor is, mivel lakoma napján böjnapot tartok. Igaz, rád nem vonatkozik mazochizmusom ösztökéje, s ha beéred a borral-mártogatnivalóval – magam hozom.

TREBONIUS Sose fáradj, s ne mozdulj, ha nem tartasz velem. Azt ennyiből is látom, hogy nemcsak sportszerűen űzöd, de mesterien csinálod, s van is min kétségbeesned, megengedem. Nekem is harangoztak egy másik kései gallus auctororról, aki valami fattyúlatin nyelven volt léscen írandó, bizonyos Flaubert avagy Floribertus nevezetű; ő meg az Emberi Butaság múlthatatlanságán/végéremehetetlenségén szeretett kétségbeesni, sőt regényes formában gombostűre tűzögetve, szolgált is a példák ezreivel; harangoztak nekem más auctorokról is – egyről, ki valami Ázsiából (a Selyem Birodalma mellől) ideszemtelenkedett barbár nyelven kaffögött-nyafögött, a nevét kérdeznéd meg Graeculusodtól – valamely kikupálódott szkíta, ki az Államon szeretett kétségbeesni, s ezen lógatta az orrát hétszám, az Államon, amelyet a 449-es epheszosi zsinat ragadványnevének örökbefogadásával *Latrocinium Magnumnak* nevezett el –

TREBELLIVS Az! Az! Jó, hogy emlékeztetsz e fő-fő latorságra, egy borostyángömböcöt ez is megérdemel a kétségbeesés rózsafüzéréen, s már ihol babrálom-fogdosom is nagy *repentissime*, a bűntudat bús magambaszállásával – bátor bűnrészesnek nem érzem magam: mert meglehet, hogy a szittyáknál ez így van, és nem szívlelték meg eléggé az arisztotelészi meghatározást a „politikai jószágról”.

TREBONIUS Nem hát; mert nyilván láthatod, minél hátrébb megyünk a gypükön túlra, annál sűrűbben találkozunk zavaros elmékkel; míg azután a limesektől három nap járőföldre már csak azok vannak kizárólag, s csupa ilyen zűrös-zavaros tatár kobak nyargalászik; a nyeret/zablát/kengyelt nem ismeri, szőrmentén üli meg az eszméket, s innen kezdődik a kasgár/lebégy/onogurok (vagy önögürök) vándorbirodalma: igrickek-regöcök, dombrások-kobzosok – azokból áll ki minden törzs.

TREBELLIVS Jól mondod, az ilyenek nem tudják (honnan is tudhatnák?!), hogy a Szaigeirita e meghatározásában a jószágra esik a hangsúly – arra tolódott. A Graeculusomtól tudom, Abdérai Prótagorasztól Merleau-Ponty Parisiensisig a gondolkozók hosszú sora hordta meggyőződése legközepén, hogy a „lélek” kollektív téveszméje érvénytelen, s hogy az emberjóság a faunába beletartozik mindenestül: semmi olyan megkülönböztető jegye/privilégiuma/okkult kvalitása nincs, ami attól radikálisan elválasztaná –

TREBONIUS Hát az a hatalmas frontális lebenye a gondolkozókájában, amely a koponyacsonthéjat előrefele kidudorítja, s oly boltozatos homlokot képez, amilyenje semmilyen más jószágnak nincs, sem a hitrege Bestiariumában, sem a címerállatok között...?!

TREBELLIVS Jól mondd, hatalmas előgya van, s az értelmesezés töményedeésével mintegy „megszervezte” magának az alanti világot (bár ezt se túlozzuk el, hiszen föld-hözragadt: szárazföldhöz ragadt jószág a szegény); de soha ne felejsük el – ésde ha egyiptusi orvos-papunk ebbe még nem avatott volna be, most megtudod –, hogy az agyképződés (a telenkefalizáció, ill. kortikalizáció) honnan-miből indult el. A hasad-ból, még szájhásbél féreg korunkban... –

TREBONIUS A hasamból...?!

TREBELLIVS Vagyis a szádból, helyesebben. A szájkörítő érzőpontok indították törzs-fejlődési útjára az enkephalont – azok, amelyek eredetileg a táplálékszerzés/prédale-sés/rátörés/leteperés/torkonharapás és behamzsolás ingerjátékát kanalizálták, idegi szervezését fiziológiailag megfogalmazták, és az egész szenzóriomot – még az istenek bandába verődése előtt – a Falás, a Falhatnék szolgálataiba állították.

TREBONIUS Még annak előtte, hogy a Tűzlopó az előembernek tüzet lopott, s azt a Lángpallosú háta mögött a Kertbe becsempészve, az Előádám a Prométheusz tüzén a Tudás Fájából kisütötte volt volna az előre tudás pecsenyjét...?!

TREBELLIVS Jóval annak előtte. Abban a szájhásbél-ösbestiában történt, ki is, hogy az élet békalencseleves-okeanoszából kimászott-e, avagy innen oda belemászott, öreg-mindegy

a szájkörítő érződúcok szerterúgták axonjaikat, összeakasztották dendritjeiket: a lény elemi „falhatnékjának” ösaretéjéből nekilendült a „fejesezés”

ragadozók vagyunk, Treboniusom, ragadozók elsősorban, és morális lények csak huszonötödsorban. Az a magas-összerendezettségu reflexintegrál, amit „intellektus-nak” tisztelünk, másból futott fel kortexünkre, más volt a *trigger*-hatás, amely lilogenetikus felfutását rá kiváltotta; de ehhez a félig élő biokristályokig, az önreprodukáló plazmid-planktonokig kéne visszamennünk, amikor az érzülékenység szétterjedése után évszázezrekekkel megszületett az önészlelékenység, s az első proprioceptorokban először sejtett föl a „fájdalom” (vagyis a renyhén kínálkozó, lebegő vízítáplálék felérezte, hogy eszik); s ez az újdonság, amelyet utóbb „fájdalomnak” neveztünk el – alkalmasint ez volt az a *trigger*, ez, meg a nyomában járó vészreakció, amely végezetre a talamusztelep-képződés, respektíve az „intellektus” *logosz szpermatikosza* lett.

TREBONIUS Ne oly erőltetett gyorsmenetben, jó Trebelliusom! A te egyiptusi orvos-papod csak hagyj; de az a gyanúm, túlon túl sok időt töltögetsz Görögöd társaságában. Mi kár, hogy e tudományodnak a Senatusban nem sok hasznát veszed –

TREBELLIVS De! De! Éppen hogy a senatoroknak kell ezt a fejükbe bevenniük, s már elhintettem a magját, amikor legutóbb a Senaculumban ülésre gyülekezünk

mert egész törvényalkotásunk rákfenéje ez a paradoxon, s bizony az emberszörnyeteg csontpáncélja alatt ezt a titkolni való gyalázatot hordozza, mint valami kincses kárbunkulust egynémely sárkányféreg, agya közepén: hogy akármekkorára nőtt légyen eddig és nőjön ezután „intellektusunk” felhőkarcolója, bámulatos működtető gátlásemeleteivel s logikánk, komputerék ezreit megszegyenítő algoritmiájával, még mindig dominál a szájkörítő ideg falásmegszervező eredete

elsősorban predátorok vagyunk, és csak huszonötödsorban erkölcsi lények

elsősorban hitszegő, megbízhatatlan, ármányos, gáncs- és lasszóvető, bitangolni vágyó rablókalandorok vagyunk, és csak huszonötödsorban államalkotó „politikai jószágok”

nem az Állam kristálytani modelljein, nem az elméleten múlik: rajtunk megy tönkre minden

nem véletlen, hogy harmadfélezer éve török a fejüket boltozatos koponyájú filozó-

fusaink (hogy szinte látni véljük, amint homlokdudoraikon amaz általad olyan nagyra tartott frontális lebeny kilüktet), s kotlanak ezen a fölöttébb fogas kérdésen: az eszményi Államon és annak Formáján; de csak oda konkludálnak, hogy van a vereségnél is nagyobb szégyen: az öngól – ha sorozatban rúgják.

TREBONIUS S míg te egy borostyángömböccel továbbhaladsz a nabateánus rableány rózsafüzéréen (ahogyan Petrában, a Vörhenyes Kő Városában szent olvasódat nevezik) – mert heves kifakadásodból úgy hajazom, az Állam az első, amin istenigazában keseregsz, hogy a kétségbeesés ékesszólóvá teszen – én meg tán fel is véshetném viasztáblánkra, hogy ez az Első Kétségbeesnivalód? Vagy akár el se kezdjem, mert ha mind előszámolod, kétségbeesnivalóid sokasága egy viasztáblára rá sem fér?! Mímondó vagy, illustrissime, Trebellius Pollio...?!

TREBELLIVS Tégy rovást, s úgy igaz. Az Állam az első, ez a *szünodosz lésztriké*, vagy ahogyan elsőbbit neveztik volt, az a *Latrocinium magnum*, amelyen akármennyit sopánkodjam, a rajta való kétségbeesésbe se belcáradni, se véle betelni nem tudok. Ez hát az első, de nem a legnagyobb, sem nem az, amin a legjobban veszékelek.

TREBONIUS Nem-é? Hát mi volna az, amin még jobban kétségbeesünk illenék, másodikul...?!

TREBELLIVS Látom, felcsaptál kétségbeeséseim számtartójának: ám legyen. Mert ha az eszményi Állam eltervezésével semmire sem mentünk, és államművészetünk már a felállványozásán tönkrement, volt valami, ami mindvalamennyiünknek jobban sikerült a kellelénél.

TREBONIUS És az...?!

TREBELLIVS Ládd, senator úr, ez az államművészet megcsúfolásának a teteje, s mint olyan, ez is jószágelmének magasrendűségét bizonyítja – vesztünkre.

TREBONIUS Mondd elé! Ne csigázd tovább!

TREBELLIVS Valami, aminek mind elméletét, mind gyakorlatát tökéletesen kidolgozták, filozófiáját, joggyakorlatát kodifikálták-szentesítették a századok folyamán titkoszaktörői a titkos kérdésnek, korifeusok és koribantészek, beavatók és beavatotak; kiben jártasságra szert tenni nem kis életveszedelemmel jár –

TREBONIUS És az...?!

TREBELLIVS A maffia *per se*. A siculiai maffia, a neapolitanus kamorrha, a kínai triád a maffia kicsinyben és nagyban; a maffia (titkos) kapcsolata és (rejtve maradó) összefonódása mindama szervezetekkel és kulcsfigurákkal, amik és akik abból (a dolgok természeténél fogva) kirekedtek-kimaradtak, s rajta kívül vegetálnak, hol mint „bűnüldözői” (hogy fenntartsák a tisztes látszatot), hol mint csendestársai/fedőszervei vele szimbiózisban (egyház, állam) –

TREBONIUS Nem túlzod el sötétenlátásodat? Nem veszítetted el arányérzékedet? Nyilván ha a tisztességesek száma csak kicsivel is több, mint fele és római polgár, akkor a római jellem fölébe kerekedik az elvetemültek légióinak, és a közélet tisztasága biztosítva lesz. Mértékletet embertársaid megítélésében, senator úr; és majd mindjárt eggyel kevesebb okod lesz a böjtös kétségbeesésre.

TREBELLIVS Én is idézhetnék a fejedre valakit a tetovált hasú britónok bölcsei közül, bizonyos Gibbon nevezetűt, akinek mindenre volt kádenciája... de nem teszem.

TREBONIUS Tedd, idézd! Ugyan mit mondhatott, amit ne mondott volt légyen előtte, Platón és társai...?

TREBELLIVS Hogy a megvesztegetés, a korrupció – úgymond – az alkotmányos demokrácia csalhatatlan jcle. Már hogy ne is terheljelek kétségbeesésem alfejezeteivel, amilyenek

(a) a maffia és az államapparátus bozótos összefonódása

(b) a maffia és a titkos diplomácia egymás kezére járása

(c) a maffia rákos túlnövekedése

maga az Állam is csak akkor működőképes, ha szupermaffiává növi ki magát; míglen egy szép napon észre nem veszi, hogy kompenetrációja a maffiával teljessé vált (közös kasszával, összeházasodással); a maffia immár nem „állam az államban”, hanem épp megfordítva, az Államról lehet azt mondani, hogy „állam az állam körül”

a szájkörítő izmok a száj körül – olyan, miként

hogy immár a rákfenévé növekedett magánmaffia az Állam vastaghúsa, az államapparátus csak a bőnye, a cseplesz meg a copáka rajta. S hogy szót szóba öltsek, az is csinoska alfejezet volna –

(d) a maffia és a korrupció, mely utóbbi, akár a nemespenész, pikáns ízt ad és különös értéket kölcsönöz az Állam-Sajtnak –

TREBONIUS Hangulatember vagy, Trebellius Pollio. Ahelyett, hogy fuvoláslányokat hívtál volna, ünnepelni zavarod rabszolgáidat, és itt keseregsz nekem az üresbélűség görcseiben. Jupiterre, én is tudok kíméletlen lenni, torkon ragadni vesező érvelésed egy-két kegyetlen rákérdező rétori fordulattal:

nem amolyan savanyú a szőlő alapon ugrik össze a szád, és azért fintorogsz, mert a maffia kihagyott? Nem találsz a hozzá vezető bizalmas kapcsolatot? Kis hal módra a korrupció nagy szemű kifogóhálóján kicsúsztál, s most titkon számlált veszteségedet siratod...?!

mert lehet a korrupció nemespenész, ami pikáns ízt ad és különös értéket kölcsönöz a sajtnek, de lehet az elménckedés olyan, a komédiaíró Terentiusé miként, hogy túl-hajtott, s te is már nem az igazságot hajszolod, hanem a nevetetést...?! Há? Mi? Ficsori foggal nevetgélő csorbacsík senator, hát már az odvas fogaid megcsináltatására sem telik?! Haha! (*Hangtalanul megkacagja. Amaz főhajtással, megadólag várja, amíg vendége kikacagja magát*)

TREBELLIVS A Caesar udvari fogászát a hadjáratra magával vitte: várnom kell. Megköszönném a goromba kezelést, rétorom, és én se bánám a csattanós orvoslást, ha használna. De jóllehet sírásom az éig csap, mint Diomédész bömbítése, nem hallhatod, mert befelé nyeltem. S harmadikul ezt is odavésheted viasztábládon kétségbees-nivalóim listájára.

TREBONIUS Mit? A korrupciót?

TREBELLIVS Barátom – hogy ne csak azzal nyaggassalak, hallhattál eleget a nyomtató ló beköthetetlen szájáról. S hogy a korrupció az alkotmányos demokrácia csalhatatlan jele, az hagyján (még öröndetes is: addig van *emez*, míg ilyen *jele* van)

de kedvesem: a korrupció a kenőolaj

oly lubrikáns, amely kiirthatatlan. Annak átkozottul öröndetes *ismérve*. Hátrálsz már az agarakkal?!

nincs társadalom korrupció nélkül; nincs uralom, amelyet – a hatalmon töltött ne-gyedszázad után – meg ne enne a korrupció

adóbérlők, exarchák, proconsulok: fel se vállalnák a kiküldtetést, mely annyi törődéssel/veszedelemmel jár, ha nem enyhítené a Fáradalmat a Váradalom, s nem kalkulálhatnak bele a korrupció hozamát. A légiók zsoldjára nem futná, és a rómaság-béliek a parazsas korsó mellett megülve, Róma sasait ugyan meg nem hordoznák senki, s nem vinnék se Mauretániába, se Boldog Arábiába, se a Két Galliába, sem a Propon-tizon túlra. Gondterheltnék látszol, barátom: adassak neked is egyet a nabateánus

rablány felfűzte borostyángömbös-szentolvasóimból, melyet a Vörhenyes Kő Városában, Petrában rózsafüzérnek hívnak: megosztanád böjtömet és aggodalmaimat...?! TREBONIUS Korántsem. Csak épp borongó hangulat vesz rajtam erőt aggodalmaid hallatán, és emlékeimben elfelhőz ama roppant távoli földség, minckelotte felfedeztük és a névadó ünnepségen a birodalomhoz csatoltuk volna (ésde még a messze hajózó punok előtt is sikerült titokban tartanunk); no meg szkíta capsariusom esete, akim hajdanidőkben volt nekem, a könyvtáramat rendben tartotta, és az én scriptoriumomban írta le A TITKOS TANÍTÁSON TÚL (BEYOND THE SECRET TEACHING) című opusát a Világtojás Ovaloidításáról, az Oligarchikus Elit Örök Vedléséről meg a Korrupció Hogy Miért Üdvös Lubrikáns, és miért, hogy Társadalmilag Szükségszerű... Több e-félélt belehányt – mindhiába; mert igencsak pórul járt New York-i irodalmi ügynökével, ki maga nem írt, csak megnézegette portékáját, és házalt vele. Ez, jóllehet kétségbeesetten rajongott a könyvtekerécsért, szűkülve szabódott:

uram! Ha én ezt rabszolgáimmal leíratom és áruba bocsátom – mond a jámbor hebreus – nevem s reputációm oda. Végem. Az egyetemi campusokon fasisztának bélyegeznek, kirakataimat beverik, elvesztem megélhetésem, és nem is az utcára: az amphitheatrum vadállatetető pincéibe kerülök, míg fölötünk zúg a Colosseum: *ad bestias! ad leonem!* S hogy az oroszlánok torkában végezzem, ezt nem kívánhatod tőlem, akármennyire egyetértek vitulinum-tekercednek minden betűjével, ezt nem kívánhatod, Confinibus! – – –

...Hja! Ab Urbe Condita 2714-et írtak (vagyis 1961-et a barbárok időszámítása szerint), s ama feltáratlan földségen oly setéség honolt, hogy a diákság zöme maoista meg trockista tekerceket olvasott olajmécsvilágnál, sátraiban; s ezért az én szkítám, jó Confinibusom ama kövér írástekercse égetnivalóan veszedelmes portékának bizonyult. Róla meg más fantomokról, Capitolinus Juliusnál meg más históriás könyvekben, *passim*. A korrupció kirihatalanságát felvéstem (már hogy „áldásosnak” ne mondjad); mondd elé további kétségbeesnivalóidat. Negyedikül?

TREBELLIVS Hogy olyan ijeszítően kevesen vagyunk, akik valamin is kétségbeesünk. Jókor említéd Confinibusodat, a szkítát, aki capsariusodnak volt neked meg írástekercsét. De meddig veszedelmes portéka az írás, és hányan olvasnak?

... Szabadosok a hínvesszőjüket, lovagok leányai a vágásukat, százezerszámra: árulják, kergetik egymást, s ez aztán csak a viszkető-keleendő portéka, Treboniusom! A piacon mindenki vagy árut hajszol, vagy árulja magát – s fogy az igazi latin

s ez az, amin nem lehet eléggé kétségbeesnünk: civilizációnk hártavékonysága. Az, hogy vettem magamnak ugyan Görögömet, s ha nem csurrantja a bölcsességet, amint dukál, a Graeculust megcsapatom; de a kultúra – s ezzel, egyúttal, a civilizatórikus gátlások – csupán egy kisszámú elite korlátozódnak.

TREBONIUS Mely áldatlan helyzeten az elit mit sem segít, ha aggodalmának könnyeivel telesírja köpöcsészejét, hogy belemossa kezét, és elhárítsa a felelősséget magától. Te tán tettél egyebet is, mint hogy tördelted a kezéd? Halljam kétségbeesnivalóidat: ötödikül...?

TREBELLIVS Igenis tettem. Nálam pálcáhegyre vesznek minden rabot, ha kölyke nem tanul – iparosmestersége mellett – írás-olvasást az ergastulumban. Mégis, álmaimban ott kísért annak a rémképe, hogy elegendő egy, csak egyetlenegy nemzedék „kiesése” – és az, amit az Athenás- és a Rómaságbéliek, mi eddig görög–latin civilizációnak hitünk Itália-szerte, a scmmibe hull, Epikurosz atomjai miként.

TREBONIUS „Kiesése”? Hogyan, mi réven?

TREBELLIVS Akár a kultúraellenesség endémikus ragálya, akár az általános elbarbárosodás/elbaromiasodás következtében, minek máris vesszük jeleit, akár az akusztikus/vizuális szerkentyűk, szem- és füldugító képernyős masinák dördüldözései következtében, melytől mint a szélütött, erre-arra kóvályog a latin.

TREBONIUS Egy olyan Therszitész rossz szelleme szállt meg, aki ráadásul még böjtöl is. Mondd, amice, nem azok környékeztek meg téged – a világvégeváró galileusok?

míg te aggodalmaid szent olvasóját morzsolgatod, odakünn belevakulsz a márvány napsütésbe, s ha csak kiteszed a lábodat, árad és tündöklök az Urbs. Nem, barátom: amíg éjszakánként így dübörögnek a hússzállító társzekerek a kövezeten, és így dorbézolnak a tavernákban a beszopott praetorianusok, addig ez a caesarok lakta márványcsuda, a mi Rómánk, a mi civilizációnk: az, aminek mondani szokás

az Örök Város

Róma él, míg világ a világ, s te csak ne félted azt, aminek oltárain annyi aranyzarvú ökröt áldoztanak, s rajta annyi templum öröklik: holmi kieséstől, hiányszakasztól ez a Róma ugyan nem veszhet el, csupán mert egy-két részeg latint megszédített Ízisz, Attisz, Kübelé vagy a Halott Hebreus. Aggályod töröltetik, s mondd tovább. Hatodikul?

TREBELLIVS Te csak ne törölj semmit; s vésd fel mellé, hatodikul. Ha a jogérzék és a valóságérzék meggyengül, lábra kapnak a henye nosztalgiaik, a boldogságos látások. Nekem rémkép ez is, a sziruppá sűrűdött mákonyok rémképe

hogy a bukott „közmegegyezéses” áligazságok, az elhullott Consensus Gentiumok közül új erőre kap ez a legkártékonyabb: az „Aranykorszak” téveszméjének csábítása. Annak a veszedelme, hogy az „elveszett aranykorszak” hésziodoszi hitregéje újra a „történelmi valóság” körvonalait ölti magára; a mániákus utópisták új, hamisnál hamisabb utópiákat – a megváltástanok évezredekkel lekörözött meghirdetői új, imposztor „Megváltókat” kreálnak, a birodalom széttülesztésére, a barbárok ránk uszítására, Itália meggyötretésére. A hazug hiedelemvilág rémképe: nem elég ok, hatodikul, arra, hogy kétségbeessek?

TREBONIUS Rémálmaidból felébredsz, s rémképeidet elrebbented, ha kialszod. A megváltóvallások? Hány van?! Tucatjával mérik. Gyermekbetegség. A veterán, kivált, ha megkapja birtokocskáját, gazdálkodik, s rabszolgavásárookra jár: kamaszalmokkal nem törődik

birodalomszerte keveset mondok, ha nem szalajtottunk fel negyvenezer imposztorot kivégzőkeresztjére, akkor egyet se. Az egyik tizenkilenc, a másik egy híján hús: Róma ellen ágál, és megváltóságra tör. Hol vannak már, meg tudnád mondani?! Csak arra kell ügyelnünk, hogy e hozzánk beözönlő megváltóvallások egyenlő eséllyel szájalják keleti portékájukat a piacokon, s akkor elmondhatjuk, hogy egyik ordast a másikával vertük agyon. Más kétségbeesnivalód – hetedikül?

TREBELLIVS Graeculusom. Nem is vásáron, hanem kéz alatt, drága pénzen vettem Görögömet, majom helyett, mulattatómnak; de tudományával csak keserít. Pürrhóniánus az istenverte, s szócsatáinkat váltig azzal intézi el: uram, elméleteid csupán dekorációk a valóságon; mennyezetről hullajtott rózsaszirmesódnak, lakomáidon, elhervadni sincs ideje, és már eltapostátok

hogy a szavak – ő úgymond –, a szavak kicsorbulnak a vérvalóság sziklás promontóriumán, melyen elméleteid százával szenvednek hajótörést. Ő porrá örölt szavainkat szétszórja a szélbe; és én? Falernumival kínálom, és nagy kénytelenségből igazat adok neki.

TREBONIUS Mi az a szó, mely szó? Más a szó, ha Graeculusod mondja (orron s garaton keresztül harákolva a latint), és más a szó, ha Seneca mondja

más a szó, ha egy jöttment szibarita korcs mondja (maga se tudja, mit), és más, ha Senatusconsultus mondja, harsonások hirdetik a kolóniakon végestelen-végig, és utána igazodik a birodalom, fel a limesekig. Miről beszélünk?!

TREBELLIVS Erről a legvonzóbb, legősibb, legútszélibb „aranyigazságról”. Legútszélibbnek azért mondom, mert még közmondásokban is találkozol vele minden nyelven, volscul/etruszkul/sabinul, legősibbnek pedig azért, mivel primordiális megfogalmazásával a praeszokratikusok óta – Kantig találkozunk: Zsidóország kőbibliájában, Arábia köimádó beduinjainál (innen kerül bele majd a Koránba, mely berbernek-tuaregnek azon teremtetlenül az Istenség Szava), szólásmondásgyűjtésekben, orális kegyes óhajokban: mindenben.

TREBONIUS Hogyan szól?

TREBELLIVS Nem szól, hanem recseg-ropog, amilyen rútt a teutonok erdei idiómája: „soha másként ne cselekedjek, csupán ha ezáltal törekedhetek arra is, hogy tettem általános törvényhozás alapjául szolgáljon” (csikorgó-germánra fordítva: „Ich soll niemals anders verfahren, als so, dass ich auch wollen könne, meine Maxime solle ein allgemeines Gesetz werden” [KANT: GRUNDLEGENG ZUR METAPHYSIK DER SITTEN]). Megvallom, magam is sokáig kínlódtam-viaskodtam újrafogalmazásával, hogy közlénzetbe hozzam (mert akkor még polgárháború dúlt, és én, politikafertőzött, fiatal fejjel hittem e csudakencés, kígyóhájas-medvezsíros gyógyír mindeneket kúráló vajjatos erejében); rab írnokomnak szörnyen tetszett, már ahogy a kutya hízeleg, míg vellumra vetette, ahogy tollba mondtam, s amaz ifjúkori traktátusom végéről valók ezek a sorok –

TREBONIUS (*nevetve szavába vág*) Mellyel megajándékozni kegyes voltál, tudom, emlékszem, EGREGOROSZ volt a görög, és AZ ÖRZŐ KÖNYVE volt a latin címe: felolvastattam, s valami rémlik. Ha tán emlékeztetnél, s felidézned –

TREBELLIVS Ráísmernél?! (*Lectisterniumán szónokias pózba vágja magát*) „Tervej olyan államot, amilyennek az Államot – magaddal szemben szeretnéd”*

* Költőies kifejtése:

nem az a kérdés, ki legyen a gondviselő szülők: az-e, aki eddig is volt – vagy hogy apánk-anyánk az állam legyen ezentúl

ó – nem az a kérdés, mi együgyűség rossz tettei, fattyúk és türelmetlenek, akikben így szól ez a *vagy-vagy* az a kérdés, milyen *szülők* vagyunk mi magunkban és milyen *államok*

magunkban hordozzuk anyánkat

magunkban hordozzuk apánkat

ha most mostohaszülőnek bizonyul az állam, ne az államot okoljuk, hanem az *Államot*, amelyet magunkban hordozunk

ha méltatlannak bizonyul apánk-anyánk, ne az embert okoljuk, hanem a *szülőt*, akit magunkban hordozunk

lehet, hogy az állam sohasem lesz édesszülő... Eltaszító mostoha, vadidegen adóbérlő és végül korbácsbordó zsarnok, aki soha nincs velünk megelégedve

lehet, hogy a szülő sohasem lesz az Édes Utópia... Beragad szűk hagyományaiiba, fanatizmussal, babonával lábatlankodik, és mi sohasem leszünk vele megelégedve

de egyet ne felejtünk el – mi: fattyúk és türelmetlenek, akikben így szól ez a *vagy-vagy*

hogy választani csak *egy* lehet: ámde többé ne a választásunkban keressük a hibát, felpanaszolván, hogy jobbra álltunk vagy balra:

magunkban voltunk rossz édesanyák

magunkban voltunk méltatlan apák

magunkban hordoztuk a tökéletlen államot

TREBONIUS Eusztathiosz Euphradész sem cifrázhatná különbül! S mi kifogása van ez ellen a te felfüvalkodott Graeculusodnak, s mi okod, hogy ezen kétségbeess...?!

TREBELLIIUS Az, hogy a Görögöcskének igaza van! Hogy harmadfélezer éve váltig ez az emelkedett közhely jut eszünkbe minden nyelveken, melyre minden nemzet minden nyelveken *süket*, s bizony hogy úgy vagyon, ahogy a szibaritája mondja, hogy – Homéroszunkkal szólva – a Szárnyaló Szó a valóságon kicsorbul

olyan ez, mint mikor a városostromló catapulta a kiokádótorkába kőkoloncot kap, és maga alá temeti a catapultariusokat

meghihesd, jó Treboniusom, a Földkerekség balkanizálódása évszázadában és a társadalmak tűz- és vérzapor vortexeibe benyelve – ma már megtanulhatjuk: abból a kiskevésből, amit egyáltalán *akarhatunk* (vagy azzal hízelelgetünk magunknak, hogy mi akartuk s ilyen akartuk), ez az *egy* megtagadtatott

nem akarhatjuk jószágosnak az államot

s hogy ebbeli dacos jószágveselkedésünkön idáig hallom, amint kacag a Megváltó Istenek Szép Gyülekezete a hősipkás Olümposzon – ez nekem elegendő ok, hetedikül, hogy a kétségbeesésbe kergessen.

TREBONIUS Mi csak azt mutatja, hogy túlságosan mellre szívtad aranysaruját hátrahagyó Empedoklést, s te, mikéntha magadra akarnád venni a világ bűneit, azonosulsz az emberjószágban munkáló Ármánnyal:

...*A démoni karból*

egy vagyok – ez vagyok én, ez a számkivetett, Zeusz-átka

Ármányért lakolok: zaboláttan kél a nyomomban

bíztam a fergeteg ármányban – maga voltam az ármány

Zákányos hangulatodból, megládd, kikökkent majd, amilyen ünnepségrendező cacsar nem volt még egy, Hozzá fogható: Carinusunk „Tengeri Ütközet” mutatványa, ahogy az emberjószág gályaszámra belefullad a vízzel árasztott Colosseum köpöcsés-széjébe, s annyi ritka, tarajos-csíkos-agyaras-páncélos cocatrixet, hydrát és más sárkányferget-vadállatot egyszerre leöldönsni még életedben nem láttál. Én a te helyedben nem böjttel/lelki töredelemmel/contritíóval/kétségbeeséssel rongálnám magam, hanem megcsapatnám a Görögöt. Jupiterre! Miért vetted – s méghozzá milyen drágán...?! – hogy lelki épülésedre s nem hogy rombolásodra szolgáljon. Ez a keserved nem számos, fel sem jegyzem –

TREBELLIIUS De! De! Mindvalósággal ez a hetedik Nagy Gordiuszi Csomóm!

TREBONIUS Ugyan! Viaszból, ráfestve: simulacrum. Mire bogozni kezdenék – elolvad. Hidegvér, higgadtság, egyenlő mérték: hova tetted latin erényeidet?! Vagy hogy tőle visszanyerjed lelki egyensúlyodat, arra a tetovált hasú barbár britónra vársz, aki (bizonyos Edmund Burke nevezetű) a maga bikkfanyelvén épp arra a józan mértékletre konkludált, ami most éppen neked kell: „*We must soften into a credulity below the milkiness of infancy to think all men virtuous. We must be tainted with a malignity truly diabolical, to believe all the world to be equally wicked and corrupt* –”

TREBELLIIUS Forgatnád a mi nyelvünkre, amice, mert ennyire barbárul nem tudok.

TREBONIUS „*Az anyatejszopó csecsemő hiszékenysége alá kell süllyednünk, hogy azt higgyük, mindenki csupa erény. De sátáni elvetemültséggel fertőzöttnek kell lennünk ahhoz, hogy azt higgyük, a kerekévilágon mindenki egyformán romlott és gonosz*”

hidd el, senator úr, nyomasztó többségben vagyunk mi, jók és erényesek ezen a földön; mert ha nem így volna, akkor most nem ülhetnénk itt a legyeket hajtva, békén,

estébe hanyatló szökőkutaddal szemközt; s ez a bizonyíték, hogy nem jól gondolod. Másképp nem peregnének oly szép rendben: Játékok, Államünnepek és Diadalmenetek, Rómában, ahogy peregnék. Vessük el hetedik keservedet.

TREBELLIVS Te csak semmit el ne vess abból, amiért böjtölök, s gyomrom hangos borborigmáival lakolok. Minden barbár tele van derűlátással, azért barbár, s hát még a britónok-pictónok, akiken – hasztalan élösködtek Rómán – félezer esztendő gyarmatosítása nem fogott. S én meg hadd mondjam üstöllést a nyolcadikat, keserveimből.

TREBONIUS Mintha gyüszmékelést hallanék odakünn. Ruhasuhogás? Hazatévedt volna valamely szolgád? Tapsolnál neki? Akit felcsere böjtre fog, hamarabb tikkad el; s neked is, már bizonyára kiszáradt a torkod –

TREBELLIVS Csak a szél zörgeti a veláriumot, annak ugyan tapsolhatok. De elértettelek: magam hozom a falernumit. (*Fürgén felserken, bort hoz. Tölt – kínálja*) Nedvesítsed; s nedves torokkal károgozásomat könnyebben léssz letorkolandó – – –

TREBONIUS Így szeretem, ha hűs; vélném, ha ennek jósága megáradna benned, keserveid is elapadnának –

TREBELLIVS Még felénél sem tartunk.

(Folytatása következik.)

Marsall László

GÖRC SBS E KÖTÖTT SZONETTEK

I

A képzelt versnek hogyha tárgya volna
és szól „erről vagy amarról” akár,
még születése előtt szétfoszolna,
és szerzőjének nem kára a kár.

A lejegyzett vers szavak tolavása
maganroham vagy elmés rendezés
a „szószedet” míg a vers-medret ássa,
másik szemszögből akár hordalék.

De lehet füle-farka eggye-mása,
„és”-„is”-t rejtő-meglapultatása
lehet tökélyes emberféleség.

Mondhatni rája: ennyi épp elég,
és enmagának lehet fordítása,
a „nagyságos” halványa: tévedés.

2

Parafrázis Kalmár György SUMMA című művének „Alpha, első O-mega utolsó...” egyik passzusára

*Ki volt most is van és léssen örökkön,
kínja kit váj és vágya kit fokoz,
míg Tőle függ a „mindétigi rögtön”,
mind egyes lélek búj hozzá –, Ahhoz.*

*Mert van amaz kell lennie emeznek,
féli Őt hű szív s bízza Ész-Erő,
állnak nyilván a rendbe rendezettek,
s magáért van a koronkénti Ő.*

*Marad kit szabály regulája edzett,
nyomód agyába pecsét, s kit ha pedzett,
Feléje nyúlánk és kapaszkodó,*

*Sz' rendje szerént Ő vala az Elő,
a maradandó ős-együttható,
bizony Alpha Ő és maga az Ő.*

*Ó: Ómega Kalmár Gy.
jelölése szerint.*

3

*A szeméttárolóknak beltartalma
erkölcsi értékke alakul
és tartályuktól immár elpártoltan
embreszménynek szolgál alapul.*

*Teliholdkor villanykörtének látszik
s a tolvajjelme spirálfoglalat,
nyulkáló kézen kis karom virágzik,
már csipdes, rajta bármi fennakad:*

*romlott hús, lábfej és bőrgyári csáva
béfalatik és tömetik a szájba
s tüdőbe, amit fölszippant az orr.*

*Lőn pragmatikus illemhely az elme,
a testszövet húgy átította kelme,
epeköves a koponyatrezor.*

B. múlt időben tépi-marja
 N. N.-t, aki ma éppen alias
 C. C. – ordít, aligha hallja
 a döntést, leszen holnap kisinas

kikészítések terjedt idején –,
 önnön dicsétől elvakulva
 kárrierjének fele-elején
 az öszülő Á.-t hátba szúrja.

Hátba szúrt Á. B. mellébe ló,
 mivel a nagy gőg sohasem vitás,
 fullánkját B. épp most kapja elő.

C.-Á.-B.-s egyszerre gyilkolás
 – mondotta P. policiás –,
 közös teremben lévén számadás.

Rába György

TÜZES ING

Repülőgép húzott a nyáresti egen
 lámpás-szeme hunyorgott zölden vörösen
 reklámcédulákat szórt a járókelőkre
 magasztalta a Schmoll cipőpasztát esője
 messzi világúrból érkező üzenet
 amit egy kisfiú is magára vehet
 futkostam is írott mennyei szózatáért
 tanácsát inkább megfogadva mint anyámét
 kentem dörzsöltem cipómet szorgalmasan
 vásári intelemnek foganatja van
 derült is lábbelim mindinkább fényesebbre
 meddig tart a naiv gyerekkor csali-kedve
 később fölém füsttel rajzoltak ablakot
 s azon dobáltak át repülő-századok
 csomagban tűzvészt ugyan ki lehet a címzett
 vehettük mind magunkra ezt a tüzes inget
 ahogy az emberi sors kibontakozik
 minden tréfa tragédiába fordul itt
 tán eleve ez a sóvárgás földi útja
 ez a célállomása mikorra befutja

HUNOK A KAPUK ELŐTT

Jönnek a hunok
karcfirka a falon
aquileiai kőbe róva
vagy nagykörúti homlokzatra
a bicegő betű
más és más jelentést tudathat
én őt acsarkodásnak olvasom
garázdák rablók gyülevész
hordája fenyeget
vakogó eszelős csupa kés
igék horítják az eget
óvj meg Uram
ne csak a barbár fegyverétől
de farkasbíró uralomtól
ne kelljen kalapot emelnem
körömnök agyarnak
add aki adhatsz
énemnek megmaradjak
a többit megteszi a szó
mert meghalhat a pillanat
ám ha mégis újra csírázhat
hombárból mag a lappangó bűrök
azt is túléli egyszeri
ellenmérge a tiltakozásnak

REKEDTESEN

Rekedtesen szegényesen
kurtán-furcsán
ahogyan még
egy éve sem

Körülöttem hamis ország
úgy nevezik az öregkor
verőfénye is fátyolos
társaságul fura jószág

Torzultak itt a szokások
mintha ragyás bombatépett
volnék úgy néznek rám erre
tegnapforma fehérnépek

Ásításra ingerlő sík
pedig akár hegytetőre
kapaszkodnék úgy zihálok
szoknya után cihelődve

Kikerülni lehetett-e
benne volt az egyezésben
ez a messzi állomása
utamnak ha már rátértem

Játszmámra nincs visszavágó
jobb híján most kaparj kurta
szöcskét sólyomnak tanulva
kakukkszóból szerenádot

Naplóba álmodott égbolt
bár tünde naprendszeréből
tán épp ez a számfölötti
igazi űrbe kitörni

FIGYELŐ

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

*Esterházy Péter: Egy kékharisnya följegyzései
Magvető, 1994. 356 oldal, 480 Ft*

I

A PUBLICISZTIKA CSÁBÍTÁSA

Az irodalom és publicisztika egymáshoz való viszonya az irodalomelmélet egyik legtisztázatlanabb kérdése. Tartalmi jegyek alapján megpróbálhatjuk ugyan könnyedén és elegánsan kettéválasztani a mindennapok „föle” emelkedő „autonóm” szépirodalmat, valamint a „mindennapi valósághoz” mintegy áttételek nélkül, úgymond közvetlenül kapcsolódó publicisztikát, s ha elég finoman dolgozunk, a megszületett művek „gyakorlati” életét, létmódját, hatását tekintve talán nem is fogunk túlságosan nagyot csalódní; ám ha egy szerző, azaz egy író a megszokottnál, az átlagosnál komolyabban veszi „újságírói” tevékenységét, akkor újra s újra össze fogunk zavarodni, s nemigen fogjuk tudni eldönteni, „szép” irodalmat olvasunk-e vagy „csak” aktuális reflexiókat. Hiába tudjuk, hol húzta meg a határt például az újságírással folyamatosan foglalkozó, sőt abból élő Kosztolányi vagy Márai a regény és a tárca között, hiába tudjuk, hogy *más* s hogy miben más például Ady Endre költészete és publicisztikája – az alapvető kérdésre biztos válasz nem adható. Mi tekinthető az író „írói munkássága” részének, s mi az, mikor az író „csak úgy”, magánemberként, állampolgárként, *nem szépen* beleszél a világba? Van-e határ, kell-e határ? Valaminek persze kell lennie, hiszen mindannyiunknak élő tapasztalata (melyet persze kegyeleti okokból sokszor igyekszünk még magunk előtt is eltagadni), hogy a publicisztika az esetek többségében még egy Kosztolányi színvonalán is elegyenetlenedik, sokszor elér-

dektelenedik, s mindaz, ami például Márai regényeibe szöve bölc tanulságként, megszenvedett erkölcsi történetként elevenedik meg, az vásárnapi tárcáiban, még ha nem egyszer ugyanazokkal a szavakkal és mondatokkal szól is, gyakran közhelyként hat, azaz nem hat, s az esetleg egykor meglévő aktualitást elveszítvén, időnként egészen üresen kong. Ugyanakkor azt is folyamatosan látnunk kell (akár örülünk neki, akár nem), hogy újabban, manapság, a szépirodalom nemigen él meg publicisztika nélkül – az író (az írók többsége) egyszerűen nem bírja ki, hogy csak szépirodalomra korlátozza (?) magát. Vajon miért? S nekünk, olvasóknak vajon miért érdekesebb egy író *nem szépirói* vélekedése, mint bárki másé? Miért gondoljuk mi (s miért gondolják ők), hogy az író szépirói mestersége, művészete, *szakmája* okán fel van jogosítva arra is, hogy minden máshoz is a lehető teljes kompetenciával vagy legalábbis annak feltételezésével hozzászóljon? Vajon az író mégiscsak őrizne valamit *magában* az oly sokszor csepiült „extenzív totalitás” ígéretéből? Vajon mégis lenne valami igazsága annak a régi naiv tételnek, mely szerint az író mintegy „helyettünk” beszélne; azaz ha már szép történeteket, meséket tud mondani „rólunk”, akkor arra is feljogosítjuk, hogy „értünk” is szóljon pár politikai vagy legalábbis felvilágosító szót? S végül: másként olvassuk-e a publicisztikát, ha tudjuk, az adott cikk, cikkek mögött ott az „igazi” szépirói fedezet – olvassuk-e a szösszeneteket, glosszákat, tárcákat, kommentárokat stb. regényként, novellaként – azaz *összefüggő* történetként, összefüggő egy műként? Olvashatjuk-e így akkor, ha az adott cikkek a dolog természeté folytán, az éppen adott (s sajnálatosan gyorsan kihulló, elfelejthető) aktualitás igényének engedelmeskedvén, szétszaladnak, szétfolynak, ide nyúlnak, oda nyúlnak, ki tudja már, kinek szóltak? *Mit is olvasunk hát egy író összegyűjtött cikksorozatában?*

Mert válaszoljunk e kérdésekre bármilyen módon, azt nem tagadhatjuk, hogy ma van né-

hány jelentős szépírónk, kiknek publicisztikai működése általános feltűnést kelt – s most nem is azokra gondolok, kiknek publicisztikája mintegy ráöntött szépírására, kiknek írói tevékenységét a publicisztika, a politikai szerepvállalásból következően magába szippantotta (például Csoóri Sándor, Konrád György). Ők *hivatásos* politikusokká válván, szinte természetesen, hivatalból hagyták maguk mögött a világ esztétikai szemléletét, s írásaikban legfeljebb a kidolgozott szép, míves stílus emlékeztet hajdani írói gesztusaikra – amit mondanak, az fontosságától vagy esetleg jelentéktelenségétől teljesen függetlenül irodalmon kívüli, az irodalom köréit alig érintő *valami*, ami nem megkülönböztethető a nem megkülönböztetendő más gyakorló politikusoknak írásos tevékenységétől. Mert most nem az az érdekes, ha egy író elmegy politikusnak, s a továbbiakban már *onnan* beszél, vagy ha egy írónak is megvan a maga politikai véleménye, s ezt (politikai gyűlésen vagy politikai napilapban) el is mondja, nem az az érdekes, hogyan simul bele néhány író irányba a többi újságíró, publicista tevékenységének keretei közé (Kemény Zsigmond publicisztikája csak a történész és a történettudomány, nem pedig az irodalomtörténet számára kell hogy korreláljon például Deák Ferenc nagyszabású, remekül retorizált *fogalmazásával*); az igazán érdekes az, hogyan válik néhány író kezén a (politikai-társadalmi) publicisztika az *irodalom* közvetítésének segítségével, a közvetlenül politikai aktualitásokon, a közvetlenül társadalmi jellegű és érvényű *gondolatsorokon* messze túlmutató igényvel általános kulturális gesztussá. Ilyen gesztust, jelentős sikerrel, a mai írók közül az utóbbi években elsősorban Esterházy Péter, Spiró György és Nádas Péter produkált (mindegyikük egészen különböző módszerrel!) – közülük legyen most Esterházy a modell és az elemzés tárgya.

Ami a publicisztikában ugyanis megmarad szépírodalmi ihletesként, az nem más, mint a szöveg teljes megformálásának igénye, azaz a saját nyelv kitalálása, kialakítása és *uralomra* juttatása. Esterházy e téren alighanem egyedülálló alkotott (legalábbis az újabb magyar irodalom berkeiben) – félreismerhetetlenül a maga s csak a maga nyelvén beszél, nagyon nagy hatással és befolyással, de utánozhatat-

lanul (láthatjuk: hiába próbálják annyian, legalábbis a közbeszédben, átvenni tőle sok fogását, szójátékát, hiába próbálják imitálni mondatcsavarási trükkjeit) – nyelvének, nyelvhasználatának *egészében* követhetetlenül egyedi marad. Mégpedig azért, mert *ugyanazon* a nyelven, ugyanazzal a stílussal beszél publicisztikáját, mint mindenkori regényeit stb. Az a nyelvalkotási játék, melyet Esterházy a hetvenes évek vége felé kialakított, úgy tűnik, eredményesnek mutatkozik a megváltozott politikai körülmények között is. Esterházy ugyanis nagyon ravasz nyelvi trükköt tett magáévá (vagy maga ez a trükk tette Esterházyt jelentős íróvá?): egyrészt hatalmasan és frivolan szubjektívizálta az elbeszélő próza nálunk hagyományosan megszokott méltóságát, komolyságát, s szinte minden mondatába *bele* beszélt, minden mondat *mellé* beszélt, állandóan hangsúlyozván a megszólalás pillanatnyiságát is, a megszólalás törekénységét és folyamatos korrigálhatóságát, kommentálhatóságát; másrészt hatalmasan és frivolan s egyáltalán nem megszokott módon merített a mindennapi köznyelv és a sokféle hivatalos vagy hivatalosnak álcázott nyelvhasználati módozatok kimeríthetetlen tárából. Már korai irányának is feltűnő volt *nyelvkritikai* irányultsága: majd' minden mondatából a köznyelv és a hivatalosság bornírtságának mintegy inverze bontakozott ki. Esterházy stílusa minden emelkedett művészsége és művészkedése mellett is folyamatosan képviselt egy nagyon határozott *politikai* irányultságot is, a nyilvános beszédmódok lehetetlenségének és abszurditásának állandó szem előtt tartásával. Csakhogy – s ez különbözteti meg sok kortársától – ő nem szatírárt vagy paródiát írt, hanem *egyszerűen* és történeti módon adottságnak (ha abszurd adottságnak is) tekintette az adott (vagy kapott) nyelvallapotot, s szakadatlan kifordításával nem egyszerűen a politikai lehetetlenségre, hanem a nyelven keresztül mint egzisztenciális problémára irányította kritikáját. Esterházy nagyszabású, fergetegesen játékos és komoly történeti nyelvkritikája nem állt meg egy politikai rezsim beszédének kifigurázásánál (bár jelesen tudott élvezkedni ebben is!), hanem az egész ország és nemzet nyelvallapotát vette célba, a *mindenkori* (rég, új, mai) nyilvános, azaz *közbeszéd* furcsa, sokszor torz

önleplezésein keresztül. Esterházy nyelven keresztül gyakorolt *nemzetkritikája* (vagy szelidebben szólva: nemzetkarakterológiája) már régen készen volt – ezért tűnik szinte természetesen, hogy a '89-es fordulat után zavaratalanul tudott kilépni könyveinek zárt keretei közül a szólást már nem korlátozó nyilvánosság piacára. A könyvek sokszor talán ezoterikus beszédmódja alighanem a kiküszöbölhetetlen cenzurális viszonyokra adott furfangos, közvetlenül politikai módon rajta nem kapható válaszként is volt értelmezendő, s a nagy, elegánsan irodalmira formált nyelvi játék mintha mindig őrizte, képviselte vagy rejtette volna egy most éppen nem lehetséges, de áhított, nem csak az irodalom keretei között megtűrt szabad, minden helyzetre és minden témára kiterjedő beszédmód politikai igényét is. (Emiatt kicsit félve lehet persze gondolni a majdani generációk Esterházy-befogadására: vajon mennyi fog *átmenni* a szöveg rejtett összetevőiből szerencséselb történeti környezetben olvasó olvasók számára?) Esterházy regényeinek sok eleme (legcérősebben persze a KIS MAGYAR PORNOGRÁFIA-ban) már régen is kifelé mutogatott a szépirodalom „elefántcsonttoronyából”, s nem egyszer érződött ez irályon a féken tartott, azaz a tiltások által mesterségesen visszszorított publicisztikus hevület. Ama sokszorosán félremagyarázott mondat az alanyban-állítmányban való fogalmazásról (szembeállítva a népben-nemzetben gondolkodással) épp generális jellegében volt és lehet meggyőző: Esterházy szerint ugyanis az írónak mindenhez köze van, mindenről véleményt lehet és kell mondania – csak hogy ezt a véleményt mindig a nyelv (az éppen rendelkezésünkre/rendelkezésére álló nyelv) önálló és korrekt kezelésével kell megfogalmaznia. Alanyban és állítmányban gondolkodni: ez annyit jelent, hogy a szerző a nyelvet, a kultúrát, a (történeti) nyelvi kultúrát szélesebb kategóriának, nagyobb halmaznak tekinti, mint egy éppen adott (legyen akár milyen hatalmas és rossz) politikai szituációt, s megnyilatkozásaiban a nyelvi-kulturális gesztusok *alá* rendeli a politikai indulatot és akciót, nem pedig a politikai akciót *szolgálatába* állítaná a kultúrát. Esterházy nyelvi leleménye abban állt, hogy irodalmi-nyelvi megnyilatkozásaiban – politikai összetevői mellett vagy ellenére is – ki és

meg tudta kerülni az épp abban az időben divó beszédmódok (ha tetszik: diskurzusok) homogenezáló tendenciáinak mindegyikét: mind a kádárista hatalmi retorikát, mind annak alantas kabarés-Hofi Géza-s inverzét, mind a száraz ellenzéki politikai elvontságot, mind pedig a széplelki irodalmi ellenzékiesség ornamentikus melankóliáját (e nyelvi választásban egyébként minden stílárius különbség ellenére ugyanígy járt el Spiró és Nadas is).

Esterházy publicisztikus készlete, úgy látszik hát, már azelőtt is készen volt, hogysem folyamatos bemutatkozására sor került volna. A fellépéshez azonban, úgy vélem, újabb *nyelvi* jellegű történeti mozzanatra volt még szükség. Élünk irodalmi példával: amint Spiró sok tanulsággal terhes, mára talán még újabb tanulságokkal is gazdagodott regényében (AZ IKSZEK) csak a hallgatás teremt az adott körülmények között közösséget a túlságosan is sokféle ember között, úgy élte meg a magyar társadalom is az utóbbi évtizedeket; amint azonban a szó korlátozásának fenyegetése eltűnt, a *realisan létező beszéd* és a nyelvhasználati módok súlyos bárdolatlansága világlott elő. Az új hatalom épp *nyelvtelen* nem volt képes kifejezni önmagát (vagy a változást), s vagy régi rossz sémákat elevenített fel, vagy (a jobbik esetben) egyszerűen azt a diskurzust folytatta, amelyben hatalom előtti korszakában felnőtt. Esterházy épp e nyelvi zavarodottságot és tisztázatlanságot tette igen szerencsés (és szinte természetes) módon publicisztikájának központi kérdésévé: épp ő, akinek irodalmi szövegei jeles bonyolultsággal excellálnak, vált a közéleti nyelvi-fogalmi purizmus egyik legderekből képviselőjévé. Paradox, vagyis inkább váratlan, de mélyen igazságos helyzet állt elő: Esterházy szinte ortodox rousseau-ista módjára vallja, hogy a józan (természetes) ész, azaz a fogalmi-nyelvi szabotosság és a legmagasabb nemzeti kultúra, azaz a „legszebb” irodalom, ugyanazon töről fakad. Esterházy kiemelkedő civilkurázsja, mellyel a polgári értékek és jogok védelmére kél, tulajdonképpen ilyen egyszerűen kulturális fogantatású. Hisz Esterházy is azon kevesek közé tartozik, akik komolyan vették a sokszor félremagyarázott s még többször rosszul alkalmazott nyelv-nemzet koncepció tanulságát: ha a nemzet

valóban nyelvében (azaz kultúrájában) azonosítható, akkor épp nyelvének *használatában* (nem pedig egyszerű őrzésében) rejlik identitásának és kibontakozásának *minden* titka. S mivel a nyelv is *mindent*, jót-rosszat felőlel, amiről csak jól-rosszul beszélni lehet, s mivel a nemzetbe is beletartozik mindenki, aki e kultúrának bármilyen mértékben is részese (jó-rossz egyaránt), tehát nem egyszerűen az e nagy kategóriák meglétéből fakadó értékekről kell beszélni, hanem arról, hogy ezen értékekkel hogyan lehet élni, s mit lehet egyáltalán kezdeni velük. *Ettől* lesz Esterházy publicisztikájának sok esetben oly kiemelkedő éle – hisz mint Németh Lászlótól tudjuk, a nyelvhasználat, a kultúra, azaz a magyarság az minőség kérdése.

Esterházy „valódi” szépirodalmi műveiben igen furcsán bánik a „létezők hierarchiájával”: jóformán semmi se veszi a konvencionálisan használt, irodalmilag megszokott sorrendeket, rangsorokat, s szép, megnyugtató vagy idegesítő békés egymás mellett élést parancsol és teremt. Mondataiban *minden* el fér egymás mellett – így publicisztikaiban is *minden*, ami foglalkoztatja, helyet nyerhet. Ha valaki e könyvben *csak* politikai állásfoglalást vár, az nyilván csalódik (miért is van bennünk az a rossz beidegződés, miszerint a publicisztika magától értetődően *politikai?*): itt, a politika mellett ugyanolyan helyet kap az irodalom, az irodalmi élet, a gasztronómia, a vallás, a család stb. stb. Ennek a sokféle egységnek nagy előnyei vannak – hiszen állandóan távlatok nyílnak meg az épp adott és elemzett probléma körül és mögött; ám ugyanúgy megvannak a veszélyei is. Hisz míg a szépirodalomban (állítólag, jó esetben) a mű egészének összefoglaló aurája szentesíti a sok szerteágazó apróságot, a publicisztikában már csak a terjedelem okán is ezt az összetartást csak a szerző egyébként nagyra becsült becsületszava szavatolja (bár a szerző itt is, mint szépirodalmi műveiben, alapvető macska-egér játékot játszik az én szent subjektivitásával és az írói szerep elsajátított és elidegenített kettősségével: gondoljunk csak a „kékharisnya” ironikus önarcképére!) – az egyenrangúság akár csak az említés vagy a hirtelen felidézés szintjén is sokszor magában rejti a belterjes privatizálás esélyét is. Csekély ám az irodalmi társaság! – s ha a Mű, e cse-

kély társaságnak szólván, megengedheti is magának a szűkkörűséget, a cikkek ugyanezzel az utalásrendszerrel néha talán túlterheltként görnyednek elének. Fantasztikus elegancia és játékos hölcsesség tűnik ki e szövegekből: ama gazdag könnyedség, mellyel Esterházy „csak érinti” a dolgokat, különös módon egyáltalán nem vesz el a dolgok súlyából – legfeljebb arra int: nem feltétlenül a megszokott és politikailag bevett módon kell komolyan venni a dolgokat (ennek eredményeképp – no meg a nyelvi irányulás közvetlen hozományaként – bírálja Esterházy elsősorban a „butaságot”, nem pedig a „gonoszszágot”, jóllehet erkölcsi alapállása, sőt megszólalásának elsőrendűen erkölcsi indíttatása egy pillanatra sem tűnik el a láthatárról). S mindez – minden szigor és komolyság mellett – folyamatosan a derült (bár néha a derültségen belül megkeseredett és felháborodott humor) égisze alatt zajlik; szerencsésen és ünnepelesen kerülve ki az újabb magyar humorizálásnak, kabarézásnak súlyosan demoralizáló relativizáló csapdait.

Mit is olvasunk hát Esterházy publicisztikus könyvében? Szép irodalmat, ha nem is szép irodalmat (ami e kötetben tisztán szépirodalmi, azaz a pár dramolett, az *ebből* a kötetből, némely önismétlő cikkel és bekezdéssel, valamint az interjúkkal együtt el is maradhatott volna) – egy jelentős és fontos nyelvi-kulturális tartás és állásfoglalás felettébb érdekes dokumentumait. Politikatörténészek nyilván még sokáig fogják majd elemezhetni Esterházy liberalizmusának és konzervativizmusának, polgári viselkedéskultúrájának és arisztokratikus tartásának nemes elegyét, erkölcsi és eszmerendszerének modern összetevőit és tényleges funkcionálását. Az irodalom szempontjából azonban, úgy látom, szerencsésebb lehet most a konkrét tartalmi-politikai állásfoglalásokon túlmutató, nem publicisztikus, hanem *írói* (azaz nyelvi-kulturális) tartást és gesztusrendszert kiemelni és méltatni – ez az, ami már az aktualitások előtt is megvolt, s remélhetőleg még sokáig meg is marad majd. A civilkurázi nagyon nagy dolog – csak egy dolog nagyobb nála: az, hogy hogyan, milyen módon jelenik meg, hogyan, milyen módon jeleníti meg önmagát.

Margócsy István

II

A LADIKLAKI KANDÚR

„A Ladiklakai Kandúr furcsa, különöc alak,
S modortalan irgalmatlanul,
Ha kap egy halat, lakomázna csak,
De ha nincs hal, a nyúlhusihoz se nyúl.
A tejfel-ebédre kurrog fumigálva,
Csak azt csemegezi, amit maga lel fel,
Ezért nyalakodva nyakig nyal a tálba,
Ha a spájzban a polcon a tejfel.
A Ladiklakai Kandúr kész a cselekre,
A simogatásra viszont alig ád!
De ha varrsz netalán, odaül az öledbe,
Mert pusztán egyet akar: galibát!
A Ladiklakai Kandúr furcsa fajzat ám,
De nincs ok ezen medítálni semmi,
Mert azt teszi,

Ami jó neki,

S ez esetben mit lehessen tenni?”

(F. S. Eliot)

(Téllér Gyula fordítása.)

A Ladiklakai Kandúr belenyúlt a kilencvenes évek tejfölébe, s bemutatta a cseleit. Esterházy Péter azt teszi, ami jó neki, leginkább galibát. A regény nyúlhusijához már nem nyúl – unja, nem megy neki, elvesztette benne a hitét. Epét a kilencvenes évekből a publicisztika érdekli. Lehet, hogy azért, mert most mindenkit a publicisztika érdekel. Lehet, hogy most csak publicisztikát lehet írni. Ezek ilyen publicisztikai tejföl-évek. 1989 és 1993 között az üveghegy-regényen túli, az Óperenciás-tenger-versen inneni világ volt. Csak a kurta farkú malacok túrtak.

Ismerős évek ezek. A harmincas évek második felében hasonlóan morzsolódtak a hetek és hónapok. Nagy regények és versek helyett esszék, publicisztikák születtek. Írók találtak maguknak helyet hetilapok és napilapok publicisztikai rovataiban. A folyóiratokban nem egy szonett, egy novella volt keresett, hanem egy lírai esszé, egy reformokra, politikára akasztkodó publicisztika. Mindenki kipróbálta magát ebben az érzékeny, de népszerű világban. A versnek és regénynek, a tudományos értekezésnek és a kutatási jelentésnek nem volt nagyközönsége, a kritikai publicisztikának, az összegző esszének volt. A korszak nyelve esszé- és publicisztikai nyelv.

A harmincas évek végén a népi szekértá-

bor Németh László esszényelvét beszélte, Németh bizonyult igazi nyelvt teremőnek. E nemzedéki nyelvi felszabadulás mögött ott húzódott Szabó Dezső Ludas-füzeteinek vonulata is. Egyszerre volt ez lírai-kulturális és reformnyelv. Mivel ebben az időben még teljességgel hiányzott a reformokat latolgató, a gazdasági, közigazgatási, jogi intézményeket elemző leírás – ezt majd egy mellékágon Bibó István és Szabó Zoltán 1945 után teremtik meg –, a félhivatalos radikális reformnyelv csak „Némethül” szólhatott. Tudom-tudom, hogy mennyire másként írt Veres Péter és Kovács Imre, Féja Géza és Illyés Gyula, Darvas József és Matolcsy Mátyás – mégis „Némethül” beszéltek. Miként „Némethül” fogalmazott a vidéki tanító, lelkész, orvos, amikor a nemzet sorskérdéseiről Hajdúnánáson vagy Szatymazon elmélkedett.

Az urbánusnak nevezett köztársasági táborban, akarták, nem akarták, a közös nyelv „Máraiul” szólt, amelyet Kosztolányi ihletett. A költő ne a vérével írjon, hanem a tollával. „Az írás igazi feladata és nehézsége akkor kezdődik, mikor az író már nem a mondatot akarja javítgatni, csiszolni és tökéletesíteni, hanem a gondolatot” – mondja Márai ártatlanul.

S a szípkorkázó urbánus táborban tucatnyi hang vibrált. Másként írt Szerb Antal, mint Hevesi András, megint másként fogalmazott Zsolt Béla, Cs. Szabó László, Fejtő Ferenc, K. Havas Géza, Gáspár Zoltán, Halász Gábor, Bóka László, Honti János, Ignó Pál, Bálint György, Vámbéry Rusztem, Csécsy Imre. Voltak közöttük polgári radikálisok és szociáldemokraták, liberálisok és kommunisták. De közös nyelvük, a szavak fényesítésének, a mondat tisztításának azonos igénye és módszere Kosztolányitól, egy kissé Babbitstól, de végső soron a táborok fölött elnéző Márai Sándortól származott. A kultúrháziasszonyok, a préciouse-ök, a fiatal városi tanárok, a köz- és magánhivatalnokok fiatal nemzedéke „Máraiul” értett, miként kötelező volt a zongoratanulás és a tenisz, az alanyban s állítmányban gondolkodás és a francialecke.

A publicisztika verseny

Az esszé és a publicisztika versengő műfajok. Verset és regényt az anyaggal, önmagával birkózó ember ír, de esszét és publicisztikát párbajozók, egymással versengő alkotók fo-

galmaznak. Itt az arisztokratikus elv csorbul a demokratikus javára. Nincs előnyben a nagy öreg, hiába ül versei aranydombján. Ki lehet hívni a legnagyobb tekintélyt is. S oly köztekintélyt lehet szerezni átmenetileg, amit semmiféle lírai teljesítmény, nagyregény nem ad meg. Ez a vonzása s természetesen az átka.

A kilencvenes években megkísértette a publicisztika Mészölyt és Nádaszt, Csoórit és Konrádot, Försit és Parti Nagyot, Esterházyt és Spirót, Kornist és Tandorit. A nagyregény ideáljának vége. Az író hatni, még hozzá közvetlenül hatni akar. Versenybe szállnak. Egy-mással, valamint újságírókkal és politikusokkal, politológusokkal. Váncsával és Megyesi-vel, Kovács Zoltánnal és Szénási Sándorral, Bodor Pállal és R. Székely Juliannával, T. G. M.-mel és Kis Jánossal, Debreczeni Józseffel és Elek Istvánnal, Bihari Mihállyal és Schlett Istvánnal, Heller Ágnessel és Fehér Ferenc-vel, Arató Andrással és Kende Péterrel, Csalog Zsolttal és Török Andrással (Simplicissimus), Szilágyi Ákossal és Balassa Péterrel, Bozóki Andrással és Kéri Lászlóval. Nem szólva Försi Istvánról és Vajda Mihályról, Hankiss Elemérről és Szalai Erzsébetről.

A választóvonal immár nem a népi és az urbánus publicisztika között húzódik. Kétségkívül létezik még egy Adyn, Németh Lászlón. Illyésen iskolázott Csoóri-publicisztika, egy Szabó Dezső-Németh László-ízű Csurka-hírlapírás, de az egyiknek a nyelve halt el, a másiknak a kulturális közege vált kultúra alattivá. A kilencvenes évek esszéje és publicistikája, ha van még értelme az elnyűt és megtaposott szónak – urbánus. A határvonalak ezen a körön belül húzódnak. Mondhatja valaki konzervatív publicistának magát, nyelve, kifejezésmódja, cikképítkezése Kosztolányi és Márai, Otlík és Vas utáni. Kis Gy. Csaba, Elek, Schlett nem Szabó Dezső nyelvét hömpölygetik tovább. És itt érkezünk el Esterházyhoz.

A magyar publicisztika Epé-sen szól. Esterházy kitalált valamit a hetvenes években, majd kicsiszolta a nyolcvanasban, és ez a magánnyelv köznyelvvé érett a kilencvenes évekre. Epé korábban végrehajtotta a nyelvi rendszerváltást, mint ahogy a politikai bekövetkezett. A késő Kádár-korszak nyelvileg vontta meg magát Kádártól és társaitól. Esterházy nyelvi s nem politikai ellenálló volt. A

Ladiklaci Kandúr úgy okozott galibát a Kádár-korban, hogy természetes és összefüggő nyelvi világot teremtett a magánélet számára, amely a legfontosabb ellenőrizhetetlen terepé vált. Az Esterházy nyelvén beszélő nemzedék nem azért volt lehallgathatatlan, kiismerhetetlen a hatalom számára, mert egy illegálisan megbeszél, rejtjelezett nyelven hívta a másikat, szidta a feleségét, nevelte a gyereket, hanem mert az elaggult és impotens hatalom fel sem foghatta, hogy mi okozza a nyelvi örömeit.

Esterházy a legnagyobb értékű folyamatossága a nyolcvanas évek vége és a kilencvenes évek eleje között. Politikák és politikusok jöttek, politikák és politikusok mentek, az Epé-nyelv maradt. Politikai nyelvi kurzusok jöttek, népnemzetiek és liberálisok váltogatták egymást – az Epé-mondatok maradtak. Milyen az „Esterházy-mondat”? Az írott nyelvtől a beszélt nyelvhez közelítő. Éppoly lejtés-botlás, csetlés-ugrás, ahogyan csevegünk. Teli közbevetéssel. Hoppával. Bukfencsel. Kosztolányi Esti Kornélja kimondja, hogy a vonat szuszogására, csattogására ír, beszél, gondolkodik. Esterházy a motor hangját figyeli, a zúgást, ami váltást föl, váltást vissza, egyenletességet és gyorsítást igényel. Mondatai néha kétüteműen puffogók, máskor négy ütemben siklanak. Fgyyszer-egyszer félrevált. De röpül vagy dőcög velünk együtt a forgalomban. A mondat lüktet.

Esterházy- és poszt-Esterházy-szövegek töltik meg immár nemcsak a folyóiratokat és az értelmiségi hetilapokat, hanem a napilapokat is. „*Megkockázatom, talán Esterházy tette a legtöbbet azért, hogy a mai magyar nyelv ilyen, amilyen. A nyelvet megváltoztatni, láthatóan, érezhetően, a mindennapok szintjén – ez kevés írónak sikerült.*” Mindezt Esterházy írja Kosztolányiról. Így folytatja: „*A magyarban nincsenek határozott tiltások, bizonyos értelemben mindent lehet, és mindent újra meg újra ki kell találni. Minden egyes mondat személyes teljesítmény. Ez jó is meg rossz is, ez a személyesség.*”

Epé éppen Kosztolányi kapcsán mondja ki legjobban, hogy mit akar az írástól: „*nézzük, mi van a mondatokon túl. Elsőre Kosztolányi szellemében azt lehetne mondani, hogy nincs semmi. A nyelven túl nincs semmi, csak szavak vannak, és a költő e szavakból építget föl mindent, nemcsak a könyveit, a művét, hanem végtére saját*

magát is, a saját sorsát is szavakból rakodja össze, az érzéseit is, az apját is, a szerelmeit is. Ez persze túlzás, ha igaz is. Igaz, amennyiben egy írónak – e sorok írója szerint – ne legyen mondanivalója, és túlzás, mert az viszont már nem volna jó, ha a könyvei sem mondanának semmit. Ha az író beszél, az okoskodás, ha a könyv hallgat – az meg akkor minek?” Esterházy ezzel nagyon pontosan kijelöli saját publicisztikai helyét.

Alászállók

Az egyik publicisztikai vonulat, irányzat a mondat alá bukik a szavak mélyvizébe. Szavakat vág, nyújt, facsarít. Ebben az alászállásban nem vagy nem csak stílbravúr van. Az intellektuális mondat alá húzódva a nyers, Disznólandi, mosókonyhai, udvari véccés, alagsori, falvédős nyelvet gyúrja.

Nagy kockázat ez. Kosztolányinál, Márainál, Ottliknál és Esterházynál mindenki kosztolányiul, máraiul, ottlikként. Epé-sen beszél. Koldus és bankár. pénztáros és házmester, tanár és tisztiszolga. Ugyanazon a nyelven udvarol makrancos Katának és a szelíd Biancának. De Parti Nagy Lajosnál a koldusnak koldusszava, a bankárnak pedig bankármondata van. Biller a Vág utcában, aki cirka egy kiló dohányt termelt ki tisztán a megelőző este során, hízalja a rezgő, finánc nem járta boglyát, merthogy trafikot nyit az ősszel. S a nyúlbundás kukaturkáló Elvira. Spiró csirkefejes hősei. Itt nincs mese, még az úristennek is saját nyelve van: „*Kajarpec nektek s gyömörre», mondotta az úristen, kilábalván a partra. Sáros volt, mint egy kismalac. S bár az igazat megvallva tetszett neki ez a táj itt alattam, azért igyekezett szigorú képet vágni, mert azért a teremtés óvodáskorban sem csicsó vagy vilonya.*” Nagy a kockázat, mert lehet, hogy a mondat és a szó hasra esik Billerben és Rásó Dezsőben, lehet, hogy az ember felsül, amikor Elviraként próbálkozik.

Parti Nagy, Spiró, a politikából visszakomorult Petri, a mord könyörtelenségű, kristálytisza helyzetleíró Tar Sándor kockázatlanak. Életrészleteket próbálnak ki szóleletek helyett. Itt sincs történet, nincs itt se cél, se kritikai kritika. Csak az írói helyzet helyett átváltozások élethelyzet. Cézanne. Hegyek. Poharak. Szürkek. Kékek. Ennek az írói és publicisztikai iránynak a kifosztott életekre ki-

fosztott szavak jutnak az eszébe. Minden élet kifosztott, minden szó foszlány. Kockázatos, mert lehet, hogy szavaik nem kerülnek be az értelmiségi, az Epé uralta nyelvi kánonba. Idézhetetlenek. Kiemelhetetlenek a szövegből. „*Mikor a hetvennyolcadik szeretőmet, Bugris Máriát megismertem, az én szegény feleségem nagyon rézgálicos lett.*” Hogyan lehetne Pirók mondatát idézni. Nagy Lajos, Tersánszky Józsi Jenő és Gelléri Andor Endre. Az író nem beszél. Helyette Tashuba és Kumilla, Gyékényesi és a vájling, józsefvárosi Dzsoki és iharosberényi Isaura, a nagy seggű és homályosult tükre mesélgetnek egymásnak. Esterházy utoljára a TERMELESI-REGÉNY-ben vállalt hasonló kockázatot, hogy nem esterházyul vakkantott, kacagott, pucolt párttitkári mondat-halakat.

Kritikai kritikus

A nagyobbik áramlat a kritikai kritikusoké. Egy-két kivételtől eltekintve Esterházy mondatfűzésével kritikailag töltik meg a publicisztikát. Van tárgy, van cél, van biztos ellenfél. A tartalom hol politikai, hol irodalmi, többnyire része a kultúrharcnak. Debreczeni József és Megyesi Gusztáv egyaránt Esterházy nyelvén írnak, még ha ellentétes célzattal és irányzattal. A kritikai kritikusok közül talán csak T. G. M. és Försi tudták kivonni magukat a macskalazaságú, bársonyos és tövises Ladiklaci-mondatok befolyása alól. Az egyik azért, mert mondatait lehúzó súlyú filozófiai hivatkozásokkal tölti, a másik azért, mert Försire alig hatott Kosztolányi, Ottlik, Mészöly, viszont annál inkább Karl Kraus, Bertolt Brecht vagy Gombrowicz. Stükösd Mihály még az, aki angol stílu publicisztikáival, és Kornis, aki Szentkuthy-ömléssel, szilaj szenvedéllyel kerüli ki Epé hatását.

A kritikai publicisztika tematizál. Megadja, előírja, előolvassa azokat a témákat, amelyek meglódtítják a közélet, a lapok, a televízió és rádió világát. A kritikai publicisztika csomópontokba gyűlik, álma a Nagy Vita, néha a Nagy Botrány. Ennek az irányzatnak a jobbjai megpróbálnak maguk tematizálni, saját menetrendet, saját kritikai történelmet írni. Így igyekeznek saját ellenfélre és barátára, saját ünnepre és tradícióra találni, hogy ki-menekülhessenek a tábortémák, szekérsánc-

tradíciók nyomasztó csoportpublicisztikáinak köréből.

Esterházy sajátos viszonyban áll a kritikai publicisztikával és publicistákkal. Mindenhonnan „Esterházy-szövegek” hullámoznak, csöpögnek, a vivő felek „Esterházy-cseleket” mutatnak be. Az olvasó gyakran hiszi, hogy Esterházy fújta meg a kürtöt, ő áll egy-egy publicisztikai kampány háttérében, ő kívánja elejteni a nagyvadat. Valójában szinte sohasem tematizált elcsöként egyetlen publicisztikai harcot sem. Mindig megfelelő pillanatban érkezik, ír publicisztikát vagy ír alá. A kritikai kritikusok nem véletlenül találják álmatagnak, nem eléggé keménynek, kiállóknak. Epé-t elkönnyelték egy szekértáborban, pedig sohasem vett részt tábornegmozdulásokban.

Esterházynek nincsenek publicisztikai hőstettei. Nem támad neki pártnak, mozgalomnak, politikai személyiségnek, mindenki által elismert tekintélynek. Nem hív ki senkit párbajra, sőt kitér a párbajok elől. Nem megy a közvélekedés ellenében. Nem tekintélyelvű. A magán kívül aligha fogad el tekintélyt, arisztokratikusan néz le a nyáj-lelkiismeretre. „A közvélekedés én vagyok.” Eörsi támad s felháborít minden tekintélyt, T. G. M. minden közvélekedést, Debreczeni megüt mindenki által tisztelt személyiségeket, Vágvölgyi B. András lenarancsozza az egész politikai elitet. Egyesek kihívók, mások pimaszak, megint mások kamikázék. Bátrak vagy vakok – ahogy tetszik. Esterházy kinyújtózik, dorombol, majd a csaplába saltat megkarmolja, de inkább csak finnyáságból, tanító céllal. Tanulj ízlést, tanulj meg, hogyan kell bánni a macskával!

Epé-t nem lehet bírálni. Epé-t nem lehet támadni. Nem azért támadhatatlan, mert irtoztatos visszavágásra képes, hanem mert csak a mosolyát találjuk ott a fán. Idegesítő. Nem is ír róla senki. Nem tudná őt tán megfogni más, csak egy másik nyelvi finnyás. Valaki, aki a mondatait szedné darabokra, nem az eszméit. De az bizony nagyon-nagyon nehéz. A fő kritikai érzület: Epé „üres”. „Nincs ott.” „Ez bizony csak egy éca, nem több.” A kritikai publicisztika Epé-t betöltené bátorsággal, vakmerőséggel, hívószavakkal, világképpel. De nem írják le róla. Hallgatással büntetik. Epé pedig közönyös mosolyát hagyja hátra a fán.

A macska színe

„A Ladiklaki Kandúr igazi szörnyeteg, / Ha beengedik, inkább kint maradj, / És mindig az ajtó túlfelén reked, / Hazaérve hazulról azonnal elszalad, / Szundítani csak fiókok ölén szeret, / De nyivákol, amint odabent ragad...”

Tessék mondani, milyen színű a Ladiklaki Kandúr? A kritikai kritikusok bajban vannak, ha meg kell ítélniük Esterházy politikai környülállását. T. G. M. „balgrófnak” nevezi, a népiek szemében léha, áruló, liberális arnachsita. Hol sokszínű, hol nincs színe.

Epé 1988-ig a rendszerrel szemben érzett zsigeri utálatát óvatos távolságtartással érzékeltette. A politikai állásfoglalás távol állott tőle. Számba se jött, hogy bármelyik ellenzéki csoport igényt tartana rá, illetve Epé meg kívánna jelenni a politikai peronon. Hogyan úszta meg, hogy senki egyetlen számon kérő szót nem szólt se a demokratikus ellenzékéből, se a népi táborból ellene? Ki tudja? Lakitek, majd a *Hitel* megindulása Epé-t a Magyar Demokrata Fórumhoz vitte közel. Ahhoz a mozgalomhoz és laphoz, amely akkor még össze akarta kapcsolni a legeltérőbb politikai és kulturális irányzatokat, s örömmel vette Csoóri és Kis Gy., Csurka és Bíró mellett Czákó és Esterházy, Alexa és Szőrényi írásait. Igenis, barátaim, e szerzők nagyon is különböző politikai és kulturális irányzatot képviseltek.

Epé nem kedvelte a Provinciát – se keletnémet, se keletfrancia, se keletmagyar színekben –, utálta a Birodalmat – mind szovjet, mind kommunista, mind birodalmi lánctalpaival –, borzadt attól, ahogy a keresztény középosztályt a negyven év szétszedte, megette, legyalulta. Hitt a Provincia Országgá válásában, a Birodalom eltakarodásában, a középosztály újjáteremtődésében, a világ műveinek – nem alkotóinak – összefogásában.

Azután jött az Antall-kormány, Csoóri NAPPALI HOLD-ja, jöttek, toltak, nyomultak a neobarokk idők. Uramok és bátyámok, kérelekülésnek, pertuk. Kékharisnyából lehetett volna szürke eminenciás. A mi „Peti-grófnak”. A mi nemes macskánk. Csakhogy Epé barokk és nem neobarokk lélek. Nem „balgróf”. Ellenkezőleg. „Jobbgróf”. Politikailag valóban nemzeti, valóban liberális s valóban konzervatív. Emberek, van ilyen! Nem kitálta magának. Nem építette. Ez a tradíció-

ja. Nem mondja. Az ember nem beszél az őseiről, nem szól a birtokairól, a családi ezüstről. Van neki. Akkor is, ha ősei csontját kihányták, birtokait elvették, s csorba tányérből evett. A gentleman nem arról ismerszik meg, hogy mondja magáról. Az. Ottlik Ottlik, Esterházy Esterházy. Izlése, neveltetése nem engedi, hogy szolgálatba lépjen. „*Ha van pocok, ő bakegérre vágya csupán, / De ha van bakegér, csak a pocok kergeti.*”

Epé-nek nincs urbánus-népi vita. E vita ugyanis a „hülyeségről” szól. A Ladiklaci Kandúr azokban a fiatal demokratákban bízik, akiknek nincs közük ehhez az elhülyüléshez, akik a macskát nem azért eresztik be a szobába, mert ősi magyar állat, s még párducus Árpád hozta magával Etelközből, vagy mert egy kétezer éves urbánus kultúra kísérője, s oly megejtő szabadsággal futkároz, hanem azért, mert Macska. Ezt a bizodalmat az ifjú demokratákban mindmáig nem adta fel.

De Esterházy mindenkit zavarba hoz azal, hogy igen határozottan elutasítja a párt-hoz kötöttséget, függetlenséget áhít. Fölött van, nem között. Nem közvetítő pártok, mozgalmak, szekértáborok között. De nem is kitzasztította, kizártja mindezen pártoknak és mozgalmaknak. Tálán egyetlen igazi politikai publicisztikájában (CSURKÁZÁS, TAMÁS-GÁSPÁROZÁS) könyörtelen: „*Ösmagyar szók, a bese-nyő lófók hozták be Izraelből, Kazinczy engedélyével. Mindkét szó hangsúlyosan a magyar kultúra része, ha nem is csúcsa. A két szó glossza alapszó; ha a glosszairó fejében nincsen semmi, akkor ez a két szó van ott.*” Csoda-e, hogy ezután a politikai publicisták harcos ezerei utálva félik Ladiklaci Kandúrt?

Éppen az ilyen mondatok tesznek pontot egy-egy vita, egy-egy publicisztikai összecsapás végére. Esterházy mértékét és értékét jelzi, hogy az olvasó türelmesen megvárja, mit mond vagy mit nem mond az adott témában Esterházy. Epé kimondja a verdiktet vagy hallgat – mi nyugodtan a másik oldalra fordulunk vagy elhőhintjük magunkat. „*Gazdag ez a magyar kultúra, de üres is, ahogy Európa lett üres hirtelen; megtorpant. Tudni kell szembenézni a vákuumokkal, melyek közt élünk. És tudni, hogy az üresbe bármi beleszivároghat. Nem vagyunk nagyok, kicsik vagyunk. Ez nem önlebecsülés, még csak nem is önkritika, ez így van. Kicsi, fantasztikus*

és jelentéktelen ország vagyunk. Ezt megérteni és feldolgozni lélfontosságú érdekiünk.” Pontos. Nincs Nagy-Magyarország, nincs Mucsa. Az olvasó azt kérdezi magától e tiszta mondatok után: mi végre annyi újságpapírt pazarolni a további összeveszésekre.

A politikai publicisták egy része sohasem bocsátja meg Esterházynak, miként nem tudtak megbocsátani Márainak sem, hogy e „felszínes”, könnyed konyhafilozófus írói tekintélye után megszerezte az erkölcsi tekintély rangját is. Ezt a játékos macskát kénytelenek újra meg újra igazságtevőnek, kádinak megtenni. Érdekes. Esterházy elegánsan él ezzel a politikai publicisztikai ranggal. Mindent átvész és felvesz, majd távol tartja magát. Szép. Van, aki szerint túlságosan is beleéli magát. Lehet. De milyen nehéz dolog, amikor az ember egyszer csak egyedül marad a tiszteltnek, a hitelességnek azon a dombján, ahol tegnap még tucatnyian voltak. S nem azért álldogál egyedül ott zavartan, tanácstalanul, mert ő taszította le a többieket, mert megakart szabadulni mindenki mástól, hanem azért, mert mások behaltak, belebetegedtek, elnyomorodtak vagy elszálltak a magasban.

Epé talán tévedett, de sohasem hibázott. Politikai ítélete lehetett rossz, de érzéke mindig tökéletes volt. Jósolata elszállt, szavai megmaradtak. „*Az irodalom nem meteorológiai intézet, és a költő nem levelibéka*” – veti oda Kosztolányi 1915-ben. Ma, amikor a politikai publicisztika tele kiváló politikai ítéletekkel, jóslatokkal és ítélezőkkel, jósokkal, szinte nincs senki, aki éveken át megőrizte volna a helyes politikai és erkölcsi ízlését, modorát, érzékét. Mindenki mindent tud. Esterházynak saját világa alapján mindenki mást felülmúló az ízlése és érzéke. Csak azt csemegézi, amit maga lelt fel.

Nyelvörzök

Esterházy nyelvörző publicista. A nyelvet már megcsinálta, használják. Most őrzi. Igazgatja. Csinosítja. Neveli a használókat. Mivel az Esterházy-nyelv a közmegegyezés, az egyedül lehetséges egymás közti párbeszéd nyelve, aki másként beszél, közneveltségre és figyelemhiányra ítéltetett. Az elmúlt években nem tudott senki új nyelvet teremteni. Jön-

jődögel ugyan valami új, de nem áll össze egységes egésszé. Epé jól érzékeli, hogy a kilencvenes években az a legnagyobb művészi feladat számára, hogy vagy felfedezze és osszerakja az új nyelvet, vagy őrizze és töltögesse az általa csinált régít.

„Ez az egész – nem is tudunk az elmúlt rendszerre szót, nincs rá szavunk, szoktuk, ugye, ezzel a nem létező szóval pártállaminak mondani, de ez egy vicc, még a legpontosabb megnevezés az az, hogy Kádár-korszak – ez az egész egy nyelvi aranybánya volt, folyamatos nyelvi kihívást jelentett. Azt jelentette, hogy a szavakhoz való viszonyunk folyamatosan nyelvkritikai viszony volt, tehát állandóan a szavak tisztogatásáról volt szó. Ez most megváltozott. Idegenek lettek bizonyos értelemben a szavak, most megváltozott a közmegegyezés. Az az érzésem, hogy újra kell tanulni, egy írőembernek tulajdonképpen újra kell tanulnia magyarul, vagy ha magyarul nem is, de a szavakat újra meg kell ismernie. Mint a gyerek, kézbe kell vennie minden egyes szót, és megnézni, hogy mi, hogy mit csinál, mire mit csinál.”

Ez a keletnémet író panasza. De Esterházy nem keletmagyar. Az új szavak és mondatfűzések nem egy nyugatnémet, egy nyugatmagyar nyelvből érkeznek. Epé természetesen kapott új szavakat, elsősorban a népi táborból. De ízlése és érzéke nem engedi, hogy ezeket az új szavakat fogdossa, nézegesse. Felmérte, hogy ezek átmeneti, illékony szavak, amelyeket rövid karrierjük folyamán nem érdemes szótárába felvennie. Ezt átengedte a politikai publicisták serény seregének.

Esterházy nyelvi sikere egy igen lényeges önazonosságon is alapszik. Ellentétben a hetvenes és nyolcvanas évek független és kritikus – ellenzéki vagy féllenzéki – értelmiségével, Esterházy teljes mértékig vállalja a múltat, saját magáét és korszakáét. Igen, igen, Kádár-korbéli író vagyok. Igen, belém gyömösözték a József Attila-díjat. Vítam, ellenálltam, de letépertek, és a fogaim közé gyömösözték. Szerencséje vagy szerencsétlensége, hogy Kádár koriságát nem is tagadhatná, hiszen ebből áll a nyelve. A politikussá vagy elfogulatlan kritikussá előlépett ellenzékiek viszont arra kényszerülnek, hogy saját kádárista múltjukat vagy feledjék, vagy üdv-történetként adják elő.

Nem véletlenül tematizál a népi és urbánus tábor egy olyan nyelvileg is idegen és ért-

hetetlen vitát 1989 és 1994 között, amelynek szinte semmi köze a hetvenes és nyolcvanas évek vitáihoz, saját „nagy titkuk” tabujához. A Kádár-kor történései a politikai értelmiség többsége számára bevallhatatlanok, mert a kis árulások, az apró kilincselések, a hajszálnyi megalkuvások, az egész korszakos kisszerűség megmagyarázhatatlan, elbeszélhetetlen. Antiszemitizmus, muccsaiság, hordót a zsidónak, harmincas évek, füttyülős barackpálinka és bő gatyá kiordíthatók. Esterházy-nak nyelvi „kis titkai” vannak, számára a Kádár-kor nem tabu.

Az Esterházy-féle kacskamacskaság azért is él tovább holdfényes háztetőkön és kukák tövében, mert a kilencvenes évek prófétái, gyászhuszáros, armageddoni szomorkodásai közepette egészséges iróniával és tréfálkózással nyávog tovább. Ez már nem Kosztolányi, hanem Karinthy, Hunyady Sándor, Helldai Jenő és Örkény István. Miközben mindenki igyekszik feledni a késő Kádár-kor röhhögéseit, a hanyatlás derűjét, s komor „negyvenéves diktatúrás elnyomott” képet vágni, Esterházy tovább vihog. Min kacarászik ez a komolytalan ember? Nem veszi észre sorsunk újultát vagy éppen romlását, nem veszi számba népünk keserveit? Hál’ istennek, nem.

De az aranybánya kimerült. Sőt azt kellett megérnie, hogy az Esterházy-szövegek váltak nyelvkritikai kísérletek tárgyává. A mindent elöntő Esterházy-szöveg azt is jelenti, hogy Epé-nek tudnia kell, az Esterházy-szöveggégyártás a tyúkhúsleveshez hasonlóan minden írói menüben szerepel. Ki nem csinált még Epé-szöveget? Lassacsckán már nincs miből eredetit csinálni. Az eredeti Epé-szöveg sokszor csak az aláírástól eredeti. A szígnő a mosodai cédulák alatt. Fehér papír, amelyet Epé is használ. Epé már nem hajózik árral szemben. Nem sért meg hatalmasokat. Nem vét a nyelvi etikett ellen. Csendes egykedvűséggel vonul együtt az árral.

Epé-nek meg kell kérdeznie magától, hogy van-e még valami a nyelv alatt, vagy nyelvi sokszorosításba fog. Ha mindenünnen eredeti Epé-szövegek csüngnek, nem férnek oda az ál-Epé-sek. Természetesen már régóta önmagát hamisítja. A sokszorosítás egy módja, hogy rendszeres publicisztikát ír. (Tudomásom szerint csak három nem újságíró kí-

sérlevezett a heti-kétheti publicisztikával: Esterházy az Ésbén. Parti Nagy a *Magyar Naplóban* és én a *Magyar Hírlapban*.) Ennek az a szépsége, hogy mindenképpen, fogcsikorgatva is, napra pontosan írni kell. Éveken át feszültséget és színvonalat tartani. Mert meg kell élni.

„Kosztolányi mindennap írt egy kis remeket, mert meg kellett élni. Ebből az erőfeszítésből nem futotta sokra, éppen csak megkereste a mindennapi kenyeret. (»Kalácsol, gazember, kalácsol!...« – hörögte groteszk önváddal, amikor számon kérte egy írásában önmagán és a világon az író megélhetési lehetőségeit.) Amit így bal kézzel, sietősen írt, mindig tökéletes volt – nemcsak a nagy flatus ösztökhé, hogy ne adjon ki hanyag írást, hanem a mindennapos verseny is kényszerítette, hogy ne mutasson fáradt vagy erőtlen pillanatokat. És amit így írt, elszívetve, talán azért volt tökéletes, mert nem volt ideje csiszolgatni azt, ami a keze alá került. Tudta, hogy várja a szedő. És – ami mindennél fontosabb – remélte, hogy az olvasó is várja. Az olvasó, akinek nem volt arca; de élt valahol ez a rejtélyes lény, aki igényesen felel, ha igényesen szólítják meg.” Márai emlékezése ez Kosztolányiról s tán önmagáról. Epé sokszor fáradt, gyakran hangyag, itt-ott erőtlen. De egészében elegáns, pontos és erőteljes.

Esterházy a kín-élvezetet a rádiófelolvasás színházi élménycivel fokozza. Felolvasásra, hangra fogalmaz. Bízunk abban, hogy a száz-ezer hallgató a hanglejtésből is ért. És egyre inkább a színházi teljesítménnyel lep meg. Minket és önmagát. Ő, megint ördögi – kandúri – szerencséje van. A nagy nemzedék és gyermeki igényes olvasók és hallgatók. Igényesen szólítottak meg a hatvanas években, olvastak és hallgattak a hetvenes és nyolcvanas években, csoda-e, hogy most érzőn olvassák, hallgatják Esterházyt és Tandorit, Nádist és Parti Nagyot?

A nehézség most következik. Tudta azt jól Kossuth Lajos, milyen nagy követ gördített Széchenyi barlangja elé, amikor kimondta róla, hogy a „*legnagyobb magyar*”. Valahol valaki Esterházyt is a „*legnagyobb legnagyobb*”, a „*kandúrok Kandúrnak*” kiáltotta ki, vagy tán ki se mondta, de ráragadt. Ilyenkor már szobor jön, azután a galambok, tán verebek, fehér pettyek a bronzfejen s -vállon.

„Az ilyen alkotók nem tévednek le az egyenes útról, nincs olyan élményük, gondolatuk, amiről

csak dadogva tudnának szólni. Kész eszközökkel, okos mértéktartással születnek, kellő erővel győzik a harcot, amelynek katonájává szegődtek. Szerencsés adottság ez és dicsérendő erő kifejtés. De ezek a nagy erények minél többször ismétlődnek, annál magátólértelmezőbbekké, érdektelenebbekké válnak. Az a sportember, aki tízszer megdöntötte a világrekordot, nem készlet bennünket arra, hogy tizenegyedik mérkőzésének is tanúi legyünk. Az az író, aki patikánévleggel a kezében dolgozik, pontosan át tudja gondolni mondanivalóját, egyenlő szinten tudja tartani stílusát, egy idő múltán elfáraszt bennünket, lelohasztja érdeklődésünket.” Kassák Lajos könyörtelen ítélete ez Thomas Mann halálakor.

„Esterházy nem a saját hiteles arcát keresi, hanem a hiteles maszkot, folytonosan szerepben él, a klasszikus dekadenciához van köze. A dandy a hősiesség utolsó tündöklése hanyatló korunkban, mondja a nagy dandyológus, Baudelaire. Sokszínű, megfoghatatlan: szívárványos. Nem véletlen a műfajok közti mászkálása.” Kosztolányiról írta.

Mit fog kitalálni? Fájdalmat? Halált? Új nyelvet a semmiből? Lázadást önmaga ellen? Egy biztos: galibát.

Lengyel László

TALÁLTAM EGY KÖNYVET

Egy jókedvű szatíra

Heltai Jenő: *Kis királyok*

I. Az irodalomtörténet-írás egy-egy korszakot szintetizáló munkájával gyakran maga készlet a nem a nagyok élvonalába osztott szerzők ügyében tétlenségre, figyelemhiányra, érdekcsökkenésre. Holott részint az olvasói közízlést, részint a korjellemző törekvéseket, az előkészítő vagy lezáró alkotásmódbeli mozzanatokot gyakran könnyebben, jellemzőbben meg lehet műveikben mutatni, mint a korukat mindig reprezentáló, de abból rendszerint egyben ki is emelkedő elsőrendűekében. De nem csak irodalomszociológiai, változástörténeti veszteséget eredményezhet az ilyfajta besorolás. Nemritkán egy-egy jó, közepes auctor átlagterméséből kiugró kivá-

ló mű is a tájékozódás keretein kívül marad. Goethéről vagy akár Novalisról – hogy a szomszédos nagy nyelvterületnél maradjunk – minden korszak kötelezőnek tartja megfogalmazni a maga felfogását. Az árnyéktalan, az árnyékát vesztett ember nagy szimbólumát megalkotó és lélektani zavarát megfogalmazó Chamissóról azonban többnyire egymástól veszik át a vélekedést, az értékelést a korszakok, az összegzések.

A mi irodalmunkban ez a veszély a századvég és századelő életműveit kísérti. Ma világos, hogy Mikszáth a lezáró, s a századforduló és századelő kitűnő novellistái meg többször félsikerű regényírói már előlegezik azt, ami a *Nyugatban* hozza meg igazi gyümölcsét. Ambrus, Gózsdu, a két Cholnoky s Herczeg, Kóbor, Molnár, Bródy, Lovik meg a többiek. S a *Nyugat* első szakasza korképét sem csupán a híres folyóirat állandó munkatársainak művei mutatják meg, hanem velük együtt a jól és frissen szerkesztett újságok novella- és tárcaszerzői, folytatásosregény-írói meg a népszerű színpadok humoreszk- és kabarémesterei.

Közöttük az 1905–1910-es években aratja első sikereit Heltai Jenő.

2. Gyergyai Albert szép tanulmányt írt Heltai ÁLMOKHÁZA című regénye elé. Példamutató lehet ez a mának is. Olvasója nem terminológiai kirakatot talál tanulmányában, s nem is irodalomelméleti értesültségének bemutatását. Oly „ómódi”, hogy a mű tartalmáról, cselekményéről is tájékoztat, s a szerző életútjának a mű alkotásidejére eső állapotát, hangulatát is érzékelni és érzékeltetni kísérli. S mindez nem megy a regénypoétikai eszközök, a megformálási mód fölrajzolásának rovására.

Ő Heltai legmélyebb, legjobb művének tartja az ÁLMOKHÁZÁ-t, amellyel, úgy gondolja, megcáfolta azt a begyökerezett nézetet, mintha Heltai csupán kabarétréfák és operettlibrettók, játszi vagy borsos erotikájú kisregények meg könnyes, derűs szonok szerzője volna.

Igaza is van Gyergyainak az ÁLMOKHÁZÁ-t illetően, meg nincs is.

Szándékát illetően, úgy lehet, csakugyan legmélyebb darabja az egész életműnek ez az 1929-ben készült regény. A nagyvárosnak, a nagyváros polgári-kispolgári társadalmának

azt az értéktudat-, értékérzék-nélkülivé lett, szánnivalóan s taszítóan üres világát rajzolta, melyet a háborús évek zűrzavara és nyomorúsága szült meg és hozott felszínre. A szerelem nélküli szeretkezések, a harácsolás örömeért való harácsolások, a pénzüket fitogtató fölkapaszkodottak, a kitartottak és szélhámosok, a fölhajtók és kijárók, a szerencsejátékosok s az állásukkal visszaelő hivatalnokok millióját. A bordélyok és garnizállók, a kártyabarlangok és zugbörzék színterét. Amelyet az elveszett polgári tisztességtudat hazug látszata von he, takar el.

A fél karját vesztett, sok pénzt örökölt fiatal százados ebbe a világba menekül és süllyed, hogy ama megalázottságát, hogy többé immár nem lehet egyenrangú ember, egyenrangú férfi, felejtse. S közben, ha maga van, gyermek- és diákálmai jelképét az a ház testesíti meg, amelynek erkélyéről akkor egy szőke lányka mosolygott le rá. Ez az „álmokháza”. Ám amikor találkozik ebben a romlott világban egy olyan lánnyal, akiben megvan az igazi szerelem képessége, elgyávultan kitér.

A kínlódó százados finom líraisággal fogalmazott belső beszédén átút az immár öregségébe átlépő szerző kesernyés melankóliája, rezignált életérzése, kényszerű sztoicizmusa, mely szerint csak a valódi költészet vagy az igazi hit vagy a folttalan szerelem vagy éppen együtt mindhárom adhat némi fényt és melegséget az életnek, az életére visszanezőnek. S tán nem tévedünk, ha úgy véljük, az immár öreg esztendeit járó Gyergyait is alighanem ez a vélekedés indította a regény ilyen minősítésére.

A regény alkotásmódja, eszközhasználata, arányérzéke azonban crós kétséget ébreszt a művészi minőség iránt. Feladat nélküli, elnyújtott cselekményismétlődések, fölösleges alakazonosságok, szükségtelen hangulatvisszatérések zsúfolttá s egyben unottá teszik a szöveget. Szokvány elbeszéléstechnikai fogások, átlaghasználatú átmenetteremtési eljárások, feltűnő nyelvi-beszédbeli karakterizációhiányok csökkentik a művészi hitelt. Mindenekelőtt azonban rontja ezt a hitelt a (Heltainál egyébként szokatlan) nyers és túlzó naturalisztikus cselekménymozzanatok s a túl magasra helyezett s nem éppen mesterkélt-ség nélküli, sűrűn szerepeltetett álom- és

szimbólumvilág össze nem illése. Olvasottsága (s egyben támadottsága is) talán folyvást visszatérő szeretkezéshalmazának s a háborús regény divatjának tudható be.

3. Alighanem sajátosabb, egységesebb, sikeresebb prózai művei sorában az az alkotás-mód, mely közvetlenül az első világháború előtt írt *FAMILY HOTEL* s a hozzá csatlakozó *VII. EMMANUEL ÉS KORA* című kisregényében öltött testet. (A kettőt együtt a hatvanas évek elején a szövegnek a szerző általi némi átsimításával a nem éppen szerencsés *KIS KIRÁLYOK* címmel adták ki. A szó jelzős s összetett alakban is kisvárosi, megyei, vidéki potentátot jelent a magyar nyelvben.)

Mi a karaktere ennek az elbeszélő metódusnak? Azt elégíti ki, ami az epikai olvasó igénye, mondhatnánk, fundamentumának lényege. Mégpedig olyan eszközökkel, amelyek ősiekk, s ha egy-egy irány a különbözőzés és újulás vágyából elhagyja is őket, folyton visszatérnek. Cselekménye gyorsan pergő, oly váratlan és meglepő fordulatokkal előrehaladó, amelyekről aztán újabb váratlan és meglepő események azt igazolják, hogy sem váratlanok, sem meglepők, hanem nagyon is magától értetődők voltak. Persze ezeket az eszközöket, ezt a váratlan és meglepő cselekménypergést csak a megfelelő modor, hangneme, stíl tudja élővé s lekötővé tenni. S megint csak az epikai előadás egyik hitelesítő öslajtája kerül elénk: a személyes, az első személynél elbeszélés, mégpedig félmúltas, majdnem jelen időű fölidézéssel.

Ez az első személyes, élőbeszédszerű fölidézés olyan irodalmi, társasági, kávéházi, sőt utcai mindennapos, mégis különleges nyelvvegyületet enged meg, hoz magával, amely szinte újságtárca-, újságtudósítás-szerűen teszi életközeli a helyzetet, a történetet. Mert az indító helyzet is régi, már-már elhasznált válfaj: egyszerre kaland-, ponyva-, kóperegényszerű. Egy tizedrangú, olcsó, öreg párizsi szállodában immár második napja töpreng éhesen, üres zsebbel egy magyar újságíró, Mák István, a *Krajcáros Igazság* tudósítója, miből fizeti a szobát, miből lesz enni. s nem volna-e egyszerűbb levetni magát a mélybe, az utca kövére.

Tiszta giccssituáció. Csakhogy ezt az újságíró is tudja. A fölvillanó csalogatás így rögtön a nevetségessé válás félelmébe csap át. De

nem valami hősi, büszke pózzal. Csöndes, passzív rezignációval: annyian vannak így, majd csak lesz valahogy. S a földelés megint egyszerre meglepő és szokvány: ellentétek összecsapása, összekapcsolása. Egy jóvágású, vidám fiatalember szól át a szomszéd erkélyről, s kér lámpájába petróleumot, mert neki még az sincs. S ezzel sorsuk összefonódik. Azt a hamis bankót ugyanis, amellyel az újságíró becsapták, a talpraesett, biztos föllépésű, gátlástalan fiatalember alig egy óra alatt különböző boltokban apróra váltja, s így immár valódi franktulajdonosok.

Kiderül, hogy ez a gróf Berczina álnévű szomszéd voltaképp Cirillország trónkövetelője; ha trónra jut: VII. Emmanuel. Cirillországban, a Balkánon ugyanis két dinasztia váltogatja egymást. Ha az egyik éppen uralkodó tagjától az ország főméltóságai már minden ellophatót és kicsalhatót megszereztek, száműzik, s a másik dinasztia soron lévő tagját ültetik a trónra, s túrik, míg van mit zsebelni tőle.

(A két dinasztia ötletét nyilván az Obrenovicsok és Karagyorgyék hol véres, hol tragikomikus párharca sugallta. A szerb népet illető kicsinylés azonban nem kapcsolódik az ötlethez. A patriarchális korrupció, a triviális opportunitás, a joviális kriminalitás s a klánadminisztráció – ilyen vagy olyan fokban és minőségben mindenütt jelen lévő, mindenütt kísértő – általános jelenségét mutatja föl Cirillországban.)

Mulatságos és csavaros machinációk után, meg olcsó lepénzelések és busás ígéretek nyomán el is tűzik az ellendinasztia uralkodóját, VI. Ivánt. S helyére ültetik Emmantuelt. Mindebben, jórészt tudtán kívül, nagy szerepe van Mák Istvánnak is. Az ellentétek vonzásának törvénye szerint megszereti a friss eszű, örök optimista, könnyed és elegáns Emmantuelt, s a maga intrikáktól idegen egyenes természetével segítségére van a pre-tendens jogosnak vélt törekvéseinek, főleg pedig tisztességesnek hitt szándékainak. Csalétek, üzenethordó, figyelemelterelő fűgefálevél ebben az arcátlanságig együgyű hazárd, de bonyolultan képmutató játékban.

4. VII. Emmanuelnek azonban nagyon kevés a pénze. Így a szokásos kétesztendőrszáglásra sem jut ideje. Arra is szegény a kincstára, hogy barátját jutalmazza. Csak a

Cirill Akadémia dísztagsága meg az összes orldók szalagja jut neki (mert nemcsak a gyémántokat, az érméket is ellopták már). S a kiüntető megbízás, hogy írja meg a VII. EM-MANUEL ÉS KORA című munkát. Amiből persze semmi sem lesz Mátyás István tollából, mert a Párizsba száműzött VI. Iván közben pénzt hajt föl, és a cirillek egyből ráclöbbernek, mily igazságtalan volt őt elűzni, s mennyire illő visszahelyezni őt trónjára.

A második kisregény ezt a bukást és renovációt meséli el. Meg kellett ezt írnia Heltainak. Nemcsak s nem is elsősorban az első nagy sikere indítására. Nem is csak a történet, a regény kerekké tétele okán s a társadalmi-erkölcsi szerkezet megállíthatatlan körmozgása megmutatására. Hanem – mindezzel együtt – a saját magatartása érzékeltesére annak az embertípusnak erkölcsiségével, szellemiségével szemben, amelyet kacagató szatírával, kifogyhatatlan ötletességgel, remek műfajértéssel élénk állított.

S műfajértése itt sem hagyja cserben. Nem kezd erkölcsi, szociális, politikai fejtegetésekbe. Nem is rendez nagy naturalisztikus tragikumú vagy szarkasztikus csattanójú, színpadias végjelenetet, amire századfordulós elődei oly erősen hajlottak. Mátyás István – kissé mindig az író alteregója – nem ölt magára ítélethirdető-talárt. Megelégszik azzal egyrészt, hogy kitanulta ezt a világot, másrészt azzal, hogy emberi jóságára ébreszti, polgári tisztességre, szolid tevékenységre veszi rá barátját. VII. Emmanuel visszatér a Hotel Familybe, elveszi ennek tulajdonosnője érte rajongó, színházi naivának készülő lányát, s lesz a sok száz apró párizsi hotel egyikének érdemes gazdája.

5. Szentimentalitás? Didaktika? Egyik sem. A kisember erkölcsiségének dicsérete. A kisemberé, aki meglepetéssel és elképedéssel fedezi föl közszereplők nagy részének hazug, kapzsi, becsületet alig ismerő világát; de nem veszi el a maga tisztességét, emberi szolidaritását, munkaszeretetét, jobbító vágyát. Heltai egész életművén keresztülhúzódnak ez a melankóliával és nosztalgiával, öniróniával és önérzettel vállalt kisemberdicséret, -védelem és -kultusz. Nem becsülte le a politikát, de nem érzett hozzá kedvet. A világ változását, jobbítását, úgy tetszik, az egyesek, az egyének jobbulásán, jobbításán át vélte eredménye-

sebbnek. Az ügyesek, az erősek, a kíméletlenek fölébe kerelkedhetnek, de mégiscsak az ő munkája tartja fenn a világot, az ő erkölcsé a rendező elv, az ő szolidaritása a békesség-szerző. Talán ismerte, talán nem Goethe híres mondatát (amit Babits oly szívesen idézett): a legnagyobb közösség az egyének közössége.

Márai Sándor igen nagyra becsülte és szerette Heltait. Aligha véletlen. Az ő remekművében, az EGY POLGÁR VALLOMÁSAI-ban, ha mellékszereplőként is, s egyben emeltebb szinten is, egész soruk van jelen ezeknek a kisemberfiguráknak. Heltai megteremtette azt a hangnemet, azt a stílt, azt a modort, amelyben a maga mindennapiságában, esendőségében is központi alak lehetett. Szegényebb volna e modor, e stíl, e hangnem nélkül irodalmunk és szegényebb emlékeztető a magyar polgári világ ez érdemes típusa és korszaka.

Németh G. Béla

NAGY PIPA, KEVÉS DOHÁNY

Nemeskürty István: A magyar irodalom története 1000–1945, I–II.

Akadémiai Kiadó, 1993. 1031 oldal, 831 Ft

A hazai könyvpiac komoly hiányossága volt az elmúlt években, hogy a rövid, de alapos irodalomtörténeti kézikönyvek iránt mutatkozó olvasói igényt nem tudta kielégíteni. Ebben a helyzetben a könyvkiadás számára csupán két járható út maradt: vagy régebbi munkákat újít fel, vagy olyanokat hoz forgalomba, melyek népszerűsége gyakran nem áll arányban szakszerűségükkel. Ez utóbbi jelenségre is példa Nemeskürty István új kötete, mely *DIÁK. ÍRJ MAGYAR ÉNEKET* című munkájának (Gondolat, 1983) átdolgozása. Tudományos szempontból már az eredeti mű is igencsak gyenge lábakon állt, és ezen az átdolgozás – amin elsősorban bővítést értünk – sem változtatott. Ennek ellenére a könyvet a művelődési és közoktatási miniszter rendelete mintegy rangosította: a középiskolai oktatásban tankönyvként használható-

nak nyilvánította. Mind emiatt, mind Nemeskürty vállalkozásának méreteit tekintve fontos megvizsgálni, megérdemli-e a kötet ezt az elismerést, illetve követelheti-e magának egyáltalán az *irodalomtörténet* megnevezést.

A DIÁK. ÍRJ MAGYAR ÉNEKEI! tájékoztatása szerint a szerző nem szaktudományos munkát akart írni, szövegét – ha kimondatlanul is – mint esszét jelöli meg. Ezen 1993-ban sem változtatott, lényegében az olyan típusú egyszemélyes feldolgozások hagyományát követi, melyek sorában Szerb Antal munkája lehet példaadó. Kutató és töprengő elmélyedés nélkül persze inkább szakmainak álcázott publicisztika szokott születni, ám Nemeskürty az új címváltozattal szigorú elvárások elé állítja magát. Arra kell választ találnunk, mennyiben felel meg a szöveg saját címének, melyet mint önmeghatározást állandóan szem előtt kell tartanunk. Ennek fényében azonban, ha nem tekintünk is mást, csak azokat a legminimálisabb követelményeket, amelyek irodalomtörténeti kézikönyvvé tesznek egy szöveget (irodalomtudományi koncepció; következetes fogalomhasználat; irodalomszociológiai és művelődéstörténeti háttéranyag megfelelő alkalmazása; adekvát műelemzések; filológiai pontosság stb.) – ezek hiányát vagyunk kénytelenek tapasztalni.

Kezdjük a legalapvetőbb kérdésekkel. Az olvasás során feltűnő fogalomzavarral szembesülünk. A szerző gyakran tulajdonít többekévébő körülfaragott fogalmaknak önkényesen más jelentést, czáltal szövegében a kategóriák valóságos káosza érvényesül. Csupán egy-két példa erre az irodalmi műfajok köréből. Nemeskürtynél a legenda valójában novella; Rákóczi VALLOMÁSAI énrégénynek minősülnek; a „modern elbeszélés” Faludi Ferencsel kezdődik. Továbbá akad itt „önéletrajzi regény Bethlen Miklós modorában”; olvashatunk Berzsenyi-verset „prózai sorokba tördelve”; illetve „Petőfi verseit szoros egymásutánban, lírai elbeszélésként... élvezhetjük igazán” (498. o.). Fogalmak helytelen használatával a történelem vonatkozásában is találkozunk; a szerzőnél például a nemzet eszméje középkori politikai és irodalmi tendenciák lényegi szervezőjeként játszik fontos szerepet, miközben az ún. *hungarustudatról* szó sem esik. Így aztán nem csoda, ha megcsúszik a tolla: „A maga választotta

Pannonius név azonban eleget mond: magyarnak vallotta magát.” (76. o.) A szerző történelemszemlélete egy manapság már anakronisztikusnak számító ideologikus beállítottságon alapul, ráadásul ez a vulgáris, marxizáló nézőpont többnyire nevéstégesen felületes kontextusban körvonalazódik. Csupán három példa a sok közül. A reneszánsz írói „a termelőerők és a termelési viszonyok feltűnő változásának hatására úgy érezték, hogy végéhez közeledik... a középkor” (73. o.); „Korunkban Ady Endre érezte meg először; hogy a kuruc szabadságharc utolsó éveiben milyen csapdává vált az osztráyharc élelédése” (295. o.); ill. Barta Lajos „a szocializmus eszméit hirdető novelláival és regényeivel... szerepet játszott a forradalom előkészítésében is” (811. o.). Vajon mit szolt mindehhez – ha olvasta – a művelődésügyi tárca?

A szerző kulturális antropológiai ismereteknek is híjával van, ezek hiányában viszont nehéz behelyezkednie letűnt korok emberi szituációiba. Jó példa erre az, ahogy a vallás témakörét kezeli. Nemeskürty a kereszténységet ideológiaként interpretálja, s ez a felfogás a középkor tárgyalása során komoly zavarokhoz vezet. Egyrészt fogalmi összevisszaság ismét (a keresztény szeretet voltaképpen szerelem vagy erotika; az alázat valójában góg), másrészt teljes szövegek értelmezése lett torz és hamis. Idegenként tekint a szerzetesek és apácák „különös” világára; értetlenül szól a misztika írásos emlékeiről. Az aszkézist valamiféle „érdekes vonás”-nak tartja (12. o.), és megjegyzi: „András remete Mór megfogalmazásában olyan furfangos körültekintéssel kínozza önmagát, hogy az a mai olvasót mosolyra fakasztja.” (11. o.) A szerző legfőbb módszertani hibája az, hogy általában saját – a társadalmiság-nemzetközpontúság koordináta-rendszerén alapuló – világmagyarázó elvcit kéri számon a XI–XV. század vallásosságának művészi vagy magatartásbeli megnyilvánulásain. Egyszerűsítő látásmódja például a legenda összetett világát csupán a politikai vonzatokra redukálja. Kizárólag így képes némiképp felmentést adni a MARGIT-LEGENDA különben ellenérzéssel szemlélt szereplőinek: „Ez a gyönyört fájdalomban kereső és találó magatartás azonban mégsem volt ferde hajlamú leányok torz időtöltése. Ők valóban hitték, hogy... önkínzó életük Isten előtti áldozat az elgyötört haza nyugalmaért...” (38. o.) Úgy tűnik, a (latin és

magyar) vallásos irodalom Nemeskürtynél önmagában nem, kizárólag csak eszköz voltában értékes, amennyiben egyáltalán alkalmat adott a magyar nyelvű szépirodalom kibontakozására, a nyelv kifejezőerejének növekedésére.

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1000–1945 olvasása nyilvánvalóvá teszi, hogy Nemeskürty szemléletén és kifejezőmódján a korszerű irodalomtudományi irányzatok leg-halványabb hatásait sem lehet felfedezni. Nála a lírai költemény egyszerű lélektani vagy élettörténeti dokumentum (Ady költői életműve egyvégtében olvasva „egy lélek regényét” adja, 722. o.), ami aztán olyan félreértésekhez vezet, mint az író és a vers beszélőjének azonosítása például Kosztolányi Dezső KÖLTŐ A HUSZADIK SZÁZADBAN (859. o.) vagy Szabó Lőrinc VEZÉR című verse esetében (949. o.). Ezután már nem meglepő, ha az epikus alkotás – amint a regény- és novellaösszegzésekben kiderül – alapüzenete és technikája helyett inkább cselekményével, szereplőivel, illetve színterével azonos, ezekkel írható le. Ízelítőül két interpretáció. A LÉGY JÓ MINDHALÁLTIG: „Gyerekregegy. De milyen. Egy jó szándékú, jól tanuló, de az alsóbb néposztályból a kollektívumban vergődött kisfiút alaposan végigpofoz az élet, közelebből az iskola és közvetlen környéke...” (911. o.); Gozdsú Elek ULTIMATIÓ-ja: „...a falusi társadalom legalján lengődő, mégis bárgyún boldog sírását az éjti kétségbe, hogy a koporsó nélkül sírba pottyantott hulla »pukkadtt egyet«, salfüvődött hasa valósággal szétspriccelte a belek tartalmát.” (679. o.) Ez utóbbi példa nemcsak azért szép, mert közel sem fedli az elbeszélés fabuláris síkját, hanem azért is, mert a mondat zárórésze nem az eredeti szövegről szól, inkább Nemeskürty képzelőerejéről árulkodik. Vajon mi lehet ennek a lényegről tudomást nem vevő művészetszemléletnek az oka? A válasz a szerző – olvasataihoz fűzött – szubjektív kiszólásaiban keresendő. Az irodalmi alkotások az ő számára mint valamilyen „hasznos nyújtó dolgok” léteznek. Egy mű elsősorban akkor értékes, amikor „gyermeki figyelemmel kísérjük a mese kacskaringózó szálait, kíváncsian követjük a mesélőt az epizódok indái között” (547. o.). Ezen a rostán aztán kiveshetnek néhányan, ahogy Goethe vagy az „unalmas” Főtös is (569. és 564. o.). A műalkotást továbbá az is legitímálhatja, ha közéleti-társa-

dalmi érvénye van, amint ezt a már idézett Barta Lajos-értékelésből is láttuk, vagy ha történelmi dokumentumként fogjuk fel, mint Kisfaludy Károly MOHÁCS című költeményét, mely „a történettudományi elemzés pontosságával” is kitűnik (425. o.). Kemény is, bár „nehézkés”, olvasandó, mert „annyi bizonyos, hogy Móricz ERDÉLY-ÉIG egyetlen írótól sem lehetett olyan jól megtanulni hazánk keserves történetét”, mint tőle (569. o.). Így már világos, miért hiányzik a könyvből a magyar irodalom legjavának, többek között a bölcséleti jellegű költészetnek a bemutatása. Egyetemes jelentőségű alkotások elemzésével marad adósnak a szerző, csak szűrőpróbaszerűen említek néhányat. Semmit sem találunk a következő versekről: Janus Pannonius: SAJÁT LELEKÉHEZ; Csokonai Vitéz Mihály: AZ ESTVE; HALOTTI VERSEK; MAROSVÁSÁRHELYI GONDOLATOK; Berzsenyi Dániel: AZ IGAZI POÉZIS DICSERETE; Vörösmarty Mihály: GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN; ELŐSZÓ; A VÉN CIGÁNY; Arany János: KERTBEN; AZ ÖRÖK ZSIDÓ; Tóth Árpád: ELÉGIA EGY REKETTVEBOKORHOZ; Babits Mihály: ESTI KÉRDÉS; MINT KÜLÖNÖS HIRMONDÓ; József Attila: ESZMÉLET.

Az ilyen típusú olvasói magatartásból ered az is, hogy az irodalmi mű mindig egyértelmű, biztosan megfejthető üzenet hordozójának látszik, így nem túlzás azt állítani, hogy Nemeskürty irodalomtörténete alapvetően művészetidegen közelítésre épül. Az esztétikai analízis háttérbe szorításával a szerző saját magát gátolja meg abban, hogy bonyolultabb műalkotásokat összetettségükben tudjon interpretálni, s ez nemegyszer félreértelmezésekhez vezet. Mivel a szerzőt főképpen a közéleti szféra érdekli, akkor van clemében, ha nem kénytelen poétikai ügyekkel bajlódni. Magáért beszél az a részlet, ahol az általa kétegy nélkül méltányolt Jókai-regényről így ír: „A FEKETE GYÉMÁNTOK, ez a magyar GERMINÁL, majdnem tizenöt évvel Zola regénye előtt, egy addig soha nem ábrázolt világot: a bányászok életét mutatja be áhítatos tisztelettel és a magyar ipar és bányaművelés fellendítése iránti mondhatni propagandisztikus hűvel. Ez akkor közügy volt: hiszen a kiegyezés után is tartott a párharc a magyar és a bécsi tőke között, sőt ekkor éleződött ki igazán, mert a lecsillapított Magyarországnak egy Bécsset kiszolgáló agrárország szerepét szánták.” (633–634. o.)

Az esztétikai szemlélet elhanyagolásával elvész az a lehetőség, hogy a szerző a magyar irodalom nagyságát immanens módon, műalkotások elemző értékelésével bizonyítsa. Adekvát műelemzést nem találunk tollából. Ezt néha büszkén hangsúlyozza („*Ez is olyan remeklés, amit túlokoskodó széptani okvetetlenkedéssel csak tönkretelhetünk*” 504. o.), de leginkább leplezni próbálja. A hiány elfedése céljából három megoldással kísérletezik. 1. Szakirodalmi vendégszövegek sűrű szerepeltetése. 2. Hosszabb-rövidebb szépirodalmi idézetek közlése, melyekhez tartalmi kommentárokat, semmitmondó asszociációkat, valamint patetikus és deklaratív kijelentéseket fűz (a „legötletesebb” Radnótival kapcsolatban: „*Kár lenne ezt a remekművet prózai szavakkal újramagyarázni. Letörölnénk a hamvát.*” 991. o.) 3. A leglátványosabb pszeudoanalitikus eljárás az ún. motívumanalógiák futtatása. Látszólag mintha mondana valamit a különböző műalkotások körülbelül azonos tartalmi egységeinek egymás mellé rendelése, közelebbről megvizsgálva azonban feltárul a módszer üressége. A valódi motívumkutatás ugyanis nem merül ki mindebben, hanem: a) kimerítően értelmezi a motívumot eredeti környezetében; b) pontosan nyomon követi vándorlását; c) vizsgálja a kontextuális jelentésváltozást stb. Nemeskürtynél a számtalan ide-oda utalásnak csupán az a szerepe, hogy az olvasó elfelejtsen rákérdezni a tárgyalt szövegre. Valaminek azonban pótolnia kell az esztétikai szféra háttérbe szorulását. Innen nézve azonnal fölismerjük, mire is szolgál az a töméntelen adathalmaz (kevésbé fontos személyek és helységek nevei; mindenféle felesleges évszám és életrajzi kitérő; latin könyvcímek stb. stb.). Ezek tömkelege hivatott feledtetni a szakmai semmitmondást, amire nagy szüksége is van a szerzőnek, hiszen nemegyszer kimagasló írókra vagy alkotásokra csak pár szót veszteget. Mintha az extenzív teljesség lenne Nemeskürty eszménye, ám vitathatatlan, hogy egy ezeroldalas összefoglalás erre nem törekedhet, illetve ha mégis, ez súlyos aránytalanságokhoz vezet. A teljesség igénye nélkül néhány újabb példa. Csokonai lírai költészete a költőre szánt tizenkét oldalból ötöt kap, ebből is két oldal idézet. A HIMNUSZ bemutatása csak néhány szerzői és tizenkét sor idézet közlésével történik.

A SZÓZAI-ra harminc sor jut, ám Vörösmarty halála és temetése egy teljes oldalt tesz ki. Arany János ŐSZIRÉK című ciklusára fél oldal is elég, míg Jósika Miklós hétnél is többel dicsekedhet. Radnóti Miklós három, Füst Milán két oldalt ér. József Attila NAGYON FÁJ című kötetét és utolsó verseit összesen három oldal tárgyalja, de ebből is kettő idézet. Szabó Lőrinc verseiről – pedig a szerző elismeri róla, hogy „*Illyéssel együtt, József Attila után, nemzedékiünk legjobbjá*” (948. o.) – csupán annyi szó esik, mint Mécs Lászlóról: egy oldal. Németh Andor csak egyszer van megemlítve, Szentkuthy Miklós, Hamvas Béla, Faludy György, Örley István, Kovács Imre vagy Szabó Zoltán neve elő sem fordul a könyvben.

Ha egy irodalomtörténet írója nem képes önálló szakmai munkára, természetes, hogy vagy elsietetten ítél, vagy már meglévő publikációkat hív segítségül. Az elsőre kínálkozó sok-sok példa közül emlitem Justh Zsigmond dilettánsként való értékelését (680. o.), Márai Sándor A GYERTYÁK CSONKIG ÉGNEK című regényének elmarasztaló bírálatát (957–958. o.) és Harsányi Kálmán A KRISZTÁLYNÉZŐK című regényének a formai hiányosságokat figyelmen kívül hagyó, időlogikus felhangú dicséretét (824. o.). A második esetet jól érzékelteti, hogy magasrendű műveket igen gyakran vendégszövegekkel ismertet; a baj itt az, hogy szakirodalmi tájékozottsága nem alapos, figyelmen kívül hagyja a legfrissebb publikációkat, így aztán már régen elavult nézetek is rendre felbukkannak. Aranyról – Petőfivel és Vörösmartyval összevetvén – például ezt olvashatjuk: „*az ötvenes évek Arany Jánosának lírai termése tagadhatatlanul gyengébbnek bizonyul amazokénál*” (545. o.). De jelentősebb szépirodalmi munka is kimaradhat, ha véletlenül csak a nyolcvanas években adták ki (RÁKÓCZI-EPOSZ, 1988), vagy csak ekkortájt tisztázódott szerzősége (Pálóczi Horváth Adám: FELFEDEZETT TITOK, 2. kiadás, 1988). Ám Nemeskürty a szakirodalom mellett a DIÁK. ÍRJ MAGYAR ÉNEKET recenzióival sem törődött. Így Barta János átfogó – koncepcionális kérdéseket és részleteket egyaránt érintő – bírálatának tanácsait sem fogadta meg (MAGYAR IRODALOM – ÖMLESZTVE, *Alföld*, 1984/9.). Persze nem kötelező egy kritika minden tételét tekintetbe venni, de legalább a neves irodalomtörténész

által felrútt filológiai pontatlanságokat illet volna kijavítani. Nemeskürty ezt sem tette meg. Kemény Zsigmond ZORD IDŐ című regényénél például 1993-ban is megmaradt a hibás évszám („*irta 1854–56 között, megjelent 1857. január*” 569. o.).

A könyv szerkezeti felépítése esetleges. Egyszer van kultúrtörténeti bevezetés (barokk), máskor nincs (reneszánsz); a történeti háttér néha részletező (XVII. sz.), más esetben viszont vázlatos (XVI. sz.), s alkalmazása csupán a múlt századtól következetesebb. Nem jobb a kép a szerző stílusa tekintetében sem. A gondolatlan szövegfolyama túlszűfolt; modoros fordulatok vegyülnek az előadásba; eltérő szövegtípusok váltakoznak, s ez utóbbi például AZ EMBER TRAGÉDIÁJA ismertetése során kaotikus hatást eredményez. Még fikciós részeket is találunk a könyvben. A szakirodalomból vett idézetek ebben a helyzetben ahelyett hogy összefognák, még inkább szétvetik a szöveget, mert így sokkal élesebb fénybe kerül az az ellentét, mely ezek világos beszédmódja, illetve a szerző zaklatott és pongyola fogalmazványa között feszül. Nemeskürty gyakran megengedhetetlenül zsurnalisztikus. Értetlenül állunk ilyen mondatok előtt: „*Valósággal dühöngött a kegyességi iradalom*” (308. o.); a NÉRO „*nem jobb (és nem rosszabb) mint Kosztolányi kortársainak számos jó beszélye*” (862. o.); „*...a vers olvasása – ha átélve és átgondolva olvassuk, netán félhangosan mondjuk – bennünket is izgalmi állapotba hoz, s ha vérnyomásmérővel kísérleteznénk, bizonyára vérnyomásunk is emelkedne*” (930. o.); vagy: „*...hogyan apa és anyja így bánhasson fiával [József Attila], ahhoz az a társadalmi rend kellett, ami akkor volt*” (940. o.). De a legzavaróbb mégis az, hogy a dikció nem egyszer tudálatlan. Ez az eddigi idézetekből vagy a fentebb már elemzett „*motívumkutatás*”-ból is látható, de fontos megemlíteni, mennyi erőltetett, valójában semmitmondó analógia és utalás szövi át az előadást (pl. Pázmány és Petőfi – Salvador Dalí; Rákóczi Ferenc – E. A. Poe; Berzsenyi – Kierkegaard; Ady – Hieronimus Bosch stb.).

Végezetül a könyv filológiai hiányosságaira utalok. A szövegben jelentős az adattevészek, a tárgyi tévedések, illetve a súlyos nyomdalahibák aránya. Ezek kimerítő felsoro-

lására és helyesbítésére itt nincs hely (sem energia), csak mutatóba néhány (a *-gal jelölték ugyanígy található az 1983-as kiadásban). Groote nem a *devonito*, hanem a *devotio moderna* mozgalomát irányította (28. o.); AZ SZENT APOSTOLOKNAK MÉLTÓSÁGOKRÓL. szölv mű címének első szava helyesen: KÖNYVECESE (55. o.); Bornemisza Péter műve címének KÍSÉRTETEK szava (109. o.) több alakváltozatban is szerepel* (Kisírtetek 144. o.; Kisírtetek 308. o.); Pascal nem volt II. Rákóczi Ferenc kortársa* (319. o.); Asbóth János ÁLMOK ÁLMODÓJA című regényének végén nem Madách-, hanem Katona József-idézet található* (627. o.); Jókai A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE című művét túlzás az atomháborúról való jóslatnak tekinteni (635. o.); Justh Zsigmond naplójának nem „*újabb*” kiadása jelent meg 1941-ben, hanem az első (680. o.); Osvát Ernő könyveit nem is vásárolhatták, mert életében egyetlen könyve sem jelent meg* (706. o.); Márai Sándor halálának évszáma: 1989 (822. o.); Szabó Dezső* a 829. oldalon Tisza István-nak, a 867.-en Tisza Kálmánnak támad; Cholnoky László INGOVÁNY című kötete nem elbeszélésgyűjtemény, hanem regény, és az 1919-es PIROSKA új kiadása* (870. o.); ez utóbbi mű különben a 820. oldalon regényként, a 870.-en novelláskötetként szerepl); Füst Milán ADVENT-je nem 1923-ban, hanem 1922-ben jelent meg* (884. o.); Schöppflin Aladár könyvének címe helyesen: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE A XX. SZÁZADBAN* (887. o.); Kassák Lajos kötetének címe nem HARMINCÖT VERS, hanem 35 VERS* (881. o.) stb. A következő mondathoz nem kell kommentár: Dsida Jenőnek „*életében három kölete jelent meg, a közfigyelmet a harmadik, posztumusz [!] ANGYALOK CITERÁJÁN (1938) ébresztette fel*”.

Összefoglalva a mondottakat azt gondolom, hogy Nemeskürty István munkájában nem történik meg a magyar irodalom fejlődésének alapos értelmezése, az alkotók életművének, legkiválóbb műveiknek irodalomelméleti közelítésű feldolgozása és esztétikai értékelése. A könyv oktatásban való felhasználása megtagadná az utóbbi húsz év minden tudományos és pedagógiai teljesítményét.

Kováts Zoltán

BÁCSKA, KÁLVÁRIA KÖRÚT

Majoros Sándor: *Távolodás Bácskától*
KÉZirat, 1994. 232 oldal, 290 Ft

Majoros Sándor elbeszélései jól körülírható, azonosítható valóságemelekből épülnek fel, amelyek együtt esetenként köznapi realitáson túli, hátborzongató egészt eredményeznek. Majd' mindegyik novella kimutatható rétegei: valamely átok sújtotta családtrónt: „...*Mari meg én örökre vesszük ezt a szegyélni való családi hagyatékot, s előbb vagy utóbb mirajtunk is kiülközik valamilyen utálatos hőbort... Mert nagyobb szegyen annál, mint amikor szülei gyengeségéről hall mesét, aligha érheti az embert*” (A ZONGORA); a történelmi-politikai alapozottságú táj, Bácska, mint a (család)történetek alakulásának terepe: „*Ez a hely talán az egyetlen vidék az egész földkevényen, ami nem hálálja meg az iránta való gondoskodást. Széljárta és halott marad akkor is, ha az őslakók megfélemednek a folszántott hadiutakról*” (FEHÉR DAMASZT ASZTALTERÍTŐ); valamint a bácskai táj lakóinak, a novellák szereplőinek és elbeszélőinek lelki folyamatai mint az általános adottságokra épülő sors-történetek mozgatói. Eme tényezőkből megszülető novellaszerkezetek többnyire tragikus végkifejletet hordoznak, amelynek összetevői bizonyos törvényszerűségek alapján szerveződnek, csak hogy beteljesítsék a szereplők sorsát, villanásszerű fordulatokkal vagy fátyolos sejtetéssel. A történet és a történetmondás iránti kételyt a történet, de még inkább történetülést magába foglaló determinizmus váltja fel: „*De vajon hogyan lehet megszabadulni egy történettől, ami egyszerűen csak van, s végigköveti egész életünket?... Nincs végpont, csak egy végtelennek tetsző folytonosság, ami magától értetődővé teszi az előbb vagy utóbb bekövetkező változást*” (TELECSKAI DOMBOK); „*Nincs látványos összeomlás, csak örökkön tartó várakozás. Épp ezért halálhír sincs*” (A ZONGORA).

E novellaformák egyik legfontosabb egységképző eleme a *széthullás mítosza*, amelynek mentén kirajzolódnak a kötet főbb témái is: családi kapcsolatok széthullálódása, a halál és az öngyilkosság, az alkoholizmus, a soknemzetiségű államkonstrukció és a polgárháború, de mindennekellát: a szegénység. A fenti valóságemelekre épülő, ám azokat mégis meghaladó Majoros-novellák *mitikus időbelisé-*

gét a művek megannyi dimenziójában fellelhető *isméllés* adja, például: „...*ebben a kuncogásban ugyanaz az ellenkezés rejtőzködik, ami anyámat lázadóvá, nagyapámat pedig börtöntöltelkévé alacsonyította*” (TELECSKAI DOMBOK). Meg kell említenünk több alkotás sajátos térbeli kiterjedését, más szóval a *föld* (termőföld, szülőföld) és a villámot hozó, de csillagokat is ragyogtató *égbolt* feszültségében megnyíló *mitikus térélményt*. például: „*Leültem a fa tövébe, és néztem a csillagokat. Fényük összekötött mindazokkal, akik ebben a percben az égre emelték a tekintetüket. Olyan kapcsolat jött létre közöttünk, aminek végpontja a határtalanba esett*” (DIANA).

Majoros novelláskötetében két hagyományos szerkezetet különböztethetünk meg: Egyes elbeszélések szerkezeti cve az egynecs vonalú, *fokozatos perspektívátágulás*, ami új és új információkkal szolgál az olvasónak. Ezek a novellák többnyire egyes szám harmadik személyben szólalnak meg, például az EPERSZEDŐK című is. Jellemzőbb azonban Majoros művészetére a belső perspektívából (leginkább egyes szám első személyből) ábrázolt, a *körköröség elvére* épülő novellaszerkezet, aminek lényeges mozzanata a már említett ismétlés és ismétlődés, és ez egyre fokozódó intenzitással szervezi a történetet egy központi motívum vagy eseményköré, mint például A ZONGORA című novellában. A kötet elbeszélései persze legtöbbször e két szerkezeti elv összjátékából építkeznek. Mindezek alapján mégis a kétféle szerkesztési mód két szélsőséges konstellációját emelném ki, amelyek érzékletesen szemléltetik a szerző művészetének lehetséges irányait.

Az egyik irány azon novellákhoz köthető, amelyek anekdotikus, játékos vagy éppen parabolisztikus formát hordoznak. Ilyen például A TENGERI KÍGYÓ, ez a furcsán tréfás történet egy hajóskapitányról és annak anyakönyvezett feleségéről, a tengeri kígyóról, valamint kettejük közös haláláról. Ez a mű azonban nem igazán illeszkedik a kötetegészebe, de ezt talán – novellájának tanácstalan szereplőjével együtt – Majoros is érzi, amiről az alábbi reflexió árulkodik: „...*A félreértések ugyanis – és ezt Birkási Gyula saját tapasztalatából tudta – előbb-utóbb tisztázódnak. Türelem és idő kérdése az egész.*” – A szereplők történetének kibontakozásához szükséges elvről, a félreértésről szóló mondat a kimódolt kauzalitáson nyugvó, hagyományos novellaforma esetle-

gességeire is vonatkozhatna. Az elbeszélő ugyanis nem ura többé a történetnek, és ezen a mégannyira ravasz formai eljárások sem segíthetnek. Ezek szerint a novellaforma fenti példánkhoz hasonló fejlesztése, stilizálása fenyegetheti leginkább Majoros műveinek minőségét. Veszélyes eljárás, amikor a szerző fogalmakkal próbálja rögzíteni, elkötni az elbeszélés sejtetett irányát, mint például a *KÁLVÁRIA KÖRÜLT BEFEJEZÉSÉBEN*, ahol is a bódult temetési menet víziója általánosító, kissé szentenciózus konkretizálást szenved. A többretegű vagy határozatlan jelentések kissé erőszakolt lefedéséhez hasonló a novellák lineáris-történeti, ok-okozati vagy metaforikus összefüggéseinek kiaknázása, ami azonban nem mindig tűnik meggyőzőnek. Például a vértócsa és a kitett gyermek (*A VÉRTÓCSA*), valamint a megüresedett kabát és az angyallét (*AZ ANGYAL*) közötti jelentés-összefüggést Majoros talán kissé indokolatlanul hosszan és alaposan fejti ki – mintha a szerző e helyeken nem bízna eléggé a novellák képeinek és vízióinak jelentésteremtő, de nem jelentésfüggő kohéziós erejében. A jelentő (metafora) és a jelentett (összefüggésrendszer) viszonya a fenti példákban túlon túl hangsúlyozott, de nem meggyőző, meglehetősen problematikus tehát.

Annál lebilincselőbb a sikeresebb Majoros-novellák mitikus rétegekből táplálkozó, körkörösen kiteljesedő (tehát már a kezdőmozanatokban is benne foglalt) tragikum. E művek szerzője már nem a formavariánsokat biztosan kézben tartó, azokat olykor erőszakol is érvényesítő konstruktor, hanem az irodalmi formát létrehozó sejtelmes erőnek engedelmessé, alávetés elbeszélő. És talán ez a szerkezet felel meg leginkább Majoros írói adottságainak, aminek ékes bizonyítéka a kötet nyitó írása: *A TELECSKAI DOMBOK*. (Nekem ez a novella tetszett a legjobban.) Az ebbe a típusba sorolható darabok olyan hétköznapi tragédiákat járnak körbe, amelyekben a tárgyak, személyek és emlékek a már korábban említett mitikus idő- és térfelfogásban (az ismétlésben, valamint az ég és föld feszültségében megnyíló térélményben) nyernek jelentőséget, és nem szegődnek lineáris vagy ok-okozati, csattanóra kihagyott, „kognitív” formai elvek szolgálatába. Éppen ezért ezeknek az elbeszéléseknek a világa valamely (epizodikus) részlet vagy motívum fokozatos

kibontásából eredeztethető. A *MEGKÖVETÉS* című novellában például a család tagjainak felsorolásakor az egyik testvérhez kötődő anekdotából és az anekdotában szereplő, vérrel festett portréból kezd érvényszerűen kiráradni a család széthullásának, Hanzsi eltávolszásának a története. De hasonlóan meggyőző eljárás, amikor Majoros a vértócsa kissé steril és erőszakolt jelentéstársításai helyett megmarad az adott jelenség érzékeny konkrét, tárgyi kötöttségei mellett, így például *A DALOSKÖNYV*, a *FEHÉR DAMASZT ASZTALTERÍTŐ* vagy *A ZONGORA* című novellákban. A *FEHÉR DAMASZT ASZTALTERÍTŐ*-ben Majoros a sugallt, de nem kifejtett jelentést a címszereplő tárgyba összpontosítja, amely így elegáns és pontos formálóerővé lép elő, ugyanakkor a tematikában is sajátos megoldást kínál: a család feszültségét az ünnepi asztalterítő közös szétszaggatása oldja fel. (Ebből a novellából való egyébként a kötet címéül szolgáló kifejezés: *Távolodás Bácskától*.)

A kötet jó néhány novellájának ismertetőjegyze a *gyermeki perspektíva* használata. A művekben szereplő gyerekek vagy fiatalok olyan önállóan, sok esetben kiszolgáltatott elbeszélők, akiknek egyetlen szabadsága, hogy megpróbálhatják elmesélni történeteiket. Így a megértés és önkifejezés vágya (például egy régi családi esemény értelmező újramesélése a *TELECSKAI DOMBOK* vagy *A ZONGORA* című novellában) narratív formaképző elemmé válik. A beszélő fel- vagy megismerésének formája a körkörös emlékezés vagy tudatmozgás, míg az ugyanezen gyermekperspektívából előadott, de lineáris történetek valamely mozgalmassal kalandot ismertetnek, így például a *LÉGIÓSTRÜKKÖK* című nagyobb fejezet legtöbb darabja. Ezek a novellák a tragédia határán egyensúlyoznak, többnyire el is kerülnek azt. Kivétel a *DIANA*, amelyben a beszélő fiú öccse meghal, s részben az *EGY HOSSZÚ DÉLUTÁN*. A fejezet novelláiban nincs igazi bűn vagy tragikum (a *ZSIBVÁSÁR* című „erkölcsi tantörténet” gyerekhőse például nem lopja el a kövér gazda pénzes bukszáját), illetve csak a háttérben lelhető fel: a *MEGÁTALKODTAK* megoldásához szükséges szereplő, a gazda „formális halál” szenved: megüti a guta, így az őt kirabolni készülő fiúk ártatlanok maradnak. A *LÉGIÓSTRÜKKÖK* című hosszabb elbeszélés epikus furfangja pedig a Majorosra – lévén novellista – nem jellemző epilógus,

ami röviden ismerteti a szereplők jövőbeli sorsát, ha kell, a tragédiáikat is, sőt még a polgárháborúra is utal.

Mérleg: „Mégvolt mindenem, ami az élethez kellett: kapálhattam a szövetkezetben, Erzsí néném – miután férjhez ment – rám hagyta a szobáját, és pénzem is volt, ha beosztottam...” – A TÁVOLODÁS BÁCSKÁTÓL című novelláskötetben a kiragadott idézethez hasonló realiztikus alapozottságú, látszólag egyhangú vagy közismert, esetleg az olvasó által megélt szituációk irodalmi síkon történő „elmozdítására” számos lehetőség kínálkozik, amelyek közül vizsgálódásunk közepette két változat tűnt a legerőteljesebbnek. Az egyik típusba azok a darabok tartoznak, amelyek valamilyen *formai feloldás* reményével kecsegtetnek (erre hoztuk fel példaként többek között a FEHÉR DAMASZTASZTATERÍTŐ-t és a LÉGIÓSTRÜKKÖK című fejezet néhány darabját). Jellemzőbb azonban a szerzőre, amikor a tragikumba ágyazott sorsszerűség örök folytonosságát egy *mitikus világhépen* belül érvényesíti. Talán ez utóbbi Majoros művészetének fősodra, mely változatos novellaformáinak rejtett vagy éppen kifejtett forrásvidékeiről, a bácskai táj és történelem sorsformáló közegéből ered. Érdekes fejleménye lehetne e művészetnek, ha a kötet címében kiemelt térbeli mozgás a jövőben nemcsak tematikai, hanem formai változást is eredményezne. A feltételezett kihívás jegyében Majoros pályájának akár ez is lehetne az iránya.

Bazsányi Sándor

A BŰNBEESÉS ELŐTT

Vörös István: *A közbülső ítélet. Versek 1981–1989*
Magvető, 1993. 162 oldal, 190 Ft

Vörös István: *Imnenvilág. Novellák*
Széphalom, 1992. 122 oldal, 89 Ft

„Még szerencse, hogy a költészethez nem vezet királyi út” – mondta Gerard Manley Hopkins, s talán azt értette ezen, hogy az egyedül üdvözítőnek elhíresztelt költői gesztusok kora lejárt. Minden költőnek joga van megteremtene tulajdon kánonát. Nincsen költészet,

nincsen iskola, mely igényt tarthatna arra, hogy a kor egyetemes érvényű foglalatának tekintsék. Szoktassuk magunkat ehhez az igazsághoz.

Van azonban ennek a belátásnak egy másik oldala is, azt pedig talán helyesebb követelménynek, mintsem igazságnak nevezni. Minden érvényes, maradandó geometriára törekvő költészetnek rendelkeznie kell azzal az erővel, amely a költő személyes tapasztalatait egy nagyobb közösség általános emlékeztetővé teheti. Az egyedli élmény itt megtalálja pontos helyét a művészi teremtés mérlegén, de őrizkedik attól az érzelmi cenzúrától, amely a költői beszédmodort túl szorosan kapcsolja az „érzelmi hagyomány” állandó elemeihez. Legyen a költészet új, nyers és nyugtalanító, de mégiscsak kínáljon kilátást a megingatott, azonban keretei szerint örök-ké felismerhető hagyomány anyagára.

Vörös István költészetében először is ennek a hagyományoszukségletnek a munkáját éreztük: szövegei – noha helyel-közzel nem kerülhetik el egy bizonyos szenvedésmisztika mikromazochisztikus duzzasztóit – többnyire megőrzik saját medrüket, vöröseskéken csorognak: nem megélnétkenek, hanem nyugtalanítanak. Mozgásukban – nevezhetném lesben állásnak is – valamely távoli üdvrend felé kapaszkodnak, nem eszményi, hanem reális költői kielégülés felé. Vörös szembeszökő erénye nem a megfigyelőkészség, nem csip-csup részletek, tapasztalati figurák hűsége rögzítése, hanem annak az eszményi ötlethálózatnak a kifeszítése, amelyben egyes élményei csupán lebegnek, apró érintésekkel a valósághoz igazodva, szinte rögzítetlenül. Nem tényeket ágaztat el az idea felé, hanem az ideának keresi picinyke, emlékezetesen picinyke világi igazolásait. A konyhában tüsténkedő Hérakleitosz mondta: Lépjetek be, itt is istenek vannak. Konyha és istenek. De hangsúlyozni kell, hogy itt nem valami elavult istenségérzésről van szó, hanem egy alig látható transzcendenciaigény kék foltjáról, mely – mint a színes kagylókon – buksi lelkiismeretességgel húzódik meg a költemények hátterében. Vörös eleve gyanakvással fordul mesterségének zárt világa felé („Minden vers: hazugság...”, CSAK KÖRBE-KÖRBE), még hiányzik belőle a makacs várerődéppítő katonikus szövegcselése, még friss élmény szerint ismeri – Shakespeare szavaival – „az emberi jóság tejét”

(„*the milk of human kindness*”). Igen, csakugyan lefegyverző ez a tapasztalást előző, bűnbecsés előtti ártatlanság. Mintha nem is tűz lobbant volna el hamuvá, hanem szumnyadó parazsát fujkálna lángra egy szélesebb világgosságra áhítózó lírai tudat. Vörös István költeményei közvetlen természetességgel kínálják költői anyagukat, s tán éppen azért, mert az még nem illeszkedik szilárdan egy kijegecesedett érzelmi összefüggés foglatába, ez az anyag megőrzi egyszeri édességét és kicsi mérgeit. Úgy tűnik, a szavak itt nem valamely huzamos mérlegelés eredményei, hanem – épp fesztelenségüknél fogva – spontánul irányítják a szöveget a kerkedtség közeli ígéret-földje felé. Innen fakadhat, hogy olykor olyan érzésünk támad, mintha hiányozna a létrából egy-egy fok, vagy mondhatnám úgy is: sok van a szövegben. Vörös aggálytalan fölrajzolással dolgozó technikája nem elfedi, hanem fölfedi, kihántja a dolgokat a költemény sötétedésre hajlamos sarkaiból, s bizonyos idegenszerű elevenséggel ruházza föl őket: olyan ez, mint amikor bútorainkat kénytelenek vagyunk kirakni a szabad ég alá. Ez a rajzolati hanyagság annál feltűnőbb, mert Vörös szemmel láthatóan nem valamely „posztmodern” boszorkánykonyha száraz gözeivel incselkedik, hanem igenis egy klasszikusan olvasható, okosan mérhető hagyomány folytatója kíván lenni. Semmi kétség, mindig szabad a verset versteleníteni. Mégis: semmiféle lazítás, bontás, ritmikus sikkasztás, lírai meddőstítés nem moshatja el a határokat a költői jelformálás és a prózai indukció feltételei közt. A költészet örök keresés és szabad alkalomteremtés egy nyelvi és szemléleti metamorfózis számára, míg a próza a fürgé nyelvi és szemléleti hozzáférésnek és egyenletes nyelvi cirkulátatásnak kísérleti telepe. A vers (hatásmechanizmusát tekintve) akkor és csakis akkor művelet, míg a próza a például így is territórium. A líra: fókusz. A próza: tízezer kapilláris. A líra: gerjesztett célnyelv. A próza: lassan kirezgő, hurkosan szaporodó jelföthalmozás.

Néhány sor, íme, találomra:

*„Végy el mindent, mit könnyen adtál,
fordítsd visszájára múltam,
két út közül a rövidebben
bizony nem sokat tanultam.”*

(BEFEJEZETT FOHÁSZ)

*„Egy barátommal mentem az utcán,
épp a túlvilágról beszélünk,
hogy verset írni ott is lehet tán,
csak ennyit reméltünk.”*

(SZELLEMIDÉZÉS)

*„A természet összhangja mert
megbomlott, haragszik ám
az Isten, és büntet gondolkodással,
büntet haláltudattal.”*

(NE FÉLJ)

Öröm, persze, roppant öröm itt újra találkozni József Attila FLÓRÁ-jának egyik gyönyörű rímalkazatával („*múltam – tanultam*”), de hát egyébként... egyébként csak a ritmikái tanácstalanság, a nyers szövegformálás, a szavak kitöltőkaraktere és lágy vezérlése szűr szemet. Az első négyes esetében (s ez, sajna, Vörös egész költészetére jellemző) nincsen rögzített ritmikái képlet, sőt – a kötet egészét latolgatva – azt mondhatjuk: már rámosolygott Orpheusz, de még nem ígérte meg neki mesterségének fűszerszámaint (szótagszámlálás, cezúrák, penultimák, az asszonánc törvényei stb. stb.). Noha Vörös intenciója alighanem a klasszikus törvények imitálására irányul: bátran alkalmazza a klasszikus versépítés messziről felismerhető alapelemeit, törekszik megtartani a hagyományos versrutin dinamikus stratégiáit. Mégis: ha szövegeit a verstudományi közmegegyezés patikamérlegére tesszük, többnyire csalódást okoznak.

Aztán a hasonlatok.

Minden figyelmes olvasónak közös tapasztalata, hogy a modern költészetben a klasszikus kétagú hasonlatok egyre ritkábban fordulnak elő, s a költői gyakorlat a hasonlat-technika és metaforaképzés szélsőesebb, titokzatosabb és meghökkentőbb változatait kedveli. Nem merném azt mondani, hogy az egyszerű hasonlítóból és hasonlítottból összetatarozott hasonlat végleg kimúlt volna, csak annyit pendítenék meg, hogy perifériakussá, majdnem gyanússá változott. S a magyar költészet, amely a hasonlat-technika s a komplex képalkotás gazdag eszköztárát hozta létre (olvassuk csak el újra Nemes Nagy Ágnes emlékezetes csszejét a költői képről), ezt a figurát alig-alig használja, koncentrált elemekből szervezett költői alapszövegekben pedig szinte kitagadja. Nos, ez a művészi figura Vörös költészetében lépten-nyomon föl-

bukkan, nemritkán a véletlen laza pamuthulámain, többször a szöveg csúcsára tűzve dísznek, egy-egy rövid, túszerűszerű szövegimpulzus következményeként. Ha a hasonlat nem friss, azonnal kivilágló, ásó-kapa-nagyharang szilárdságú, úgy elernyed, lerúgja magát a verestéről, s csupán üres nyelvi szertartás marad. Csak akkor válik stílus- és struktúráképző elemmé, ha képes emlékezetesen megbarázdálni a szöveget. Hanem még pontosabban mondja a kaján mosolyú király a mesében: Melyik nyíl száll örökké? Amelyik célba talált.

Idézek. Ímc. a BEFEJEZETT FOHÁSZ első szakasza:

*„Adj bánatot a bizonytalanságnak,
nyugalmamból a kélelyt szőjed,
mint szerpentineu a túrista,
úgy jussak a kudarcokon följebb!”*

Ezt a nem értéktelen négyest a harmadik sor aggálytalanul odavetett hasonlatpacája csúfítja el. Még ha nem helytelenítjük is a hasonlat alapötletét („kudarc – szerpentin”), nyugtalanít a kötöttnek vélt forma keretében ez a „túrista” kifejezés, ez az idegenforgalmi kedvesnálókból és színes prospektusokból idetévedt beste szócska. A magyar költészet (gondoljunk Illyés telitalálataira) százával okadatozza, hogy a hasonlat végérvényesen helyére illeszti, mintegy peccséttel látja el a szöveget, s ami az imént még elvont okoskodásnak vagy szeszélyesen kitergetett ötletportékának rémlett, az egyszerre szilárd belátássá és romolhatatlan költői jellé változik. Vörös István költészete törlekszik ennek az alapjaiban megrendült tiszta látásmódnak a visszaszerzésére, de türelmetlensége, egyleőre, a szövegvéletlenek ingoványában hagyja, s nem engedi, hogy kiágaskodjék az ideiglenes szövegszervezés szellemi zónáiból.

A találati pontatlanság s a szöveg korrodációs hajlamai még kíméletlenebb nyíltsággal mutatkoznak meg az INNENVILÁG című novelláskötet öt darabjában. Vörös itt sem a művek alapzatát nem teremti meg, sem az egyes tégladarabok szilárd beépítésére nem fordít elegendő figyelmet. Szövegeiben – ezekben a lassan puhatózó, poroszkálva haladó, gyakorta botló nyelvgyakorlatokban – nem csupán a statikusság és a stílárius sutaság szúr szemet, hanem a huzamosan kiérlett eszmei háttér hiánya, a fakó érzelmi lamen-

táció, olykor az akkordok ércessége is. Egymást tanítják még itt a szavak, mérték felett rászorulnak egymás támogatására. Föl-fölfü-lelünk ugyan a szelíd, takaros, olykor bátran kisdied dallamokra, s mégis, mégis... olyan érzésünk támad, mintha nem merné használni mind a tíz ujját a zongorista: még kissé gyámoltalanul, egy ujjal pótyogtet a billentyűzet fekete-fehér mezejében. Többnyire hiába várjuk a szöveg benső növekedését: a novella – művészi metamorfózis híján – csupán imbolyog és kétségbeesve araszol az utolsó mondat véletlen nyugvópontja felé. A körülbelüli elemnek ez az elhatalmasodása a Vörös-novella egyik legnagyobb akadályá, s majdnem eltörleszolja a szöveget a részleges kiteljesedéstől: ami egy mondaton belül – sok-sok egyes mondaton belül – történik, arra sosem boríthat fátylat a mű egészének fiktív boldogsága. Nem szándéka itt a recenzensnek, hogy tüzetesen taglalja és szélében megindokolja tartózkodását, de mégsem állhatja meg, hogy ne idézzen a könyvből három apró részletet – szinte találomra.

A BESZÉD című novella cselekménye természetű népek közt játszódik: a hőst eszendőkkel ezelőtt elrabolta az Umuofia nevezetű törzs egyik törzsfőnöke. Nos, az elrabolat Ikefemával közlik elrablásának okát. Vörös ezt a jelenetet így ábrázolja: „*Most Ikefemuna nem értette, hogy miről van szó. Ez a gyorsan elhadart mondat sehogy se állt össze a fülében. Sőt, hajtott egyet, és visszaváltott umuofiai nyelvre. A fejébe a túlzott erőlködéstől heves fájdalom állt bele valahol a homloka táján, és mintha egy letörött ág csüingene onnan lefelé, a szárás végighaladt a nyaka belsején, lefogott egész a gerincéig.*”

Három lappal előbb Ikefemuna egyik álmaról tudósít az író. „*Az álmát, ahogy megálmodta, sehogy se tudta volna elmondani, annál is inkább, mivel pontosan nem is emlékezett rá. Felémelyedtek előtte képek, a hűgát látta, aki valóságos nő már, az anyját kövéren és zokogva, és menekülést, vért. A fogai beféjűdáltak, ha ezekre a szorongató jelenetekre gondolt. De az álom üresen lengett előtte, mint egy kiöntött vödör...*”

A KETTÉSZELETI GYÜMÖLCS című elbeszélés harmadik darabjában (a paradicsomból való kiűzetés lompos mozdulatú parafrázisa) Vörös néhány mondatban fölidézi a Teremtőt, izzadságos munkája hetedik napján. „*Nagyvonalú tervek és befejezetlenség. Így állt a teremtés a hetedik napon. És az alkotó pihent. Holtfáradtan*

aludt egész nap egy nagy fa árnyékában a Paradicsom közepén, és rettenetes álmok kínozták. Nyomta a bevezetetlen munka. Sokáig nem élt másnak, csak ennek az elégedetlenségnek. El is átkozta azt a fát, amelynek tövében azt az iszonyatos napot töltötte. A fölébe hajlót, aki árnyékot vetett rá, nevezte a halhatatlanság fájának, a vele szemben állót, aki mindent látott, látta az ő nyugtalan hínycódását, álmában meg-megránduló arcát, hallotta álmában hadart érthetetlen szavait, nevezte a tudás fájának. Ez a két fa tilalmas lett attól fogva...

Nem a szövegben rekedt ügyetlen szerkezeteket pécéztem ki, hanem felmutattam három mintát a kötet formailag suta megoldásaiból. A *mot juste* lázas keresése, természetesen, önmagában még nem tesz egy szöveget meggyőzővé, de a *mot injuste* figyelmetlen adagolása arra utal, hogy a művek mögött rejlő idea határozatlan, éretlen, nyelvi- leg még nem közvetíthető. Az érdektelen részletek burjánzásából aligha kerekedik emlékezetes komplexitás. Vörös prózai műveinek van ugyanis egy másik döntő hibája: nem tudja a történetet érdekessé tenni, s e téren valóban úgy tesz, mintha már beletördött volna, hogy mesterségre maga alá temette. Vedd szemügyre bármelyik írását, tanácstalanul töprengsz majd: hol van a szöveg mögött az a rejtett zálog, az az esztétikai kulcsin mögött feszkelő szolid etikai rugózat, ami miatt érdemes „mellécsélni” egy történetet? Ne valamilyen tízparancsolatra vagy racionálisan lokalizálható etikai kódexre gondoljunk itt, hanem minden prózai jelformálásnak és fabulázó furfangnak arra az elengedhetetlen követelményére, hogy többet kell tartalmaznia, mint a közvetlenül kifejezett szándékmenyiség sejteni engedné. Az ŐSZI FUTÁS például bemutat egy városi adottságoktól idegenkedő, vidéki tapasztalathoz szokott bácsikát, aki – miközben ücsörög a buszon, s a kórházba tart, hogy meglátogassa beteg feleségét – eltöpreng az életén, földézi a múltat, s egy rövid, bánatos pillantást vet a jövőre. A többit ki-ki – képzeletének merészsége szerint – kitalálhatja: ügyetlenkedés a metrő mozgólépcsőjén, dohogás a fiatalok részvértlensége és szeretetlensége miatt, az öregség tüneteinek hol morcos, hol tréfás kommentálása stb. Igen, ez lehetne a novella alaprétege, s innen persze rögtön több irányba is szaladna motívumszál: a házastársi ragaszkodás, az öregkor mumusa, a szülő-gyer-

mek viszony valamelyik aspektusa, a busz ablakai s a múlt filmjének kapcsolatai stb. mind olyan részlehetőség, amely az egész művet magasba emelhetné. Jelenlegi formájában azonban az írás meggörnyed a szeszélyesen föltornyozott ötletek ballasztja alatt, s mintegy „betelepítetlen” és pontatlan marad. A nagy, messze hordozó összefüggésből, amelybe minden maradandó írás észrevétlenül beágyazódik, csak részleges és esetleges tapasztalattörmelkeket látunk, s az írónak azt a csaknem rabiátus vágyát, hogy a naiv-produktív elbeszélő szellem módszerével birtokba vegye a emberi törvényszerűségek világát. Műveiből hiányzik még a lassú légvételek boldogsága és a szemlélődés idejében felhalmozott tudás meggyőző híradása. Idő és türelem dönti el, hogy Vörös István abból a művészi ideiglenességből, amelyet írásaiban felismerni vélünk, tovább tud-e lépni egy megcáfolható belső látomás felé.

A kis halak akkor majd fejjel lefelé fekszenek a nagy hal hasában.

A házsid Pinkász rabbi szokta mondani: Amit hajhászol, abban nem részesülsz. Ha hagyod érni a dolgokat, öledbe hullanak. Vágd fel egy nagy hal hasát, s meglátod: a kis halak ott mind fejjel lefelé fekszenek.

Báthori Csaba

VÖRÖS ISTVÁN: A KÖZBÜLSŐ ÍTÉLET

Miközben A KÖZBÜLSŐ ÍTÉLET-ről írok, az az érzésem, hogy késésben vagyok egy kicsit. Nem pusztán azért, mert a kötet jó egy éve jelent meg, ráadásul 1981 és '89 közötti verseket tartalmaz, hanem inkább amiatt, hogy az utóbbi egy-két évben Vörös István olyan verseket közölt különböző folyóiratokban, melyeknek a nagy része többé-kevésbé elszakad A KÖZBÜLSŐ ÍTÉLET világtól, és jobb is a korábbiak átlagszínvonalánál. Ezt az elmaradást persze előnyünkre is fordíthatjuk, mert azzal hívja fel a figyelmet, hogy még ha az időrend helyett tematikus ciklusokba rendezett versek egységesnek hatnak is, biztosan megtaláljuk a nyomát annak, hogy a könyv

tíz év anyagát foglalja magába. És persze így is van: némelyik vers vagy csak versrészlet olyan irányokat jelöl, melyek aztán nem találhatnak folytatásra, s bár a kötetben alig-alig találkoznak explicit önreflexióval, mégis követni lehet, hogy saját verseinek tanulságait is figyelembe véve hogyan alakítja ki az 1981-ben még kezdő költő az alkatához leginkább közel álló beszédmódot, amit ebben a kötetben a vers hangsúlyos kiemelése a hétköznapiaságból, az érzelmek szemérmes eltávolítása, a kérdezés szenvedélye és a válaszokat nem remélő, néha már öreges rezignáció között mozgó intellektualizmus jellemez, és melynek a leírására – különösen, ha a kortársak sok, a kísérlet kísértésében fogant szövegére gondolunk – könnyen kínálkozik minden értékitétel nélkül a konzervatív jelző.

A KOZBÜLSŐ ÍTÉLET-be Vörös István első könyvének, a SÓ, KENYÉR-nek (1988) teljes anyagát felvette, a korábbi és az először kötetbe szedett versek együtt szerepelnek minden ciklusban, az egyetlen kivétel a LEVÉLZAJLÁS című egység, mely teljes egészében az első kötetből származik. Ezek a versek idegenül is hatnak a többi között, s a „történeti érvényességtől” függetlenül ebben a gyűjteményben a kezdeti állomásnak hatnak. Ezek a formailag is hasonló, néhány rímtelen rövid sorból álló, a minimális közlésre törekvő, szabad asszociáció meghatározta tömondatokból, képek felsorolásából álló versek benyomások, hangulatok tömör megfogalmazásai, pillanatképek, csendletek, gondolatfoszlányok. Például a LEHETŐSÉGEK című vers: „Mondatok egy fel nem / olvasott éjszakából, // a felsorolás zárójelei, // vagy egy olyan történet, / amelyből valahogy kimaradtak / az igék.” A versek nagy része nyelvi megformáltságában és tartalmi szempontból is különbözik ezektől a szövegektől. Többségük, legyen szó akár szabad versről vagy ritmikus, rímes formáról, bonyolultabb mondatstruktúrára épül; Vörösről olykor a kérdő- és felkiáltójelek páto-sza sem idegen: ez a köznyelvnel emelkedettebb szövegalkatítás a versek egyik említett konzervatív vonása. Igaz, az erős retorika néha már túlzott körülményeskedésnek is hat: „A természet összhangja mert / megbomlott, haragszik ám / az Isten” (NÉ FÉLJ), másutt viszont felfedezhető a mondatoknak az a póztalan, lefegyverző egyszerűsége, ami különösen az utóbbi évek versei esetében Vörös István

egyik legfontosabb erénye, s ugyanúgy tud az irónia eszköze lenni, mint a drámai hatás záloga, az utóbbira példa AZ ÖREGEK TÁRLATVEZETŐJE című vers (*Magyar Napló*, 1994. július 8.): „Rembrandt felnyitott disznója / előtt a múzeumban. Hátrakapom / a fejem, mintha magamra / ismernék”.

A LEVÉLZAJLÁS-ciklus annyiban is kivétel, hogy e versek nagy többségéről semmiképpen sem mondható, hogy a pillanatnyi benyomást vagy az élmények közvetlenségét akarná imitálni. A kötet egyik központi, visszatérő témája az élmény és a forma különmemű volta, az elemi tapasztalatok, az emlékek nyelvi reprodukálhatatlansága. Formán itt nemcsak a versforma értendő, hanem minden, ami nem tapasztalat, hanem intellektuális erő teremtménye – ilyen értelemben korlátozott a fantázia hatalma. A LÉBÉNYI SZENT JAKAB TEMPLOMNAI című darabban: „Nem tudok szépet elképzelni, csak / mint kő állhat elébem a szépség”, s ugyanilyen a viszony hit és racionalitás között: „Azt tudom, hogy nincsen Isten, / és azt hiszem, hogy van, / mint a kéz és az árnyéka, / úgy igaz mind a két szavam” (VÉGKÉPP A FÖLDNEK). „Minden vers: hazugság. / Már régóta féltem emlékeim tőlük, / s retteggek, / hogy a képzelet kivilágítatlan utcáit járva / egyszer csak közrefogják / gyanúlan titkaimat a rímek, / és mindenüket elveszik”; „Szavaim összejövetelére már / nem kapok meghívót”: ez a két idézet a kötet kezdő-, illetve záródarabjából való (CSAK KÖRBE-KÖRBE; UTÓSZÓ), így a versek a megfogalmazást illető kétely keretében ágyazódnak, noha maguk a szövegek sohasem élnek az e kételyből fakadó önreflexióval, megmegcsillanó iróniájuk soha nem az éppen adott szöveg elégtelenségére vonatkozik. Vörös Istvántól idegen az az írásmód, mely a valósághoz való viszony állandó korrekciójával a versek szöveg voltát tudatosítja lépten-nyomon. A KILÁTÓ című darab kínál olyan utat, mely ugyancsak nem talál folytatásra a kötetben. A valósággal párhuzamosan létező, de arra nem vonatkozatható szövegvilág lehetőség, ellentétben néhány kortársának poétikai törekvéseivel. Vörösnél ironikus felhangot kap, s az irónia persze az írásra általában is vonatkozik: „Idézőjelbe tedd a világot, / [...] // A kövek majd megmozdulnak, mint kulacsban a bor; / és igazat adnak neked, bármiről vitatkozol. / Szavakat tégy hozzá e tájhoz, / míg az eső és fáradtság összeszáró”; Vörös nem mond le arról,

hogyan a versek egzisztenciális kérdésekhez kapcsolódjanak. A LEVÉLZAJLÁS-cikluson kívüli versekben a tartózkodás az érzések, élmények közvetlenségétől így nem feltétlenül csak egy szemérmes, intellektuális alkat sajátosságának tekinthető, hanem értelmezhető úgy is, hogy A KÖZBÜLSŐ ÍTÉLET-ben – noha a legjobb versek esetében a visszafogottságon nagyon is intenzív érzélem tűnik át – ez a korlátozás a beszéd feltétele. A megfogalmazhatatlan egyszerűtől való hátralépés, az öszszegző, általánosító szándék, a végső dolgokra való rákérdezés igénye jellemzi a legtöbb szöveget.

Amit a versnyelven túl hagyományosnak nevezhetünk ebben a kötetben, az a személyiség körülhatárolható egységébe, önazonosságába vetett hit, ami most sem a maradéktalan megfogalmazhatóságot jelenti persze: *„Tán savban vagy forró olajban, / csupa locsogó, zsíros jajban / pusztultak gondolataim. / Papíromról elszéledtek szavaim”* (A SZOBA), de a kifejezés lehetetlensége nem kérdőjelezi meg a személyiség szövegektől független létét, mint ahogy a szerephe bújás, az álarc sem az én létmódja itt, hanem csak levethető magatartása: *„Arcok mögé hajolok, / ne lásson az Isten”* (MAJD). A lírai szubjektumnak ez az egysége kapcsolja össze elsősorban a kötet verseit, az olvasónak az az érzése, hogy egy monológot olvas. A versek, ciklusok kölcsönhatásában a kérdés, a kétely és a mindkettő értelmét megszüntető haláltudat hol összetalálkozik, hol elválik egymástól, így a kötet egésze jóval komplexebb, érettebb benyomást kelt, mint a darabok jó része külön-külön; ezek éppen az általánosítások, az érzelmi visszafogottság és nem utolsósorban az olyan elvont fogalmak, mint a bűn, halál, idő, tér önértékébe vetett bizalom miatt sokszor sterilnek hatnak, és híján vannak a markáns saját hangnak. Az újabb verseket azért is gondolom jobbnak a kötetbeliek nagy részénél, mert Vörös nagyobb teret enged bennük a személyességnek, a mindennapiságnak, a játéknak, s ez az új anyag akár mint epikus elem vagy mondjuk mint a hasonlatok matériája hozzáidomul a kérdésekhez, és feloldja ezeknek a műviségét. Ráadásul a kérdés kényszere és a hiábavalóság iróniája is szervesebben kapcsolódik össze egy-egy mostani darabban. Mind a két új vonásra példa lehet a LEVÉL A JELEN-

BELIEKHEZ című, nagyon jó vers (*Holmi*, 1993. március). *„Mért pont ebben a pillanatban lenni? / A jelen fölé, a jelen alá, mint / az osztályzatok”* – az iskolahasonlat és aztán ennek a továbbvitele: *„A tanár megáll, aláhajol a pillanatok / nak, mint Bándi a lányok szoknyájának. / De hát mit lát?”*, végül pedig az utolsó sor: *„[...] A halál strébere vécére kérétozik”*, minden felesleges kifejtést elkerülve értékeli át a nyitókérdés jelentőségét.

A már említett néhány soros szabad versen kívül két forma uralja a kötetet. A szabályos, leggyakrabban négy soros, kereszttrimes strófaból álló formát Vörös István szinte mindig áthajlások nélkül, a gyermekversek egyszerűségével használja, ezek a szövegek gyakran súlytalanok is, noha akad azétek kivétel, például a MONDÓKA AZ IDŐRŐL, ahol a ritmus és a tiszta rímek iránt táplált gyanú finom iróniával ellensúlyozza a téma komolyságát: *„Hiába tudom, / hogy kéne / mérget csempészni / elébe, / ideges – nevem / meghallva, / ő lát majd engem / meghalva. / Hogyha nem akad / más gondja, / síromat holtig / ápolja.”* Vörös legjobb formáját a hosszabb szabad verseiben hozza. Ez a verstípus mutatja a legszorosabb kapcsolatot a későbbi írásokkal, s ezeket olvasva derül ki a leginkább, hogy írójuk képes a legegyszerűbb stíluseszközöket igen termékenyen a kifejezés szolgálatába állítani: e darabok sokszor egyetlen felsorolásra épülnek (a madárnevek felsorolására gondolok például a MADARAK című szerelmes versben, vagy az ÉK önmagába záruló kérdéssorára [*Jelenkor*, 1994. július–augusztus]), máskor a szöveg egyetlen metafora vagy hasonlat két tagja között mozog. A VACSORAIIDÓ például így kezdődik: *„Úgy ácsorgok magam előtt, / mintha egy idegen város tervén / a házak homlokzatát nézném”*; a hasonlított helyzetből a hasonlóba való belépés, a besötétedés (*„Az idő megfordította homokóráját, / a földet és a nap átpeveg / a másik féltekébe”*), az újabb megkettőződés (*„A harmadik emelet egy / udvarra néző szobájába / képzelem magam”*), az elalvás és kimondatlanul a halál rendkívül finom összefonódása a kötet egyik kiemelkedő darabjává teszi a verset, mely a tízéves verstermés legérettebb, legszínvonalasabb állomását jelzi. A késci olvasó számára már látható, hogy ezt az állomást újabb, jelentős szakasz követi.

AZ ÚJ NÉMET RADNÓTI-KIADÁS

Miklós Radnóti: *Monat der Zwillinge. Prosa, Gedichte, Fotos, Dokumente. Oberbaum Verlag, Berlin, 1993. Aus dem Ungarischen von Hans Skirecki, Uwe Kolbe und Franz Fühmann. Interlinearübersetzung: Paul Kárpáti. Herausgegeben von Siegfried Heinrichs*

Miklós Radnóti: *Offenen Haars fliegt der Frühling. Tagebücher, Gedichte, Fotos, Dokumente. Oberbaum Verlag, 1993. Aus dem Ungarischen von Hans Skirecki (Tagebücher) und Franz Fühmann (Gedichte). Herausgegeben von Siegfried Heinrichs*

I

Néha úgy érzem, mégis Kosztolányinak van igaza: „Mert néma gyermek minden kismagyar / s a nagyvilág nem érti a szavát.” Az édes-bús önsajnálattal mögött tényleges probléma rejlik. A klasszikus magyar költészetnek legalábbis német nyelvterületen nem sikerült átörnie az elszigeteltséget. Ady Endre bombasztikusnak, József Attila érzélgősnek, Babits Mihály akadémikusnak hat a német közönség előtt.

Kétségkívül vannak közvetíthetetlen tartalmak és még inkább hangulatok. Hogy Kosztolányinál maradjak: az imént idézett költeményben egyebek között ezt mondja „a szegény kis gyermek”-nek: „Menj budapesti, bús redakciókba...” Aki csak hozzávetőleg hitelesen akarja visszaadni ennek a sornak a légkörét, annak tisztában kell lennie a „bús” jelző század eleji karrierjével, a magyar alliteráció ráolvasásos bővületével, valamint a „redakció” és a „szerkesztőség” szavak hangulati különbségével. Ehhez azonban a fordítónak át kellene lényegülnie egy száz év előtti német vagy osztrák ember lelkébe, márpedig ezt nem várhatjuk el tőle. Ellenkezőleg: már attól is meghatódunk, ha egy magyar költőt jó nyersfordítások segítségével vagy pláne eredetiből ültetnek át németre.

Radnóti Miklósnak viszonylag nagy szerecséje volt német fordítóival, elsősorban Franz Fühmann-nal, az 1984-ben elhunyt kiváló keletnémet költővel, de nem járt rosszul a svájci Markus Bielerrel sem. A két eddigi

német Radnóti-kötet, az NDK-ban megjelent ANSICHTSKARTEN (RAZGLEDNICÁK) és a Svájcban kiadott GEWALTMARSCH (ÉRŐLTETETT MENET) kétségkívül érzékelteti a *poeta doctus* Radnóti. Indokolt volt tehát, hogy a meglévő anyagot újabb fordításokkal, egyebek között az IKREK HAVA teljes szövegével és a NAPLÓ-ból vett szemelvényekkel egészítsék ki. Ezt tette a berlini Oberbaum Verlag tavaly év végén közreadott kétkötetes új Radnóti-kiadványával, amely igen szép papíron és ízléses kiadásban jelent meg. Sajnos ez a legnagyobb dicséret, amely a könyvről elmondható.

2

Ennek a tiszteletet érdemlő irodalmi vállalkozásnak ugyanis súlyos hiányosságai vannak, amelyeket német nyelven már szóvá tettem a hamburgi *Die Zeit* hasábjain, de itthon is szeretnék kitérni rájuk, annál is inkább, mert ebben az esetben a hibák filológiaiilag is tetten érhetőek és magyar szempontból sem tanulság nélküliek.

Mindenekelőtt a kétkötetes kiadás egész sor fontos verssel marad adósunk. A németül hozzáférhető Radnóti-költemények közül hiányoznak a RAZGLEDNICÁK, és kimaradt az ÉRŐLTETETT MENET. Ezt semmiféle válogatási szempont nem mentheti, mint ahogyan mondjuk Paul Celan kötetéből sem szabad kihagyni a HALÁLFÜGÁ-t, és egy Rimbaud-válogatás is furcsán hatna A RÉSZEG HAJÓ nélkül. Nekem a SEM EMLÉK. SEM VARÁZSLAT is hiányzik, és úgy gondolom, életrajzi szempontból nem lett volna fölösleges a HUSZONNYOLC ÉV újraközlése sem – ez a költemény 1989-ben megjelent a lipcsei Philipp Reclam kiadó „Nyugat”-antológiájában.

Még nagyobb baj, hogy a szerkesztő Siegfried Heinrichs és a kiadó szemlátomást minden koncepció nélkül adta közre a válogatást. A két – egyébként számozatlan – kötet teljesen tetszőleges, sem időrendi, sem pedig tematikai elvet nem követő egymásutamiságban közli Radnóti verseit és prózáját. A zűrzavarra mi sem jellemzőbb, mint hogy az egyik kötet a NYOLCADIK ECLOGÁ-val zárul, a másik pedig az À LA RECHERCHE hexametereivel fejeződik be. E két költemény 1944 augusztusának ugyanazon hetében íródott, keletkezési

helyük egyként „*Lager Heidenau, Zagubica fölött a hegyekben*”. Más követelő szempont híján tehát sem tartalmilag, sem pedig stílusbelileg nem választhatók el egymástól. Ennél is zavaróbb az a megoldás, hogy a SZÁLL A TAVASZ című költemény nem az azonos című kötetben, hanem a másik, az IKREK HAVA címűben szerepel.

A költő Magyarországon 1989-ben kiadott NAPLÓ-jának a válogatás mintegy harmadrészt közli. Hans Skirecki, a prózai szövegek áttünetője jegyzeteket is mellékel a műhöz, ezek azonban, mint írja, „a legszükségesebb magyarázatokra szorítkoznak”. Az eredmény: a NAPLÓ szövege sok helyütt legföljebb ha szemantikus szinten jut el a német olvasóhoz.

Néhány példa: 1943. február 7-én Radnóti híriül adja, hogy Erdélyi József a *Virradat*-ban megtámadta József Attilát. Minimális információként tudatni kellene itt, hogy a *Virradat* (Skireckinél *Morgenlicht*) szélsőjobboldali lap volt, Erdélyi pedig a népi irányzat egyik legjelentősebb képviselője, aki 1938-ban vad antiszemitizmusra váltott át.

Másutt (1942. január 26-i keltezéssel) Radnóti említésre méltónak tartja, hogy egy általa fordított Lafontaine-mesét maga Bajor Gizi fog előadni a rádióban. Szerintem megérne egy utalást, hogy Bajor Gizi, a legnagyobb magyar színésznők egyike hajlandó volt mikrofonba mondani a zsidótörvények által sújtott magyar költő szövegét.

Egy 1942. december 7-i naplóbejegyzés szerint az „M. Cs.” Illyés francia fordításait közli. Bizony el kellene árulni a német olvasónak, hogy az „M. Cs.” rövidítés mögött a *Magyar Csillag* című irodalmi folyóirat búvik meg. Illyés pedig nem más, mint Illyés Gyula, aki ebben a folyóiratban nyilvánosságot biztosított Radnóti verseinek.

3

Különösen következetlennek, helyenként értelmetlennek hat a mindkét kötetet kiegészítő fotódokumentáció. Ennek alapját az az album képezi, amelyet a Petőfi Irodalmi Múzeum még a hatvanas években jelentetett meg. A képek és szövegmásolatok zöme semmit sem mond a német olvasónak. „*Levél Ortutayhoz*” olvassuk példának okáért egy ma-

gyar szövegrész alatt. Ki volt Ortutay, és mely alkalomból írta hozzá Radnóti a levelet – titok marad.

Egy másik képaláírás: „*Tüntetés a Petőfi-szobornál 1942. március 15-én.*” A magyar olvasó valószínűleg tudja, mely tüntetésről van szó, a németnek fogalma sincs róla. Ebből a szempontból akár magyar nyelvű is lehetne a magyarázó szöveg. Két kép alatt is megemlítettük a költő 1936-os Baumgarten-díja, de hogy maga ez a díj mi fán terem, nem derül ki.

Máskor éppen a magyarázattal van baj. Bálint György arcképét az alábbi kommentár kíséri: „*Kritikus és irodalomtörténész, a kommunisták kisajátították.*” Hogyhogy éppen őt? Radnóti talán nem sajájtították ki „a kommunisták”? Hát Shakespearé-t? Vagy Heinet? Mi az értelme egy ilyen mondatnak, főleg, ha ez az egyetlen érdemlegesnek szánt információ Bálintról? Ilyen alapon azt is megemlíthették volna – s az Oberbaumtól, mint baloldali kiadótól nem is csengett volna hamisan –, hogy Bálint (akárcsak Radnóti) egy ideig közel állt az illegális KMP-hez. Ami pedig a „kisajátítást” illeti, éppen Bálintnak erre elég soká kellett várnia – írásaiból az első nagyobb válogatás csak a hatvanas évek elején jelent meg.

Annál feltűnőbb, hogy némelyik képaláírásnál a szerkesztők változtatás nélkül átvesszik a múzeumi album hatvanas évekbeli zsargonját. Egy magyar nyelvű faksimile kommentárja szerint Radnóti a mondott tanulmányban „*a marxizmus-leninizmust alkalmazza az irodalomtörténetre.*” A látható, bár a német tekintet számára megfeythetetlen magyar szöveg szerint a költő „*az irodalom materialista értelmezésének*” szükségességét emlegeti. No de „*alkalmazás*”? „*leninizmus*”? Radnóti vonatkozásában ezek a fogalmak már a hatvanas években is erőltetettek voltak.

4

Efféle kuriózumok persze inkább a magyar olvasót érdekelhetik. A német közönségnek elemi összefüggések hiányoznak a két kötetből. A szűkmarkúan mért életrajzi adatok sem pontosak. A fűlszöveg szerint például Radnóti „*1940-től munkaszolgálatos, rabszolgamunkát végez szerbiai rézbányákban; 1944-ben a*

fasiszták elhurcolják”. Pontosabban: 1944 májusáig a költő Magyarországon volt munkaszolgálatos, ami megalázó, embertelen élet volt, de még nem jelentett halálos fenyegetést. Mint az a NAPLÓ itt közölt passzusaiából is kitűnik, felesége ekkor még látogathatta, s időnként ő is kapott eltávozást. Végzetesre csak akkor fordult a sorsa, miután bevonult a bori lágerbe, és ez a végzet is csak 1944 őszén, az „erőlettel menet”-tel pecsételődött meg.

Mellesleg a fülszöveg hosszan idézi Karl-Markus Gauß osztrák irodalmár Radnóti-tanulmányát, amely az eddigi leghasználhatóbb nyugati értékelés a költőről. Talán ezt a lelkiismeretes munkát kellett volna – bizonyos pontosításokkal – elő- vagy utószó formájában felvenni a két kötet valamelyikébe.

5

Néhány szó a fordítások minőségéről. Az IKREF HAVÁ-t Skirecki elég jól oldotta meg, legálabbis sikerült visszaadnia a lírai vallomás zaklatottságát. A NAPLÓ-ban főleg az utca- és újságnevek tükörfordítása zavaró. A Pozsonyi út nem Preßburger-Straße, a *Magyar Nemzet* pedig semmiképp se *Ungarische Nation*. Végtere a Kurfürstenstrassét sem mondjuk Választófejedelem utcának és a *Le Monde*-ot vagy a *Die Welt*-et sem olvassuk *A Világ* címen. A szó szerinti fordítás ez esetben rossz módja az elsajátításnak.

A Radnóti-versek német adaptációja mint ha csak azt a régi és megoldhatatlannak látszó problémát illusztrálná, amelyet a nyersfordítás mint módszer jelent a költészet közvetítésében. Még olyan vérbeli poéta, mint Fühmann sem volt képes arra, hogy a tükörfordítás alapján egy vers minden árnyalatát kibontsa. Pedig a NYOLCADIK ECLOGÁ-ban már-már szó szerint adja vissza az eredeti tartalmat:

„bis einst das Land kommt, was jener junge
Jünger versprochen,
jener, der das Gesetz erfüllt und unsere Worte.”

Hogy mi hiányzik? Egyetlen szó, de az nagyon. Radnótinál ugyanis „*amaz ifjú tanítvány*” még egy nevet kap: „*rabbi*”, és ez a tör-

ténelmi kontextusban éppoly kevésbé sikkadhat el, mint a biblikus nyelv. Ezzel szemben az alliteráció („*jener junge Jünger*”) a mai német nyelvben inkább groteszk, mint kellemes hatást kelt, és e helyütt a magyar szöveg sem sugallhatta. Másutt Fühmann hajszálpontosan ülteti át németre Radnóti bizakodó sorait, amelyekben a költő arról ír, hogy verseit egykor majd megértik „*nagyranövő fiak*” („*miündig gewordne Söhne*”), csakhogy a magyar költő hozzáteszi: „*és leányok*”. A teljes motívumkincs ismeretében hozzátehetjük, hogy Radnóti korántsem csak udvariasságból emlegeti a mindkét nembeli utódokat.

Egészen kiábrándító az ERŐLETTEL MENET Fühmann-féle német verziójának záróakkordja: „*Freund, bleib doch stehen, ruf mich // an: ich erhebe mich!*” A Walther von der Vogelweidétől kölcsönzött versmérték Radnótinál magának a menetnek a ritmusát, a boka és térd mozgását képezi le. Csakhogy a németben a törésvonal – ennél az egyetlen sornál! – egy igekötő elé kerül, és ez ritmikailag agyoncsapja a „fölkelek” csattanóját.

A rímekkel is gyakran van baj: a német rímállomány mindig is szegényesebb volt a magyarnál, noha nem merült ki oly mértékben, mint például az olasz. A Radnóti-rímek a németben gyakran dőcögősek. „...*die Schlinge schlang... ein Leben Lang*” – ki hinné, hogy ez az összecsengés ama torokszorító rímpár megfelelője, amely Ernst Tollernek állít emléket: „...*hurkot kötött nyakára T... tovább bolyonghat-é?*” Fühmann gyakran adós marad Radnóti dallamosságával is. „*Mit ér a szó két háború között / s mit érek én, a ritka és nehéz / szavak tudósa, mikor ostobán / bombát szorongat minden kege kéz?*” Németül: „*Was ist das Wort zwischen zwei Kriegen wert / und was ich, Kenner von seltenen schweren / Worten, wenn töricht jede tolle Hand / sich strecken kam nach Bomben und Gewehren!*” Tartalmilag az átültetés majdnem tökéletes, még a „*Worten*” („*szavak*”) enjambement-ját is megtartja, ám az első sort kivéve nyoma sincs benne az eredeti szinte sanzonszerű könnyedségének. (Csak sejtem, hogy a legtöbb német József Attila-versfordítás is ezen az akadályon botlott meg.)

Mégis Fühmann-nak van igaza, amikor Radnóti esztétében formahűségre törekszik. Nemcsak azért, mert igyekezetét gyakran koronázza siker – közvetve az elrettenetető ellen-

példák is mellette szólnak: Fühmann és a kiadványban sajnálatos módon teljességgel mellőzött Markus Bieler mellett Radnótinak van egy újabb német fordítója: Uwe Kolbe. Kolbe jó költő – ez mellesleg magyarul is ellenőrizhető a nyolcvanas években az Európánál megjelent versköteté alapján. Az érett Radnóti azonban szemlélatomást nem neki való. Rímes verset lehet rímesen és rímtelentül fordítani. Csak azt nem lehet tenni, amit Kolbe tesz Radnótival, amikor például a MINT ÉSZREVÉTELENÜL... című költemény precízen egybecsengő sorvégeit olyan hangasszociációkkal próbálja visszaadni, mint „*vermag in Schlaf zu sinken – kommt er vorm Geist zu sitzen*” („álomba hull az ember – szemközt komoly szeszekkel”), „*Zeit – heilt*” vagy „*Leierklang – hingelangt*” („a lant – kaland”). Német költőnek (vagy szerkesztőnek!) illene tudomásul vennie, hogy Radnóti rím- és ritmusfegyelme nem kevésbé szoros Schillerénél, nem is beszélve arról, hogy az eredetileg avantgarde szertelenségű költő élete utolsó szakaszában igencsak tudatosan fordult a zárt, klasszikus formákhoz.

6

Tanulság alig szűrhető le. Nem tudom, kinek kellett volna jobban odafigyelni: kiadónak, szerkesztőnek, fordítóknak vagy mondjuk az impresszumban felbukkanó Artisjusnak, amely talán szakmai tanáccsal vehette volna eljét a dilettáns kiadásnak. Mindenképpen bosszantó, hogy a Radnóti-életmű első reprezentatív németországi bemutatása a nem is kedvezőtlen előjelek ellenére balul ütött ki. Az embernek olyan érzése van, mintha első osztályú étteremben fogyasztaná a legdrágább ételt, s noha tudja, hogy kitűnő alapanyagokból készült, nyelve hegyén érzi, hogy odakozmált.

Dalos György

SÉTÁK A DRÓTSÖVÉNY MÖGÖTT

Andrej Szinyavszkij: *Séták Puskinnal*
Fordította és a jegyzeteket írta Szőke Katalin
Európa, 1994. 234 oldal, 300 Ft

„A tóköli börtönkórház magánzárlatjában hangosan szavaltam verseket, hogy ne veszítsem el a hangomat és az emlékezétehetségemet.”

(Férjem elbeszéléseiből)

Különös könyvet tart kezében az olvasó. Az irodalomtörténészek elemzéseként olvashatják, ami azonban alkalmasint félrevisz (lásd a könyv utószavában ismertetett vitákat). A Puskin-kedvelők gyönyörű idézeteket találnak benne a költőtől szép szavú kommentárok keretében. Lehetséges azonban még egy olvasat is: A SÉTÁK PUSKINNAL lágerpróza, vagyis ugyanazon műnembe sorolható, mint Alekszandr Szolzsenyicin és Varlam Salamov ilyen témájú írásai. Míg azonban a párhuzamként említett szerzők a láger hétköznapijairól vagy a Gulág tágabb összefüggéseiről tudósítanak, addig Andrej Szinyavszkij a szabadságról beszél, arról a szellemi szabadságról, amelyet nem határolhat le a zóna.

Szinyavszkij akkor vált híressé, amikor 1965-ben társával, Julij Danyiellel együtt Moszkvában bíróság elé állították. A főleg irodalmárkörökben ismert Szinyavszkij ellen az volt a vád, hogy a rendszert bíráló novel-láit illegálisan Nyugatra juttatta, és ott Abram Terc álnéven publikálta. Hétéves büntetésének egy részét a különlegesen veszélyes „ál-lamellenes bűnözőknek” fenntartott Dubrov-lágban töltötte, és ott írta 1968-ban SÉTÁK PUSKINNAL című könyvét.

A könyvbeli beszélgetések valójában börtön-séták, amint azt első, londoni kiadásának címlapja is mutatja, amelyen a rabruhas Szinyavszkij látható a tizenkilencedik századi dendis Puskin mellett.

Miért éppen Puskin? Miért nem Lermontov, Tolsztoj vagy Dosztojevszkij? Azt hiszem, kedélybeli okokból. Lermontovot talán túl komornak, Tolsztojt súlyosnak, Dosztojevszkijt pedig zaklatottnak találta a fogoly. Puskinnal könnyebb sétálni. Nagyvilági lény, iga-

zi dendi, mindenről lehet vele társalogni: nőkről, történelemről, költészetéről, családfákról, sőt ha kell, még nemzetgazdaságtanról is. Igaz, előbb le kell őt segíteni a bronztalapzatról, s az efféle gesztusokat az orosz hagyomány is *deheroizálás*nak találta, és már a vegyes rendi (raznocsinyec) közírónak, Dmitrij Piszarevnek sem nézte el, amikor PUSKIN ÉS BELINSZKIJ című művében a költő haszonelvű megközelítéséről értekezett.

Eros a gyanúm, hogy azért is esett a választás az ANYEGIN költőjére, mert Szinyavszkij itt szabadabban meríthetett saját kútfejéből, nyilvánvalóan nélkülözvén nemcsak a puskinisztika kézikönyveit, hanem magukat a szövegeket is. Igen, memóriáján kívül legfőképpen azokra a töredékekre hagyatkozhatott, amelyeket felesége, Marija Rozanova küldött neki egy-egy levélben. Már csak ezért sem tekinthetjük a SÉTÁK-at tudományos igényű írásműnek, amivel azonban nem rangját kívánjuk kétségbe vonni. Ellenkezőleg: ezek a nem mindennapi keletkezési körülmények éppenséggel Andrej Szinyavszkij irodalomtörténetész rendkívüli eszköztárába engednek betekintést.

Sétál tehát a fogoly a lágerudvaron, sétál a legnagyobb orosz költő társaságában. Eszmét cserélnek a költészet lényegéről, a költői létezés szabadságáról, és arról, milyen anyagból teremődik a mű, mi marad meg a költőből, és mi vész el az emberből. A fogoly Szinyavszkij közben megmerül a puskinói óceánban. Megmerül, mint egy hajó, s ár ellen úszik. Nem véletlenül idézi a híres sorokat (132. o.):

„...Rengő fedélzeten vitorla dől a szélben,
S már indul a hajó a kék hullám-vidékre.
S úszik. De merre tart?”

(Rab Zsuzsa fordítása.)

(Mellesleg: a magyar fordításban a kérdés, hogy „merre tart?”, a hajóra vonatkozik, míg az eredeti azt kérdi: „merre tartunk?”, s ezt követi féloldalmi pont.) Puskin költészetében Szinyavszkij első sorban könnyűsége vonzza. E tulajdonság annak a folyamatnak a következménye, amely a költőnél már a liceumi években megkezdődött: az eredetileg csak szabadgondolkodásként megélt belső felszabadulás.

Szinyavszkij szerint ennek a belső szabadságnak köszönhető, hogy Puskin egész sor mesealakkal gazdagította az orosz költészetet. Puskin költészete bevallottan a mese világában gyökerezik. A gyermek Puskin meséket hallgatott a nemcsi kúrián, mindenekelőtt Arinától, a dadájától. A RUSZLIÁN ÉS LUDMILLA, a MESE AZ ARANYKAKASRÓL és a MESE SZALTÁN CÁRRÓL Arinának is köszönheti születését. Ő népesítette be a költő képzeletét manókkal, boszorkányokkal, sellőkkel és cárevicsekkel.

Különös, hogy Engelhardt, a Carszkoje Szelő-i líceum igazgatója milyen keveset látott meg Puskinból, amikor így írt róla (75–76. o.): „A szíve hideg és üres; nincs benne sem szerelem, sem vallásos érzés; lehet, hogy olyan üres, amilyen eddig még sohasem volt ifjú ember szíve.” (1816.) Furcsa „üresség” ez: hamarosan megállíthatatlan folyamként árad belőle a költészet. Magát a létezést azonban kétségkívül üresnek élte meg, épp ezért próbálta megtölteni ötletekkel és anekdotákkal. Ezek lazították fel valamelyest Lomonoszov és Gyerzsavin ódáinak, a XVIII. század szellemének nehezkes ünnepélyességét.

A rövid, csattanós, pikáns anekdotáknak Puskin nagybátyja, Vaszilij volt igazi mestere. Alighanem az ő formateremtő készsége párosult unokaöccsénél gondolatgazdagsággal és nyelvi zsenialitással. Szinyavszkij rámutat, hogy Puskin költészete rokon a XVIII. századi orosz anekdotakincessel. Belinszkij az ANYEGIN-t „az orosz élet enciklopédiájá”-nak nevezte. Szinyavszkij inkább orosz Vergiliusnak látja Puskin, aki hűség és ciceroneként kíséri olvasóját mindenüvé, ahová az elindul. Olykor még önmagát is beépíti a látványba:

„Befogtam orrom, elfordítva fejemet,
De vonszolt még tovább az úton bölcs vezérem –
S rézgyűrűt fogva fölemelt egy nagy követ,
Alászálltunk – s magam láttam meg ott a mélyben.”
(Baka István fordítása.)

Másutt Szinyavszkij arra utal, hogy Puskinnál a reflexió és az önreflexió kulcsa a távoli emlékezés: „Emlékszem még a pillanatra...” (113. o.) – idézi fel egy helyütt a költő klasszikus szerelmi látomását, ám az emlékezés motívuma nemcsak itt, hanem több mint száz másik Puskin-versben is felbukkan. Az

emlékező hajlandóság mögött a költő származásának drámája is rejlik. Szinyavszkij így ír erről: „*A felakasztott ükapa nem kevesebb hasznat hajtott neki, mint az a másik ükapa, aki tagja volt az uralkodó dinasztiának. Puskinnak ennél fontosabb, hogy elődeit áldja és veri a sors keze, ám hogyan és miként – ez már kevésbé érdekes. Nem a becsület drága neki a szó eredeti jelentésében, hanem az, hogy milyen nyomot hagyott az ember a történelemben, s a történelem milyen nyomot hagyott az ember rövidre szabott földi útján.*” (114. o.)

Puskinnak nemcsak élete, hanem halála is legenda. Szinyavszkij értelmezése szerint a költő túlságosan is szem előlt volt életében ahhoz, hogy csak úgy csendesen, feltűnés nélkül távozhassék. Már Jurij Tinyanov is elképedt a nevezetes párbajt környező teátrális jelenetek sokasága láttán. Mintha a végzet bombasztikuma arra lett volna jó, hogy magát a költőt elfedje. Ennek a halálnak nyilvánvalóan köze volt Puskin költői munkásságához, mondja Szinyavszkij, ám ugyanakkor kétségek gyötrik. A párbajhős mögött meglátja a zsákutcába került embert, aki kénytelen lőni, hiszen maga is foglya azoknak a játékszabályoknak, amelyek e viadalt előidézték. Így is búcsúznak el tőle: pisztolyt szorongat a kezében, s közben költői „bűneiért”, valójában műveikért lakol.

*

Nehéz és egyben értelmetlen volna itt részletesen felidézni Szinyavszkij Puskin-esszéjének akár legfontosabb mondatait is, hiszen most már hozzáférhető a magyar fordítás. Szőke Katalin híven érzékelteti Szinyavszkij nyelvének különös költőiségét, belcértve a magyar fülének talán szokatlanul hangzó alliterációkat, az egész szétáradó prózát, amelyet nem gátolnak sem filológiai utalások, sem pedig lábjegyzetek. Éppen ez okból jobb lett volna, ha nem minden versidézet után olvasnánk a fordítók nevét, mert ez nyomda-technikailag kirív az egységes szövegből. Helyénvalóbbnak találtam volna, ha például a könyv végén tüntetik fel az átültetők nevét, ott is békén megfértek volna egymással, vagy legföljebb arról vitatkoztak volna csendesen, melyiküknek sikerült jobban megközelíteni az alig megközelíthető orosz költőóriást.

Dalos Rimma

PAUL AUSTER: HOLDPALOTA

Fördította Vághy László

Európa, 1993. 350 oldal, 420 Ft

A HOLDPALOTA az amerikai Paul Auster (1947) második magyarul olvasható regénye; 1992-ben a Modern Könyvtár sorozatban jelent meg a szerző másik nagy műve, a NEW YORK TRILÓGIA (ÜVEGVÁROS; KISÉRTETER; A BEZÁRT SZOBA). Érdekes, hogy az egyöntetű kritikai elismerés ellenére a közönség máig nem fedezte fel magának Austert, aki pedig – amellett, hogy az egyik legfontosabb élő klasszikusként tartják számon – széles körű és vitathatatlan sikernek örvend, legalábbis Nyugat-Európában (legutóbbi MR. VERTIGO című regényével a megjelenés hetében a sikerlisták élére került). Austernek ez az „európaisága” talán összefügg azzal, hogy családjá a mai Ukrajna egy németajkú városából származott át az Újvilágba a századforduló tájékán, illetve hogy Auster az amerikai klasszikusok – főleg Hawthorne, Poe és Melville – mellett Kafka és a francia „új regény” örökösének vallja magát, mely hozadékot szuggesztív, delejes elbeszélőmóddal és helyenként félrevezetően könnyed megoldásokkal párosítja. 1983-as ÜVEGVÁROS-ával robbant be az irodalmi köztudatba, és jószerint ennek a sikere fedeztette fel korábbi, THE INVENTION OF SOLITUDE (1980) című vallomásos művét, mely a későbbi nagy regények számos önéletrajzi kulcsát tartalmazza, illetve minimalista hatást mutató verseit és esszéit (THE ART OF HUNGER).

A HOLDPALOTA bizonyos értelemben az ÜVEGVÁROS párregénye. A két mű egy volt valamikor, csak egy bizonyos ponton kettévált; az ÜVEGVÁROS, mondhatni, kinötte keretét, kiszakadt az alapműből. Innen, hogy noha a HOLDPALOTA valamilyen félkész formában már a hetvenes évek közepe táján létezett, a NEW YORK TRILÓGIA – és a sokadik átírás – után, 1989-ben jelent csak meg. Auster a saját bevallása szerint összesen – megszakításokkal – tizenöt esztendőig dolgozott rajta.

Azon túlmenően tehát, hogy Auster szinte valamennyi művében felfedezhető egy ismétlődő mitikus alapséma, az ÜVEGVÁROS máso-

dik fele és a HOLDPALOTA első két fejezete, vagyis Quinn, illetve Fogg „áttünése” között genetikus kapcsolat áll fenn. Tudni lehet, hogy a HOLDPALOTA korábbi verziójának a hőstét, mint később az ÜVEGVÁROS-ét, Quinnek hívták, illetve hogy ez a verzió tartalmazta azokat a bölcselkedő párbeszédeket (Humpty Dumpty és a Hold, egyes nyelvfilozófiai problémák stb. tárgyában), amik Quinn és az öreg Stillman szájába adva az ÜVEGVÁROS-ban találták meg végleges helyüket. Quinn nevét ma egyedül a Broadwaynek az a kocsmája őrzi a HOLDPALOTÁ-ban, ahol Fogg (a hős végleges neve) 1969 nyarán tanúja volt az amerikai holdraszállásnak.

A HOLDPALOTA cselekménye három egymást követő önálló történetből áll, amiket bizonyos logikai összefüggés, valamint a narrátor, Fogg személye kapcsol egybe. A történet dióhéjban a következő. Fogg, az árva fiatalember (anyja meghalt, apját nem ismerte) New Yorkban jár egyetemre, ahol fokozatosan elszakad a valóságtól: szobájába zárkózza el, és elhatározza, hogy a kisujját se mozdítja életben maradásá érdekében. Saját verziója szerint kísérletet hajt végre: mi lesz, ha átadja magát a világban uralkodó káosz erőinek. Kikaloltatják, az utcára kerül, csömlakó lesz; az utolsó pillanatban azonban megmenti egy Kitty nevű kínai lány, akit életében egyszer látott. Azután Efflinghez, a rigolyás öregúr-hoz kerül. A regény második harmadában Efflingé a szó, aki elbeszéli élete történetét: hogyan került mint posztromantikus festőművész a Vadnyugatra, s mint élt remeteéletet egy utahi barlangban. Az öreg halála után Fogg összeharagkoszik Effling fiával, a testileg is mitikus arányokkal rendelkező Barberrel. Barber az individuációnak hasonló útját járta végig, mint Fogg vagy Effling; az őt üldöző démon kövérségében testesül meg. A három történetből kirajzolódik Auster receptje az individuációra: átadni magunkat a bennünk tomboló sötét erőknek, még ha ez azzal fenyeget is, hogy elpusztít minket (Fogg kis híján éhen hal, Effling megnyomorodik).

Fogg és Barber elhatározzák, hogy megkeresik a Sziklás-hegységben Effling – valószínűleg csak Effling képzeletében létező – barlangját. Útközben megállnak Fogg anyjának a sírjánál – Fogg számára csak itt derül ki, hogy Barber az ő ismeretlen apja. Egy sze-

rencsétlen véletlen folytán Barber belecscik egy nyitott sírgödörbe, és gerincét töri. Miután eltemette, Fogg ezer mérföldet gyalogol; végül eléri a Csendes-óceánt, ami fölött épp felkel a telihold.

Amikor azt hangsúlyoztuk, hogy a HOLDPALOTA genezisétek tekintve szorosan kapcsolódik az ÜVEGVÁROS-hoz, elsiklottunk egy másik, talán fontosabb hasonlóság felett, mely a regények mitikus alapstruktúrája között mutatkozik. Hogy a TRILÓGIA három könyve ugyanarra az alapstruktúrára épül, arra Auster maga mutat rá A BEZÁRT SZOBA egy enigmatikus, narratológiai szempontból meglehetősen érdekes észrevételében: „*A három történet végső soron azonos, a különböző tudatszinteken jelenítik is meg ugyanazt. Nem kérkedem, hogy bármit is megoldottam volna... Régióta küszködöm, hogy elbúcsúztassak magamból valamit, s nekem valójában csak ez a harc a fontos.*” Auster beavatási regénye elveti a lélektani regény toposzait, s – nem először a modern irodalomban – egy ősbib, mesei-mitikus struktúrát követ. A szereplők „funkciója” többé-kevésbé mesei paradigmára épül. A hőst rabul ejti a „másik világ” (Hold...) fantazmája; de még gyenge, és egyedül eltéved a rengetegben, amit a HOLDPALOTA kontextusában New York jelképez. Ha úgy tetszik, idáig tart az ÜVEGVÁROS cselekménye – Foggot azonban megmenti a tündér, a „másik világ” (ezúttal Kína) követe, aki mintegy kiválasztottsága zálogául odaadja magát a hősnek, s elindítja a „keresés”, az individuáció útján. Fogg a tolokocsis öregúr szolgálatába szegődik, ahol különféle „próbákat” kell kiállnia, mielőtt eljutna Kittyvel a kínai negyed tündérországaiba. Az öreg hol a hős útját gáncsoló gonosz manónak, hol beavatását előmozdító gurunak tűnik. Auster mindvégig fenntartja ezt a ketősséget; akárhogy van is, a lecke épülésére válik Foggnak, noha Efflinggel (mint később kiderül: tulajdon nagyapjával) szemben ve-gyes érzéseket táplál.

Effling ezen a ponton közbeiktatott története ugyanolyan individuációs mese, mint Foggé volt. Effling történetében a lélek labirintusát, ahol a hős eltéved, a Sziklás-hegység kanyonvidéke, a labirintus középpontját, a személyiség magját, a „mély-én”-t a barlang jelképezi. Ez a történet teljesebbnek és talán nagyobb szabásúnak tűnik Foggénál; a foko-

zás elvének megfelelően az ezután (gyaníthatóan a szimmetria s nem utolsósorban a mesei hármas sugallta tökéletesség kedvéért) következő harmadik részben egyre bravúrosabb technikai megoldásokra bukkanunk, amire talán azért is szükség van, mert a Barber-epizód tartalmilag már nem gazdagítja különösebben a regényt. A Barber-féle individuációs történetbe Auster – Barber kiadatlan kamaszkori regényének a kivonataként – újabb, ezúttal indiános mesét ékel a törzsről, akik „emberi lényeknek” nevezték magukat. Ez a mese egyúttal – az „emberi lények” eredetmítoszának formájában – tartalmazza önműn miniatűr tükörképét is. Érdekes megfigyelni, hogy amint egyre alacsonyabb narrációs szintekre szállunk (Fogg története; a Fogg történetébe iktatott Barber-epizód; a Barber-epizódba iktatott indián mese; a mesébe iktatott mítosz), a negatív piramis egyre mélyebb szintjein a narráció és a narratív szimbolika mind ősbibb formáival találkozunk. Hadd utaljak vissza a NEW YORK TRILÓGIA idézett részére: a narráció minden szintjén ugyanazt az individuációs mesét olvassuk, csak „különböző tudatszinteken megjelenítve”. Az „emberi lények” eredetmítosza a legmagasabb szintnek, Fogg beavatási történetének a tükörképe.

A regény végére a Fogg-féle alaptörténet mesei paradigmája felborul: Kitty tündér („anima”) szerepe elévül; Fogg-gal elszakadnak egymástól, hogy a hős végezetül az individuáció célját, a teljes személyiség paradicsomát, amit a regény utolsó lapjain az óceán felett felkelő hold jelképez, belül, önmagában találja meg. A tündérmesei alapsémát követő történet nem nélkülözheti a különféle „változó helyeket”, ahol a *passage*, a „másik világba” való átmenet lehetséges. Ilyen Fogg manhattani lakása, a HOLDPALOTA felíratra (egy *kinai* étterem neonreklámja) néző ablakával; a Central Park, e „kis” konstruált labirintus Manhattan labirintusának a közepén; Effling Viktória korabeli stílusban berendezett és szintén labirintusszerű képzetekkel megjelenített lakása; Effling barlangja a Sziklás-hegységben; Quinn kocsmája stb. Nem konkrét „hely”, mégis több szempontból kiemelt pozíciót foglal el a történetben, és lényegében hasonló „passage” funkciót lát el R. A. Blakelock, a múlt századi amerikai festő HOLDFÉNY című képe, amit Fogg (Effling uta-

sítására) megtekint a Brooklyn Museumban. Ezen a ponton érdemes egy pillanatra megállnunk. A festmény aprólékos leírását Auster pontosan a középső fejezet közepére helyezte, ami nagyjából megegyezik a könyv lapszám szerinti közepével, tehát kétszeresen is kiemelkedik a textusból. A kép – eszmei és strukturális értelemben egyaránt – a regény miniatűr másának vagy tükörképének (regénytechnikai műszóval: *mise en abyme*) tekintendő. „A vászon pontos mértani centrumában”, vagyis a festmény regénybéli elhelyezésével analóg pozícióban, a „tökéletesen kerek telihold” látható. Auster (Fogg) maga vállalkozik a szimbólum értelmezésére. „Nem is hold volt már; mintha csak egy kerek lyuk támadt volna a vásznon; nyílás, amelyen keresztül egy másik világba lehet átkukucskálni... Az űrben selfüggszett üres karika...”

E strukturális megfelelés miatt szinte magától kínálkozik a párhuzam: a festmény a regény közepén pontosan azt a szerepet tölti be, amit a holdkarika a kép viszonylatában: „ablak a másik világra”. Ha folytatni akarjuk a sort, a könyv (bármely könyv) ugyanilyen – a külsőnél nem kisebb – „világ a világban”. Amellett, hogy a könyv abszolút középpontjában a holdtányér, a regény centrális, sokféle ellentétes jelentést hordozó szimbóluma – „képe a bennünk lakozó sötétségnek” stb. – található, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a dolognak egy másik vonatkozását, nevezetesen azt, hogy Auster ezzel a megoldással technikai értelemben mintegy *üresen hagyta* műve közepét (az eredetiben szereplő *blank szó* – üres, a „kitöltetlenség” vagy „kitölthetőség” értelmében – pontosabban kifejezi, mire gondol a szerző). A mű közepébe vágott lyuk elválaszthatatlan attól, hogy Auster végső soron vonakodik konkrétumokkal szolgálni a mű eszmei tartalmával, a tudással kapcsolatban, amibe Fogg – Effling segédletével – beavatódott, egyáltalán bizonytalan lebegésben hagy bennünket arra vonatkozóan, történet-c bármiféle „beavatás” vagy sem. Az említett mesei mozzanatok és azoknak a jungi iskola által kanonizált – individuációs contextusba helyezett – „jelentései” szövegszerűen nehezen alátámasztható, mintegy virtuális jelentéskört alkotnak a mű körül. Az olvasónak jogában áll a legmesszebbmenő szkepszissel viseltetni ez egész jelentéskör iránt; a „kitöltet-

lenség” értelmében mindenki azt képzelhet a labirintus közepén tátongó lyukba, amit csak akar. A pszichológia határait feszegető kérdés persze, létezik-e egyáltalán – a jungisták határozott meggyőződésének megfelelően – „mély-én”, autenticitás, vagy pedig a „személyiség” egy üres „mag” köré épült. A Blake-lock-kép sugallta „blankness” másik idevágó vonatkozása, hogy – mint minden mitikus hős – Fogg is „üres” (*blank*) személyiség, nincsenek igazi karaktervonásai, egyszerre senki és mindenki, amivel ismét visszakanyarodtunk ahhoz a kérdéshez, miért veti el a HOLDPALOTA-típusú, a modernség igényével fellépő könyv a pszichologizáló regénymodellt.

A párhuzam kedvéért érdemes megemlíteni Auster a HOLDPALOTA után következő THE MUSIC OF CHANCE (A VÉLETLEN ZENÉJE, 1990) című művét. A két regény egy technikai megoldása – végtelenített labirintus a mű közepén – lényegében megegyezik. A MUSIC OF CHANCE középső fejezetei egy kastélyban (labirintus...) játszódnak, amelynek egyik szobájában a kastély gazdája egy makettszerű, külön kis világot („*City of the World*”) konstruált. A „Világ Városa” természetesen magában foglalja a kastély kicsinyített mását is, a megfelelő szobában a makett makettjével, egy második, immáron mikroszkopikus méretűre kicsinyített Világ Városával. Hogy ezeknek a szerkesztett, miniatűr világoknak a leírását a könyv középpontjába, a középső fejezet közepére helyezte Auster (vagyis ugyanoda, ahová a Blakelock-képet a HOLDPALOTÁ-ban), azonnal párhuzamot teremt mű és műbéli mű között: a Világ Városa virtuálisan azonossá lesz a regény – szintén konstruált – miniatűr világával. Noha a második fázison nem jutunk túl, a *regressus in infinitum* érzetét, az egymásban benne foglalt, nem kisebbedő világokét a pusztá képlet felállítására előhívja.

Talán fényt vet Auster alkotói módszerére, ha megemlítem, hogy a MUSIC OF CHANCE – napjaink Amerikájában játszódnó – története szintén mesei paradigmára épül. Két szerepnyelvény szerencsét próbál, betéved az elvarázsolt kastélyba, ott próbákat kell kiállnia stb. A séma itt egy új, jellegzetesen meseci elemmel, nevezetesen a *tilalom*-éval gazdagodott a HOLDPALOTA óta, ami épp a regény említett *mise en abyme*-jával kapcsolatos, és a

konstrukció „másik világ”-béli természetére világít rá. Az egyik regényhős alattomban letör egy darabkát a Világ Városából, ami, mint kiderül, balszerencsés ómennek bizonyul barátaink sorsát illetően. Ez egyúttal felveti azt az – Auster életművében újra és újra, többek között a RED NOTEBOOK-ban (A PIROS SPIRÁLFÜZET) is felmerülő, a HOLDPALOTÁ-ban pedig központi jelentőségű – kérdést, van-e kapcsolat, és milyen, egymástól távoli, független dolgok és események között; magyarán, mi is az a *koincidencia*. A HOLDPALOTA válasza, hogy a coincidencia sohasem véletlen: inkább egyfajta kisülés, a sorsunkat formáló erők figyelmeztető jelzése – habár azzal, hogy filozófiáját az örület határában mozgó Efling szájába adja, Auster bizonyos mértékig elhárítja a felelősséget gondolataiért.

A szerző e számban közölt írása coincidens helyzeteket vázol föl saját és ismerősei tapasztalatából. A PIROS SPIRÁLFÜZET bagatelljei nem tartoznak az Auster nagyságrendjét meghatározó művek sorába, inkább adalékkul szolgálnak a nagy művekhez, bepillantást engednek írói műhelyébe. A cím, mely Quinn „piros spirálfüzetére” utal az ÜVEGVÁROS-ból, megtévesztő lehet; stílusában és tartalmában Auster inkább mintha THE INVENTION OF SOLITUDE című (naplójegyzeteket, vázlatokat, családjára vonatkozó emlékeit, filozófiai eszmefuttatásokat tartalmazó) 1980-as alapművéhez kanyarodna vissza.*

Vághy I.ászló

* Külföldi regényrecenzensétől el szoktuk várni a fordítói teljesítmény értékelését – ezúttal el kell tekintenünk tőle, lévén a két személy kivételesen egy. (A szerk.)

FRANÇOISE MÉLONIO: TOCQUEVILLE ET LES FRANÇAIS

Aubier. Histories. Paris, 1993

André Jardin 1984-ben megjelent Tocqueville-monográfiájában (ALEXIS DE TOCQUEVILLE 1805–1859, Paris, Hachette), amely minden bizonnyal a legalaposabb mű e tárgyban, lábjegyzetben hivatkozik arra, hogy Françoise Mélonio disszertációt ír Tocqueville művének utóéletéről, a francia kultúrában elfoglalt változó helyéről. TOCQUEVILLE DANS LA CULTURE FRANÇAISE című értekezését 1991-ben védte meg Mélonio, abból született ez a könyv. A munkát olvasva megérthetjük, miért tartják a szerzőt André Jardin, Jean-Claude Lamberti, François Furet vagy a Mélonióhoz hasonlóan szintén fiatal – és a legjobbnak tartott kritikai DE LA DÉMOCRATIE EN AMÉRIQUE kiadást gondozó – Eduardo Nolla mellett az egyik legkomolyabb és legfontosabb Tocqueville-szakértőnek.

Françoise Mélonio, aki a nanterre-i (Paris X) egyetemen tanít eszméletörténetet, részt vett a Tocqueville-összkiadás gondozásában. A TOCQUEVILLE ET LES FRANÇAIS az első önálló könyve, de már a nyolcvanas évek elejétől gyakran hivatkoznak kutatási eredményeire, írásainak súlya van.

Említettem, hogy André Jardin monográfiája valószínűleg a legjobb, amit Tocqueville-ről írtak: a népszerű(sító?) tudományos munkák manapság már nem túl népes csoportjába tartozik, egy jó életrajzi regény olvasmányosságát a történeti munka részletességével és pontosságával örvözi. A monográfia mintegy folytatásaként ajánlja olvasójának Mélonio készülő, s mint látjuk, közel tíz év múlva megjelenő könyvét. A munka alaposan és az olvasó számára élvezetesen dolgoz fel egy hatalmas kutatási anyagot, amely nem más, mint a francia kultúra (politikatudomány, történetírás, gyakorló politikusok, sajtó, művelt olvasó stb.) reagálása Tocqueville-ra első, a lehető legnagyobb elismerést meghozó műve, AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA megjelenésétől napjainkig. Közel százhatvan év ez, melynek során, a szerző szavaival élve „Tocqueville és a franciák perlekedését követve Franciaország de-

mokratikus átalakulásának rögös útjain haladunk végig” (8. o.). Meg kell jegyezni, hogy a szellemes (de nem szellemeskedő), szép és világos stílusban megírt mű a szerző szándékán túlmenően is igencsak sűrített. Első könyves szerző, gazdasági recesszió, kiadói takarékoság: mindez együtt csak még inkább tömöríti a jellegénél fogva egyébként is „sűrű” műfajnak számító befogadástörténetet. Elvégre nem lehet minden hivatkozást megmagyarázni, tisztelettel feltételezni kell az olvasóról, hogy van fogalma a korról, és ha egy mellékszál nem világos, utánanézz egy lexikonban vagy egy szakmunkában. (Különösen, ha a kiadó ragaszkodik a háromszáz nem túl nagy méretű oldal terjedelehez.) Jardin monográfiája a maga legalább háromszoros terjedelmével és más jellegével (az Hachette életrajzsorozatában jelent meg) megteheti, hogy azt is elmondja, amit már a középiskolában illik tudni. Mélonio recepciótörténeti munkája erre legfeljebb utalhat. A könyv szerkezete, a jegyzetanyag, a hivatkozások – Tocqueville szellemében – a hasznosság, a használhatóság elvét követik.

A műben feldolgozott több mint másfél évszázadot három fő részre osztja a szerző. A könyv első része, négy fejezet tárgyalja azt az időszakot, amelyben Tocqueville alkotott és *hatott*. Vagyis az 1880-as évekig terjedő periódust, ami magában foglalja az 1859-ben bekövetkezett halálát követő körülbelül húsz évet is. Az ötödik fejezet a felejtés 1940-es évekig terjedő szakaszát elemzi, a hatodik az 1950-es évekkel kezdődő újrafelfedezést. Mindezt persze Franciaországban, hiszen Amerikában Tocqueville hírneve egy pillanatra sem halványul. Raymond Aron LES ÉTAPES DE LA PENSÉE SOCIOLOGIQUE című könyvében (Gallimard, 1967) kritikusan jegyzi meg: nincs az az amerikai diák, aki történetész- vagy filozófusdiplomát szerezhetne úgy, hogy Tocqueville-ről nem is hallott, Franciaországban ebben nem volt semmi rendkívüli. (Egyetemi tanulmányai befejeztekor Aron maga sem tudott róla semmit.)

Tocqueville franciaországi fogadtatása akár a „sic transit gloria mundi” szállóige példája lehetne, de az effajta bölcsességek sorában megemlíthetnénk azt is, hogy „senki sem próféta a saját hazájában”. Első könyve, AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA 1835-ös megjelenésé-

vel élő klasszikussá és egyben divatossá vált; mai szóhasználatnál a könyv bestseller lett. Az AMERIKAI DEMOKRÁCIA kiindulópontja az a gondolat, hogy a jövő államformája a demokrácia; Amerikában már megvalósult. Franciaország is e felé halad. A demokrácia mindenképpen létrejön, nem mindegy azonban, hogy milyen áron, és ami szorosán kötődik ehhez, nem mindegy, hogy milyen formában. Az amerikai demokráciát szabadelvű, a szabadságot legmesszebbmenőkig tiszteletben tartó jellege teszi példaértékűvé. Ám a demokrácia lehet diktatórikus is – a többség diktatúrája a kisebbség felett. Arisztotelész szellemében Kant úgy tartja, hogy csak diktatórikus, ahogy ő mondja, tirannikus lehet. Tocqueville-nak magának is vannak ilyen féltelmei, komolyan is veszi azokat. Leegyszerűsítve és sarkítva azt is mondhatnánk, hogy éppen ezért írta AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIÁT. Számára a demokrácia nem érték, hanem történelmi szükségszerűség, fátum, ami értékessé is tehető, ha a társadalom képes tiszteletben tartani az emberi szabadságot. Az amerikai társadalmat azért érdemes (kell) vizsgálni, hogy megtudjuk, milyen okokkal magyarázható *liberális* demokrátiás volta. Tocqueville sokrétű magyarázatot ad az általa megfogalmazott kérdésre. Amerika szerencsés földrajzi helyzete (nincsenek szomszédai, vagyis potenciális ellenségei) nem elhanyagolható szempont, de ennél sokkal lényegesebbek a törvényei és az azokat meghatározó, az alapítók puritanizmusára épülő *erkölcsök és szokások*. E tényezők együtt eredményezik, hogy az amerikai társadalom minden pénzkereső foglalkozást egyformán tiszteletreméltónak tart. nem veti meg egyik vagy másik társadalmi csoportot, nincs arisztokrácia és arisztokratikus sznobizmus, van viszont általános jólét és társadalmi egyenlőség. Olyan előnyök ezek, amelyek ellensúlyozzák, sőt messze felülműlják a hátrányokat, mint amilyen a kereskedőszellem elsődlegessége, bizonyos mértékű korrupció lehetősége, a magaskultúra hiánya és az az enyhe unalom, ami rátelepszik erre a társadalomra.

Tocqueville-t a szellemi és politikai viták középpontjába állítja a műve. Bár a L'ANCIEN RÉGIME ET LA RÉVOLUTION sem marad majd észrevétlen, egyik későbbi munkája sem vált ki akkora érdeklődést, mint AZ AMERIKAI DE-

MOKRÁCIA, különösen annak 1835-ben megjelent első kötete. A sikert leginkább talán az a magyarázhatjuk, hogy e könyv központi kérdése, a politikum és a vallás kapcsolata, a kor Európájában nehezen megkerülhető. Az európai politikai gondolkodás a vallást, a vallásosságot a még nem túl távoli abszolutizmussal azonosítja, a szabadgondolkodást pedig a szabadelvűséggel. Jegyezzük meg: nem csak a múlt század harmincas éveiben. Ennek az egyszerűsítő és emiatt torzító felfogásnak az okait Tocqueville AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIÁ-ban is elemzi, a felvilágosodásra és annak antiabszolutista klérus- és vallásellenességére visszavezetve azonban A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM című munkájában tárgyalja. És egyáltalán nem ért vele egyet. A liberális és demokratikus amerikai társadalom alappillére szerinte épp a szigorú vallásos szellem, erre épül a szabadságot tiszteletben tartó értékrend és viselkedésmóddal. Az amerikai egyház(ak) leglényegesebb vonásukban, jelesül az államhoz való viszonyuk jellegében eltérnek az európaiaktól. Amerikában az egyház nem akar világi hatalommá válni; ezért képes megtartani a lelkek fölötti hatalmát. Ha ugyanis a szellemi hatalom a világot használja a maga megtámogatására, részesednie kell és részesedik is a világi hatalom gerjesztette gyűlölethől, az egyház együtt bukik a hatalommal. A vallás iránti igény azonban nem hal ki az emberekből: a vallásos szellem Tocqueville szerint az emberi természet egyik legfontosabb tulajdonsága. A forradalmi ideológia, mely forradalmi államvallást is létrehozott a terror uralma idején, a vallás tekintélyvesztése keltette úrt pótolta a tömegek számára a politikai propaganda eszközeivel.

Ez az eredeti, a korszellemtől azonban egyáltalán nem idegen kérdésfeltevés vitatott szerzővé teszi Tocqueville-t, egyben olyan szerzővé, akinek művében legitimista és liberális egyaránt talál kivetnivalót és elfogadhatót is. E felemás viszony előrevetítheti a későbbi felejtést, bár Françoise Mélonio nem egyszerűsíti le ily módon az okok sokkalta összetettebb, nem kevés véletlen elemet tartalmazó együttesét. Életében olvassák és vitatják ugyan Tocqueville-t, de azért mégis csak „páciensek nélküli orvos”. Őt nem lehet zászlóra tűzni, rajongva idézni. Nem hirtelen

fordulnak el tőle, soha nem is fogadták el egészen. A korszellem is olyan irányba halad (a romantika, a romantikus nacionalizmus irányába), ami egyre távolodik Tocqueville önkritikus és minden egzaltáltságtól mentes gondolkodásmódjától. Ahelyett, hogy dicsőséges forradalom- és nemzetképet festene (mint például Michelet), az ellentmondásokra, a veszélyekre hívja fel a figyelmet, mintegy megfogalmazza a franciák szorongásait, félelmeit. A második császárság idejére és azt követően politikai szempontból feleslegessé válik, megvannak nélküle. A teret nyelő nacionalista republikanizmus Gobineau-hoz áll közel, nem Tocqueville-hoz. Ha tíz évvel korábban még vígjátéki fordulat volt a „*comme a dit M de Tocqueville*”, a századvég szellemi életéből, még a vígjáték szintjéről is kiszorul. A durkheimi szociológia nem tekinti vizsgálандó területnek a politikát, aminek Mélonio szerint az egyik legsajnálatosabb következménye, hogy ezzel az *Annales* Durkheim egyébként áldásos hatása alatt álló történészeit is eltávolítja, legalábbis kezdetben, Tocqueville-től.

A múlt század kilencvenes éveitől fél évszázadon át Tocqueville másodrangú klasszikus, megemlítik néha, születik róla egy-két monográfia is, a szellemi köztudathól azonban mintha végleg kiszorulna.

Tocqueville európai reneszánsza érdekes módon nem Franciaországban kezdődik. Olasz (Croce) és német (J.-P. Mayer) szerzők kezdik kiadni és elemezni a harmincas évek végén. Talán nem véletlen, hogy először épp a fasizmus által leginkább érintett országok filozófusai éreznek rá aktualitására.

A franciaországi reneszánszt három szakaszra osztja Mélonio. Az első Raymond Aron nevéhez és az ötvenes évekhez fűződik, aki *AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA* első könyvéből kiindulva elemzi a politikai rendszereket. A második hullám kiindulópontja *AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA* második könyve; a hatvanas évek szociológusainak, filozófusainak kultúrájáról és demokráciáról szóló vitáját ennek gondolatai fogják át. A harmadik a hetvenes években a történész Tocqueville-t, *A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM* szerzőjét helyezi a forradalomról írók között a legelőkelőbb helyek egyikére – François Furet-nek köszönhetően.

Végül feltétlenül szólni kell néhány szót a kimerítő, rendszerezett, könnyen használható Tocqueville-bibliográfiáról, melyet könyve végén közöl François Mélonio. Két nagy részre osztja, az első a forrásmunkák rendszerezése: kéziratok, megjelent munkák, recenziók (művek szerint), lapokban megjelent életrajzi jellegű cikkek (jellegük szerint: szatirikus, tudományos, nekrológ stb.), általános munkák. A bibliográfia második részében a Tocqueville-ről szóló tanulmányok, tudományos munkák kaptak helyet. A bibliográfia voltaképpen a könyv második rétege: aki önállóan akarja kutatni a témát, segítséget kap hozzá: a tanár szolgálata ez a diák – a leendő tudós – érdekében. Tocqueville szelleméhez hűen Mélonio is segíteni akar; vezetni és egyben önálló reflexióra serkenteni.

Bozó Katalin

PÖTTYÖS BATYU ÉS SZÓLÓKARÓ

Halász Károly életmű-kiállítása a Paksi
Képtárban, 1994. május-július

Örömmel vállaltam el Halász Károly életmű-kiállításának megnyitását Pakson, abban a képtárban, melynek alapítója, vezetője és segédmunkása egyben, melynek egyik szárnyában állandó kiállításon láthatók a XX. század egyetemes és magyar közelmúltjának legjobb művészei ajándék műveikkel, a másokban pedig változó kiállításokon a városhoz szorosabban vagy lazábban kötődő életművek. A kiállítás lelkes, de kis közönsége után szükségesnek érzem néhány gondolatot tágabb közönséggel is megosztani.

Halász Károly Európa kisebb városai (Karcag, Miskolc, Székesfehérvár) és művészi metropolisai (Amszterdam, Köln) után nagyobb gyűjteményes anyaggal szűkebb hazai közönség előtt is bemutatkozott. Festmények, szobrok, fényképek, különös jelentéseket hordozó tárgyak voltak láthatók a kiállításon. Halász életműve a szabadságvágy és a megkötözöttség érzésének kifejezője. Tájfestéssel

kezdődik, Paks nagy táji motívumával, a dunai tájjal. Később kozmikus tájakat fest, emlékeztet a kozmikus drámákból létrejött bolygórendszerekre, Földünkre, mint egykor sisetergő vulkánok, hammesők gömbjére. Más világok is foglalkoztatják képzeletét, az ember által már évezredekkel ezelőtt elképzelt és definiált geometria és sztereometria világa. Az „istení négyzet”, a kör, a háromszög századunk művészetében tiszta formában nyolcvan éve jelent meg. A hatvanas évek végétől – mikor Halász pályája indult – a geometrikus művészetnek nagy reneszánsza volt világszerte s a fiatalok körében Magyarországon is. Geometrikus, újkonstruktivista, minimal művész lett a fiatal Halász Károly grafikusként, festőként, szobrászként egyaránt. Ez az utópikus tiszta formavilág azonban művészetének csak egyik oldala. Nagyon fontos számára a világ aktuális dolgainak érzelmes-ironikus kifejezése. A meglekintés vágya festetett vele útjelző táblákat, melyeken láthatóvá vált Magyarország és a világ nagyobb városainak távolsága Pakstól. Ez készítette arra, hogy egyszer meztelenre vetkőzve belebújjon egy kibelezett tévedobozba, és fényképsorozaton mutassa be „privát adását”, dobozokba kényszerült létformáink furcsaságait. Ez a sorozat világhírű művésszé tette, de arra alig volt lehetőség, hogy filmre vegye ötleteit. A fényképezett emberi test formáit azonban több festményreliefen szembeállíthatta a geometria tiszta formáival.

A tévedoboz-sorozat után Halász Károly performance-művész lett. Performance-ainak hangulata többnyire csendes, visszafogott: gyertyákkal sétáló nézők, nézőnek háttal ülő művész, mellette pöttyös batyú mint útítárs, a falra felírva nevek, távoli városok. Volt azért olyan performance-a is, mikor meztelen lábát festékbe mártva táncolt egy vásznon, „képet taposott”, mint akcióját nevezte. Ezekből a teremtő táncból keletkezett képekből szívesen mutatott be néhányat Halász a kiállításán. A festéknyomok is általános filozófiáját hirdették: minden művészi tevékenység célja jelet hagyni önmagunkról a kortársak és az utókor számára.

Halász Károly életművében van emlékmű Paks háborús áldozatainak, múzeum a város vizuális kísérleti alkotótelepe és minden barátja munkáiból, s van egészen személyes

magánmúzeum is, a XX. század nagyjainak tetteit idéző gyűjtemény belöttesívegekbe zárva. Céljait nem könnyen érte el, ezt néhány műve a közelműltből is érzékelteti. (Ezért kellett újra összeszednie nekikeseredve batyút és karót ábrázoló festménye egykori motívumait és felállítania a festmény mellé, jelezve, hogy én akár mehetek is, ha nincs rám szükség!) A legtöbb művét azonban a keserűségen felülemelkedő csendes ironia jellemzi. A kortárs irodalomból Márton László 1993-ban megjelent verses regényében, az *ÁTKELÉS AZ ÜVEGEN* című könyvben találtam párhuzamokat az irodalmi magasiskola szintjén Halász Károly munkásságához a könyvnek egy különös festőről, műveiről és városáról szóló részletében: *„Beszélhetnék a képről, amelyen újabb részletek váltak felismerhetővé, hirtetvén, hogy Venus feltámadását gazdagítják, te azonban csak a rossz ízű és csúf illatú festékkoltok és pöttyök egyvelegét látod... Annyit azonban azért elmondok, hogy van a kép háttérében egy város, amelyet a hagyomány szerint Kadmosz alapított a régiségben... s Gillis Hendriksz nemegyszer elmondja, hogy talán éppen ennek a városnak utcái fölött jár néhány ölyvire, mikor kilép a kolónia kapuján. Gillis Hendriksz nem egyszerűen festett, nemcsak festeni akart: nyitott ablakokat akart festeni, amelyeken keresztül szemlélni lehet a festményre való dolgokat... Különböben itt a kolónián értékes tévítömunkát végzett, azonkívül, hogy nem adta fel a festést: nem kis része volt abban, hogy a kolónia egyfajta magasabb rendű szellemi gyarmat fényében kezdett ragyogni, s hogy jó híre lassan visszarámolt a művelt Nyugatra...”*

Kadmosz görög hős, istenek atyjafia, Dionüszosz anyai nagyatyja nem idegen Paks környékén sem. Gillis Hendriksz, aki tudja, hogy egy Kadmosz által alapított város lakója, aki kívül van minden festőcéhen, aki a hagyományokat nem vetette el, de felesleges cikornyákkal nem gazdagította, akinek volt egy periódusa, mikor beföttesívegekbe zárta, sőt injekciós ampullákba szorította a modern európai művészet és élet isteneit, közeli rokona Halász Károlynak.

Nosztalgikus, privát fények, gyertyák égtek Halász Károly kiállításán kibebezett tévedobozban, téglakon. Happening részletei voltak a festmények, reliefek mellett megjelenő székek, vödrök, sürolóflák. A művész Charlie Chaplinre emlékeztető öltönyében a

kiállítás megnyitóján elegánsan és kedvesen megjelent közöttük. Beült a székbe, fényképezkedett barátaival, mindenekelőtt olasz festőtársával, Franco Daganival, akivel már két kiállítás szerepelt közös művel. Halász zárt geometrikus formákat, vidám pöttyöket, Dagani lágy, expresszív vonalkötegeket festett ezekre a vászakra, melyekből Pakson is volt néhány látható. Ez a közös képkalkotás most nagyon divatos hazánk legjobb művészei között!

Halász Károly paksi kiállítása nosztalgikus, romantikus tárlat volt reménytelenül kis közönség számára. Akik látták, megpróbálhattak megerősödni a művész hitétől, abban, hogy a világ megérthető, bejárható, vándor-bottal és nagy elszánással minden távolság legyőzhető, hogy csodákra képes a kéz, a láb s a barátság, meg az erős ragaszkodás a szülőföldhöz, a mélyebb rétegekhez. Reméljük, hasonló kötetlen, szomorkás-vidám bemutatóra Budapesten is sor kerül, s a művész életmű-katalógusa is olvasható lesz nemsokára.

Szabó Júlia

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

FÁTÓL AZ ERDŐT

Kedves *Holmi*,

Balassa Péter HALÁLNAPLÓ című könyve ellen írt kritikájában (*Holmi*, 1994. augusztus) Farkas Zsolt egy helyütt ezt mondja: „*valami nem tetszik, és ezt elmondom másoknak. Reagálnak rá, ha akarnak, beszéljessünk róla, ha más is érdemesnek látja*”. Ezt szeretném az alábbiakban tenni: megfogalmazni néhány fenntartásomat a kritikának nem annyira az értékelő álláspontjával, még csak nem is érvelésével, mint inkább észlelésével szemben. Ez persze nem azt jelenti, hogy egyetérték azzal az indulattal és az első pillanattól eldöntöttnek látszó elutasítással, amelyről az írás összes mondata, az elsőtől az utolsóig, tanúskodik; ellenkezőleg, nehezen tagadhatnám, hogy én a HALÁLNAPLÓ-nak az a fátya „szolidáris, affirma-

tív beállítódású, alapvetően a szeretettől vezérelt” olvasója voltam, akinek fantomképét Farkas Zsolt slusszpoénként idézi fel. Mégsem elsősorban az a szándékom, hogy a HALÁLNAPLÓ-t védelmembe vegyem; erre sem én nem érzem magamat feljogosítva, sem a könyv nem szorul rá (hiszen a mérleg másik serpenyőjében ott van Bányai János értő és megértő írása; az a tény, hogy történetesen Farkas Zsolté az utolsó szó, legfeljebb arról tanúskodik, hogy a gáncs, nyilván udvarisságból, maga elé engedti az elismerést); inkább egy-két módszertani problémára szeretném felhívni a figyelmet.

Az, hogy Farkas Zsoltnak nem tetszik a HALÁLNAPLÓ, és hogy nemtetszésének okairól őszintén és részletekbe menően tájékoztatja a *Holmi* olvasóit, tökéletesen rendben van. Megnyugtatónak tartom, hogy azoknak a politikai vagy érzelmi indítékoknak, amelyek oly gyakran lappanganak a Balassa írásaival szemben mutatkozó ellenszenvek mögött, ezúttal nyomuk sincsen: a nemtetszés kizárólag a könyvvel (azaz nem is annyira magával a könyvvel, inkább a könyv mondataival) való szembesülésből fakadt.

Az írás sok szigorrról és vajmi kevés szeretetről tanúskodik. Önmagában véve ez sem kifogásolható, hiszen a szeretet nem okvetlenül szükséges feltétele a megértésnek; sőt a megértés sem szükséges feltétele annak, hogy egy kritikus lényeges felismerésket fogalmazzon meg egy-egy szerzőről vagy műről. Olyan őszintétlen kultúrában és közéletben, amilyen a miénk, többnyire csak szeretet nélkül lehet *leleplezni* egy-egy beszédmód, egy-egy életmű kiüresedését. Farkas Zsolt eszménye, ha jól veszem észre, nem a megértő, hanem a leleplező kritika. Azt viszont ő maga sem állítja, hogy Balassa beszédmódja kiüresedett volna, ellenkezőleg, zsúfoltnak és feszítettnek tartja: márpedig ez nem leleplezés, hanem szemléleten alapuló, nagyjából helytálló észrevétel. Ahhoz viszont, hogy ebből (és a kritikában szórványosan előforduló többi megfigyelésből) használható következtetéseket lehessen levonni, talán mégsem ártott volna kísérletet tenni a könyv egészen megértésére, a szerző írói szándékainak rekonstruálására (amelyekről persze nem muszáj jó véleménnyel lenni) és más effélékre.

Farkas Zsolt azt ígéri, hogy nem fog ke-

keckedni, majd pedig nem kevés élvezettel és szinte már szépírói leleménnyel végigkeckedi hosszú dolgozatát. Ez már nincs egészen rendben, annak ellenére, hogy a szellemdús fordulatok általában előmozdítják egy-egy folyóiratszám olvasottságát: a keckedések és cikizések túladagolt, illetve sokszorosan túladagolt mértékben még egy olyan okos és felkészült ember írását is, amilyen Farkas Zsolté, aránytalanná és kicsinyessé teszik. Ennél azonban nagyobb baj, hogy Farkas Zsolt mintha elfelejtkezne róla: egy könyv nem egyenlő a benne olvasható mondatok összegével. Szerinte Balassa mondatai többnyire rosszak. Szerintem egyáltalán nem rosszak, hanem, kontextusukból kiszakítva, védtelenségnek (hogy miért van ez így, annak taglalása szétfeszítené az olvasói levelet). Helyes, ha egy kritikus ezt a védtelenséget észreveszi, és nem helyteleníthető, ha ellenszenvesnek találja; ám ezzel az észrevétellel, továbbgondolásáról látványos gesztussal lemondva, egy tucat jól sikerült poén kedvéért visszaélni nem illendő és nem termékeny eljárás.

A magam részéről az értekező prózában sem kedvelem túlzottan az atombiztos mondatokat, s főleg nem kedvelem azok normaként való megkövetelését. Ez persze ízlés kérdése. Csakhogy: egyrészt Farkas Zsolt is látja, hogy a HALÁLNAPLÓ nem tekinthető szabályos értekező prózának. Az viszont nem jut eszébe, hogy, amennyiben így áll a dolog, talán nem is kérhető számon a kifejtés egyértelműsége, az argumentáció sarkalatossága, a valószínűsített vélekedések meggyőző csoportosítása stb., mert hátha a szerző nem is kifejtteni, argumentálni, meggyőzni stb. akar, hanem valami mást. Másrészt lehet, hogy tényleg „nem ártana felépíteni, diszkurzívabbá, áttekinthetőbbé tenni azt a szignifikációs folyamatot, amelyben egy korántsem kézenfekvő jelentésrendszer előáll”, de talán az sem ártana, ha a kritikus – ha már elismeri, hogy itt egy jelentésrendszerrel van dolgunk – a jelentésrendszer egészéről vagy legalább nagyobb egységeiről is kifejtene véleményét. Más különben azt lehetne hinni, hogy például Farkas Zsolt a könyv megítélése szempontjából közömbösnek tartja, mit gondol Balassa a regény és a filozófia viszonyáról, a világ átélhetőségének problematikussá válásáról, modernizáció és értékörzés összeegyeztethetőség-

ról stb.; az a benyomásunk támadhat, hogy nem érdekli, miként válnak Balassa számára különféle gondolkodói problémák a személyes élet megélt részévé (hiszen azt mégiscsak jelezhetné kritikájában, hogy az ilyesmit nem tartja hitelesnek, illetve hihetőnek, ha a szövegek érdemi tartalmában talál kivetnivalót); úgy vélhetnénk, hogy azért köt bele mondatok szintjén enunciació és enunciat fészült-ségébe (túlfeszült-ségébe), mert ignorálja Balassát mint gondolkodót – én azonban ilyesmit nem tételezek fel Farkas Zsoltról. Valószínűbbnek tartom, hogy saját éles – talán túlságosan is éles – látása vezette félre: amikor egy bizonyos felület fölé hajolva azt a nehezen cáfolható észrevételt teszi, hogy „rúcskös, repedezett”, akkor a kéregetől nem látja a fát, a fától az erdőt. (Elnézést a képszerűségért.)

Nem derül ki a kritikából, vajon Farkas Zsolt csak a HALÁLNAPLÓ-t tartja ennyire nehezen olvashatónak, vagy Balassa korábbi, más műfajú könyveiről is hasonló véleménnyel van. Távol álljon tőlem, hogy teljességre törő pályaképet kérjek tőle számon, de minthogy mégiscsak ezoterikussággal, arisztokratizmussal és a be nem avatott olvasók kirekesztésével vádolja (még hozzá szintaktikai és szemantikai megfontolások alapján) Balassát, jó volna tudnunk: vajon ez – szerinte – merőben új jelenség (és akkor figyelmeztetni kellene Balassát, térjen vissza a régi kerékvágásba, hiszen eredetileg nem volt ennyire ilyen meg olyan); vagy mindig is ilyenek meg olyanok voltak Balassa szövegei, már a tizenöt-húsz évvel ezelőtt írt tanulmányok is (akkor viszont, és nemcsak akkor, bátran szembe kell nézni az életmű tartós és erős hatásának problémáival, valamint azzal a még súlyosabb problémával, hogy ez a hatás nem független az újabb magyar irodalom legitimitációjától). Vagy esetleg azt gondolja a kritikus (amit persze nem hiszem, hogy gondol), hogy bár a HALÁLNAPLÓ mondatai ilyenek meg olyanok, de Balassa régebbi mondatai még ilyenebbek-olyanabbak voltak, tehát a mostaniak igaz, hogy ilyenek-olyanok, de már nem annyira. (Ez esetben megcsillanhat egy jól felépített, diszkurzív elismerést; ne féljen, nem fogja magát elbizni a szerző, inkább örülni fog az építő jellegű bírálatnak.)

Végül – több nem fér egy olvasói levélbe

– egy pillanatig el szeretnék tünődni rajta: vajon csakugyan olyan arisztokratikus, ezotrikus, profétikus (ez persze az arisztokratikusnak ellentmond, de nem baj), bombasztikus, homályos, kultúrfőlényét fitogtató szerző-e B. P. amilyenek – más-más meg gondolásokból – sokan ítélik és mondják? A kérdés félrevezető, mivel azt a látszatot kelti, mintha Balassa személyét érintené, holott *csak* az írásművek nyelvezetére vonatkozik – hiszen mindvégig erről volt szó. (Jó lenne végre szakítani azzal a babonával, miszerint a stílus maga az ember. Tapasztalatból tudom, hogy ennek még az ellenkezője sem igaz.) Félrevezető azért is, mert – és ehhez semmiféle rossz-hiszemű hátsó gondolat nem szükséges – erkölcsi síkra terel egy moráltól és főleg moralizálástól teljesen független megértési problémát. Természetesen nem az a megértési probléma, hogy Balassa mondatai miben és mennyire térnek el az úgynevezett közönséges nyelvtől (ha van ilyen), hanem az, hogy ő maga mit szemel ki megértése tárgyául, és hogyan *bonyolítja le* a megértést.

Ha mindezt előrebocsátva megismételjük a fenti kérdést, akkor kiderül, hogy valójában két – szerintem merőben különböző – probléma rejlik benne. Az egyik: az a mód, ahogyan Balassa középpontba állítja szemlélődése választott tárgyát, a másik: az alanyiség és a képi fantázia nyílt jelenléte Balassa szövegeiben. (A HALÁLNAPLÓ ezzel összefüggő műfaji problémáiról máshol bővebben is beszéltem; szerintem a napló, a széppróza és az esszé műfaji feszültségét Balassa tudatosan tette könyve kompozíciós elvévé.)

Ami az első problémát illeti: ha egy kritikus azt állítja a szerzőről, hogy aránytalanul felstilizálja választott tárgyát (ennek a kifogásnak persze csak értekező prózával szemben van értelme, szépirodalmi munkákban minden felfedezés maga az aránytalanság és a felstilizálás), akkor bizonyítani kell, hogy az ábrázolt tárgy szóra sem érdemes; valamint őt terhelni annak bizonyítása is, hogy a tárgy aránytalan felstilizálása káros, veszélyes, megbotránkoztató stb. – akkor persze a kritikusnak igazolnia kell erkölcsi szempontjait. (Ami nem csekély többletterhelés, ha valaki komolyan veszi.)

A másik problémával kapcsolatban legyen elég annyit mondanom, hogy az egzaktság,

egyértelműség és szabatoság nagy crénye lehet az előadásmódnak, nem véletlen, hogy már az elemi iskolában is meg szokták követelni; nyelvileg elzagyvult korokban természetesen nyelvkritikát lehet rájuk (illetve követelésük pátoszára) alapítani. Csakhogy: a fenti crények ellentéteinek (a homálynak, a túlsokértelműségnek és a túlbonyolítottágnak) bírálata gyakran az emberi szellem összes olyan megnyilvánulását veszi célba – kíméletet és kivételt nem ismerve –, amelyek nem szoríthatók a formális logikán alapuló ráció keretei közé. Nem tartom kizártnak, hogy a közönséges nyelv nem is annyira közérthetőséget jelent, inkább a mindenkori beszélő személyes tulajdonságainak és fantáziaműködésének eltüntetését teszi normává; mindezenre az, amit Farkas Zsolt „*az operai valószínűtlenség dagályának*” és „*a profétai hevület legripacsabb áriáinak*” nevez, egy ilyen norma árnyékában akkor is jólesően és üdítően rendszeridegennek hat (mármint a nyelvi és gondolati sémák akár dogmatikusan, akár értékközömbösen totális rendszerétől idegennek), ha furcsaságait és szerzetelenségeit magam sem tudom mindig a helyükre tenni. Mert lehet, hogy nincs is előre kijelölt helyük.

Szívélyes üdvözzettel:

Márton László

Ui. Magam sem hiszem, hogy Farkas Zsoltal szemben mindig igazam van. Legutóbb, egy más természetű ügyben olyannyira nem volt igazam, hogy emiatt tartozom neki egy üveg Metaxával. Adandó alkalommal megadom. *M. L.*

Tisztelt Szerkesztőség!

Farkas Zsolt a Balassa Péter könyvéről szóló kritikájában megjegyzi, hogy sajnos – terjedelmi okokból – a „*legdurvább szövegrészt*” nem idézheti, pedig az önmagáért beszélne, hiszen „*borzalmas tetszelgés*”. A HALÁLNAPLÓ 281–282. oldalán található betétről van szó, melyet – így Farkas – „*érdemes megnézni*”. Nos én megnéztem, és rögtön láttam, hogy 1. nem Balassa írta, ezt nyíltan megmondja, amikor kijelenti, hogy másolatról van szó; 2.

a leírás Bartók Béla ZENE HÚROS- ÜTŐHANGSZEREKRE ÉS CSELESZTÁRA című művének részleges analízise. Kisebbségi utánajárás után közlöm a végeredményt: az inkriminált részt Péteri Judit írta a Liszt Ferenc Kamarazenekar egyik Bartók-lemezőnek ismertetőjeként, a lemez száma: SI.PD 12 531.

Farkas becsületére legyen mondva, hogy megemlíti: nem ért a zenéhez. Mivel ez igaz, meg sem kíséreltem, hogy Adornótól kölcsönzött karakterológiájával vitába szálljak. Inkább saját szavait idézem: „*Néha a legnagyobb Maszter is eltéved.*”

Bán Zoltán András

1994. augusztus 21.

Tisztelt Monostory Klára!

A *Holmi* 1994. augusztusi számában nagy megrendüléssel olvastam Vas István levelesládájának Ön által közzétett anyagát, elsősorban Radnóti Miklós 1940. évi erdélyi munkaszolgálatából Vas Istvánhoz intézett levelét.

Magam is tagja voltam annak a munkásszázadnak, s a Radnóti által felsoroltak között az én nevem is szerepel. Minthogy a három hónapon át közvetlen környezetében élők közül ma már valószínűleg csak én vagyok – nyolcvankét évesen – életben, feljogosítottnak érzem magam, hogy a jegyzetek néhány tévedésére felhívjam a figyelmet:

1. Az idézett munkaszolgálat nem 1941-ben, hanem 1940 második felében volt, és szeptembertől karácsonyig tartott. Akkor az egész század itthon leszerelt. Az első munkásszázadokat 1940-ben az Erdély részleges visz-

szacatolásáról rendelkező bécsi döntés eredményeként szervezték, és fő feladatuk az úgynevezett Károly-vonal drótkadályainak lebontása volt. Ezeknek a hónapoknak az emlékét idézi Radnóti VERESMART című gyönyörű verse is. 1940-ben Magyarország még nem volt háborús állapotban. 1941-ben a Szovjetunióknak történt hadüzenetet követően alakultak meg az új munkásszázadok, de ekkor már oda irányulóan, tömegesen: ezekben főként 1942 januárjában kezdődtek meg a behívások, és tartottak a háború végéig.

2. Göndör Tibor gimnáziumi osztálytársam, jó barátom volt. Nem ukrain tábortban halt meg; 1944-ben papok rejtették Budán, de lelceplezték őket, és 1944 utolsó vagy 1945 legelső napjaiban a nyilasok a Dunaparton többedmagával kivégezték. Én 1944 májusa óta nem tartózkodtam Magyarországon, de amikor 1947 őszén végleg hazatértem, ellenőriztem a történeteket, s biztos, hogy így felel meg a valóságnak.

3. Pallós György Perényi Miklós sógora volt (1941-ben vette feleségül Perényi hűgát, Katát); mindkettőjüket újra behívták, s valamikor 1942–43-ban veszték el Ukrajnában mint munkaszolgálatosok. Ez is egyértelműen tisztázódott 1947-ben.

4. Körner utóneve emlékezetem szerint nem József, hanem Pál volt (Pajának hívtuk egymás között).

5. Radnóti Fannit 1941–44-ig jól ismertem. Távozásom után végleg megszakadt a kapcsolatunk, nyilván ezért nem emlékezik ötven év távlatából a keresztnevemre.

A helyreigazításokért elnézését kérem, de talán nem feleslegesek.

Őszinte tisztelője:

dr. Szegő György

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap,
a Soros-alapítvány, a Budapest Bank és a József Attila-alapítvány
támogatásával jelenik meg